

AÜSBBD

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Anadolu University Journal of Social Sciences

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001’de yılda iki sayı ile başlamış, 2012 itibariyle Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranan uluslararası hakemli statüsünde olan bir dergidir. AÜSBD ayrıca; EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus gibi uluslararası indekslerin yanı sıra Sobiad atf dizinininde de yer almaktadır.

Derginin Yayın dili Türkçe ve İngilizce olup, “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap incelemesi” türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD 2019 yılı 1. sayısına kadar hem basılı hem çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. 2019 yılı 2. sayısından itibaren ise çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. Değerlendirme süreci, elektronik ortamda çift-kör hakem değerlemesi (double-blind) yöntemiyle yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, sosyal politika ve çalışma ilişkileri, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri, hukuk, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe, açık ve uzaktan öğrenme, iletişim bilimleri alanlarındaki bilimsel eserleri yayımlar.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS) is an international peer-reviewed journal that started its publication life in 2001 with two issues per year, and as of 2012 published four times a year in March, June, September and December and is indexed in TÜBİTAK-ULAKBİM Social Sciences Database. AUJSS is also included in international indexes such as EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus and as well as in Sobiad citation index.

The journal's publication language is Turkish and English, and it accepts manuscripts such as "research article", "review", "letter to the editor" and "book review", provided that they are prepared in accordance with the guidelines of the journal. Manuscripts submitted to our journal for evaluation should not have been previously published, accepted for publication, and not in the process of being evaluation for publication. The responsibility of the manuscripts that are in the process of evaluation and the published articles belongs to the author(s).

AUJSS was published both in print and online until the first issue of 2019. Since the 2nd issue of 2019, our journal has been published online only. The evaluation process is conducted electronically by double-blind peer-review method. Our journal publishes scientific articles in the fields of economics, business, finance, social policy and labor relations, public administration, political science and international relations, behavioral sciences, law, history, art history, archeology, Turkish language and literature, sociology, philosophy, open and distance learning, communication sciences.

AÜSBD’de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi’ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yunusemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/pub/ausbd>

Editör / Editor

Saime ÖNCE

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: sonce@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Fatma Zeynep ÖZATA

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1267

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: fzozata@anadolu.edu.tr

Teknik Editör / Technical Editor

Gülgün BULUT

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1275

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: gbulut@anadolu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Ayşegül Asuman AKDOĞAN** (Erciyes Üniversitesi)
Abdullah YALAMAN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bayram Zafer ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Ender GEREDE (Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Evrin GENÇ KUMTEPE (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet FIRAT (Anadolu Üniversitesi)
Yavuz AKBULUT (Anadolu Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

- Aytül Ayşe CENGİZ** (Anadolu Üniversitesi)
Aras BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Aziz Arman KARAGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Baki DUY (Anadolu Üniversitesi)
Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)
Bedia Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)
Demet KURTOĞLU TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi)
Erkan ÖZATA (Anadolu Üniversitesi)
Erkan YÜKSEL (Anadolu Üniversitesi)
Ferîştah ALANYALI (Anadolu Üniversitesi)
Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi)
Kemal YAKUT (Anadolu Üniversitesi)
Mustafa Erkan ÜYÜMEZ (Anadolu Üniversitesi)
Medet YOLAL (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet Mahur TULUM (Anadolu Üniversitesi)
Meltem ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Mesude Canan ÖZTÜRK (Anadolu Üniversitesi)
Mine OYMAN (Anadolu Üniversitesi)
Nadir SUĞUR (Anadolu Üniversitesi)
Serap BENLİGİRAY (Anadolu Üniversitesi)
Tolga AKKAYA (Anadolu Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editor

- Ferdi BOZKURT** (Anadolu Üniversitesi)
Harun SERPİL (Anadolu Üniversitesi)

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset

- Gülgün BULUT** (Anadolu Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi

Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi

Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi

Aysun YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi

Bülent GÜNŞOY - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Cengiz YILMAZ - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Deniz KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Didem PAŞAOĞLU BAŞ – Anadolu Üniversitesi

E. Nezir ORHON - Anadolu Üniversitesi

Elif TEKİN İFTAR - Anadolu Üniversitesi

Emre Ozan AKSÖZ – Anadolu Üniversitesi

Erhan EROĞLU – Anadolu Üniversitesi

Erinç YELDAN - Bilkent Üniversitesi

Erkan YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi

Fatih TEMİZEL - Anadolu Üniversitesi

Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi

Hüseyin Sabri ALANYALI – Anadolu Üniversitesi

İbrahim KAYA - Anadolu Üniversitesi

John GRAHL - Middlesex University

Kurtuluş KARAMUSTAFA - Kayseri Üniversitesi

M. Erkan ÜYÜMEZ - Anadolu Üniversitesi

Nurcan TURAN - Anadolu Üniversitesi

Mehmet BAŞAR - Anadolu Üniversitesi

Mehmet Şükrü AKDOĞAN - Erciyes Üniversitesi

Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi

Michael BASIL - University of Lethbridge

Michael J. BAKER - University of Strathclyde

Muharrem AFŞAR - Anadolu Üniversitesi

Muhsin MACİT - Anadolu Üniversitesi

Murat ERCAN – Anadolu Üniversitesi

Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi

Nesrin ALPTEKİN - Anadolu Üniversitesi

Nezir VARGAN – Anadolu Üniversitesi

Oktay EMİR – Anadolu Üniversitesi

Philip J. KITCHEN - Brock University

R. Ayhan YILMAZ - Anadolu Üniversitesi

Recai DÖNMEZ - Anadolu Üniversitesi

Süleyman SÖZEN - Anadolu Üniversitesi

Şebnem TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Şehmuz BALOĞLU - University of Nevada

T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi

Tony ROYLE - National University of Ireland

Turgut TOK - Pamukkale Üniversitesi

Tyler COWEN - George Mason University

Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi



Editörden...

Çok değerli araştırmacılar ve okurlar merhabalar,

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (AÜSBD) 2021 yılının üçüncü sayısında da sizlerle birlikte olmaktan mutluyuz. Siz değerli yazarlarımızın ve araştırmacılarımızın çalışmalarını diğer araştırmacılar ve okuyucularla buluşturabilmek, bilim alanlarına katkı sağlayabilmek için alan editörlerimizin, hakemlerimizin, yayın ve danışma kurulumuzun yaptığı özenli ve özverili çalışmalar için öncelikle emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Büyük emekler ile yaptıkları çalışmalarını dergimize gönderen yazarlarımıza ve dergimizi takip eden okuyucularımıza da teşekkür ederiz. Tüm sayılarımızda olduğu gibi, bu sayımızdaki makalelerin de bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacağına yürekten inanıyorum. Bir sonraki sayımızda buluşmak umuduyla. Sağlıcakla kalın!

Sevgi ve Saygılarımla...

Prof. Dr. Saime Önce

From the Editor...

Dear researchers and readers,

We are very pleased to be with you in the third issue of 2021 of Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS). I would like to thank to everyone; the field editors, referees, editorial and advisory boards and many others who contributed to the journal with their attentive and self-sacrificing work in order to bring the work of our valuable writers and researchers together with the other researchers and readers and to contribute to the fields of social sciences. We would like to thank to all of the authors who have sent their works that are prepared with great efforts and to the readers of our journal. As in all our issues, I strongly believe that the articles in this issue will contribute to scientific knowledge. We hope to meet you all in our next issue. Stay well!

Love and respect...

Prof. Dr. Saime Önce

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Müze ve Çevresel Koşulların Denetimi Açısından Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi
Denizli Atatürk and Ethnography Museum in Terms of the Control of the Museum and
Environmental Conditions

Ayşegül KOYUNCU OKCA - Berker KALFA 683-708

Araştırma Makalesi / Research Article

Urban Localities under Glocal Dynamics: The Case of Yeldeğirmeni
Küyerel Dinamiklerin Etkisi Altında Kentsel Bölgeler: Yeldeğirmeni Örneği

Sezgi DURGUN 709-724

Araştırma Makalesi / Research Article

Üç Denizler İnisyatifi: Avrupa Bütünleşmesinde Minilateral Bir İşbirliği
Modeli mi Yoksa Polonya'nın Denge Arayışı mı?

Three Seas Initiatives: A Minilateral Model of Cooperation in European
Integration or Poland's Search for Balance?

Oktay HEKİMLER 725-746

Araştırma Makalesi / Research Article

Diriliş Ertuğrul Dizisinde Sunulan Osmanlı-Türk Kadını İmajı
Üzerine Bir Alımlama Araştırması

A Reception Study on the Image of Ottoman-Turkish Woman
Presented in the Television Series "Diriliş Ertuğrul"

Selinay YILMAZER - Ozan AŞIK 747-768

Araştırma Makalesi / Research Article

COVID-19 Pandemisine Yönelik Hazırlanan Kamu Spotları ve Sosyal Medya Kullanımının
Sosyal Etki Üzerindeki Etkisinde Kaynak Güvenilirliğinin Aracılık Rolü

The Mediating Role of Source Credibility on the Effects of Public Ads Developed Against
COVID-19 Pandemic and Social Media Consumption on Social Influence

Nezahat EKİCİ – Semra DOĞAN 769-790

**Araştırma Makalesi / Research Article****Finansal Krizin Denetçi İhtiyatlılığı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği**

The Impact of the Financial Crisis on Auditor Conservatism: Evidence from Turkey

Serkan TERZİ - İlker KIYMETLİ ŞEN 791-804

Araştırma Makalesi / Research Article**The Covid-19 Crisis: Opportunity or Threat for Populist Radical Right Parties in Europe?**

Covid-19 Krizi: Avrupa'daki Popülist Radikal Sağ Partiler için Fırsat mı, Tehdit mi?

Sevgi ÇİLİNGİR 805-826

Araştırma Makalesi / Research Article**Türk Kamu Mali Yönetiminde İç Kontrol Sisteminin Belirleyicilerinin Araştırılması:****Büyükşehir Belediyeleri Örneği**Investigation of Determinants of Internal Control System in Turkish Public Fiscal Management:
Case of Metropolitan Municipalities

Durdane KÜÇÜKAYCAN – Şafak AĞDENİZ 827-850

Olgu Sunumu / Case Report**Havayolu Sektöründe Devlet Destekleri: Türkiye'deki Teşvikli Uçuş****Hatlarının İncelenmesi**

State Aids in the Airline Industry: Examining Subsidized Routes in Turkey

Mustafa UZGÖR – Ferhan ŞENGÜR 851-870

Derleme / Review**Yeni Medya ve İletişim Çalışmalarının Etik Teoriler ve Yönetişim****Bağlamında Değerlendirilmesi**Evaluation of New Media and Communications Studies in the Context of
Ethical Theories and Governance

Sema YANMIYAN 871-888

Kitap İncelemesi / Book Review**Gastrodiplomasi**

Alim Koray CENGİZ 889-892

Müze ve Çevresel Koşulların Denetimi Açısından Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi¹

Ayşegül KOYUNCU OKCA² - Berker KALFA³

Başvuru Tarihi: 02.01.2020

Kabul Tarihi: 25.03.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Kültür varlıklarını korumak ve eserleri en iyi çevre koşulları altında tutarak onları geleceğe taşımak müzelerin en temel görevini oluşturmaktadır. Gelecek nesillere iletilecek olan kültür varlıklarının çürüme, ayrılma, yıpranma ve atmosfer koşulları gibi çeşitli bozulmaları en aza indirmek ya da bozulma sürecini yavaşlatmak için gereken müdahalelerin yapılması ve tedbirlerin alınması, koruma yöntemlerinin belirlenmesi ve uygulanması çok önemlidir. Bu çalışmada Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi, çevresel koşulların denetimi açısından değerlendirilip, iç mekân çevre kalitesi, sergi odaları ve vitrinlerdeki ısı, ışık, nem değerleri ve dengelerinin denetim koşulları açısından uygun olup olmadığı incelenmiş ve en iyi sonuca ulaşması için çeşitli önerilerin ortaya çıkması amaçlanmıştır. Çalışmanın gerçekleşmesi için literatür taraması yapılmış, müzede görevli olan yetkili kişiler ile görüşmeler gerçekleştirilmiş, bireysel tespitler gerçekleştirilerek müze ve vitrinlerdeki çevresel koşulların denetimi gözlemlenmiştir. Ayrıca müze, teşhir odaları ve vitrinler tarafımızdan fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müze, Etnografya Müzesi, Çevresel Koşullar, Bozulma, Koruma

Atıf: Koyuncu Okca, A. ve Kalfa, B. (2021). Müze ve çevresel koşulların denetimi açısından Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 683-709.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü, aysegulkoyuncu@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1060-0280

³ Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, berkerkalfa@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8428-6904

Denizli Atatürk and Ethnography Museum in Terms of the Control of the Museum and Environmental Conditions

Ayşegül KOYUNCU OKCA⁴ - Berker KALFA⁵

Submitted by: 02.01.2020

Accepted by: 25.03.2021

Article Type: Research Article

Abstract

Preserving the cultural heritage and keeping them under the best environmental conditions and transferring them to the future is the prior task of museums. It is crucial to intervene to minimize or decelerate the deterioration process, such as corruption, deterioration, degradation and, atmospheric conditions of cultural heritages to be transmitted to future generations and to take precautions to determine and implement protection methods. In this study, the evaluation of Denizli Atatürk and Ethnography Museum in terms of the control of environmental conditions, whether the indoor environment quality, values, and balances of the temperature, light, humidity in the exhibition rooms and showcases are appropriate or not for the control conditions were investigated and various suggestions were aimed to come up with the best results. For the realization of the study, the literature was searched, interviews were conducted with the authorized personnel in the museum, and individual observations and supervision of the environmental conditions in the museum and showcases were observed. Also, exhibition rooms and showcases at the museum have been photographed and documented.

Keywords: Museum, Ethnography Museum, Environment Conditions, Deterioration, Conservation

⁴ Pamukkale University Denizli Vocational School of Technical Sciences, Department of Handicrafts, aysegulkoyuncu@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1060-0280

⁵ Pamukkale University Archeology Institute Department of Conservation and Restoration of Cultural Heritage, Postgraduate Student, berkerkalfa@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8428-6904

Giriş

Etnografya müzeleri ziyaretçilerin kendilerinin ve dünyalarının birçok yönünün farkındalığını, ilgisini ve değerlendirmesini genişleten ve değiştiren dönüştürücü bir deneyim sunan bir iletişim ortamıdır. Bu yüzden kültürel mirasa olan alanın, etnografya müzeleri ile doğrudan ilişkisi vardır. Toplumun sosyal yaşantısını yansıtan insan eli ile yapılmış etnografik eserleri içeren müzeler sadece cam vitrinlerin ardında sergilenen eserlere sahip yapıda kısıtlanmış bir kuruluş olarak düşünülmemelidir. Eserler ile ortak bir bağ kurmak, yaşanmışlıkların hissiyatını bu tür objeler üzerinden tanımlamak, ziyaretçileri eserin üretildiği dönemlere götürür ve geçmişi tanımda yardımcı olur. Günümüzde müzecilik faaliyetleri hem yöresel hem de ulusal anlamda büyük aşama kaydederek gelişme göstermiş ve ulusal birlikteliğin muhafaza edilmesi ile müzelerin çalışma alanlarını yaygınlaştırmıştır. Bu bağlamda müzeler, ulusal benliğin en temel savunucusu durumuna gelerek milli birliğin, beraberliğin ve değerlerin kuvvetlenmesine katkıda bulunmaktadır. Küçük mücevher parçalarından dev yapılara kadar her türlü eser, insanların toplumsal olarak bağlarını kuvvetlendirir. Müzeler, kendi içlerinde geçmişten günümüze birçok eseri bünyesinde barındırdıkları için insanlık tarihi, kültürel birikim, ulusal miras, deneyim ve kimliği sergilemek açısından önemli bir yere sahiptir.

Müzelerde bulunan koleksiyonlar, milletlerin geçmiş kültürel zenginliğine göre çeşitlilik gösterir. Etnografya müzelerinde somut ve somut olmayan kültürel mirasa ait eserlerin gösterimi o yöredeki yaşanmışlıkları belgeler ile aktarmaktadır. Bu belgelerin en iyi şekilde korunarak etki altında kaldıkları tehditlerin engellenmesi, saklama, sergileme koşulları ve eserlerin uygun bir şekilde teşhir edilmesi müzelerin esas görevleri arasındadır.

Bu çalışmada Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi, çevresel koşulların denetimi açısından değerlendirilip, iç mekân çevre kalitesi, sergi odaları ve vitrinlerdeki ısı, ışık, nem değerleri ve dengelerinin denetim koşulları açısından uygun olup olmadığı incelenmiş ve çeşitli önerilerin ortaya çıkması amaçlanmıştır. Çalışmanın gerçekleşmesi için literatür taraması yapılmış, müzede görevli olan yetkili kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiş, bireysel tespitler ile müze ve vitrinlerdeki çevresel koşulların denetimi gözlemlenmiştir.

Müze Kavramı ve Etnografya Müzeleri

Müze kavramı; Uluslararası Müzeler Komitesi (ICOM) tarafından “*Toplumun ve gelişiminin hizmetinde olan halka açık insana ve yaşadığı çevreye tanıklık eden malzemelerin üzerinde araştırma yapan, bu malzemeleri toplayan koruyan, bilgiyi paylaşan ve sonunda inceleme eğitim ve zevk alma doğrultusunda sergileyen, kar düşüncesinden bağımsız bir kurum*” olarak ifade edilmiştir (ICOM, 2017, art. 3). Toplamak ve biriktirmek müze kavramının temelini oluşturmuştur (Altınsapan ve Küçükhasköylü, 2013, s. 3). Müzeler; toplumların ve insanlık tarihinin somut olan bir belgesi, kültür ve medeniyetin en kuvvetli aktarımı olan farklı eserlerin korunup sergilendiği ve yorumlandığı yerlerdir (Lewis, 2004, s. 1). Müzeler kişileri yönlendirerek ve zaman, mekân anlayışının giderek gereksiz hale geldiği günümüz dünyasında keşifler yapmaya yardımcı olmaktadır (Lumly, 1988, s. 18). Bir kurum olarak hem kozmopolit hem de evrensel versiyonunun dünya çapında genişlemesini yaşayarak belirli kültürel kimliklerin tanıtımını yapmakta ve disiplin tarihi gelişimi için odak noktası sağlamaktadır (Poulaot, 2013, s. 29).

Sergilemeye sahip kültürel kurum olarak müzeler, objeleri, eserleri ya da örnekleri toplayan, belgeleyen ve koruyan, araştırma ve etkinlikleri gerçekleştiren, öğrenme amacı ile sergileme ve yorumlama işlevlerini yerine getiren kurumlardır (Fromm, 2016, s. 89; Doğruer, 2019, s. 124). Akademik alanda tartışmalar yaratma ya da uygulama alanındaki yakınsama odaklarından bağımsız olarak müze, araştırmacılar tarafından, insanlık tarihinin, kültür ve medeniyetinin içerdiği anlamları aktararak yorumlama ve aracılık etmedeki sosyal önemi nedeni ile farklılıklar göstermektedir (Lu, 2017, s. 443). James Sheehan müzeler için, kendi tarihlerinin entelektüel, kurumsal ve mimari izleri, kendi geçmişlerinin kalıntılarıdır diyerek (Sheehan, 2000, s. 189) politik

ve sosyal hedeflere ulaşmada vatandaşın ahlaki ve entelektüel davranışını etkilemek ve belirli tarih ya da kültür görüşlerinin bir kanıtı olarak ulusal kimliğin beyanlarını sağlamak için kurulduğunu belirtmiştir. Müzeler bir toplumun hem kendi geçmişine hem de yaşadığı çevredeki geçmiş uygarlıklara ait eserler sunarlar. Bu durum müzelerde merak eden, çalışmak isteyen, araştırma yapan, görmek isteyen pek çok yerli ve yabancı insanı buluşturur (Buyurgan ve Mercin, 2010, s. 20). Çağdaş müzecilik anlayışı çerçevesinde çalışmalarını ve araştırmalarını yürütecek insanlar için hem arkeoloji müzeleri hem de etnografya müzeleri birer eğitim kurumu haline dönüşmüştür (Atasoy, 1994, s. 38).

Etnografya, toplumların kültür unsurlarını bütünü ile inceleyen gelişim ve ilerlemelerini anlatan, yaşam şekillerini ve düşünce yapılarını ifade eden bir kültür bilimidir (Bülbül 2016, s. 217). Bu toplumların kültür yansımalarını nesnelere aktaran mekanlar ise etnografya müzeleridir. Bu müzeler genel anlamda toplumların unutulmuş ya da yaşamakta olan etnografik kültürlerine ait eserleri toplayan ve bunları sergileyen yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel değerlerin, birikimlerin, sanatsal değerlerin ifade edildiği, insan deneyiminin ilişkilendirildiği (Steen, 2004, s. 183) ve ulusal belleğin şekillendiği kurumlar olan etnografya müzeleri bu yönleri ile ülke kültürünün kimliğini meydana getirirler. Yaygın olarak Avrupa'da bulunan etnografya müzeleri Amerika, Asya ve Afrika'da da yer almaktadır. Türkiye'de etnografya müzelerinin kurulması 1924 yılına tarihlendirilmektedir (Öztürk 2003, s. 65). Folklor, halk sanatı ve gelenekleri ile ilgili olan etnografya müzeleri Selçuklu, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemini kapsamaktadır (Buyurgan ve Mercin, 2010, s. 20).

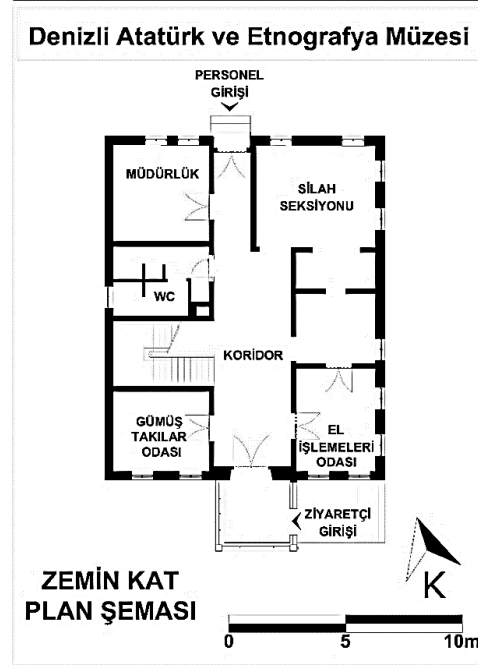
Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi

Yapıların toplumları etkilemesi ve eğitmesi için yüceltici bir anlam kazanması gerekmektedir. Bunu yapmanın en iyi yolu ise onları yaşayan birer varlık durumuna getirmektir (Altınoluk, 1988, s. 14). Eski yapıların çağdaş kullanım amacı ile değerlendirilmesi ve teknolojinin tüm olanaklarından faydalanılarak sürekliliğin sağlanması hem sanat hem de tarihe saygı açısından önemlidir. Yeni fonksiyonlar kazandırırken eski yapıların mevcut durumlarına olabildiğince sadık kalınması ve yapıdaki zaman katmanlarının korunması onu bir dönemin izlerini yok etmekten kurtararak gelecek nesiller için farklı yorumlanmasını engeller. Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesine göre, Anıtların korunması onları sosyal olarak faydalı bir amaç için kullanmak ile kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanım istenmektedir ancak yapının planı veya süslemeleri değiştirilmemelidir. Bu çizgiler dâhilinde işlev değişikliği öngörülebilir ve buna izin verilebilir (ICOMOS, 1964, art. 5). Bu madde ile yeniden kullanım konusu belirlenmiştir. Yaşayan varlık durumuna gelen, onu topluma yararlı kılan, toplumun ve çevresinin yapı ile bütünleşmesini sağlayan ve yaşamımızın bir parçası haline gelen Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi, yeniden fonksiyon kazandırılan yapılara güzel bir örnek teşkil etmektedir (Bkz. Şekil. 1-2).

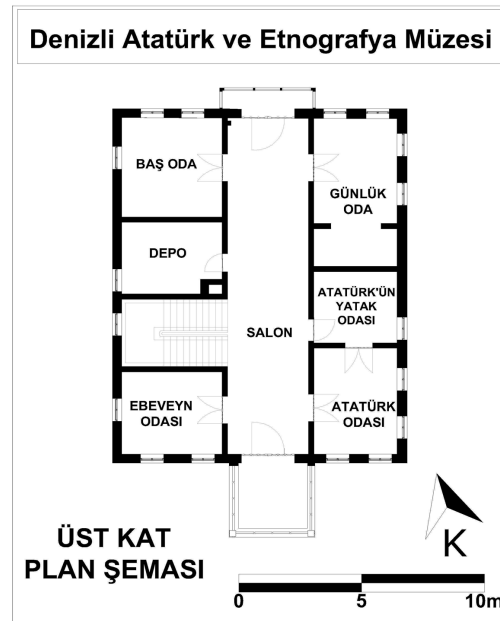


Şekil 1-2. Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi

Denizli İli, Merkezefendi İlçesi, Saraylar Mahallesi 459 nolu sokakta yer alan ve bugün müze olarak kullanılan yapının Kimon Vandazoflus tarafından yaptırıldığı fakat yapım tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmaması ile birlikte 19. yüzyılın sonlarında inşa edildiği düşünülmektedir (Koyuncu Okca ve Özar, 2015, s. 198). Yapının cephesi sade görünmek ile beraber özellikleri, pencere formu, süsleme detayları sakız mimarisi ile örtüşmektedir.



Plan 1. Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi, Zemin Kat Plan Şeması



Plan 2. Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi, Üst Kat Plan Şeması

Sakız mimarisi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Sakız Adası'ndan gelen usta ve zanaatkârların geleneksel mimarimize katmış olduğu aynı zamanda zenginleştirdiği farklı üslup ve tekniklerdir. Bu ustaların İzmir ve çevresi ile İstanbul gibi kentlerde yapmış olduğu evleri yöre halkı "sakız tipi ev" olarak adlandırmıştır (Çıkış, 2009, s. 220 – 221). İki katlı olarak inşa edilen yapı, plan itibari ile zemin katta bir salon ve kapıları bu salona açılan odalar (Bkz. Şekil. 3-4) ile üst katta ise geleneksel mimaride evin en etkileyici bölümü olan sofa ve bu sofaya açılan odalardan oluşmaktadır (Baysal ve Kayhan, 2016, s. 14).



Şekil 3. Zemin Katta Bulunan Salon ve Üst Katta Bulunan Sofa



Şekil 4. Zemin Katta Bulunan Salon ve Üst Katta Bulunan Sofa

Giriş kapısının üstünde cepheyi hareketlendiren, odayı büyüten, girişi yağmur ve kardan korumak için yapılmış çıkma yer almaktadır. Yapının tüm cephelerinde bulunan pencereler basık kemerli dikdörtgen şeklindedir (Ötgün, 2007, s. 78). Beden duvarları kargir, ara duvarlar ise ahşap karkas şeklinde inşa edilmiştir. Yapı beşik çatılı olup, Marsilya tipi kiremit ile örtülüdür (Baysal ve Kayhan, 2016, s. 14). Yapı, Cumhuriyetin erken döneminde Cumhuriyet Halk Partisi (Fırka) binası olarak kullanılmış ve Ulu Önder Atatürk, 4 Şubat 1931 tarihinde Denizli'ye gelişinde bu binada bir akşam misafir edilmiştir. 1950 yılından itibaren Sağlık Bakanlığı'na ayrılan bina Verem Savaş Dispanseri olarak hizmet vermiştir. Bu süreçte zamana karşı yorgun düşen yapı terk edilmiştir (Oran, 1974, s. 46). Bina, 1977'de anıt eser olarak tescil edilmiş 1980-1983 yılları arası bakımı ve düzenlemesi yapılmış, 1 Şubat 1984 tarihinde teşhir tanzim çalışmaları bitirilmiş ve müze olarak hizmete açılmıştır (Baysal ve Kayhan, 2016, s. 14). Zaman içinde atmosfer koşullarından olumsuz etkilenen yapı yıpranmış ve yeniden bakıma ihtiyaç duymuştur. 1997 yılı sonunda tekrar restorasyon çalışmaları başlamıştır (Karabay, 2007, s. 4). Restorasyon ve yeniden yapılan teşhir tanzimi ile Atatürk'ün Denizli'yi ziyaret edişinin 68. yılı olan 4 Şubat 1999 tarihinde yeniden açılmıştır (Ötgün, 2007, s. 78). Tarihi yapıların sürekli bakıma ihtiyacı vardır bu yüzden periyodik olarak onarım ve bakımlarının yapılması gerekir. Son olarak Aralık 2006'da restorasyonu yapılarak, 4 Şubat 2007 tarihinde ziyarete tekrar açılmıştır (Baysal ve Kayhan, 2016, s. 14).

Müzenin giriş katında etnografik eserler, el işlemeleri odası, silah seksiyonu ve gümüş takılar odası yer almaktadır. Üst katında ise Atatürk'ün çalışma ve yatak odası ile tarihi Denizli evini temsil eden odalar bulunmaktadır. Ziyaretçiler müzeye girdiklerinde sol ve sağ tarafta bulunan iki oda görecektir. Sağ tarafta bulunan el işlemeleri odasında ocak örtüsü, Kuran-ı Kerim kabı, gaz lamba haznesi, para kesesi, fincanlar, gümüş takılar, fincan zarfları, limon çatalı, çay kaşıkları, kesme şeker maşası, süslemeli şekerlik kapağı, hamam takımı, gümüş kemer ve tokaları, geleneksel kadın giysileri, para-mühür-saat keseleri, köstekli saatler cam kapaklı yer vitrininde ve duvar vitrinlerinde teşhir edilmektedir. Ayrıca kilim ve telgraflar bulunmaktadır (Bkz. Şekil. 5).



Şekil 5. El İşlemeleri Odasından Genel Bir Görünüm

Girişte sol tarafta gümüş takıların yer aldığı bir oda bulunmaktadır. Bu odada gümüş ziynet eşyaları, peşkirler, başörtüsü, hamam takımları, bafon (gümüş görünümlü) takılar, bezenmiş dokuma örnekleri, cepkenler, gümüş bilezikler, kolyeler, kemerler, para-mühür ve saat keseleri, muskalıklar ve kahve takımları cam kapaklı yer vitrininde ve duvar vitrinlerinde teşhir edilmektedir (Bkz. Şekil. 6).



Şekil 6. Gümüş Takıların Yer Aldığı Odadan Genel Bir Görünüm

Alt katta en geniş üçüncü odada tüfek, pala, kılıç, tabanca, Denizli Sancağı, uçkurlar, peşkirler ve Selcenli Hüseyin Efe'ye ait giysiler sergilenmektedir (Bkz. Şekil. 7).



Şekil 7. Silah Seksiyonu, Denizli Sancağı ve Selcenli Hüseyin Efe'ye Ait Giysinin Sergilendiği Odadan Genel Bir Görünüm

Üst katta Atatürk'ün yatak odası, Atatürk'ün çalışma odası, günlük oda, başoda ve ebeveyn odası bulunmaktadır. Atatürk odasında Denizli'ye geldiği zaman kullanmış olduğu eşyalar bulunmaktadır. Bu odada istirahat etmesi için bir divan, çalışma masası, pikap, içerisinde cam bardakların bulunduğu bir adet büfe, fincanların bulunduğu ayrı bir büfe, radyo, aynalı iki kapaklı gardırop ve Atatürk'ün Denizli'de çekilmiş olduğu fotoğrafları sergilenmektedir (Bkz. Şekil. 8). Atatürk'ün 4 Şubat 1931 tarihinde bir gece konakladığı odada ise pirinç başlıklı bir karyola, yatak, ahşaptan tek kapaklı aynalı bir adet gardırop, telefon ve bir adet ahşap sandık sergilenmektedir (Bkz. Şekil. 9).



Şekil 8-9. Atatürk'ün Çalışma ve Yatak Odasından Genel Görünüm

Günlük odada ise, geleneksel Denizli ailesinin günlük yaşamından bir kesit sunulmuş, sedir üzerinde oturan bir kadın, beşikteki bebeği ile ilgilenen bir anne, ocakta kahve pişiren bir başka kadın, tam merkezde sini ve yemek yiyen bir çocuk sergilenmektedir (Bkz. Şekil. 10). Başodada sedirler üzerinde el işlemleri ile ilgilenen kadınlar, ortada kurulmuş sinili yemek sofrası, bakır yemek kapları, boy aynası, ütü, bakır mangal ve döküm soba sergilenmektedir (Bkz. Şekil. 11). Ebeveyn odasında sedirler üzerine oturan iki kadın bir yaşlı adam ve ayakta duran bir kadın tasvir edilmiştir. Geleneksel Türk ailesinin temsil edildiği bu odada evin reisi, nine ve diğer aile bireyleri sergilenmektedir (Bkz. Şekil. 12).



Şekil 10-11. Günlük ve Başodadan Genel Bir Görünüm



Şekil 12. Ebeveyn Odasından Genel Bir Görünüm

Etnografik Eserlerin Müzelerde Bozulma Durumları ve Çevresel Faktörler

Geçmişten gelen, tarihi, kültürel değer taşıyan eserleri korumak ve onlara en iyi çevre koşullarını sağlamak müzelerin en temel ve birincil sorumluluğudur (Kocaeli ve Eskici, 2017, s. 52). Geleceğe iletilmesi gereken bu kültür varlıklarının sergilendiği, depolandığı ortamlarda ve müzelerde, çürüme, yıpranma, atmosfer koşulları gibi her türlü bozulmanın önüne geçecek önlemlerin alınması, koruma yöntemlerinin belirlenerek planlanması, ideal bakımı sağlayacak koşulların oluşturulması önem arz etmektedir (Ayaokur, 2014, s. 21). Eserlerin uygun bir şekilde depolanması, önleyici bakımın kritik bir yönüdür. Eserler, uygun kontroller ile hırsızlık, yangın ve fiziksel güçlerden korunabilir; zararlı kimyasal reaksiyonlar dikkatli malzeme seçimi ve ortamların kontrolü ile hafifletilebilir; politikaların, prosedürlerin ve eğitim programlarının uygulanması malzeme kaybını ve hasarını azaltabilir (Rose vd., 2019, s. 46). Ülkemizde kültür varlıklarının korunması, restorasyon ve konservasyonları, depolama ve sergileme ortamlarının araştırılması, bozulmalarının tespiti, analizlerinin yapılması amacı ile İstanbul merkez kabul edilerek Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Nevşehir ve Trabzon illerinde restorasyon ve konservasyon bölge laboratuvar müdürlükleri kurulmuştur. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı son yıllarda muhtelif müzelere uzman restoratör/konservatör atayarak bu alandaki eksikliklerin giderilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Ancak halen daha birçok müzede uzman restoratör/konservatör kişilerin olmaması maalesef bakıma muhtaç, yorgun, yıpranmış ve yok olmaya yüz tutmuş eserler açısından üzücü bir tablo sergilemektedir.

Müze yeni gelen eserlerin iyi bir şekilde belgelenmesi (Stiff, 2007, s. 4), yetkin restoratör/konservatör tarafından durumunun incelenmesi varsa bozulma durumunun tespit edilip pasif ve aktif koruma çalışmalarının yapılması, depolama ve sergileme için uygun çevre koşullarının sağlanması gerekmektedir (Boersma, 2016, s. 5). İnorganik ve organik kültür varlıklarının bozulmaları üç şekilde gerçekleşir.

- **Kimyasal Bozulma:** Hava kirliliğine bağlı asidik etki ve oksidasyon sonucu yapısal bozulmalar görülür. Özellikle formaldehit ve uçucu organik asitler, müze ortamındaki eserlerin bazı hasarlarından sorumlu kirleticiler olarak kabul edilmiştir. Müze yapılarının inşasında ve taban döşemelerinde dikkat edilmeden seçilen ve kullanılan malzemeler de bu tip kirleticilere ortam hazırlamaktadır (Stulik vd., 1991, s. 364). Sanat eserleri, mikro klima etkilerine, iç mekanlarda bulunan gaz kirleticilerin doğrudan etkisine ve dışarıdaki gazların müze içine sızmasına karşı korunmalıdır (Uring vd., 2020, s. 42850).

- **Fiziksel Bozulma:** Isı ve nem oranlarının ani değişimleri, gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkları kültür varlıklarındaki bozulmaları da beraberinde getirir. Yapısal bozulma sonucu oluşan çatlaklar, kırılmalar, parçalanmalar ve şekil değişiklikleri bu bozulma türüne örnektir.
- **Biyolojik Bozulma:** Fareler, böcekler, kuşlar ile algler, yosunlar, likenler, bakteriler, mantarlar gibi mikroorganizmaların neden olduğu bozulmalardır (Erdal, 1989, s. 323). Bu tür canlılar kültür varlıklarında ve özellikle organik eserlerde büyük tahribata neden olabilirler (Koçak ve Eskici, 2019, s. 244). Nemli ortam, sıcaklık ve havalandırma eksikliği gibi çevresel etkenler de biyolojik bozulmaların oluşmasına yol açabilirler (Beşkonaklı, 2010, s. 116).

Algler, dünyanın oksijen rezervinin büyük bir bölümünü karşılar, tek hücreli canlılardır, koloniler şeklinde oluşurlar, değişik renklerde olabilirler, binlerce türleri vardır, ışık ve suya ihtiyaçları vardır bunlardan birini kesildiğinde ölebilirler. Neme ihtiyaç duydukları için yapının nem oranını arttırlar. Algler üzerlerinde başka biyolojik canlıların yetişmesi için ortam sağlamış olurlar bu bakımdan tehlikelidirler.

Likenler, çevre koşulları uygun olmadığı zaman inaktif durumdadırlar, çevre koşulları uygun hale gelince aktif hale geçerler. Değişik renklerde değişik desenlerde olabilirler. Sarı, siyah, kahverengi gibi renkleri vardır. Herhangi bir toprak desteğine ihtiyaçları yoktur yapıştığı yüzeyde kendisi toprak oluşturduğu için başka biyolojik canlılara zemin hazırlarlar bu bakımdan tehlikelidirler (Caneva vd., 1991, s. 96).

Bakteriler dünya üzerinde en fazla popülasyona sahip türlerdir. Hayatlarını sürdürebilmek için organik asitler salgırlar (sülfürik asit ve nitrik asit) ve bu asitler mermer, kireç taşı gibi taşlara zarar vererek bozulmasına neden olurlar (Dolar ve Yılmaz, 2014, s. 3). Mantarlar da tıpkı bakteriler gibi sülfürik ve nitrik asit üreterek eserlere zarar vermektedir. Kağıt, ahşap, tekstil, parşömen gibi organik materyaller, onları bir besin kaynağı olarak kullanan bakteri ve mantar mikroflorasının saldırısına maruz kalır (Caneva vd., 2003, s. 5). Organik yapıya sahip bu materyaller nemli ve havalandırma eksikliği olan ortamlarda küf ve bakterilerin saldırısına maruz kalarak çürümeye mahkum olmaktadır (Plenderleith, 1957, s. 95).

Tablo 1.

Biyolojik Oluşumların Farklı Malzemelerdeki Yoğunluğu (De Nuntis vd., 2012, s. 23).

<u>Mikroorganizma</u>	Ototrof Bakteri	Heterotrof Bakteri	Mantar	Alg	Liken	Yosun
<u>Organik Malzeme</u>						
Ahşap	-	+++	++++	+	+	-
Kâğıt	-	+++	++++	-	-	-
Tekstil	-	++	+++	-	-	-
<u>İnorganik Malzeme</u>						
Taş	+++	++	++	++++	++++	++++
Cam	++	-	-	++	++	-
Metal	++	-	-	++	+	-
Lejant: (-) yok (+) nadir (++) bazen (++++) yaygın (+++++) sık sık						

Bu bozulma türlerine galvanik bozulma da eklenebilir. İki ayrı metalin birlikte olması durumunda elektrokimyasal reaksiyon sonucu hangi metalin yapısı daha zayıf ise o metalde bozulmalar görülecektir. Bu durum diğer metali de etkileyerek bozulmasına neden olacaktır. Dolayısı ile müze depolarında iki farklı eser birlikte tutulmamalı veya paketlenmemelidir bu yüzden ayrı raflarda depolanmalıdır. Bu bozulmalara sebep olan etmenler ortadan kaldırıldıktan sonra amaç onları uygun ortam koşullarında sergilenmek, depolamaktır. Eser veya eserler daha sonra sekiyon sorumlusu ve uzman konservatörler tarafından sergilenmeye uygun olup olmadığı belirlenerek teşhir edilebilir.

Etnografik eserlerin sergileme amacı ile yerleştirildiği ortam ve yerleştirilme şekline özen gösterilmelidir. Kültür varlıklarının açık alanda sergilenmesi, organik eserlerin iğneler ya da demir çiviler ile duvara tutturulması, uzun süre askıda kalan organik eserlerde esneme ve kopmaların görülmesi beraberinde is, kir, solma gibi problemler ile karşılaşılması, eserin bir başka eser ile temas etmesi gibi yanlış uygulamalardan kaçınılmalıdır. Geleneksel hayatı yansıtan sergileme alanları oluşturulurken bazı objeler etnografik eserler - özellikle dokumalar- ile doğrudan temas etmekte ve bu durum eserlere zarar vermektedir. Etnografik eserlerde bu tarz bir sergileme alanı oluşturulacak ise mümkün olduğunca iki nesne arasına mukavva, karton ya da asitsiz kâğıdın yerleştirilmesi gerekmektedir (Ünaldı, 2019, s. 81).

Müzelerdeki kültür varlıklarının bozulma sürecine etki eden önemli faktörlerden biri; eserleri oluşturan özgün materyal ve yapı sistemindeki materyalin fiziksel ve kimyasal uyumları olmakla birlikte, kullanım biçimleri ve yer aldıkları ortamdaki çevre koşullarından etkilenmesidir. Müzelerdeki konfor koşullarını meydana getiren parametrelerde oluşacak riskler (ışık, ısı, bağıl nem ve dalgalanmaları, biyolojik faktörler, atmosferik faktörler vb.) eser sağlığını tehdit etmektedir (Kuzucuoğlu, 2011, s. 68; Putt ve Slade, 2004, s. 5).

Isı ve Nem

Nem, ısı, ışık ve havanın kalitesi gibi ortam koşullarının uygun olması eserin stabil durumu için çok önemlidir. Isı sabit olarak normal oda sıcaklığı koşullarında 18-21°C arasında tutulmalı (Al-Saad, 2013, s. 36), bazı yerlerde kaloriferlerin gündüz açılıp, gece ise kapatıldığı bilinmektedir. Fakat ısıtma sistemleri gece ya hiç söndürülmemeli ya da hiç yakılmamalıdır. Bu tip ısı değişimleri bozulma süreçlerini hızlandırır. Sıcaklığın eserlerde bozulma durumuna doğrudan değil dolaylı olarak etkisi vardır bu da bağıl nem düzeyini etkilemesidir (National Park Service, 2016, s. 4:9). Bağıl nem, kapalı bir mekânda havadaki su buharı yüzdesi ile havanın taşıyabileceği maksimum su buharı arasındaki orana denilmektedir (Schultz, 1992, s. 23). Bağıl nemin yükselmesinde kalabalık ziyaretçi grubunun nefesi ve terlemesi gibi etkenler rol oynamaktadır (Kökten 2007, s. 101). Sıcaklık yükseldikçe bağıl nem düşer, sıcaklık düştükçe bağıl nem yükselir ve eserler de bu duruma ayak uydurmaya çalışır yani bağıl nem yüksek ise nem alırlar, düşük ise nem verirler. Bu olayın sürekli tekrarlanması sonucu özellikle neme duyarlı organik eserlerde kırılma, ufalanma hatta kaybedilmesi gibi bozulmalar görülür. Sıcaklığın sabit tutulması bu yüzden önemlidir.



Şekil 13. Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi'nde Bulunan İklimlendirme Cihazı

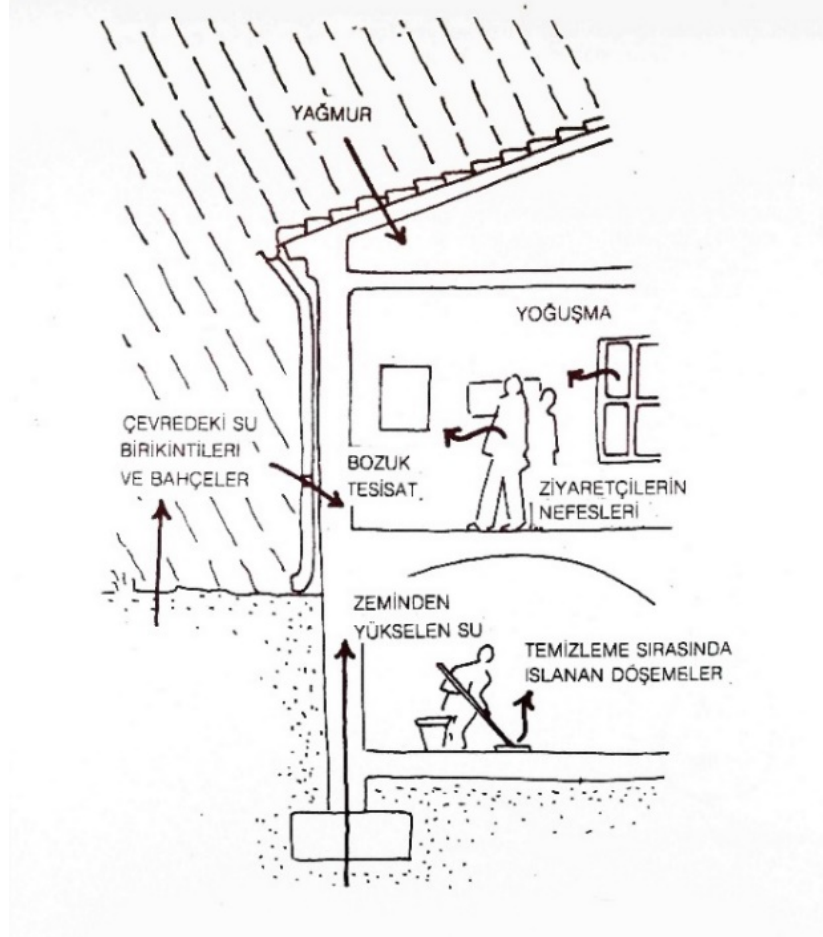
Tablo 2.

Nemli Ortamlarda Organik ve İnorganik Malzeme Bozulmaları (Kuzucuoğlu, 2010, s. 18).

	Nemli Ortamda
Organik Malzemeler	Sertleşme, çürüme, kırılma, boyutlarda değişim, renk değişimi, yumuşama, bakteri oluşumu.
İnorganik Malzemeler	Çatlak oluşumu, kopma, ayrışma, çiçeklenme, korozyon.

Kapalı ortamlarda havanın sıcaklığını, nemini ve kalitesini ayarlayan iklimlendirme cihazlarının bulunması ve sürekli çalıştırılması gerekmektedir. (Bkz. Fotoğraf. 13). Nem ve nem hareketindeki değişiklikleri izlemek için cihazların kullanılması ve risk faktörlerinin izlenmesi gerekmektedir (Finke, 2008, s. 8). Bağıl nem değerlerinin kontrolü için ise nem ayarlayıcılar ya da silika-jel kullanılabilir (Baydar, 2001, s. 107). Isı ve nem farkları arttıkça müzede bulunan kültür varlıkları bozulmaya başlayabilir bununla birlikte önlem alınmadığı takdirde tüm eserler zarar görebilir. Örneğin kontrolsüz nem ortamında yer alan mikroorganizmalar, organik eserlerin yapılarını ayrıştırarak yok olmalarına neden olurlar (Alpaslan Arça, 2009, s. 121). Özellikle müzeye dönüştürülen tarihi yapıların iyi bir yalıtımı olmadığı durumlarda nem oranı kontrol edilemez bir hal alacak ve eserler zarar görecektir. Malzemeler aynı koşullarda, aynı iklimde aynı özellikleri göstermezler. Her malzeme farklı duyarlılıklara sahiptir. Neme karşı duyarlı olan malzemeler titizlikle denetlenmelidir. Yüksek nem her daim bozulma sürecini arttırıcı özelliكتedir. Beraberinde biyolojik oluşumlar ile kimyasal etkinliği getirerek malzemelerde tahribatın oluşmasında önemli rol oynarlar. Nemli, kapalı mekânların sürekli havalandırılmasında fayda vardır. Yapıda nem problemi var ise bunlar en çok dış duvarları ile zeminde kendini belli etmektedir (Bkz. Şekil. 14). Bu alanlarda eserler sergileniyor ise nemin etkisinin azaltılması için dış duvarlar ve zemine oturan döşemeler ile üzerindeki eserin bulunduğu bölüme nem etkisini azaltan bir

yalıtım, tabaka koyulması faydalı olacaktır. Örneğin kurşun levha koyulabilir (ICCRÖM, 1987, s. 14). Nem oranı: metal eserler, taş eserler, seramikler için % 0-% 45, cam eserler için % 42-%45 arasında, organik eserlerde %50-%65 arasında korunmalıdır (Erdal, 1989, s. 323). Genel anlamda eserlerin bulunduğu müzelerde havadaki nem %55 rölâtif nem oranı sabitinde kalmalıdır (Koyuncu Okca, 2014, s. 93).



Şekil 14. Müzelerin Zemin, Çatı, Dış Duvar, Su Tesisatı ve Ziyaretçilerin Neden Olduğu Nem Sorunu (ICCRÖM, 1987, s. 8)

Higroskopik (nem çekici) özellikteki ahşap vitrin, bu vitrini kaplayan kumaş ya da görülmeyecek noktalara yerleştirilen pamuklar gibi organik malzemeler bağıl nemi dengelemede ve etkisini azaltmada kullanılabilirler. Nem dengeleyici özelliğinin yanında fazla nemin metal gibi soğuk yüzeylerin üzerinde yoğuşmasını da önler.

Tablo 3.

Malzeme Üzerindeki Etkiler ve Kabul Edilebilirlik Seviyeleri (Cavallini vd., 1991, s. 627)

MALZEME	BOZULMA	ÇEVRESEL FAKTÖRLER	MİKROBİYOLOJİK FAKTÖRLER	BAĞIL NEM (%) Max. - Min.	SICAKLIK (°C) Max. - Min
Tekstil	Ağsı dokuma malzeme gerilir ve küçülür. Pamuk ve keten gibi ipek ve yün de nemin zararlı etkilerine karşı hassastır. Boyalı malzemeler nem değişimlerine karşı daha da hassastır.	Kirlilik, toz ve ışık.	Genel olarak küf gelişimi ve mikroorganizmalar.	60 - 50	30 -15
Kağıt	Koşulların aşırı derecede değişmesi ile birlikte esneklik kaybı.	Kirlilik ve ışık.	Küflenmeye aşırı duyarlılık.	60 - 50	30 -15
Kemik ve Fildişi	Bozulma süreci yavaştır; ince ve yüzeysel tabakalarda biraz daha hızlıdır.	Fosforesan aydınlatma tavsiye edilir.		60 - 50	30 -15
Ahşap	Katmanlarla ilgili değişken ve yavaş süreç. Mevsimsel döngülere duyarlı.	Kirlilik.	Nem oranı yüksek olduğunda mikroorganizmalar ahşabı istila eder.	60-50	22-15
Metal	Korozyon: % 30 bağıl nemde dokuz aylık bir süreçte meydana gelebilir. Pirinç ve bronz %15 ya da daha düşük seviyelerde oksitlenmez.	Sıcaklık değişimi ve kirleticiler metallerin bozulmasında etkin rol oynar.		45-40	35-5

Aydınlatma ve Işık

Müzedeki sergilenen kültür varlıkları çeşitlerine göre farklı kimyasal özellikler barındırırlar. Bu neden ile aynı ışığın etkisinde bulunsalar dahi farklı duyarlılık sergilerler. Eserlerin malzemesine göre farklı aydınlık değerleri söz konusudur. Taş, seramik, metal gibi inorganik eserler ışığa karşı duyarsız nesnelere bu nedenden dolayı 300 lüks ışık seviyesine kadar sergilenebilmektedir (Bonvicini, 2010, s. 25). Lüks: Aydınlatma yoğunluğu ölçü birimidir (Adcock, 1998, s. 5). Yağlı boya, kemik, fildişi gibi düşük duyarlılığa sahip nesnelere 150 lüks (Michalski, 2004, s. 78), dokuma eserler, pullar, minyatürler gibi eserler 50 lüks, ipek, eski gazete kâğıdı, eski kitap, eski yazma eserler ise yüksek duyarlılığa sahip oldukları için 30 lüks ışık seviyesine kadar sergilenebilmektedir (ICCRUM, 1987, s. 20).

Hem güneş ışığının hem de yapay ışığın etkisi organik ve inorganik eserlerde bozulmaya neden olurlar. Özellikle güneş ışığını doğrudan gören kumaşlarda, renklerde solma ve deformasyon görülmektedir (Alpaslan Arça, 2009, s. 121; ICCROM, 2016, s. 40). Bu sebep ile müzelerde bulunan kültür varlıklarının mümkün olduğu

kadar zararlı ışıklardan uzak tutulmalıdır. Eserlere doğrudan ışık verilmesi bozulma sürecini hızlandırır UV gibi zararlı ışınları engelleyen ve etkisini azaltan filtreler kullanmakta fayda vardır. Işığa karşı aşırı derecede duyarlı malzemeler için 50 lüks aydınlık değeri standart olarak kabul edilir ve bu değerın üstüne çıkılmamalıdır. 50 lüks ışık değeriindeki aydınlatma görme için yeterli bir aydınlık seviyesidir, renk ayrımı için 10-30 lüks ışık değeri alt değer olarak kabul edilir (Macleod, 1978, s. 10). Ayrıca eserlerin uzun süreli ışık altında kalması, koruma anlamında istenilmeyen bir durumdur bu yüzden ziyaretçilerin olmadığı zamanlarda aydınlatma sisteminin otomatik kapatılması ile uzun süreli gösterimlerin kesilmesi koleksiyonların korunmasında etkin bir rol oynar (Dorge and Jones, 1999, s. 153).

Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi'nde Çevresel Koşulların Denetimi

Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi'nin bulunduğu konumda gece ile gündüz arası sıcaklık farklılıkları bulunmaktadır. Makro klima olarak bu eserler için sorun teşkil etse de mikro klima olarak müze içerisinde bulunan iklimlendirme cihazları sayesinde bu sıcaklık değerleri sabit kalabilmektedir. Müzede girişin sol tarafında bir adet, ikinci kat koridorunun sonunda bir adet olmak üzere toplam iki adet iklimlendirme cihazı mevcuttur. Bu cihazın sürekli çalışması büyük nem dalgalanmalarına ve artan iç mekan nem seviyelerine neden olduğu için otomatik fan modu ayarlanarak ihtiyaç halinde çalışması sağlanmaktadır. Bu sayede hem fazla enerji tüketimi engellenmiş hem de fan ısısı dengelenmiştir. Söz konusu cihaz çalıştığında rahat sağlıklı bir iç ortam sağlar. Cihazın ısıtma sistemi devreye girdiği zaman kısmi yükte alan sıcaklığını ve bağıl nemin kontrolünü sağlar (Wang, 2000, s. 2).

Müzede kaloriferli ısıtma sistemi olmasına karşın ısıtma işlemleri bu iklimlendirme cihazları ile yapılmaktadır. Kaloriferli ısıtma sistemi tamamen iptal edilip eserler ve müze için uygun olan bu iklimlendirme cihazları kullanılmaktadır. İklimlendirme cihazları ile sıcaklığın sürekli kontrol altında tutulması (18-21°C) eserlerin stabil bir ortamda sergilenmesi ve depolanması nem düzeyinin de dengede tutulması demektir. Sıcaklık eserlerin bozulma durumlarına dolaylı olarak etki eder ama sabit tutulduklarında nemin de kontrolü ile eserler tam istenilen bir koruma ortamında bulunurlar. Bu yüzden sıcaklığın sabit tutulması önem teşkil etmektedir. Müzede genel olarak ölçülen bağıl nem %50'dir ve +5 ile -5 değerleri arasında değişmektedir. Bu durum hem organik hem de inorganik eserler için normal bir değerdir. Fakat vitrin içerisine nem düzenleyiciler bulunmamaktadır. Her malzeme farklı duyarlılıklara sahip olduğu için farklı özellikler gösterirler. Bu yüzden her seksiyonun ayrıca bir nem düzenleyicisinin bulunması gerekmektedir.

Sergileme ve depolama alanları arasında aşırı ısı ve nem farkı yoktur. Bunun nedeni ise depolama alanının üst katta yer alması ve aynı katta eserlerin sergilenmesidir. Bu katta bir adet iklimlendirme cihazı ile sıcaklık sabit tutulmuş ve nem dengesi kontrol edilmeye çalışılmıştır. Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesinin tarihi bir yapıdan müzeye dönüştürüldüğünü göz önünde bulundurulduğunda nem değerlerinin kontrol altında tutulduğunu söylenebilir. Bu durum yağmurlu havalar ile ziyaretçilerin yoğun olduğu zamanlarda değişiklik gösterebilmektedir. Müzenin çatısında herhangi bir problem olmadığı gözlemlenmiştir. Restorasyonu 2006 yılında tamamlanan müzenin bu konu ile ilgili gerekli bakımları yapılmıştır. Zemin ile ilgili olarak müze uzmanları daha önce zeminde su çıktığını ve drenaj problemi olduğunu fakat bu problemin mühendisler tarafından gerekli önlemler alınarak bertaraf edildiğini ve çözüme kavuştuğunu belirtmiştir. Eğer müzede nem problemi bulunsaydı bunlar en çok zemin ve duvarlarda görülürdü. Müzede gözlemlenen herhangi bir nem problemine rastlanmamıştır. Rutin bina bakımı, önleyici koruma çalışmalarına hizmet edebilir. Pencerelemin ve çatının iyi durumda olduğundan emin olmak, nem hasarını önleyebilir ve objeler üzerinde baskı oluşturan orta dereceli sıcaklık dalgalanmalarına yardımcı olabilir (Getty Conservation Institute, 1994, s. 95).

Müzede nem değerini ölçmek için giriş katındaki koridorda bir adet, ikinci kattaki koridorda iki adet, depoda bir adet, olmak üzere toplam dört adet DS-100 marka nemölçer bulunmaktadır. Bu alet hem ısı değerlerini hem de nem değerlerinin sayısal olarak vermekte olup 24 saatte 24 kayıt yapmaktadır. Nemölçerlerin ayarları

uzman restoratörler tarafından 3 ayda bir yapılmakta olup, aylık kayıt altına alınmaktadır. Sergileme alanlarının vitrin ve raf malzemesi ahşaptır. Bu ahşap malzeme ise kumaş ile kaplanmıştır (Bkz. Şekil. 15).



Şekil 15. Gümüş Takılar Odasından Bir Ahşap Vitrin Örneği

Ahşap vitrinler darbeye ve sarsıntıya karşı alttan güçlendirme yapılarak sağlamlaştırılmıştır. Fakat ne kadar sağlamlaştırma yapılsa da eski oldukları için değiştirilmesi eserler adına yaralı olacaktır (Bkz. Şekil. 16).



Şekil 16. Alttan Destek Yapılarak Sağlamlaştırılan Ahşap Vitrinler

Vitrinler savunmasız olan eserleri toz birikiminden korur (Camuffo, 2014, s. 27). Müzenin konumu, Denizli'de en yoğun insan ve araç trafiğinin yaşandığı yer olması nedeni ile vitrinler eserleri toza karşı kısmen koruyabilmektedir. Her ne kadar pencerelerde cam aralığı olmamasına dikkat edilse de toza karşı vitrinlerin yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Sergileme alanlarında ortam aydınlatması için Tij (metal askı teli) sistemi kullanılmış ve spot lambalar ile yapay ışıklandırma sağlanmıştır (Bkz. Şekil. 17-19). Sergileme alanlarında aydınlatma seviyesinin sabit olması, kısmen sıcaklığı etkilemesi açısından olumsuz bir durumdur. Aynı durum vitrin içi aydınlatmalarda da geçerlidir.



Şekil 17. Müzede Tij (Metal Askı Teli) ve Spot Lambalar ile Sağlanan Yapay Işıklandırma



Şekil 18. Vitrin İçinde Spot Lambalar ile Sağlanan Yapay Işıklandırma



Şekil 19. Vitrin İçinde Spot Lambalar ile Sağlanan Yapay Işıklandırma

Değerlendirme ve Sonuç

Farklı disiplinlerin bir arada detaylı bir çalışma sonucu oluşturdukları müzeler ile yeni işlevler getirerek eski yapıların restorasyon ve konservasyon çalışmaları sonucu oluşturdukları müzeler arasında farklılıklar vardır. Yeni tasarlanan, planlanan yani baştan yaratılan müzelerde iyi imkânlar ile kültür varlıklarının sergileme ve depolama çalışmaları uzmanlar tarafından rahat bir şekilde yapılırken, eski yapılarda çok fazla ek ve değişiklikler yapılamadığından dolayı sergileme ve depo alanlarında birtakım sorunlar ile karşılaşmaktadır. Bu durum müzedeki eser kontenjanına sınır getirmek ile beraber çevresel denetim koşullarına da olumsuz etki edebilmektedir. Bu tip müzelerde çalışan uzmanlar, sorunlar karşısında çözüm üreterek eserleri en uygun koşullar altında sergilemeye ve depolamaya çalışmaktadır.

Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi de restore edilerek müzeye dönüştürülmüş bir binada hizmet vermektedir. Bu yüzden bu binanın müze olarak hizmet verebilmesi için gerekli bakımlar ve onarımlar yapılmış, ortam eserler için en uygun hale getirilmiştir. Yapının planı müze için yeterli büyüklükte olmasa da pek çok eser sergilenerek ziyaretçilerin beğenisine sunulmuştur. Müzelerin en temel sorunları arasında yer alan nem problemi yapısal anlamda drenaj sistemi ile çözülmüş, iç mekanlarda ise nem düzenleyiciler ile stabil duruma getirilmiştir.

Müze uzmanları ile yapılan görüşmeler ve gözlemler neticesinde, tarihi bir yapıdan müzeye dönüştürülen bu binada çevresel denetim koşullarına dikkat edildiği belirlenmiştir. Müze bulunduğu konum itibari ile araç trafiği ve insan kalabalığına maruz kalarak beraberinde hava kirliliğini de getirmektedir. Eserler için olumsuz bir durum olan hava kirliliğini kontrol altında tutmak elbette güçtür, fakat müze içinde bulunan iklimlendirme cihazları sayesinde hem nem dengesi hem ısı hem de müze içindeki havanın kontrolü sağlanmıştır. Müzede kaloriferli ısıtma sisteminin tamamen iptal edilmesi ve yerine iklimlendirme cihazlarının kullanılması, eserler adına kontrollü ve dengeli bir ısı ortamının oluşmasını sağlamış ve nem dengesini stabil hale getirmiştir. Fakat her eserin aynı nem dengesinde tutulması olumsuz bir durumdur. Bunun için vitrin ve depo bölümlerine farklı nem düzenleyiciler gerekmektedir. Nemin kontrol edilmediği durumlarda nem değerinin yükselmesi veya düşmesi eserlerde hızlı bozulmalara neden olacaktır. Bu yüzden vitrin içinde nem düzenleyicilerin bulunmasında fayda vardır.

Sergileme alanlarının ahşaptan olan vitrinleri eski olduğu için değiştirilmesi önerilmektedir. Vitrinlerin ve sergileme alanlarının aydınlatma seviyeleri sabit ışık altında olduğu için eserlere uygun değildir. Sergilenen eserler aynı ışık etkisinde farklı duyarlılıklar gösterdikleri için malzeme çeşitliliğine göre farklı aydınlık değerleri kullanmakta yarar vardır. Morötesi ışınım ile görünür ışık ve aydınlık seviyesi ölçülmeli ardından kontrol altına alınmalıdır. Müzede sadece yapay ışık ile aydınlatma durumu söz konusudur. Güneş ışığının hem perde hem de panjur ile kırılması organik ve inorganik eserlerin bozulmasını engellemektedir.

Müzede bulunan kültür varlıklarının koruma ve onarım çalışmaları Denizli Müze Müdürlüğü tarafından görevlendirilen uzman restoratör ve konservatörler ile gerçekleştirilmektedir. Müdahale edilmesi zorunlu hale gelen eserler uzmanlar tarafından titizlik ile incelenerek gerekli koruma sağlanmaktadır. Çevresel koşulların denetimi ile de ilgilenen uzmanlar gerekli yerlerde fikirlerini beyan edip eserlerin korunması, bozulmaya neden olan unsurların en aza indirilmesi ve doğru koşulların sağlanması için çözümler üretmişlerdir.

Eserleri korumak, onları uygun ortam koşullarında muhafaza etmek ve kültür varlıklarını gelecek nesillere aktarmak müzelerin en temel görevidir. Bu sayede kültürel miras bilincine sahip insan sayısı giderek artacak, müzelerin sürdürülebilirliği sağlanarak gelecek nesiller ecdatlarının bıraktığı bu mirasa bilinçli ve kararlı bir şekilde sahip çıkacak, onları anlayacak ve anlatacaktır.

Kaynakça

- Adcock, E. P. (1998). *IFLA Principles for the care and handling of library material*. Paris: IFLA PAC. Erişim adresi: <https://www.ifla.org/files/assets/pac/ipi/ipi1-en.pdf>
- Alpaslan, A. S. (2009). Topkapı Sarayı Müzesi kumaş deposundaki tekstilin korunmasına yönelik yapılan çalışmalar. F. Bayram ve A. Özme (Yay. haz.). *17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 28 Nisan – 1 Mayıs 2008, Side, Türkiye, bildiriler içinde (s. 119-130). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim adresi: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/muze_kurtarma/17_muze_kurtarma.pdf
- Al-Saad, Z. (2013). *Course outline: Preventive Conservation*. Paris: UNESCO World Heritage. Erişim adresi: <https://whc.unesco.org/document/6819+&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>
- Altınoluk, Ü. (1988). *Eski yapılar yeni fonksiyonlar*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Altınsapan, E. ve Küçükhasköylü, N. (2013). *Müzecilik ve sergileme*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Atasoy, S. (1994). Çağdaş müzecilik anlayışı ve Türk müzeciliği. *Anons Plastik Sanatlar Dergisi*, 41(42), 38-39.
- Ayaokur, A. (2014). *Müzelerde bilgi yönetimi: Sadberk Hanım Müzesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Baydar, N. (2001). Müzelerdeki organik eserler hangi koşullarda depolanmalı ve eserlere nasıl muamele edilmelidir?. *5. Müzecilik Semineri Bildiriler*, 107-111.
- Baysal, H. H. ve Kayhan, R. (2016). *Denizli kültür envanteri*. Denizli: T.C. Denizli Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Boersma, F. (2016). Preventive conservation – ‘more than dusting objects’? An overview of the development of the preventive conservation profession. *Journal of the Institute of Conservation*, 39(1), 3-17. doi:10.1080/19455224.2015.1136463

- Bonvicini, C. (2010). *Conservazione preventiva e controllo microclimatico nel contesto degli standard museali*. Siena: Santa Maria della Scala, Erişim adresi: <https://www.regione.toscana.it/documents/10180/70936/Conservazione%20preventiva%20e%20controllo%20microclimatico%20nel%20contesto%20degli%20standard%20museali/a7e39bf9-ec68-4c13-87a9-a14902c75eec>
- Bülbül, H. (2016). Yozgat Etnografya Müzesi örneği ile yaşayan kültürün aktarımı. K. Özköse (Ed.). *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 3, 05 – 07 Mayıs 2016, Yozgat, Türkiye, bildiriler içinde (s. 216-228). Yozgat: Bozok Üniversitesi. Erişim adresi: <https://silo.tips/download/yozgat-etnografya-mzes-rne-le-yaayan-kltrn-aktarimi>
- Camuffo, D. (2014). *Microclimate for cultural heritage*. Amsterdam: Elsevier. doi:10.1016/C2013-0-00676-7
- Caneva, G., Nugari, M. P. ve Salvadori, O. (1991). *Biology in the conservation of work of art*. Rome: ICCROM. Erişim tarihi: https://www.iccrom.org/sites/default/files/2018-02/1991_caneva_biology_51352_light.pdf
- Caneva, G., Mandrioli, P. ve Sabbioni, C. (2003). *Cultural heritage and aerobiology*. Bologna: SEPS. doi:10.1007/978-94-017-0185-3
- Cavallini, T., Massa, S. ve Russo, A. (1991). Optimal environmental conditions in museums. N. S. Baer, C. Sabbioni ve A. I. Sors (Yay. haz.), *Science, Technology and European Cultural Heritage içinde*, (s. 626-631). Oxford: Butterworth-Heinemann. doi:10.1016/B978-0-7506-0237-2.50104-0
- Çıkış, Ş. (2009). Modern konut olarak XIX. yüzyıl İzmir konutu: biçimsel ve kavramsal ortaklıklar. *METU JFA*, 2(26), 211-233. Erişim adresi: http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2009/cilt26/sayi_2/211-233.pdf
- De Nuntiis, P., Franco, P. ve Fabio, P. (2012). Preventive conservation. B. Fabbri (Ed.), *Science and Conservation for Museum Collection içinde*, (s. 14-52). Firenze: Nardini Editore.
- Doğruer, F. S. (2019). Müzelerde önleyici koruma: Temel yaklaşımlar ve gelişimi. *Akademik Sanat Dergisi*, 7(4), 121-134. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/776399>
- Dolar, A. ve Yılmaz, E. Ş. (2014). Kültürel yapılarda biyolojik bozulma mekanizmaları. *Elektronik Mikrobiyoloji Dergisi*, 12(1), 1-19. Erişim adresi: www.mikrobiyoloji.org/pdf/702140101.pdf
- Dominique, P. (2003). Another history of museums: From the discourse to the museum-piece. *Anais do Museu Paulista*, 21(1), 27-47. doi:10.1590/S0101-47142013000100004
- Dorge, V. ve Jones, L. S. (1999). *Building an emergency plan a guide for museums and other cultural institutions*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute. Erişim adresi: https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/emergency_plan.pdf
- Erdal, B. (1989). Müzelerimizde sergilenen taşınır arkeolojik ve etnoğrafik kültür varlıklarımızın bozulma sebepleri ve koruma (konservasyon) metotları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 28, 323-332.
- Fangqing, L. (2017). Museum architecture as spatial storytelling of historical time: Manifesting a primary example of jewish space in Yad Vashem Holocaust History Museum. *Frontiers of Architectural Research*, 6(4), 442-455. doi:10.1016/j.foar.2017.08.002
- Finke, A. L. (2008). *Implementing preventive architectural conservation: Do historic property stewards in the United States possess the tools to meet the challenge?*. (Yüksek lisans tezi, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia). Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/76361378.pdf>

- Fromm, A. B. (2016). Ethnographic museums and intangible cultural heritage return to out roots. *Journal of Marine and Island Cultures*, 5(2), 89-94. doi:10.1016/j.imic.2016.10.001
- ICCROM. (1987). *Müzelerde koruma: Çevresel koşulların denetimi*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- ICCROM. (2016). *A guide to risk management of cultural heritage*. Ottawa: Canadian Conservation Institute. Erişim adresi: https://www.iccrom.org/wp-content/uploads/Guide-to-Risk-Management_English.pdf
- ICOM. (2017). *Statutes, as amended and adopted by the extraordinary general assembly*. ICOM: Paris. Erişim adresi: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/2017_ICOM_Statutes_EN.pdf
- ICOMOS. (1964). *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites*. Venice: The Venice Charter. Erişim adresi: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf
- James, S. (2000). *Museums in the German art world from the end of the old regime to the rise of modernism*. Oxford: Oxford University Press.
- Karabay, N. (2007). Atatürk ve etnografya müzesi. *Geçmişten Günümüze Denizli*, 15(1), 2-7. Erişim adresi: <http://dergi.csavakfi.org.tr/sayilar/sayi15/files/assets/basic-html/page-1.html#>
- Knell, S. (1994). *Care of collections*. London: Routledge.
- Kocaeli, F. ve Eskici, B. (2017). İç Anadolu Bölgesi müzelerinde önleyici koruma sorunları üzerine bir değerlendirme. *Restorasyon-Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 20, 53-64. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624653>
- Koçak, E. ve Eskici, B. (2019). Müzelerde korumaya etkiyen faktörler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 24(1), 235-258. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/903037#>
- Koyuncu Okca, A. (2014). *Geleneksel dokumalarda koruma ve onarım prensipleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Koyuncu Okca, A. ve Özar, H. (2015). Denizli Atatürk ve etnografya müzesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14, 194-206. doi:10.16992/ASOS.723
- Kökten, H. (2007). *Müzedede koruma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (ANKUZEM).
- Kuzucuoğlu, A. H. (2010). Müzelerde iklim ölçümleri ve pasif konservasyon. *Restorasyon-Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 6, 17-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/restorasyon/issue/48684/619372>
- Kuzucuoğlu, A. H. (2011). *İstanbul Beylerbeyi Sarayında risk analizleri ve koruyucu tedbir önerileri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Lewis, G. (2004). The role of museums and the professional code of ethics. J. Boylan (Ed.), *Running a museum: A practical Handbook içinde*, (s. 1-16). Paris: ICOM. Erişim adresi: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141067>
- Macleod, K. J. (1978). *Museum lighting*. Ottawa: National Museums of Canada.
- Michalski, S. (2004). Care and preservation of collections. J. Boylan (Ed.), *Running a museum: A practical Handbook içinde*, (s. 51-89). Paris: ICOM, Erişim adresi: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141067>
- National Park Service. (2016). *The museum handbook part I: Museum collections environment*. Washington DC: National Park Service Museum Management. Erişim adresi: <https://www.nps.gov/museum/publications/mhi/mhi.pdf>

- Oran, H. (1974). *Atatürk Denizli'de*. Denizli: Cumhuriyetin 50. Yılı İl Kutlama Kurulu Yayınları.
- Ötgün, Ö. (2007). *Atatürk evleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi.
- Öztürk, İ. (2003). *Geleneksel Türk el sanatlarına giriş*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Plenderleith, H. J. (1957). *The conservation of antiquities and works of art*. London: Oxford University Press
- Putt, N. ve Slade, S. (2004). *Teamwork for preventive Conservation*. Rome: ICCROM. Erişim adresi:https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/202104/iccrom_01_teamwork_en.pdf
- Robert, L. (1988). *The museum time machine: putting cultures on display*. London: Routledge.
- Rose, C. L., Catharine, A. H. ve Waller, R. (2019). A preventive conservation approach to the storage of collections. L. Elkin ve C. A. Norris (Ed.), *Preventive conservation: collection storage*, (s. 43-55) içinde. New York: Society for the Preservation of Natural History Collections. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/335682131_A_Preventive_Conservation_Approach_to_the_Storage_of_Collections
- Schultz, A. W. (1992). *Caring for your collections*. New York: Harry N. Abrams.
- Serap, B. ve Levent, M. (2010). *Görsel sanatlar eğitiminde müze eğitimi ve uygulamaları*. Ankara: Öncü Basımevi.
- Steen, A. (2004). Samdok: tools to make the world visible. S. J. Knell (Ed.), *Museums and future of collecting*, (s. 183-189) içinde. London: Routledge. doi: 10.4324/9781315248561
- Stiff, M. (2007). *Kültür mirasını koruma el kitabı 3 - Koleksiyonların belgelenmesi*. İstanbul: UNESCO. Erişim adresi: <https://kumid.net/storage/0h7hbpOxglSNq5IOMmNvpNaLlqxkTpY.pdf>
- Stulik, D. C., Druzik, J. R. ve Preusser, F. (1991). GCI - Environmental research program. N. S. Baer, C. Sabbioni ve A. I. Sors (Ed.), *Science, technology and european cultural heritage*, (s. 364-366) içinde. Oxford: Butterworth-Heinemann. doi:10.1016/C2013-0-04509-4
- Uring, P., Chabas, A., Alfaro, S. ve Derbez, M. (2020). Assessment of indoor air quality for a better preventive conservation of some French museums and monuments. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(34), 42850-42867. doi:10.1007/s11356-020-10257-6
- Ünaldı, V. (2019). *Kilim koruma ve onarım ilkeleri, meslek analizi ve uygulanabilirliği*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Wang, S. K. (2001). *Handbook of air conditioning and refrigeration*. New York: McGraw-Hill. Erişim adresi: <https://gmpua.com/CleanRoom/HVAC/Cooling/Handbook%20of%20Air%20Conditioning%20and%20Refrigeration.pdf>
- Çalışmada kullanılan çizim ve fotoğraflar Berker Kalfa arşivinde yer almaktadır.

Extended Abstract

Purpose

The concept of the museum has emerged as an institution that combines artifacts collecting, storing, archiving, documenting, researching, exhibiting and most important functions of preservation. Preserving the cultural heritage and keeping them under the best environmental conditions and transferring them to the future is the prior task of museums. It is crucial to intervene to minimize or decelerate the deterioration process, such as corruption, deterioration, degradation and, atmospheric conditions of cultural heritages to be transmitted to future generations and to take precautions to determine and implement protection methods. In this study, the evaluation of Denizli Atatürk and Ethnography Museum in terms of the control of the environmental conditions, whether the indoor environment quality, values, and balances of the temperature, light, humidity in the exhibition rooms and showcases are appropriate or not for the control conditions were investigated and various suggestions were aimed to come up with the best results.

Design and Methodology

This study aims to examine the exhibition and preservation conditions of the artifacts in the museum and to present suggestions for transferring the artifacts to the future in a more accurate, safe and contemporary way. In line with the stated purposes, international standards for heat, light and humidity values are specified in terms of the control of the environmental conditions in the museum. For this, the literature was searched and the necessary information on this subject was gathered. Denizli Atatürk and Ethnography Museum and exhibition rooms selected as a sample. In the museum, the hall on the ground floor, the sofa on the upper floor, the room for handicrafts, the room with silver jewelry, the gun section, the Denizli Sanjak and the room where the clothes of Hüseyin Efe from Selcen are exhibited, the study room and the bedroom of Atatürk, all the exhibition rooms, which are called the living room, day room, head room, and parent room were photographed, the areas and conditions in which they were exhibited, literature reviews consisting of studies on the control of the environmental conditions, individual determinations and interviews with museum officials were evaluated.

It has been examined that the air conditioning devices in the museum are not suitable for the works, and thanks to the humidity meter in the museum, temperature and humidity difference was observed between the exhibition and storage areas. It has been examined whether the lighting in the exhibition areas is suitable for the works. In addition, since the building is a historical mansion, information was obtained from the museum authorities about how the environmental conditions were provided in such a historical building and the necessary precautions were evaluated in this study.

As a result of the evaluations, suggestions were made for the ethnographic works, which have an important place for Denizli's urban memory and identity, to the future safely and with a modern understanding of museology. Necessary research permissions were obtained from Denizli Atatürk and Ethnography Museum and Denizli Provincial Directorate of Culture and Tourism for this study regarding the museum and all its exhibition rooms.

Findings

There are temperature differences between night and day at the location where Denizli Atatürk and Ethnography Museum is located. Although it poses a problem for these works as a macroclimate, these temperature values can remain constant thanks to the air-conditioning devices in the museum as a microclimate. There are two air conditioners in total, one on the left side of the entrance and one at the end of the second-floor corridor in the museum. Since the continuous operation of this device causes large humidity

fluctuations and increased indoor humidity levels, automatic fan mode is set to ensure that it works when needed. In this way, both excessive energy consumption is prevented and the fan temperature is balanced. Although there is a central heating system in the museum, the heating processes are carried out with these air conditioning devices. The central heating system is completely canceled and these air-conditioning devices, which are suitable for artifacts and museums, are used. Keeping the temperature under constant control (18-21°C) with air conditioning devices means exhibiting and storing the works in a stable environment and keeping the humidity level in balance. Temperature affects the deterioration of the artifacts indirectly, but when kept constant, the artifacts are in a completely desired preservation environment with the control of humidity. Therefore, it is important to keep the temperature constant. The relative humidity measured in the museum in general is 50% and varies between +5 and -5 values.

In the museum, there are a total of four DS-100 brand humidity meters, one in the corridor on the ground floor, two in the corridor on the second floor, and one in the depot. This instrument gives both temperature values and humidity values numerically and makes 24 records in 24 hours. The showcase and shelf materials of the exhibition areas are wood. This wooden material is covered with fabric.

Tij (metal suspension wire) system was used for ambient lighting in the exhibition areas and artificial lighting was provided with spot lamps. The fact that the lighting level is constant in the exhibition areas is a negative situation in terms of partially affecting the temperature.

Research Limitations

This article named “Denizli Atatürk and Ethnography Museum In Terms of the Control of the Museum and Environmental Conditions” deals with the indoor environmental quality in general, whether the temperature, light, humidity values and balances in the exhibition rooms and showcases are appropriate in terms of control conditions in terms of limits and scope.

Implications

As a result of the interviews and observations made with the museum experts, it was determined that the environmental control conditions were taken into consideration in this building, which was transformed from a historical building into a museum. Due to its location, the museum is exposed to vehicle traffic and crowds of people and brings air pollution with it. Of course, it is difficult to control air pollution, which is a negative situation for the artifacts, but thanks to the air-conditioning devices in the museum, both the humidity balance, the temperature and the air inside the museum are controlled. The complete cancellation of the central heating system in the museum and the use of air-conditioning devices instead, ensured the creation of a controlled and balanced heat environment for the artifacts and stabilized the humidity balance. However, keeping every piece of art in the same moisture balance is a negative situation. For this, different moisture regulators are required in the showcase and depot sections. In cases where the humidity is not controlled, the increase or decrease of the humidity value will cause rapid deterioration in the artifacts. Therefore, it is beneficial to have humidity regulators in the showcase.

It is recommended to replace the wooden showcases as they are old. Since the lighting levels of the showcases and exhibition areas are under constant light, they are not suitable for artifacts. Since the exhibited works show different sensitivities under the same light effect, it is useful to use different luminance values according to the material variety. Visible light and illuminance level should be measured with ultraviolet radiation and then controlled. There is only artificial lighting in the museum. The refraction of sunlight with both curtains and blinds prevents the degradation of organic and inorganic artifacts.

Originality

Today, we still have museums under the threat of environmental conditions. This situation accelerates the deterioration process of our cultural assets and causes serious damage. It is important to take precautions to prevent all kinds of deterioration such as decay, wear and atmospheric conditions in the environments and museums where these cultural assets that need to be transmitted to the future under appropriate conditions, to determine and plan the protection methods, and to create the conditions that will provide ideal care. In this context, suggestions were made to examine the exhibition and preservation conditions of the artifacts in Denizli Atatürk and Ethnography Museum and to transfer the artifacts to the future in a more accurate, safe and contemporary way. Thus, the correct methods and techniques will be determined by preventing faulty practices in museums and will be a reference for future studies.

Araştırmacı Katkısı: Ayşegül KOYUNCU OKCA (%50), Berker KALFA (%50).

Urban Localities under Glocal Dynamics: The Case of Yeldeğirmeni ¹

Sezgi DURGUN²

Submitted by: 19.07.2019

Accepted by: 27.03.2021

Article Type: Research Article

Abstract

As the population in world cities grow and urban transformation processes (gentrification, vitalization etc.) gain speed, it seems that both local and global dynamics intermingle. The term “glocal” has been used as the simultaneous occurrence of both universalizing and particularizing trends in contemporary socio-political, and socio-economic systems. Since 1990, many scholars argued that the welfare policies of urbanism are superseded by the “neo-urban politics”. This process ended up with a new focus on local economy and competitiveness that is empowered by the process of glocalisation. As far the as urban transformation/renewal/revitalization is concerned it seems impossible to isolate the process from the global market, city branding and the rising new middle class. In this article the term glocalization will be utilized in the context of İstanbul and it will be employed for having a better understanding the two general problematics: Firstly, how does local politics and competitive processes work under the pressure of globalization (i.e special attractions, branding, organizing international events); secondly how urban politics and local actors get influenced by it. The specific focus in this research will be the case of Yeldeğirmeni in Kadıköy which seems to be known as a positive and participatory model for revitalization in Asian side of İstanbul. However according to the findings of this study %90 percent of the people who reside here about 35- 40 years neighborhood have negative responses to it. The results of this study will be discussed in the context of new urban politics and its glocal consequences.

Keywords: Urban Politics, Yeldeğirmeni, Glocalization, Branding, Urban Revitalization

Atıf: Durgun, S. (2021). Urban localities under glocal dynamics: The case of Yeldeğirmeni. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 709-724.

¹ Since the article was submitted for publication in 2019, ethics committee approval is not required..

² Marmara University, Faculty of Political Science, Department of International Relations and Political Science, sezgi2005@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6482-141X

Küyerel Dinamiklerin Etkisi Altında Kentsel Bölgeler: Yeldeğirmeni Örneği

Sezgi DURGUN³

Başvuru Tarihi: 19.07.2019

Kabul Tarihi: 27.03.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Şehirlerdeki nüfus arttıkça kentsel dönüşüm süreçleri (soylulaştırma, yenileme vb) hız kazanmakta, buna paralel olarak küresel ve yerel dinamikler iç içe geçmektedir. Türkçe “küyerel” olarak çevrilen terim, evrenselleştirme ve yerelleşme eğilimlerinin eş zamanlı vuku bulması ve bu süreçlerin güncel sosyopolitik ve sosyoekonomik sistemleri etkilemesiyle ortaya çıkmıştır. 1990’lardan gibi araştırmacıların öne sürdüğü gibi kentsel politikalar refah merkezli olmaktan çıkıp yeni kentsel politikalara dönüşmüştür. Bu süreç yerel ekonomilerin yeni roller edinmesi ve küyerelleşmenin getirdiği yeni rekabetçi modelin tarifidir. Kentsel dönüşüm/soylulaştırma/yenileme/canlandırma söz konusu olduğunda, meselenin global emlak piyasasından, şehirlerin markalaşmasından ve yeni orta sınıfların ortaya çıkışından bağımsız ele alınması imkansızdır. Bu yazıda küyerelleşme İstanbul bağlamında ele alınacak ve iki sorunsalın açıklanmasında kullanılacaktır: Birincisi yerel politikaların ve rekabet süreçlerinin küresel baskı altında nasıl çalıştığı (örn. Yereli cazip kılma, markalaşma, uluslararası organizasyonlar düzenleme), ikinci olarak kentsel yerel siyasetin ve yerel aktörlerin bu süreçlerden nasıl etkilendiği. Örnek vaka olarak İstanbul’un Asya kısmında, Kadıköy semtindeki canlandırma projesiyle katılımcı ve olumlu bir örnek olarak gündeme gelen Yeldeğirmeni mahallesi seçilmiştir. Bu çalışmanın saha araştırmasında açığa çıkan bulgular 35-40 sene boyunca bu mahallenin sakini olmuş kişilerin %90’ının süreci olumlu algılamadığı yönündedir. Bu yazıda canlandırma projesiyle yaşanan dönüşümde mahalle sakinlerinin verdiği tepkiler ve deneyimler küyerel dinamikler altında kalan yerel kentsel politikalar açısından tartışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Kentsel Politikalar, Yeldeğirmeni, Küyerelleşme, Markalaşma, Kentsel Canlandırma

³ Marmara Üniversitesi SBF Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölümü, sezgi2005@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6482-141X

Introduction

According to United Nations report world's population could grow to around 8.5 billion in 2030, 9.7 billion in 2050, and 10.9 billion in 2100. Urban zones are anticipated to absorb virtually all the future growth of the world's population (United Nations, [UN] 2019). Rapid urban growth presents an important prospect, but it also raises some challenges to the application of an ambitious urban development agenda that seeks to make cities and human settlements all-encompassing, secure, robust and sustainable.

With the socio-economic dynamics triggered by the 21st century urban politics and cities assumed more socio-political roles than before. In order to observe the simultaneous advance of globalization and localization, the initial use of the term, *glocal* should be contemplated. This term, first used in 1980s and as described in *Harvard Business Review* and later used by the sociologist Roland Robertson (1997), who emphasized on synchronicity of the processes which are globalizing and decomposing the world. Robertson at the conference (entitled as Globalization and Indigenous Culture) stated that glocalization means the simultaneity – the co-presence – of both universalizing and particularizing tendencies. Similarly the prominent sociologist Zygmunt Bauman (2013) argued that in the age glocalization, hybrid combinations that blend locality by universality are gaining significance with the opportunities offered by technology. As physical distance is losing its significance, we bear witness to the combination of gradually increasing and synchronously bonded localities. In this context, studies on neighborhood and locality will become more significant. It can be observed that local communities respond or react to global (economical, sociological, cultural, political) fluctuations more specifically (i.e. “Greta effect” on climate change-school activism) and that we live in a multi-centered global world rather than a world composed of nation states. New actors independent of national or regional context are emerging and playing their parts in micro-/meso/macro levels.

Istanbul and New Urban Politics

At the turn of the twentieth century a paradigm shift in the world's city planning and urban politics occurred; this is due to the decline of the Fordist manufacturing industries and re-arrangement of Keynesian understanding into the neoliberal model (Brenner, 2003, p.197- 198). Hence planning was considered as a new managerial tool of urban politics that aims at overcoming the difficulties triggered by the uncontrolled growth of cities as a result of industrialization in Western countries (Akpınar, 2014, p. 62). In Turkey, Western professional had a significant impact on urban planning processes, with foreign experts playing important roles in shaping the town planning. Following the path of western countries (Hall & Hubbard, 1996), Turkey has rebuilt both of its national and local politics in order to attract global capital investment (Keyder, 2005).

It is argued that the urban transformations appeared in four different types. First one is the renewal of squatters at the periphery of the cities, the second one is upgrading of the apartments built in 1960-70s in the city centers, third one is the development of the rural areas at the periphery of the cities to provide housing complexes for upper income groups and the last one gentrification of the historical housing areas in the old city centers (Ataöv & Osmay, 2007, p.719)

However, it must be admitted that the overall discussion on urban policies for Turkey and İstanbul would exceed the limits of this article. For our purposes here we can briefly categorize the historical span of urban politics into three periods:

1. Republican Modernist Urban Politics: 1923-1950
2. Populist -Developmentalist Urban Politics :1950-1990
3. Neoliberal & Entrepreneurial Urban Politics: 1990 and the post 2000 period.

The third period indicated that local-politics will gain more dominance as a form of urban management; hence municipal administrations would take an entrepreneurial role, alone or in partnership with private-sector actors (Miraftab, 2004). Therefore, one can argue that in Turkey during the 1990's there was a gradual shift from populist developmentalism towards a neoliberal logic of urban politics in order to meet the demands of the market (Kuyucu & Ünsal, 2010). This shift could be seen under the light of glocalization that has an impact on marketing strategies (global property market, city branding process, micro-management tools).

In the context of Turkey during the first period (1923-1950) described above, the basic principle that dominated urban politics is modernism, as it was perceived by the Republican authorities as an effective instrument to re-organize urban space in accordance with 'scientific' criteria while building the infrastructure that would sustain economic development and providing the equipment that a modern society required" (Akpınar, 2014, p.62). This period also corresponds to de-Ottomanization of Istanbul (Bozdoğan, 2001) which means the emergence the new identifications for a new nation in the political imagination by the Republican elite. This modernist project is to be accomplished via new social institutions, re- arrangement of urban environment. The Republican spatial politics also involved the re- arrangement of Ottoman spaces such as the neighborhoods once populated by the ex-Ottoman and the non-Muslim religious communities (Houston 2018, p.346). During the first half of the second period (1950-1990) one can refer to large constructions and projects, which President Adnan Menderes called as the "beautification of İstanbul"; this "beautification" had irreversible outcomes that turned the city to an enormous site of construction between 1956 and 1960 (Akpınar, 2015, pp. 56-58). Menderes was building new avenues and modern roads, it was planned that the wide boulevards would ease traffic jam and facilitate circulation, even as they cut new lines of division between /within neighborhoods. However, Menderes' operation was highly dominated by quick fix solutions, existing opportunities and influences; the plan had been revised several times during the operations because it was not based on scientific calculations. Hence, this massive re-building process resulted in a large-scale expropriation and demolition. During the years of operations 7.289 buildings expropriated by municipality and numerous of historical buildings removed or displaced and some of the historical buildings which were announced to be displaced like Karaköy Mescidi, got lost because of lack of planning. (Tekeli, 1994). Moreover, the further operations carried by the mayors of İstanbul namely Bedrettin Dalan and Nurettin Sözen increased the populist developmental policies that had irreversible effects in the urban space. By the year 1970 İstanbul's population increased by internal migration and doubled from about 1 million in 1950 to 2.2 million and then grew to 2.9 million in 1980. The population of the metropolitan area grew from 1.1 million in 1950, to 3 million in 1970 and 4.7 million in 1980. Obviously, these transformations had a huge impact on the geo-economy and demography of İstanbul (Enlil, 2011, pp.6-8).

The third period starts from 1990 where the President Erdoğan served as mayor of İstanbul, this period represents the abovementioned shift in the understanding of urban politics moving towards the neoliberal and entrepreneurial networks. As it is mentioned above, the beginning of 21st century marked a significant step for glocalization that becomes a marketing strategy embedded in branding cities as "trademarks" in the global property market. This article argues that city branding is ties glocalization with urban politics since it aims at attracting global investment and tourists by utilizing local features. Hence in order to shine out, cities and municipalities construct distinctive brands; highlighting their local features, these brands generally emphasize 'eccentric' 'attractive' and 'idiosyncratic features of cities (Grodach, 2009; Hospers, 2009). It is expected that when these characteristics are highlighted in branding process, the market value of a city is increasing and therefore its competitiveness rise. City branding processes usually involve logo-construction and captivating mottos. These qualities refer to the city's history, socio-cultural features, architecture and geographical location in order to influence people's perceptions of the city (Kavaratzis & Ashworth, 2005). Moreover there are other branding strategies such as hosting worldwide events, congresses and so-called mega-events /mega-projects. Throughout the world particularly mega-events such as the Olympic Games, World Trade Fairs, festivals and

cultural titles like European Capital of Culture are considered as a key to global recognition and consequently tourist attraction (Burton, 2003). Furthermore, it seems branding through architecture has worked out well for some cities. For example, several cities such as Barcelona, Dubai have become examples showing how a city can turn to a place of touristic attraction by following urban regeneration strategies and creating new landmarks or iconic buildings. Furthermore, the manufactured environment (e.g., landmarks, districts, spectacular architecture) and renowned personalities (e.g., Kafka and Prague) can make cities distinguishable (Anholt, 2002). In the context of İstanbul one may also think of the Canal İstanbul mega-project as an example which was initiated by Prime Minister (PM) Erdoğan during elections in April 2011; Erdoğan, declared that with this project the Ottoman's dream will come true. This is a project for the artificial sea-level waterway, which is on East Thrace, connecting the Black Sea to the Marmara, and thus to the Aegean and Mediterranean seas. İstanbul Canal would divide the current European side of İstanbul and thus form an island between Asia and Europe (the island would have a shoreline with the Black Sea, Sea of Marmara, the new canal and the Bosphorus). In Erdoğan's presentation of the project, the significance is especially put in reference to Ottoman past, since that there were seven attempts by seven emperors for 400 years, the last being done in 1863 (Yılmaz, 2010). Mr. Erdoğan referred directly to the previous attempt from the last attempt. This was made by Sultan Abdülmecit at 1856 (Kundak & Baypınar, 2011). According to Environment and Urbanization Minister "Canal İstanbul is a project that will make Turkey a leading country in the world and add value to İstanbul's brand" (Hürriyet Daily News, 2021). Apparently, the "brand new İstanbul" is promoted with its local eccentricities and multicultural history and as an attraction for both Western and non-western global capital. When the urban tourism discourse is examined one can see that the evolution of promotional practices from unsystematic and volatile marketing strategies to a coherent city branding (Uysal, 2017). Therefore, with the global marketing strategy İstanbul is assumed to be a "global city" and began to gain ground as an attraction center for foreign investment (Sassen, 1991; Öktem, 2005). One can argue that this city branding represents İstanbul with self-orientalist discourse, utilizing the market value of Ottoman past as the of multi-faith historical urban space. However, this process has its own drawbacks, especially during the 2000s, the urban politics under the pressure of global trends created unequal results for different segments of the society in İstanbul. The property and labor markets has changed much to the disadvantage of low-income classes. The core city center has become very expensive as the demand of national and foreign capital has increased. As a result, low-income people residing in these areas were pushed to the outer districts of the city. This enhanced the existing social polarization and exclusion, rather than decreasing it.

Also following the years of the 2000 there appeared a public discontent about the "brand new İstanbul" since its silhouette has been shadowed by skyscrapers. As one of the popular newspaper reports: "Despite the President's professed preference for horizontal buildings, tall buildings projects in İstanbul and across have surged under the ruling of Justice and Development Party's (JPD), including in the government's much-vaunted urban transformation policy (Hürriyet Daily News, 2014).

As in other global cities, gentrification of İstanbul has been accelerated during the 1990s in the city center and in many historical neighborhoods, and this process is still continuously and increasingly taking place. To various types of gentrification/urban transformation/ revitalization occurred in İstanbul through the modernization of old houses in the city center that are below the standards and mostly accommodated by the poor, and middle class and new cultural groups. Such gentrified areas are in by the Bosphorus line (i.e. Arnavutköy, Ortaköy and Kuzguncuk) Beyoğlu, Fatih and in Kadıköy districts. (Çeker & Belge, 2015, p. 78). From 1990 onwards, this transformation continued in Cihangir, Galata, Tarlabaşı and Asmalımesit neighborhoods in Beyoğlu.

The above mentioned transformations paved the way for the formation of a new middle class as a result of growth in service industry, flexibility in business hours and removal of home-office distinction by the improvements in technological opportunities. This new middle class is differentiated from classical middle class

in many respects, one of this differentiation points is their housing and investment preferences. The new middle class, not only in Istanbul but also in other urban areas in the world has created its own lifestyle with the resident preferences in old neighborhoods, which partly considered as depression areas that preserve their historical texture. There are various studies on how the new middle class and their housing and investment demand functions as a driver of urban gentrification (Butler 1999, Hamnett 1994). The discussion here revolves around whether the dynamics in capitalist urban society produce only economic polarization between capital and labor or are they in practice associated with more socio-cultural divisions (Perkin, 1989).

Glocal Urban Politics and the Case of Yeldeğirmeni

As this article focuses on Asian side (Kadıköy-Yeldeğirmeni) it will also briefly give the context of urban transformation in this neighborhood. Yeldeğirmeni is one of the 21 neighborhoods of Kadıköy. It is located along the seaside in an area surrounded by Kadıköy Bazaar, the historical Haydarpaşa Railway Station, Ayrılık Çeşmesi Ottoman Cemetery. Its population is currently 13.898 (Turkish Statistical Institute [TUIK], 2018).

Yeldeğirmeni is named after the four windmills built during the first Abdulhamid period towards the end of the 18th century. While the Turkish, Greek, Jewish and Armenian communities were residing in the region; the population of Muslim has increased with the building of the Iskele Mosque in the 18th century. On the other hand, in the 19th century, non-Muslim communities migrated to Yeldeğirmeni due the large fires at other districts such as Kuzguncuk (Atılğan 2017).

Thus, Yeldeğirmeni turned out to be multi-cultural urban space accommodating Greek, Armenian and Jewish communities, who practice their own religion in Notre Dame Du Rosarie Church, Hemdat Israel Synagogue and Aya Yorgi Church. All these buildings are alive today and some of them transformed and gained new functions i.e Notre Dame Du Rosarie Church became Yeldeğirmeni Art Center. The historical schools founded in this area were pioneers for the creation of current educational structures that still exist today: The German School, which was built for the children of working families working in the construction of Haydar Paşa station, St. Louis Primary School (today's use, Yeldeğirmeni Homeless Children and Youth Center), St. Euphemie French Girls Secondary School (Kemal Atatürk Anatolian High School) and Ecole Communale Israeli (Haydar Paşa) Jewish School (Atılğan, 2017).

To put it briefly Yeldeğirmeni increased its settlement capacity as a space for a multi-cultural community with its demographic structure that changed over time. During the Republican period under the impact of modern the urban politics (as described above in the categorization of urban politics in Istanbul) along with the Turkification policies, the multi-cultural neighborhoods such as Yeldeğirmeni experienced a significant socio-cultural and demographic change. Most of the Greek community left as a result of the population exchange made with Greece in 1923. This was the beginning of the decline of the multi-religious districts in İstanbul where co-existence was no longer desired (Doumanis, 2013, p.99). During the 1950s and further on, under the impact of developmental populist urban politics, Yeldeğirmeni had a flow of migration from Anatolian the cities, its population increased along with the political turmoil took place. The increasing attacks to the non-Muslim populations which showed itself most demonstrably on 6-7 September 1954 all over Istanbul.” (Türkmen, 2015, pp. 37).

Moreover, there were other political developments like the Turkish military operation in Cyprus that was launched on 20 July 1974, following the Cypriot coup d'état on 15 July 1974 which had a serious impact on Turkish Greek relations (Stavrou, 2011, p.130). Also there happened three terrorist attacks on Jewish community in İstanbul, i.e., Neve Shalom Synagogue in 1986, 1992 and 2003. That is an important point that these attacks and political turmoil make people insecure and distant from each other in the neighborhoods where they used to live side by side. After the decline of non-Muslim communities Yeldeğirmeni turned out to be back quarter of Kadıköy, a depression area until the 2000's. The rate of unemployment also gave rise sense

of insecurity and crime rate was high (Arısoy, 2014). In 2010, Yeldeğirmeni gained a central role, in the middle of many mega projects. Moreover, Yeldeğirmeni also effected by transportation projects like Marmaray which has a transit subway station on the area, Haydarpaşa Port Harbor Project, Kadıköy Square Moda Filling Area and Fikirtepe Urban Transformation projects. On the other hand, the aftermath of Haydarpaşa Station, who has gained very important symbolic and functional roles in the city, also effects the identity of the neighborhood.

Although the urban texture of Yeldeğirmeni, complies with the gentrified area features (Ottoman history, formerly a depression area, renewed by the housing interest of the new middle class) and it differs from other gentrified neighborhoods since it had an ongoing process of revitalization, which started in 2010 with the partnership of the Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage [CEKÜL] and Kadıköy Municipality. The area is preserved since it has significant remains of Ottoman heritage, and it is officially under the urban protection. According to the academic studies when “revitalization” projects run by private sectors, it is common to observe a change in the social structure of the neighborhood, in most cases local people with low income end up migrating to lower class neighborhoods as a result of change of value (Şahin, 2013). Academic studies suggest that the example of Yeldeğirmeni stands out among other renewal projects that are run by private sectors (Şahin, 2013). In the case of Yeldeğirmeni, revitalization is carried out by the Kadıköy Municipality and NGO based initiatives named as (ÇEKUL) worked together and they both aimed at creating a measured but solid change in the neighborhood. The project in Yeldeğirmeni describes revitalization in the following way “generating a more healthy and human urban space in a social, economic, physical sense; in every step it will be developed with the participation of people of Yeldeğirmeni since it targets a sustainable regeneration” (ÇEKÜL, 2011). The revitalization project also hosted an international event called Mural festival (2012) festival where the artists from all over the globe painted the facades and walls in the streets of Yeldeğirmeni (i.e., Italian artist Pixel Pancho at Nüşet Efendi Street, French artist Amose at Karakolhane street German artists Dome and Brazilian artist Cladio Ethos at Misaki Milli Street). The Mural art project/festival had a decorative imprint on the neighborhood’s walls, and these painted walls attracted more artists, students and international tourists and it also triggered the rise in the number of art-galleries, atelier and concept cafes. Mural festival and its long-term impacts constitute a good example in detecting how global works can be represented locally in this neighborhood (Mimarizm, 2018).

Methodology & Research Question

However, as municipal policies, organization of international events such Mural festival have their own impact on the urban outlook of Yeldeğirmeni. As frequently stated in the glocalisation and urban politics literature (Butler, 1999; Hamnett 1994) the new middle class and their housing investments/preferences seem to function in Yeldeğirmeni as a further motive for urban revitalization. In addition to this the urban politics here is shaped by both local and global dynamics (Municipality’s revitalization policy, cooperation with CEKUL, organizing international events i.e Mural festival, rise of real estate market/value). The question here is that how the local people interpret this change and one can further discuss the local process under glocal dynamics.

Field work Method & Sample

As this article focuses on how the locals react to this revitalization and how they perceive the transformation a field work is carried out. The field work in 2018 lasted for 6 months, 40 interviews for this study are conducted in 2018-2019, July - January; and it focused on reactions by the local people mainly the traditional shopkeepers (Total 40 people, 30 male 10 female) who lived here more than 35-40 years (See Table 1. For the profile of the Interviewees. The sample discourses quoted here will be coded to keep confidentiality (i.e., Interviewee A). The occupational profile of the interviewees, date of the interviews is presented in detail at the Table 1. The basic responses by the locals will be presented in original quotations below and it will be presented under the headings titled according to the most highlighted points during the interviews.

Table 1.
The Profile of the Interviewees Whose Expressions are Quoted in the Article

Code of Interviewee	Occupation	Duration of Residency	Date of Interview
Interviewee A	Electronic repair store owner	Resident for 30 years	20.07.2018
Interviewee B	Stationary store Owner	Resident for 35 years	13.01.2019
Interviewee C	Baking Shop Owner	Resident for 35 years	5. 08.2018
Interviewee D	Grocery Store owner	Resident for 41 years	9.09.2018
Interviewee E	Photography-Store Owner	Resident for 38 years	16.09.2018
Interviewee F	Tailor	Resident for 30 years	28.12.2018
Interviewee G	Teahouse owner	Resident for 31 years	24.11.2019
Interviewee H	Community House Manager	Resident for 35 years	08.06.2019

Ottoman Heritage and Its Uses as A Nostalgic Element for the Characterization Yeldeğirmeni

During the field work and interviews with the locals, there were certain topics that came forward and highlighted by the locals. For instance, when they recall the childhood memories before 35-40 years ago, the first topic that comes forward is the presence of the non-Muslim communities. The expression quoted below reflect the ways the interviewees interact with their non-Muslim neighbors:

- "We played in the garden of the Synagogue; its garden was well trimmed; I saw aquarium fish for the first time in their garden." (Interviewee A)

The Synagogue that Interviewee (A) mentions above is closed today. It is called as the Hemdat Israel Synagogue, it was built in 1899 during the reign of the Ottoman Sultan Abdülhamid the Second. It is behind a high concrete wall and hooked wire fence with security cameras. To visit the synagogue, one must contact the Chief Rabbinate of Istanbul.

- Another Interviewee (B) recalls the following memory to show that how their Jewish neighbors were public spirited and philanthropic: "Our Jewish neighbor had a fridge. I used to sell water down in Kadıköy, and they were providing ice cubes for me so that I can keep the water cold."

Two Interviewees (C and D) are remembering how different religious communities connecting through exchanges of traditional food and how they used to learn from each other: "The doors were always open; our neighbor would bring *gavurdağı* salad and my mom would send them *gözleme*. "They celebrated Easter, New Year and gave us painted eggs".

- “We had Armenian neighbors, everyone was saluting each other; some afternoons they bake *çatal* pie and my mom bake special pastry (*puf böreği*) then they together drink tea on the doorsteps.” (Interviewee D)

These memories by the Interviewees (A, B, C, D) above characterize the intercommunal relations in the Ottoman cosmopolitan social atmosphere. Nowadays this cosmopolitan past is only traceable with respect to structure of the buildings, old apartments and places of religious worship. Today these perceptible signs of the cosmopolitanism became a nostalgic element used for the promotion of this area. It is utilized by both for the real estate market actors who would like to attract more culture and history loving international investors and the new middle class.

The Local Responses to Disappearance of the Old Mahalle

“What happens to our mahalle when families go away? If ten students are living in one flat, then there is no social life with the neighbors. No *komsu* (neighbor) no mahalle. No more family visits to each other.”

As the interviewee (G) says: "In the 1970s non-Muslims were the majority here, they were so polite. They would say thank you even when they give you money. They were orderly and tidy; even the laundry was dried in back balconies not in the front. The cultural mosaic has shattered, spiritual richness has gone; People used to know each other, now no one will be aware if you have a funeral, no one will send them traditional food. Half of the neighborhood used to go for the prayers, but not anymore".

The selected discourses above reflect that the renewal process rises a negative sentiment that seems to be rising among old residents. Thereby, lifestyle differences between the locals and the newcomers constitute problems such as who should adapt to whom? As it can be traced from the expressions by the interviewees “they adapted with us, not vice versa” or “we won’t be a mahalle anymore if no one knows each other” indicate that the local people feel that their mahalle life is at stake.

It is apparent that the revitalization triggered a significant change in the demography and the real estate/property index, when the TUIK and other Real Estate Company statistics is examined in this area the total population is approximately 14.016; the younger population is %22,91 and elderly population is %16.05, and women constitute %52 of the population. % 34 of the population is married and the %48 is single. The numbers regarding the education level of the neighborhood is %39.7 University, %29.2 high school (Zingat, 2021). According to the regional report generated by real estate agents (Zingat, 2021), in 2013 the price per square meter was 2.026.05 TL/m² and in 2017 it increased to 5.368.26 TL. The socio-economic level is rated as A+ that is defined by the following criteria: 1) Inhabitability (Demography, health status, transportation, criminality, standard satisfaction), 2) Economic level (Rent rates and property sales), 3) Cultural level (education level and cultural activities).

The changes in the demography (increase of single young and educated population) are perceived as an important transformation of mahalle as the locals used to have. Art events, festivals, new middle-class recreational areas attract more internationalization that may pave the way for the possible estrangement of the locals.

When MURAL Comes to Town: Local Walls Host Global Art

Mural festival at Yeldeğirmeni was a good example in observing how global trends and courses were represented locally. The MURAL Festival is an annual international street art festival held since 2013. It was founded by André Bathalon, Yan Cordeau, Alexis Froissart, Nicolas Munn Rico. The first event took place in Montreal, Quebec, Canada. The aim is to enjoy the democratic rights of urban art/artists in the city. Artists from the globe can participate in the event and perform with their personal view of the art. It is important to note that,

all murals when they enter the public domain is considered as free content or open source, they are not part of copyright laws. The first event in Montreal had a lot of popularity and success and has won the Grand Prix of Québécois Art in the Montréal region (for the \$300,000 to \$1,000,000 budget category). Hence the MURAL festival is a very attractive topic on social media platforms such as Instagram (Bruemmer, 2015).

Mural İstanbul Festival organized with the support of Kadıköy Municipality, hosted 25 foreign artists and 7 artists from Turkey/Istanbul since 2012. Approximately 30 external facades have been painted during the festival. The global street art from all around the world exhibited in the streets of Kadıköy and Yeldeğirmeni (Kadıköy Municipality 2016). Yeldeğirmeni and Mural İstanbul accounts are also very popular on social media (i.e. Instagram with 11.2 B followers). The Instagram account called as “yeldegirmenimahallesi” has 26.6B followers and it seems to be increasing its popularity in the international sense.

In the in-depth interviews for our research on the local responses to global impacts, it can be clearly seen that 90% of the interviewees were anxious about the new face of the neighborhood, however there are also examples who take it optimistically. Those who take it positively are in the opinion that their “mahalle” is changing in a good way. It becomes a place for global encounters, and it is good for exchange, trade and hospitality. An interviewee (H) explains how he perceives the Mural festival: “If a Peruvian and a Danish visitor meet and get acquainted in my store; and if a Brazilian artist painting mural on a facade of an old building in this district; and if many Erasmus students learning Turkish and becoming friends with shopkeepers here, it is good for us, also for Turkey.”

According to the positive picture that the interviewee (H) draws above, there is a clear indication that “mahalle” culture will be assuming new roles. One can argue that within this setting, it is possible for the neighborhood to be a liminal cultural space in-between family and urban community but also by means of being between the old and the new, a place in limbo, a stage for new socio-cultural hybridizations. From the negative perspective which represents the 90% of the interviewees the recent transformations will erase the old ways, manners and values. Hence the traditional family lifestyle and communitarian ethics is decreasing. Instead, global mobility and human flow is growing, global property market value is rising.

It can be clearly seen in the expressions of the interviewees that Yeldeğirmeni would resemble famous areas of gentrification such as Beyoğlu and Cihangir. Beyoğlu and Cihangir represent the examples of formerly revitalized regions that were mostly populated by cosmopolitan upper middle-class intellectuals, high income visitors from Gulf countries and artists today. It could be the case in Yeldeğirmeni that while groceries and repair shops transform into cafés, hostels, and art studios, where young, studenty profile will populate the mahalle, hence a new urban culture is to be born. That was also the concern of the local people who think that these changes have negative impact on issues like security, decay of cultural heritage and family life.

Conclusion

This article aimed at understanding how the urban politics and global dynamics work in Yeldeğirmeni (revitalizing process initiated by Kadıköy Municipality). Moreover the specific aim was to see how it was perceived by the local people. Yeldeğirmeni and its revitalization process is to be analyzed under the urban politics that corresponds to 3rd period as described above: The neoliberal-entrepreneurial period where the renewal mechanisms can be coordinated with municipalities, private companies or civil society organizations. In the case of Yeldeğirmeni both Municipality and Çekül (NGO) were the initiators of this revitalization. The urban politics in this context was considered as entrepreneurial since the neighborhood experiences a process like that of city branding since this location becoming a host to global events such as the international Mural festival.

As frequently stated in the glocalisation processes such events attract the new middle class and their housing investments/preferences may function as a driver of urban gentrification (Butler, 1999 and Hamnett, 1994). According to the real estate price statistics there has been an increase between the years 2013-2021 from 2.026.TL /m² to 5.551.TL /m² (Zingat, 2021). The change also suggest that the new middle class will be more dominant in defining the demographic characteristics of the neighborhood in the future (i.e hipster area). Therefore, this study involved problematic how the local people interpret this change and how they respond to it. According to the findings %90 of the participants expressed negative opinion about the transformation happening in their locality. This signifies the point that that revitalization does not only produce economic polarization between residents and new middle class but also underlines the socio-cultural gap between them. It is remarkable to find out that though the locals recall the cosmopolitan past with a longing of old mahalle, they approach the current internationalization with suspicion. Hence it is another topic of further research how the internationalization of urban locality transforms into glocalized spaces while it consumes the locality as a market value and creates a trademark/brand out of it. As a result of this research, it can be argued that though Yeldeğirmeni is officially presented as the positive participatory model for revitalization process in İstanbul, however from the eyes of the locals it seems to have some negative consequences regarding the decay of mahalle culture.

References

- Akpınar, İ. (2014). The rebuilding of İstanbul revisited: Foreign planners in the early republican years. *New Perspectives on Turkey*, 50(special issue), 59-92. Doi:10.1017/S0896634600006580
- Akpınar, İ. (2015). Urbanization represented in the historical peninsula: Turkification of Istanbul in the 1950s. in M.Ö. Gürel (Ed.), *Mid-Century Modernism in Turkey: Architecture Across Cultures in the 1950s and 1960s* (pp.56-84) New York & London: Routledge.
- Ataöv A. and Osmay S. (2007). Türkiye’de kentsel dönüşüme yönetsel bir yaklaşım. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 24(2), 71-82. Erişim adresi: http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2007/cilt24/sayi_2/i-iv.pdf
- Arısoy, A. (2014). *Yeldeğirmeni experience: a different approach to urban renewal, conservation and promotion of environmental and cultural values*. İstanbul: Çekül.
- Atılğan, A. (2017). *Once upon a time yeldeğirmeni*, İstanbul: K- Communication Publications.
- Anholt, S. (2002). Forword. Special issue on place branding. *Journal of Brand Management*, 9(4-5), 229-239. Erişim adresi: <https://link.springer.com/journal/41262/volumes-and-issues>
- Baumann Z. (2013). Glocalization and hybridity. *Journal of Culture, Politics and Innovation*, 1, 1-5. doi: 10.12893/gjcp.2013.1.9
- Bozdoğan, S. (2001). *Modernism and nation building: Turkish architectural culture in the early Republic*, Washington: University of Washington Press.

- Brenner, N. (2003). Glocalisation as a state spatial strategy: Urban entrepreneurialism and the new politics of uneven development in western europe içinde J. Peck and H. W. C. Yeung (Eds.) *Remaking the Global Economy* (pp.197–215). London: Sage.
- Bruemmer, R. (2015, 3 Haziran). Monumental art for the masses. *Montreal Gazette*. Erişim adresi: <https://montrealgazette.com/news/local-news/monumental-art-for-the-masses-mural-festival-returns-to-the-main/>
- Burton, G. M. (2003). The efficient market hypothesis and its critics. *Journal of Economic Perspectives*, 17 (1), 59-82. doi: 10.1257/089533003321164958.
- Butler, T. (1999). The new urban intermediaries? The new middle classes and the remaking of London, *Journal des anthropologues*, 77-78. doi: <https://doi.org/10.4000/jda.3065>
- Çeker, A. ve Belge, R. (2015). İstanbul'da kentsel dönüşüm kapsamında gerçekleşen bir olgu: Soylulaştırma, *Türk Coğrafya Dergisi*, 65, 77-86. doi: <https://doi.org/10.17211/tcd.30494>
- ÇEKÜL Vakfı web sayfası (2011) Kadıköy'ün tarihi yeldegirmeni mahallesi canlanıyor. Erişim adresi: <https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/kadikoyun-tarihi-yeldegirmeni-mahallesi-canlaniyor>
- Doumanis, N. (2013). *Before the nation: Muslim-christian coexistence and its destruction in late-Ottoman Anatolia*. Oxford: Oxford University Press.
- Enlil, Z. M. (2011). The neoliberal agenda and the changing urban form of İstanbul, *International Planning Studies*, 16 (1) 5-25. doi:10.1080/13563475.2011.552475
- Grodach, C. (2009). Urban branding: An analysis of city homepage imagery. *Journal of Architectural and Planning Research*, 26(3), 181-197. Erişim Adresi: <https://eprints.qut.edu.au/74521/>
- Hall, T. and Hubbard, P. (1996). The entrepreneurial city: new urban politics, new urban geographies? *Progress in Human Geography*, 20(2), 153–174. doi: <https://doi.org/10.1177/030913259602000201>
- Hamnett, C. (1994). Social polarisation in global cities: Theory and evidence, *Urban Studies*, 31 (3), 401-24. doi: <https://doi.org/10.1080/00420989420080401>
- Hospers, G. J. (2009). City marketing: Taking advantage of the city as a built and graphic image. *Place Branding and Public Diplomacy*, 5(3) 226-233. doi: 10.1057/pb.2009.10
- Houston, C. (2018). Shaping the city: Three urban events in İstanbul, *İdealkent*, 24(9), 342-363. doi: 10.31198/idealkent.507136
- Turkey to open tender for canal İstanbul (2021, 27 Şubat). *Hürriyet Daily News*. Erişim adresi: <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-open-tender-for-canal-istanbul-in-2021-162727>
- Kadıköy Municipality, (2016, 29 Ağustos). Kadıköy Belediyesi. Erişim adresi: <https://kadikoybelediye.wordpress.com/2016/08/29/muralistanbul/>

- Kavaratzis, M. and Ashworth, G. J. (2005). City branding: An effective assertion of identity or a transitory marketing trick? *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 96(5) 506- 514. doi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9663.2005.00482.x>
- Keyder, Ç. (2005). Globalisation and social exclusion in Istanbul, *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1), 124–134. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2005.00574.x>
- Kundak, S. and Baypınar, M. B. (2011). The crazy project – Canal Istanbul. *TeMA - Journal of Land Use, Mobility and Environment*, 4(3), 53-63. <https://doi.org/10.6092/1970-9870/465>
- Kuyucu, T. and Ünsal, O. (2010). Urban transformation as state led property transfer: an analysis of two cases of urban renewal in Istanbul, *Urban Studies*, 47(7), 1479–1499. doi: <https://doi.org/10.1177/0042098009353629>
- Mural İstanbul Festivali (2018, 19 Haziran) Mimarizm yayın platformu içinde. Erişim adresi: https://www.mimarizm.com/etkinlikler/sergiler/mural-istanbul-festivali-2018_129266
- Miraftab, F. (2004). Public-private partnerships: The Trojan horse of neoliberal development? *Journal of Planning Education and Research*, 24(1), 89–101. doi: <https://doi.org/10.1177/0739456X04267173>
- Perkin, H. (1989). *The rise of professional society: England since 1880*. London: Routledge.
- Robertson, R. (1997 Mart). Comments on the "global triad" and "glocalization" [Abst.]. paper presented at the conference Globalization and Indigenous culture by the Institute for Japanese Culture and Classics, Kokugakuin University, Tokyo. Erişim adresi: <http://www2.kokugakuin.ac.jp/ijcc/wp/global/15robertson.html>
- Sassen, S. (2001). *The global city*. Princeton: Princeton University Press.
- Şahin, A. S. (2013). *Kültürel miras alanlarının dönüşümünde yeni bir yaklaşım*, (Unpublished Master Thesis). İstanbul Bilgi University, İstanbul.
- Stavrou, M. (2011). *Resolving the cyprus conflict: Negotiating history*. London: Palgrave Macmillan.
- Tekeli, İ. (1994). *The development of the Istanbul metropolitan area: Urban administration and planning*. International Union of Local Authorities, Section for the Eastern Mediterranean and Middle East Region.
- Türkmen, Z. (2015). *The cultural transformation of yeldeğirmeni neighborhood*, (Unpublished Master Thesis) İstanbul Bilgi University: Cultural Studies, İstanbul.
- Uysal, Ü. E. (2017). A brief history of city branding in Istanbul. in A., Bayraktar, & C. Uslay, (Eds.), *Global place branding campaigns across cities, regions, and nations* (pp. 117-131). IGI Global. doi: <http://doi:10.4018/978-1-5225-0576-1.ch006>

UN Department of economic and social affairs, population division. (2019). United Nations world population prospects. Erişim adresi: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf

Yılmaz, O. F. (2010). Beş asırlık kanal projesi. *Yedikıta*, 18(5), 12-21. Erişim adresi: <https://yedikita.com.tr/bes-asirlik-kanal-projesi/>.

Zingat Kadıköy/Rasimpaşa regional report (2021). Erişim adresi: <https://www.zingat.com/kadikoy-rasimpasa-bolge-raporu>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu makalenin genel amacı küyerel dinamiklerin basıncı altında şehir politikaları ve bu politikaların yerel ölçekteki yansımalarını araştırmaktır. Küyerellik kavramı ışığında birincil olarak yerel politikaların ve rekabet süreçlerinin küresel baskı altında nasıl çalıştığı (örn. Standartlaşan uluslararası piyasada yereli cazip kılma, markalaşma, uluslararası organizasyonlar düzenleme), ikincil olarak da kentsel yerel siyasetin ve yerel aktörlerin bu süreçlerden nasıl etkilendiği sorgulanacaktır. Çalışma spesifik olarak İstanbul'un mahallerinde yaşanan dönüşüme odaklanmış ve Kadıköy Yeldeğirmeni mahallesi örnek mekan olarak seçilmiştir. Yeldeğirmeni mahallesinde yaşanan dönüşüm bir saha çalışması ile açığa çıkarılmıştır. Bu nedenle makalenin ana amacı küyerelleşme koşulları altında İstanbul bağlamına bakmak ve Kadıköy kapsamındaki yerel etkilerini mahalle ölçeğinde ele almaktır. Bu semtin seçilmesindeki temel neden 2012 yılından beri belediye ve sivil toplum (CEKUL) iş birliği ile bir canlandırma sürecinin yaşanması, Osmanlı'nın son dönem kentsel dokusunu barındırması nedeniyle korunma altında olması ve olumlu bir dönüştürme öyküsünün olmasıdır.

Tasarım ve Yöntem

Birleşmiş Milletler'in geleceğe dönük 2018-2019 projeksiyonunda dünya nüfusunun 2100 yılında 10,9 milyar olacağı ve kentlerin bu nüfusun çoğunluğunu absorbe edeceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla çalışmanın ana varsayımı dünyada giderek artan şehir nüfusunun kentsel alanlarda neoliberal kent siyasetinin güç kazanmasına neden olacağı ve yaşanan rekabet sürecinde markalaşma adımlarının hız kazanacağı yönündedir. Küresel ve yerel alanın etkileşiminden doğan ve küyerelleşme adı verilen süreç, kentsel alanlara dönük yeni politikaların oluşmasında ve bu politikaların yerel ölçekteki dönüştürücü gücünün hızlanmasında etkilidir. Bu çerçevede çalışmanın araştırma sorusu yerel politikanın ve yerel aktörlerin (mahalle sakinleri) söz konusu süreçten nasıl etkilendiğidir. Makaleye konu olan saha çalışması 35-40 senedir bu semtte yaşayan mahalle sakinleri ile 40 adet derinlemesine görüşme olarak kurgulanmış, yarı yapılandırılmış görüşmelerde mahallenin geçmişi, bugünü ve geleceğine dair mahalle sakinlerinin deneyim ve görüşleri sorulmuştur. Derinlemesine görüşmelerde Yeldeğirmeni mahallesinde değişen demografi, emlak piyasasındaki artış, geleneksel yaşam pratiklerinin dönüşümü, belediye tarafından desteklenen uluslararası festivaller ve organizasyonlar mahalleyi markalaştıran süreçler olarak gündeme gelmiştir. Saha çalışmasını tasarlarırken seçilen örneklem kartopu tekniği ile büyütülmüştür ve mahalleyi uzun zamandır tanıyan ve eski mahalle kültürünü anımsayan ve halen mahallede ekonomik ve sosyal olarak aktif olan bireylerden oluşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminden Cumhuriyet dönemine uzanan Yeldeğirmeni mahalle mirası derinlemesine görüşme yapılan kişilerin çocukluk anılarında hala geniş yer tutarken bugün Osmanlı geçmişi mahallenin uluslararası markalaşma sürecinde (emlak piyasalarda ve kültürel değer) bir değer olarak yer almaktadır. Bu durum eski mahalle sakinlerinde endişe ile karşılanmakta ve olumsuz tepkilere neden olmaktadır. Dolayısıyla derinlemesine görüşmelerde görüşmecilere mahallenin geçmişi, bugünü, geleceğine dair fikirleri sabit bir soru olarak sorulmuş, görüşmelerin geri kalan kısmı yarı yapılandırılmış şekilde gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Yapılan görüşmelerden ve gözlemlerden elde edilen bulgular mahalle sakinlerinin belediye ve ÇEKÜL tarafından olumlu olarak lanse edilen bu canlandırma sürecinden olumsuz etkilendiği olumsuzlukların en başta “eski mahalle kültürünün” yok olması ve emlak piyasasındaki artış (2013-2021 arası 2. 026.Tl /m2 birim fiyat 5. 551.TL /m2’e ulaşmıştır) olmuştur. Ayrıca mahallenin uluslararası sakinlerinin yarattığı yeni kozmopolit yaşam mahallenin eski sakinleri tarafından güvenliksiz bulunmaktadır. Sonuçta mahalle küresel ve yerelin buluştuğu melez bir alana dönüşürken (Mural festivali, tarihi binaların uluslararası sanat merkezlerine dönüşmesi vb.) eski Osmanlı “kozmpolitliğini” nostalji ile anan eski mahalleli için yeni mahalle artık kendilerini ait hissettikleri bir yer olamamaktadır. Bu araştırmada şaşırtıcı olan, görüşmecilerin mahallede 1960’lardan 1980’lere doğru giden süreçte Osmanlı dönemindeki gayrimüslim cemaatlerin varlığına tanık olmaları ve onlarla geçirdikleri komşuluk deneyimini idealize ediyor olmalarıdır. Gayrimüslim komşuların yokluğu üzerinden nostalji ile anılan mahalle kültürü bugün küyerelleşmeye verilen bir tepkinin dayanağı olabilmektedir. Bir bakıma eski “kozmpolit” yapı yeni oluşan küyerel yapıya kıyasla tercih edilebilir görülmektedir. Bu örnekte de görüldüğü üzere küresel, ulusal ve uluslararası dinamikler (yerel ölçekte rekabet, belediyeler arası rekabet, emlak ve inşaat sektörü üzerinden gelişen kent politikaları) yerel ölçekte birtakım muhafazakâr tepkiler doğurmaktadır. Bu araştırmanın odağında yer alan Yel değirmeni örneğinde markalaşma ve neoliberal kentleşme süreci mahalleyi ulus-ötesi bir alan haline getirmekte ve mahalleli bu sürece mahalle kültürünü ve “aile yapısını” muhafaza etme üzerinden tepki vermektedir. Görüşmecilerin kendi ifadeleriyle “kıymetini bilemedikleri gayrimüslim aileler” bugün özlemle aradıkları ve tamamen yitirdiklerini düşündükleri mahalle kültürünün vazgeçilmez öğeleri olarak anılmaktadır. Sonuç olarak İstanbul’daki kentsel yenileme sürecinde Yeldeğirmeni gibi bölgeler yeni kültürel orta sınıf olarak adlandırılabilir olan sınıfın tarihsel dokuyu koruyan, otantik görünümünü kaybetmemiş ve makul fiyatlara barınmayı ve sosyalleşmeyi tercih ettiği bölgelerdir ve yeni orta sınıfın yaptığı bu tercihler ve neoliberal kentsel politikalar söz konusu mahallelerin demografik profilini oldukça değiştirmekte ve gelecekte yerel ölçekteki kentsel değişimlere yön vermektedir.

Sınırlılıklar

Araştırmanın temel sınırlılıkları zaman ve imkansızlıklar ile ilgilidir. Mahalledeki gayrimüslim nüfusa ait herhangi bir kimse ile görüşme olanağı bulunamamıştır. Mahallede nostalji ile anılan komşuluk ilişkilerinin bir de gayrimüslim komşular tarafından anlatılması bu konuda daha dengeli bir anlatı oluşmasına katkı vermiş olacaktı. Yeni orta sınıf olarak adlandırdığımız kesim ile derinlemesine görüşmeler sağlanamamıştır. Bu görüşmeler yeni mahalle algısı ve gelecekteki kentsel ortak yaşam tasarımı açısından araştırmaya vizyon katabilirdi.

Yerel markalaşma sürecinde belediye ve sivil toplum örgüt temsilcileri ile görüşmeler sağlanamamıştır, bu görüşmeler küyerelleşmeye yerel idareci ve sivil kuruluşların da bakışını aktaran perspektifler sunmuş olacaktı.

Öneriler

21. yüzyılda kentsel yenileme, neoliberal politikalar ve küyerelleşme süreçleri iç içe geçen süreçler olduğundan bu konuda yapılacak araştırmalar genellikle makro perspektiften analiz edilmektedir. Ama bu analizler bölgesel dinamiklerdeki değişime (tarihi yapı, demografi, kültürel değerler) yerel aktörlerin gözünden bakan açılar da geliştirmelidir. Böylelikle kentsel yenileme ve canlandırma projeleri sadece bir bölgeyi markalaştırarak öne çıkarmak yerine bu yerdeki olası gerilimleri, reaksiyonları, kültürel mirasın korunma şekillerini tartışarak yol almalıdır. Sağlıklı ve dengeli kentsel dönüşüm anlayışı kentlilerle müzakere edilerek yapıldığında daha olumlu sonuçlar verecektir.

Özgün Değer

Araştırmanın özgün yönü küyerelleşme kavramını kentsel politikalar bağlamında kullanarak bir saha kurgusu sunmasıdır. Araştırma kendi verisini oluşturan bir saha araştırmasına dayanmakta ve yerel ölçekte derinlemesine görüşmeler sonucu makro- mezo -mikro analiz seviyelerin iç içe geçtiği kentsel yenileme örneğine mahalle sakinleri üzerinden bir perspektif getirmektedir.

Araştırmacı Katkısı: Sezgi DURGUN (%100).

Üç Denizler İnisiyatifi: Avrupa Bütünleşmesinde Minilateral Bir İşbirliği Modeli mi Yoksa Polonya'nın Denge Arayışı mı? ¹

Oktay HEKİMLER²

Başvuru Tarihi: 13.04.2021

Kabul Tarihi: 23.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Avrupa Birliği (AB) içinde son dönemde artan fikir ayrılıkları ve liderlik mücadelesi üye ülkeleri yeni arayışlara sevk etmiştir. Özellikle görece küçük veya güçsüz üye ülkeler güçlüler arasında sıkışmak yerine adeta bir tür küçükler dayanışmasına gitmek, bu şekilde daha fark edilip olmayı tercih etmişlerdir. Bu arayış bir tarafta başta yeni işbirliklerinin önünü açarken, yeni jeostratejik ilişkiler ve müttefik arayışlarını da teşvik etmiştir. Bu çalışmada Trimarium düşüncesi, jeopolitik teori ve Avrupa kuşkuculuğu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Polonya'nın jeopolitik yaklaşımı göz önünde tutularak henüz yeni bir minilateral işbirliği modeli olan Trimarium'un Avrupa bütünleşmesine olan katkısı tartışılmaktadır. Bu bağlamda bu girişimin Avrupa'da var olan uçurumu derinleştiren mi, yoksa tarafları birleştiren bir etki mi yarattığı sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trimarium, Polonya, Almanya, ABD, Minilateralizm, Avrupa Bütünleşmesi

Atıf: Hekimler. O. (2021). Üç denizler inisiyatifi: Avrupa bütünleşmesinde minilateral bir işbirliği modeli mi yoksa polonya'nın denge arayışı mı?. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 725-746.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, ohelimler@nku.edu.tr, ORCID:0000-0002-1498-6283

Three Seas Initiatives: A Minilateral Model of Cooperation in European Integration or Poland's Search for Balance?

Oktay HEKİMLER³

Submitted by: 13.04.2021

Accepted by: 23.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

The recent divergence of opinion and struggle within the European Union (EU) has led the member states to search for new ones. Especially the small member states have preferred to be more noticeable in this way rather than being squeezed among the strong. While this quest paved the way for new collaborations encouraged new geostrategic relations and the search for allies.

In this study, Trimarium thought has been evaluated within the framework of geopolitical theory and Euroscepticism. Considering Poland's geopolitical approach, the contribution of Trimarium, which is a new minilateral cooperation model, to European integration is discussed. In this context, an answer will be sought to the question of whether this initiative has deepened the gap in Europe or created an effect that unites the parties.

Keywords: *Trimarium, Poland, Germany, USA, Minilateralism, Europe Integration*

³ Tekirdağ Namık Kemal University Vocational School of Social Sciences, ohelimler@nku.edu.tr, ORCID:0000-0002-1498-6283

Giriş

Dubrovnik Bildirisi ile 25.08.2016 tarihinde oluşturulan Üç Denizler İnisiyatifi (Trimarium) enerji, trafik, dijital iletişim ve ekonomik işbirliği alanlarında Baltık-Karadeniz-Adria Denizi üçgeni içinde yer alan bölgeler arası işbirliğini genişletmek amacını taşımaktadır. Baltıklardan Karadeniz'e dek uzanan coğrafyada yer alan, kısaca on ikiler olarak adlandırılan, Avusturya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, bu şekilde buldukları coğrafyayı güvenli ve rekabet edebilir bir hale dönüştürmek amacıyla bir araya gelmişlerdir. Tarafların Hırvatistan öncülüğünde ilk defa Eylül 2014'de bir araya gelişi ile de Avrupa Birliği (AB) içinde yeni bir minilateralist işbirliğinin öne informal olarak açılmıştır. Burada oluşturulmak istenen işbirliğinin daha geniş bir boyutu ise Balkan ülkeleri (Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Kosova, Macaristan, Makedonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya ve Çin'i de içeren 16+1 İnisiyatifidir (Kaya ve Mammadzade, 2019, s.46). Polonya, bu düşüncenin liderliğine soyunurken, akıllara gelen Polonya'nın özellikle iki dünya savaşı arası dönemde Alman ve Sovyet revizyonizmine karşı savunduğu dış politika konsepti olan Interarium (Lehçe Miedzymorze) olmuştur. Ancak burada amaçlanan basit bölgesel bir işbirliğinin ötesinde, enerjiden alt yapıya uzanan üç deniz arası alanı kapsayacak olan sınır aşan bir model olmuştur. Ekonomik işbirliği girişimi olarak doğmuş olsa da bu girişimin AB'nin temel değerlerinden uzaklaştığı bir dönemde politik ve sosyal boyutu olan, bölge ülkelerinin bu şekilde etkin olarak Avrupa inşasına katkı sağlayacak bir inisiyatif olarak ifade edilmesi (Bault, 2019, s.3) esasında uzun vadeli ve geniş boyutlu bir hedefin varlığına işaret etmektedir.

Bölge ülkelerinin ortak görüşü ulusal çıkarlarının AB içinde yeterince temsil edilmediği, hatta baskın üyeler karşısında ikinci sınıf bir üyeliğe mahkum edildikleridir. Buna ek olarak hemen hepsi bir Rusya tehdidi yaşamakta, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını mümkün olduğunca asgari düzeye indirmekten yana bir tutum ortaya koymaktadırlar. Devletleri birer canlı organizma olarak gören Friedrich Ratzel, her canlı gibi devletlerin de bir yaşam alanına gereksinim duyduğunu ileri sürer (Erşen, 2020, s.3). Polonya bu şekilde Baltıklardan Karadeniz ve Adriyatik'e dek uzanan bölge ülkeleri arasında işbirliği yaparak kaderini ele alma girişimiyle, esasında içinde yer aldığı coğrafyada nefes almak, büyük güçlerin rekabet alanında var olmak çabasıdır. Gelişmeler deniz gücünü etkili şekilde kullanan devletlerin dünya siyasetinde etkin bir rol oynayabileceklerini savunan Alfred Thayer Mahan'ın görüşlerini akla getirmektedir. Mahan, "Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi" adlı eserinde deniz gücüne sahip olan devletlerin bu şekilde geniş sömürgelere sahip olmak suretiyle bir dünya gücü olabileceğini ileri sürmektedir. Elbette, Üç Denizler İnisiyatifi ile ne bir deniz gücüne sahip olmak mümkündür ne de taraflar bir dünya gücü olmak niyetlidirler. Ancak bu coğrafya da bölgesel bir işbirliği oluşturmak iradesi AB içinde daha etkin olmak çabası ile birleştirildiğinde burada amacın basit bir dayanışmanın ötesine geçtiğini akıllara getirmektedir. Geçmişten beri bu bölgede var olan doğu-batı rekabetinin günümüzde boyut değiştirerek varlığını sürdürmesi, adeta ABD-Rusya arasındaki rekabet alanına dönüşmesi, Almanya'nın bu rekabet ortamında ulusal çıkarlarını ve etkisini maksimize etmek çabası bölgedeki dayanışma ve işbirliği girişimini jeopolitik üzerinden okumayı gerekli kılmaktadır. Zira söz konusu bu rekabet ortamında bölge yeniden bir satranç tahtasına dönüşürken rekabet doğrudan bölge ülkelerinin geçmiş korkularını canlandırmakta, Halford J. Mackinder'in Heartland (Kalpgah) düşüncesini akıllara getirmektedir. Mahan, deniz gücüne sahip olmayı bir güç olmaya giden yol olarak tarif ederken, Mackinder kara gücüne atıfta bulunmaktadır. "Doğu Avrupa'yı yöneten Heartland'ı, Heartland'ı yöneten de Dünya adasına, nihayetinde Dünya Adasını yöneten de Dünya'ya hakim olur" (Mackinder, 1944, s.113) derken, bir kere daha dikkatleri bu bölgeye ve jeopolitiğin önemine çekmektedir. ABD ve Rusya'nın bölgede çatışan çıkarları, Almanya'nın sergilediği tutum, Jeopolitiğin küresel denge ve ulusal çıkarların sürekliliği ile eşdeğer olduğunu savunan Henry Kissinger'i akla getirmektedir (Kissinger, 2006, s.683).

Devletlerarası ilişkilerin askeri/stratejik boyutlarına odaklanan klasik jeopolitik kuramlar söz konusu coğrafyayı kontrol altına alınabilecek ve fethedilecek bir nesne olarak görmektedir. Buna karşılık soğuk savaş sonrasında yükselen eleştirel jeopolitik bu tutumu eleştirmiş, Simon Alby, John Agnew gibi yazarlar küreselleşen dünyada ortaya çıkan kültürel, ekonomik ve sosyal gelişmelere dikkat çeken bir jeopolitik yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu şekilde eleştirel jeopolitik sınır ve tehdit gibi kavramların nasıl mekansallaştırıldığından yola çıkarak “biz” ve “öteki” arasındaki ayrımı jeopolitik olarak nasıl tasvir edildiğini ortaya koymaya çalışmaktadırlar (Erşen, 2020, s. 6). Almanya ve Fransa'nın AB içinde yükselen birer güç olarak bölgede etkinliklerini artırma çabaları, Rusya ile işbirliğini öncelikli olarak gören tutumları, ideolojik faktörler, yapısal faktörlere ek olarak başta göçmen politikası ve enerji politikası gibi AB içi tartışmalar ile birleştiğinde, Polonya başta olmak üzere bölge ülkelerinin endişeleri yükselmiştir. Bu şekilde AB içindeki eski-yeni Avrupa tartışması, bir tarafın bir diğerini “öteki” olarak gören tavrı yeni bölgesel işbirliği arayışlarını kaçınılmaz kılmıştır. Çalışmada AB içinde giderek öne çıkan minilateral işbirliği modellerinden biri olarak Üç Denizler İnisyatifinin bölge ülkelerinin jeopolitiğine yansımaları Avrupa kuşkucu yaklaşım çerçevesinde ele alınacaktır. Bölge üzerinden büyük güçlerin rekabeti coğrafya faktörü çerçevesinde incelenerek henüz yeni bir minilateral işbirliği modeli olan Trimarum İnisyatifinin Avrupa bütünleşmesi sürecine etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

AB İçi İşbirliğinde Yeni Bir Model: Minilateralizm

Minilateral gruplar üç ya da daha fazla üye devletin AB içinde oluşturdukları koalisyonlar veya hükümetler seviyesinde işbirliği modelleridir. AB içinde etkisi giderek artan bu oluşumlar kurumsallaşmak zorunda olmadıkları gibi, çok kereler sınırlı da olsa bir kurumsal yapı oluşturmakta, buna bağlı karar alma mekanizmaları inşa edebilmektedirler (Lang ve Ordanaza, 2018, s.2). Minilateral gruplar farklı nedenlerle oluşmuşlardır.

Bunların birincisi, AB içinde karar alma sürecinin zamanla yavaşlaması ile ortaya çıkan örneklerdir. AB'nin üye sayısı arttıkça taraflar ortak bir tutum geliştirmekte zorlanmakta, özellikle kendilerine bir takım politikaların dayatıldığını düşünen başta Macaristan, Polonya ve Slovakya gibi MDA ülkeleri uzlaşmaz bir tavır ortaya koymaktadırlar. Özellikle de sığınmacı meselesi bazı üyelerin kendi aralarında dayanışmaya giderek yeni gruplaşmaların oluşumunu teşvik etmiştir.

Bir diğer grup ise, AB içinde yaşanan krizler ve giderek artan yeniden ulusallaşma ve hükümetler arası düşüncesinin etkisinde oluşmuştur. 2010 yılında yaşanan AB borçlanma krizi ile birlikte Avrupa Zirvesi giderek öne çıkmış, yeniden ulusallaşma süreci de hız kazanmıştır. Bu nedenle AB politikasında daha etkin olmak, ulusal çıkarlarını bu şekilde savunmak isteyen hükümetler için eş değer devletler/hükümetler ile işbirliği geliştirmek giderek daha çok önem arz eder olmuştur.

Minilateral grupların üçüncüsü bir tepki sonucu olmuş, AB içindeki güç merkezleri ve Euro Alanına karşı denge oluşturulmak istenmiştir. Çekya, Slovakya, Macaristan, Polonya'nın oluşturduğu Vişegrad Grubu buna örnektir. Almanya'nın sığınmacı politikası, 2015 sonrasında Vişegrad Grubu içi dayanışmayı yeniden canlandırmıştır. Polonya burada başat rolü üstlenirken, arkasına aldığı Macaristan ve diğer bölge ülkeleri ile Almanya karşıtı muhalif bir cephe oluşturmuştur. Benzer şekilde Euro Alanı içinde yer alan üyeler arası işbirliği dayanışmaya dönerken, bunun dışında kalan üyeler, politikalarını koordine ederek ulusal çıkarlarını AB katmanında bu şekilde savunmaya çalışmaktadırlar (Lang ve Ordanaza, 2018, s.3).

Minilateral gruplar birbirlerine tarihi, kültürel ve coğrafi olarak yakın ülkelerden oluşabilecekleri gibi, işlevsel işbirliğine dayanan yapılar da olabilirler. Benelux Birliği, Baltık ülkeleri arası koordinasyon, Danimarka, İsveç ve Finlandiya'nın oluşturduğu Kuzey Birliği ve Vişegrad grubu, Almanya, Polonya ve Fransa'nın oluşturduğu

Weimar Üçgeni bunlardan ilkinde örnektir. Vişegrad grubu sınırlı kurumsallaşmış bir forum oluştururken, yine Weimar Üçgeni sıkı bir kurumsallaşmış yapıya sahip olmayan daha ziyade danışma forumu niteliğinde kurulmuştur. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Üç Denizler-Trimarium, bu anlamdaki en yeni minilateral grup olup, küçük ve orta ölçekli üyelerin oluşturduğu gevşek bir forum görünümündedir. İkinci türe ise Euro Alanı ve G-6 örnektir. Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya ve Polonya'nın oluşturduğu G-6 günümüzde sınır aşan terörizm ile ulus aşırı suçla mücadeleyi içeren hedefleri ile iç politikadan hukuka dek geniş bir işbirliği ortaya koymaktadır. Benzer D-3 ülkeleri de dış politika ve güvenlik politikasında öne çıkan minilateral oluşumlardan biridir. Almanya, İngiltere ve Fransa üçlüsü, bu şekilde İran nükleer sistemi müzakerelerinden, Ukrayna ve Rusya ile birlikte Ukrayna meselesinin tartışıldığı Normandiya Forumuna dek önemli dış ve güvenlik politikası başlıklarını tartışma masasına taşıyabilmişlerdir. Polonya uzun süre Normandiya Forumuna davet edilmemiş olmanın ezikliğini yaşamış, bunu Batının dışlayıcı ve elitist tutumu olarak eleştirmiştir (Lang ve Ondarza, 2018, s.5).

Günümüzde Euro alanı içinde ve dışında yer alan üyeler arası derinleşen uçurum, Brexit ve sığınmacı krizleri minilateral grupları daha da öne çıkartmıştır. İngiltere, Avrupa borçlanma krizi öncesinde Euro Alanına karşı bir güç merkezi oluşturma çabasına girmiş, ancak çevresinde yer alan üyelerin Euro Alanına girme hevesi yeterli işbirliği ortaya konmasını engellemiştir. Brexit sonrasında Polonya bu grubun sözcülüğü ve liderliğine soyunurken, aynı zamanda AB kuşkuculuğu ve AB Komisyonu karşıtı söylemine de destek aramıştır. Burada dikkate alınması gereken bir husus da, AB üyesi ülkelerin minilateral gruplar içindeki dağılımıdır. Üç kurucu üye Fransa (7 üyelik), Almanya (6 üyelik), İtalya (5 üyelik) en fazla gruba üye iken bunu yine beş gruba üye Polonya izlemektedir. Buna karşılık İngiltere yalnız iki gruba üye olup bunu yalnız birer gruba üye Romanya, Hırvatistan ve Bulgaristan izlemiş İrlanda ise yalnız Euro Alanına dahil olmuştur (Lang ve Ondarza, 2018, s.7). Açıkçası bu durum bize, hangi ölçekte olursa olsun üye ülkeler için minilateral grupların Avrupa politikasında etkin olmak için birer araç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Üye ülkeler bu gruplar içinde yer almak suretiyle diğer üyeler ile beraber ortak bir tutum geliştirebildikleri gibi aynı zamanda da ulusal çıkarlarını savunacak yeni köprüler inşa edebilmektedirler.

Minilateral gruplar AB içi işbirliğine önemli katkı sağladıkları gibi bütünleşme sürecine gölge de düşürebilmektedirler (Bajrami, Plotka, Puglisi, Stalbaum, ve Stellllweg, 2020, s.2). Minilateral grupların en büyük avantajı, tarafların Avrupa karar alma sürecinde tutumlarını erken dönemde net olarak ortaya koyabilmeleridir. Bu bağlamda bunu izleyen müzakerelerde uzlaşmaya varabilmek daha kolay olmaktadır. Yine küçük ve orta büyüklükteki üye ülkeler politik ağırlıklarını artırmak, karar alma mekanizmaları ve süreçleri içinde yer almak, Avrupa politikasında daha fazla söz sahibi olmak imkanı bulabilmektedirler. Buna ek olarak bu tür küçük gruplar hükümetlerin Avrupa politikasına ulusal düzlemde de meşruiyet sağlamaktadır (Lang ve Ondanza, 2018, s.6). Bu nedenle de minilateral gruplar pratikte bölgesel işbirliğini geliştirici işlev görebilirler. Ulaşım/alt yapı politikaları, Avrupa iç pazarının bütünleşmesi alanlarında daha sıkı bir dayanışma oluşmasına katkı sağlayabilecekleri gibi, AB üyeleri arasında iletişimi artıracak bir köprü vazifesi görebilmektedirler. Euro alanı içinde ve dışında yer alan üyelerden oluşan Vişegrad Grubu, Weimar Üçgeni, Kuzey Birliği, buna örnektir. Buna ek olarak minilateral grupların üçüncü ülkelerle geliştirdikleri işbirliği sembolik olmanın ötesinde işlevsel de bir katkı sağlamakta, Avrupa değerlerinin üçüncü ülkelere benimsenmesine katkı sağlayabilmektedir. Bu şekilde Avrupa Komşuluk Politikasına dahil ülkeler ile işbirliğini kolaylaştırabilir, ilişkilere belirgin bir ivme kazandırabilirler. Vişegrad Grubu Dışişleri Bakanlarının Batı Balkan ülkeleri Dışişleri Bakanları ile gerçekleştirdikleri yıllık buluşma ya da bunların Doğu Ortaklığı üyesi ülke temsilcileri ile gerçekleştirdikleri buluşmalar buna örnektir.

Madalyonun ters yüzü ise bu bölgesel oluşumların, Avrupa bütünleşmesine gölge düşürebildikleridir. Grupların oluşumu, bunlara dahil olmayan diğer AB üyeleri arasında dışlanmak endişesini artırabilir. Özellikle

AB kurucusu altıların bir araya gelişi sonradan AB üyesi olmuş doğulu üyeler nezdinde endişe kaynağı olmakta, alternatif grupların oluşumunu teşvik etmektedir. Güçlü üyelerin yer aldığı gruplar, hegemonyacı güçlerin işbirliği olarak okunmakta, “Yeni Avrupa-Eski Avrupa” tartışmasını yeniden gündeme getirmektedir. Almanya-Fransa liderliğine yönelik tepki buna örnek olmuştur. Ancak asıl endişe konusu artan gruplaşmaların AB karar alma sürecine olumsuz etki edebileceği, AB içi işbirliğinin karakter değiştirebilecek olması, hükümet üstü işbirliği yerine hükümetler arası işbirliğini öne çıkarabileceğidir. Buna ek olarak üçüncü ülkeler ile geliştirilen diyalog AB üyesi ülkeler ve üçüncü taraflar arası ikili ilişkilere katkı sağlayabileceği gibi, bunun aksine Avrupa dışı aktörlerin Avrupa politikasına daha fazla tesir etmesini beraberinde getirebilir. Çin’in Doğu ve Güney Doğu Avrupalı ülkeler ile geliştirdiği diyalog, Üç Denizler İnisyatifi kapsamında ABD-Polonya yakınlaşması, buna örnek teşkil etmektedir.

İngiltere, her ne kadar Almanya ya da Fransa kadar, AB çekirdeği içinde yer almamış olsa da, Euro alanı dışında yer alan en güçlü aktör olarak bir denge aracı olmuştur. Bu nedenle Brexit sonrasında yeni işbirliği arayışları artmıştır. Danimarka, Estonya Finlandiya, Letonya, Litvanya, İsveç, İzlanda, Norveç’in oluşturduğu Kuzey Baltık Sekizleri (Kuzey Birliği) ya da Vişegrad Grubu içinde son dönemde canlanan işbirliği buna örnektir. Almanya’nın AB içinde artan etkisi, geçmişte sırtlarını İngiltere’ye dayamış olan Kuzey Avrupa ve MDA’lı üyelerin Almanya’ya karşı kuşkucu tutumlarını artırmakta, Üç Denizler örneğinin de gösterdiği gibi rüşlerini ispat etmeye çalışarak dışlandıklarını düşündükleri merkezlere tepki verip kabul görmeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle Polonya’nın Trimarium düşüncesini canlandırma çabası esasında, diğer Doğu Avrupalı ülkeleri de yanına çekerek, jeopolitiğin bir kader olmadığı ya da kaderi değiştirme gayreti olarak okunmalıdır.

Miedzymorze’den Trimarium’a: Üç Denizler İnisyatifi

Intermarium düşüncesinin temelleri I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Mareşal Józef Piłsudski⁴ ve destekçilerinin güvenlik kaygılarına dayanmaktadır. Geçmişten beri Polonya için bir tehdit olarak görülen Almanya ve Rusya endişesi bu dönemde de devam etmiş ve Polonya’nın bu güçler karşısında güvenliğinin sağlanması ve bağımsızlığının korunması da dış politikalarının temel hedefi olmuştur. Rusya’yı asıl tehdit olarak gören Piłsudski bu nedenle Polonya ile Rusya arasında bir bariyer oluşturacak şekilde doğu ülkeleri Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna arasında bir federasyon oluşturulmasını desteklemiştir. Polonya’nın bölgedeki varlığını güçlendirecek bir diğer adım ise bölge ülkeleri ile askeri ittifakları ve ekonomik işbirliğini desteklemek olmuştur. Söz konusu bu konsept dönemin siyasi çevreleri ve basını arasında Intermarium olarak adlandırılmış, buna Estonya, Yugoslavya, Letonya, Romanya ve Macaristan hatta Finlandiya’nın da dahil edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu şekilde Polonya liderliğinde dış politik, askeri ve ekonomik bir işbirliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak bir takım başarısız girişimlere rağmen bu hedef gerçekleştirilememiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sürgündeki Polonya hükümeti Intermarium idealini tekrar gündeme getirmiş, Başbakan Władysław Sikorski bu bağlamda bir Polonya-Çekoslovakya Konfederasyonu oluşturmak istemiştir. Ancak Polonya-Çekoslovakya sınır çizgisi yönündeki tartışmalar ve daha önemlisi tarafların farklı Sovyet algısından ötürü düşüncenin ötesine geçememiştir. Nitekim savaştan sonra tüm Doğu Avrupa Sovyet kontrolüne geçince Intermarium projesi de Polonya dış politikasında anılmaz olmuştur. Ancak komünist sistemin 1989’da çöküşü ile beraber Bağımsız Polonya Konfederasyonu (*Konfederacja Polski Niepodległej – KPN*) Leszek Moczulski liderliğinde bu düşüncüyü geliştirmiş ve bu defa onu Polonya’nın Avrupa ile bütünleşmesi ve AB üyeliğini hızlandıracak bir araç olarak görmüştür. KPN Intermarium Konseptinin bir kalkan vazifesi görerek Baltık Denizinden Karadeniz’e uzanan bölgede, Almanya’nın kültürel ve Rusya’nın

⁴ İkinci Polonya Cumhuriyetinin 1918-22 yılları arasında Devlet Başkanı olan *Józef Piłsudski jeopolitik açıdan Polonya’ya ana tehdidin Rusya’dan geldiğini düşünmekte ve buna gerekçe olarak da Rusya’nın, insan gücü, doğal kaynakları ve uzlaşmacı olmayan siyasi emellerini göstermektedir. Buna karşılık Dışişleri Bakanlığı da yapmış olan Polonyalı siyasi Roman Dmowski asıl tehlikenin ekonomik gücü, askeri geleneği ve Orta Avrupa’daki kültürel üstünlüğü gereği Almanya’dan kaynaklandığını ileri sürmüştür.*

bölgesel yayılmasının bertaraf edilebileceği, doğu Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin Batı Avrupa'dan gelecek ekonomik baskıları bertaraf edebileceği ileri sürülmüştür. Buna rağmen bu görüş 1990'lı yılların ikinci yarısında etkisini kaybetmiş yerini Avrupa ile bütünleşme düşüncesine bırakmıştır. Riedel'a göre Vişegrad Grubunun 1991 yılında kurulması Intermarium düşüncesinin yeniden canlandırılması yönünde somut bir adım olmuştur. Vişegrad ülkeleri (Polonya, Macaristan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti) bir denizden diğerine kadar uzanmasalar da bu şekilde MDA ülkeleri arasında işbirliği derinleştirilmiş, bölge ülkelerinin Batı Avrupa ile bütünleşmesi, AB ve NATO üyeliği süreci hızlanmıştır (Riedel, 2020, s.6). Doğu perspektifine özel önem atfeden Lech Kaczyński'nin 2005 yılında Başkan seçilmesi sonrasında Baltık Ülkeleri, Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan ile işbirliğinin geliştirilmesi vasıtası ile de Intermarium düşüncesini hatırlatır şekilde Rusya'nın doğudaki etkisi kırılmak istenmiştir.

Intermarium'un günümüzdeki yansıması ise 2015 yılında Polonya Devlet Başkanı Andrzej Duda ve Hırvatistan Devlet Başkanı Kolinda Grabar-Kitarovic girişimi ile oluşturulan Üç Denizler İnisiyatifi/Trimariumdur. Görünürde amaç politik ya da askeri bir ittifak, ortak bir dış ve güvenlik politikası, yeni kurumsal yapılar oluşturmak değil, AB üyesi bölge ülkelerinin kendi aralarında enerji, ulaşım, dijital altyapı alanlarında işbirliğini artırmaktır. Taraflar Dubrovnik buluşmasında, amaçlarının AB bütünleşmesinin önemli bir ayağını oluşturan iç pazarı güçlendirmek olduğunu da ifade etmişler, bu şekilde AB içi uçuşunu derinleştirmek değil bütünleşmesine katkı sağlamak amacıyla olduklarının altını çizmişlerdir (Koran, Wisniewski ve Strazay, 2017, s.6). İnisiyatifin ekonomik ayağını enerji ve enerji güvenliği, altyapının geliştirilmesi, ulaşım ve dijital işbirliği oluşturmaktadır. İnisiyatifin jeopolitik hedefi ise MDA'da yer alan ekonomilerin ve alt yapıların kuzey güney ekseninde birbirine eklenmesi ve bütünleşmesi suretiyle Avrupa iç pazarını güçlendirmek olarak özetlenmiştir. Bu amaçlara yönelik olarak iki tane önemli proje başlatılmış olup, bunlardan ilki Litvanya'da Klaipeda Limanı ile Yunanistan'da Selanik Limanlarını birbirine bağlayan Via Carpathia Express Yolu, ikincisi ise Polonya'nın Swinoujscie Limanından bölgeye aktarılan gazı takviye edecek olan Hırvatistan'ın Krk Adasında inşası başlayan likit gaz terminalidir. Bu şekilde Kuzey-Güney Hattı boyunca mevcut alt yapı ve yatırımları modernleştirmek, bölge refahı artırılmak hedefleri ortaya konulmuştur.

Avusturya'nın Varşova Büyükelçisi Thomas Buchsbaum'un ifadesi ile, "Trimarium politik bir proje değil, başta kuzey-güney koridorunda enerji güvenliği (doğalgaz güvenliği) ve diğer iletişim yollarını iyileştirmek amaçlı bir alt yapı projesidir" (Buchsbaum, 2019, s.12). Ancak gelişmeler asıl amacın artan bölgesel hegemonyayı kırmak olduğunu göstermektedir. Nitekim işbirliği öncelikli olarak doğal gaz sektöründe ortaya konmaya çalışılmış, iyi işleyen, esnek bir enerji pazarı, aynı zamanda AB'nin dışarıdan gelecek baskılara karşı güvenli olmasını da sağlayacak araç olarak sunulmuştur. Benzer şekilde, iç pazarın güçlendirilmesinin temel hedeflerden biri olması da bir tesadüf değildir. Zira Brexit sonrasında İngiltere'nin AB'den çıkacak oluşu, bölge ülkelerinin önemli destek ve denge unsurunu kaybetmesi anlamına da gelmiştir (Hekimler, 2017, s.5). Bu hali ile Trimarium siyasi boyutu da olan bir inisiyatife dönüşmüş, adeta Miedzymorze'ye dönüşebileceği yönündeki görüşler artmıştır Üstelik bu dönemde AB Avrupa kuşkuculuğu da giderek yükselmeye başlamış, bu durum adeta Polonya'nın "Avrupa'ya Geri Dönüşü" sloganına bir tepki olarak değerlendirilmiştir (Riedel, 2020, s.3).

Avrupa Kuşkuculuğu ve Trimarium

Avrupa kuşkuculuğu ile kast edilen, Avrupa bütünleşmesi sürecine yönelik her tür olumsuz tutum, davranış ve görüştür. Avrupa kuşkuculuğu esasında Avrupa bütünleşmesi süreci kadar eskidir ve onunla beraber gelişmiştir. Paul Taggart ve Aleks Szczebiak gibi yazarlar, AB'ye yönelik olumsuz tutumları, bir bütün olarak bütünleşmesi fikri ve AB üyeliğine karşı çıkışı "sert" bir Avrupa kuşkuculuğu olarak tanımlamaktadırlar. AB'nin herhangi bir politikasına yönelik olumsuz tutumları (bir bütün olarak AB'nin kabulüyle) ise "yumuşak" Avrupa kuşkuculuğu olarak değerlendirmektedirler (Taggart ve Szczerbiak, 2001, s.3).

Polonya’da Avrupa kuşkuculuğu, 2003'teki katılım referandumu öncesinde, Polonyalı Aileler Birliği (Liga Polskich Rodzin-LPR) ya da Hukuk ve Adalet (Prawo i Sprawiedliwość-PiS) gibi siyasi partilerin etkisiyle yükselmiştir. Bu partilerin ortaya çıkışı ile 1990'ların ortalarından Aralık 2002'deki katılım müzakerelerinin sonuna kadar AB üyeliğine destek düşmüş, olumlu bakış ise hükümetin toplumu bilgilendirme programını (*Program Informowania Społeczeństwa – PIS*) uygulamaya koymasından artmıştır. Nihayetinde Polonya'nın AB üyesi olduğu 2004 yılından itibaren de kamuoyunun desteği belirgin şekilde artmıştır. 2019 yılında Körber Vakfının bir araştırmasına göre, Polonya nüfusunun yarısı Avrupa bütünleşmesinin derinleştirilmesinden yana iken, yine nüfusun dörtte üçü kendisini Avrupa kimliği ile özleştirmektedir. Bu oran 15-29 yaş arası nüfusta Almanya’da ancak %59 iken Polonya’da ise %83’ e yükselmiştir (Rath, 2019, s.3). Bu nedenle Triamrium’un, Polonya toplumunun büyük bir kısmının AB üyeliğine destek verdiği bir dönemde, muhafazakar çevrelerin Avrupa karşıtı söylemine hizmet edışı tartışmalara daha da fazla dikkat çekmektedir.

Triamrium’u kendi başkanlık döneminin önceliklerinden biri haline getirmeye karar veren Başkan Andrzej Duda, teknik konulara odaklanmış ve aynı zamanda projenin Avrupa yanlısı karakterinin altını çizmek için gayret etmiştir. 2018’de gerçekleştirdiği bir açıklamada hedefin, Baltık-Adriyatik-Karadeniz arasında kalan ülkelerinde altyapısal gecikmeleri yakalamak olduğunu ifade etmiş bu hedefin Avrupa bütünleşmesine olumlu katkı sağlayacağını savunmuştur. Duda’ya göre Triamrium Avrupa çıkarlarına hizmet eden bir projedir (Balcer, 2017, s.46). Başkan Danışmanı Andrzej Zybortowicz’a göre de Triamrium AB karşıtı bir proje olmayıp aksine, AB gemisinin buz dağına çarpıp batacak olması durumunda can simidi olduğunu ileri sürmüştür (Berezkin, 2015, s.3). Bu düşünce de bir takım kesimler Triamrium’u Avrupa bütünleşmesine karşı bir proje olarak görmeseler de alternatif bir B Planı olarak yaklaştıklarını göstermektedir. Bu görüş de, Avrupa projesinin başarısızlığa uğraması durumunda, Üç Deniz Girişimi’ne en azından üyesi ülkeler için birleştirici bir işlev yüklediği varsayımının geçerli olduğunu göstermektedir.

Söz konusu bu yaklaşım ilk bakışta iyimser gibi gözükse de, burada felaket ya da başarısızlık olarak yansıtılmaya çalışılanın Avrupa para ve göç politikası olduğu düşünüldüğünde, seçilmiş Avrupa politik alanlarına ilişkin temel bir eleştirel tutumun söz konusu olduğunu görmek mümkündür. Nihayetinde Zybortowicz 2017 yılında yaptığı bir başka açıklamada “Neden Avrupa Birliği'nin batı kısmının kötü tasarlanmış bir göç politikası veya Euro'ya ilişkin politik yük altında çökeceğini, buna karşılık Avrupa'nın doğu kısmının Visegrad Grubu çatısı altında dost ülkeler arası bir dayanışma projesi olarak varlığını sürdürebileceğini tasavvur etmiyoruz. Bunun gibi senaryolar geliştirmekten korkmamalıyız” (Balcer, 2017, s.3) derken, Avrupa kuşkucu bir tutum ortaya koymasa da olası felaket senaryolarına karşı doğunun kendi geleceğini/kaderini eline alması gerektiğini ileri sürmektedir.

Bu hali ile de Avrupa bütünleşmesinin bir geleceği olmadığı hatta gelecekte dağılabileceğine ilişkin kuşkucu senaryolara dolaylı olarak destek vermiştir. Aynı zamanda da Avrupa'nın geleceğinde minilateral yapıların giderek artan önemine de destek vermiştir.

Bu görüşler Avrupa kuşkucusu bu tutumun tipik bir dışa vurumu olmakta, AB üyesi Batılı ülkeler, özellikle de Almanya’ya karşı olumsuz bir tutum bu şekilde daha da yükselmektedir. Avrupa bağlamında ve teknik konulara ilişkin tartışmalarda bile hegemonik güç ve ona ilişkin endişeler öne çıkmakta, “biz ve öteki” şeklindeki bir ayrışma oluşmaktadır. Nihayetinde Zybortowicz’e göre yukarıdan aşağıya doğru uzanan dikey bağlantı yollarının yokluğu bu hegemonik ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu görüşe göre karayolu ve demiryolu altyapısı, enerji altyapısı ve nihayetinde kuzeyi güneye bağlayan entelektüel altyapı eksikliği var olan dayatmacı ilişkinin gereğidir. Tüm kilit projelerin, doğudan batıya yatay olarak geliştirilmiş olması da esasında Almanya'nın ve bir dereceye kadar Fransa'nın hegemonik konumunu sürdürmeye hizmet etmiştir (Woycicki, 2018, s.12). Burada esasında var olan Avrupa içinde giderek derinleşen ve adeta bir merkez-çevre ilişkisine

dönüşen batı doğu arası derinleşen uçuruma yönelik bir eleştiridir. Hatta hegomonik merkez ve çevre ilişkisine dair bu eleştiri daha da ileri giderek AB'nin olası çöküşü öngörüsüyle hareket etmektedir.

Buna karşılık kamuoyu ve siyasi elitin tümünün bu konsept ve ona bağlı yaklaşımlara destek verdiği kanısına varmak yanlış olacaktır. Dönemin muhalefeti bu düşünceye eleştiri ile yaklaşmıştır. Polonya eski Başbakanı ve AB Konseyi eski Başkanı Donald Tusk'un, Üç Denizler gibi bir takım iddialı projelerin ancak AB'ye alternatif değil onu tamamlayan nitelikte oldukları taktirde anlamlı olduğunu ifade eden açıklaması (Karolewski, 2019, s.7) buna örnektir. Donald Tusk, Trimarium'a Avrupa bütünleşmesinin geleceğine gölge düşürecek bir tehlike olarak yaklaşmaktadır. Benzer bir tutum ortaya koyan Jakub Majmurek'e göre, bu düşünceyi idealleştirenlerin dikkate almadıkları husus, bölgede yer alan ülkelerin hiç birinin Polonya liderliğinde bir ittifak içinde yer almak istemediği gerçeğidir (Karolewski, 2019, s.8). Bölge ülkeleri popülist ve ulusalcı retoriğe rağmen ekonomik anlamda Varşova'dan ziyade daha çok Berlin ile sıkı işbirliği içindedirler. Ulusal çıkarları bunu öncelikli kılmaktadır. Bu bağlamda da politika ile ekonomilerin yeniden yerleşmesini savunacak hiçbir politik, ekonomik ve toplumsal güç de mevcut değildir. Trimarium üyesi ülkeler AB'ye alternatif olmadıkları bilinci ile hareket etmektedirler. Prag Yönetiminin, Almanya ve Fransa karşıtı bir koalisyona destek vermeyeceğini ifade edişi (Riedel, 2020, s.12) bir kere daha üye ülkelerin Trimarium'un Avrupa bütünleşmesine kuşkuyla bakan bir platforma dönüşmesinden yana olmadıklarını ortaya koymaktadır. Ancak diğer üye ülkelerden farklı olarak Varşova Yönetimi Trimarium'u Polonya'nın endişe ve beklentilerini yeterince dikkate almayan Berlin ile Brüksel'in politikalarına yönelik bir karşı çıkış ve kendi konumunu güçlendirme aracı olarak görmekte ve hareket etmektedir.

Değişen Jeopolitik ve Denge Arayışı

Soğuk Savaşın sonu ve komünizmin çöküşü tüm MDA'da yeni yaklaşımları beraberinde getirmiş, Polonya'nın jeopolitiği yalnızca coğrafi değil aynı zamanda siyasal kümelenme yardımı ile tanımlanmaya başlamıştır (Woycicki, 2018, s.3). Nitekim daha 1989 öncesinde Polonya kamuoyunda Almanya tehdidi giderek zayıflarken, Sovyet/Rus tehdidi hala artan oranda varlığını korumuştur. Almanya artık bir tehdit yerine ekonomik refahına imrenilen bir komşuya dönüşmüştür. Woycicki'ye göre bu dönemle beraber Almanya, Polonya'nın da dahil olmak istediği ve bu şekilde Rus baskısının bertaraf edilebileceği Batı'nın bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Polonya'nın 1999'da NATO, 2004'te AB üyesi oluşu ile beraber jeopolitik durumu temelden değişmiş, Polonya'nın Avrupa ve dünyadaki yeni konumu Batının doğu sınırı şeklinde yeniden tanımlanmıştır (Woycicki, 2018, s.4). Almanya ve Almanya'nın içinde yer aldığı ittifaklar ile bütünleşme süreci de bu değişen jeopolitiğin temellerinden biri olmuştur. Bu hali ile Polonya'nın iki güçlü ezeli tehdit arasında sıkışmış jeopolitik konumu görünürde ortadan kalkmıştır. Oysa gerçekte bu endişelerin devam ettiği ve günümüze dek varlığını koruduğu da bir gerçektir. Bu nedenle Polonya 1989 sonrasında hızla Batı'nın doğu sınırına dönüşürken, dış politikasına yön verebilecek projeler de modifikasyona gidilmiştir. Günümüzde iki uluslu Cumhuriyet (Rzeczpospolita Obojga Narodów) hayalini gerçekleştirmek mümkün olmadığına göre MDA ülkelerinin yer aldığı bu konsept içinde Polonya'ya bu insiyatifin lideri olmak imkanı verilmiştir (Woycicki, 2018, s.7). Dikkat çeken nokta, bölgenin geçmişte Almanya'nın egemenlik sahasının önemli bir parçasını oluşturmasına rağmen konseptin ortakları içinde Almanya'nın adının hiç geçmemesidir. Mevcut Polonya topraklarının üçte birinin geçmişte Alman toprağı olduğu gerçeği görülmezden gelinmiştir. Almanya'yı dışlayan ve Rusya'ya karşı kurulan bu siyasi organizma, Özgün Erler Bayır'ın dikkat çektiği ne Almanya'ya ne de Rusya'ya güvenmeyen Atlantikçilerin Polonya dış politikasındaki ağırlığını arttığını (Bayır-Erler, 2014, s.324) Avrupalılar ve Atlantikçiler arası tartışmanın devam ettiğini göstermektedir.

Woycicki göre Polonya Rusya ve Batı arasında yer alan bağımsız bir jeopolitik alan tasarlamak suretiyle çıkarlarını gerçekleştirmek çabası içindedir. Ancak hem doğu hem de batıyı karşısına alan bir konsept fayda getirmeyecektir (Woycicki, 2018, s.9). Bu tür bir dış politika stratejisi Polonya'nın İngiltere ile geleneksel

ittifakını beslemeyi ama Almanya ile ilişkilerin önemini görmezden gelmeyi gerektirecektir. Oysa sorulması gereken “Polonya’nın Almanya’ya niye ihtiyaç duyduğu” sorusu olmalıdır (Woycicki, 2018, s.5). Söz konusu ülke güvenliği olunca, Polonya’nın Avrupa mı yoksa ABD liderliğindeki NATO’ya mı yakın duracağı tartışmasında Atlantik ittifakı birincil yerini korumaktadır (Bayır-Erler, 2014, s.323). Polonya’nın doğudaki güvenliği sınırının doğusu, öncelikli olarak da Ukrayna’nın bağımsızlığının devamı ile yakından alakalıdır. Bu nedenle bölge güvenliği için Avrupa’ya değil de ABD’ye daha yakın da dursa, AB çatısı altında Almanya ile işbirliğini görmezden gelemeyiz. Zira Almanya, Rusya ile iyi ilişkilerine rağmen, Kiev Yönetimine destek vermiş, Kırım ile Donbass olayları bağlamında Moskova’ya yönelik yaptırımları savunmuş, Varşova’nın ulusal çıkarlarına paralel hareket etmiştir. Buna karşılık Polonya kısıtlı ekonomik kaynakları başta olmak üzere Ukrayna’ya geniş boyutlu destek verebilecek durumda değildir. Polonya, AB’nin Doğu Politikasına yön vermekte kullanabileceği kültürel kapasiteye sahiptir ancak bu tek başına yeterli değildir. Berlin’in Doğu Politikası, Londra veya Paris ile karşılaştırıldığında, Varşova perspektifine çok daha yakındır. Bu durum da Varşova’nın Berlin ile işbirliğini geliştirmesi gerektiğini bir kere daha ortaya koymaktadır. Varşova’nın Ukrayna meselesinde AB desteğini alması bu anlamda Almanya ile sıkı işbirliğinin önemini ortaya koymaktadır. Almanya’nın sahip olduğu kaynaklar, Berlin ile işbirliği geliştirmenin rekabet etmekten çok daha önemli olduğunu göstermektedir. Woycicki’ye göre Polonya’nın bölge ülkeleri kuracağı işbirliği ile ulusal çıkarlarını gerçekleştirebilmesi, ABD’nin de bu işbirliğine geçmişte Batı Avrupa Entegrasyonuna verdiği desteği vereceği düşüncesi, gerçeklikten uzaktır (Woycicki, 2018, s.10). Bu yaklaşım da Almanya’yı yok sayan herhangi bir projenin etkili olmayacağı, düşüncesini haklı çıkartmaktadır.

Buna rağmen Almanya Polonya ilişkileri son dönemde bir soğukluk dönemine girmiştir. Bunun ardında yatan nedenlerden birincisi 2005 yılından beri iktidarda olan PİS Yönetiminin dış politikadaki dönüşümün ürünü olan ideolojik faktörlerdir. Bu ideolojik yaklaşıma göre Almanya AB içinde baskın bir güç olmuştur ve bu durum da Berlin ile Varşova arasında etkin bir ortaklığın oluşumuna izin vermemektedir. Almanya ile derin işbirliğini Polonya’nın dış politik öznelliğini yok edecek bir tehdit olarak gören PİS Yönetimi bu nedenle 2015’ten itibaren İngiltere ile işbirliği ya da Üç Denizler İnisyatifi’ni öne çıkartmıştır. Bu şekilde Almanya-Fransa hegemonyası kırılmak istenirken bu görüşün kökleri, milliyetçi geleneğe tesir eden Roman Dmowski’nin, “Rusya ve Slav ulusları Almanya’nın gücünü dengeleyecek şekilde yakınlaşmak zorundadır” düşüncesine dayanmaktadır (Morawiec, 2012, s.23).

İkinci olarak İngiltere’nin AB üyeliğinden çıkış kararı ve Donald Trump’un ABD Başkanı seçilmesi, yapısal olarak Polonya dış politikasında etkisini hissettirmiştir. Brexit, Varşova Yönetiminin AB içinde İngiltere ile sıkı bir işbirliğini sürdürmek imkanının elinden almıştır. Aynı şekilde, Polonya’nın en büyüğü olduğu, Euro Alanı dışında olan üyelerin AB içindeki etkinliğini törpülemiştir. İngiltere henüz AB üyesi iken Euro Alanında olmayan ülkeler AB GSMH’nin %40 ve AB nüfusunun %33’ünü oluştururken İngiltere’nin AB’den çıkışı ile beraber bu ülkeler en büyük destekçilerini kaybetmişlerdir. İngiltere’nin yer almadığı AB içinde Polonya, Macaristan, Çekya yapısal bir azınlık durumuna düşmüşlerdir. Bu nedenle Polonya’nın Almanya-Fransa hegemonyasına yönelik endişesi Brexit sonrasında daha da yükselmiştir. ABD Başkanı Donald Trump her ne kadar Polonya ulusal çıkarlarının takipçisi olacağını ileri sürmüş olsa da, çok taraflı işbirliğini ve bir savunma paketi olarak NATO’nun gücünü sorgulaması, Kremlin Yönetimi ile yaşadığı çekişmeler, Polonya’nın ABD’ye güvenini belli oranda sarsmıştır. PİS Yönetimin endişesi, ABD’nin küresel koruyucu pozisyonunu terk etmesiyle jeopolitik gücü artacak olan Almanya’nın yeni düzenin muhafızlığına soyunabilecek olması olmuştur.

Üçüncü olarak Almanya-Polonya ilişkileri 1989 sonrasında AB üyeliğine odaklanmış iken, 2015 sonrasında ise AB içi tartışmalar Berlin ve Varşova arası uçurumu derinleştirmiştir. Bunlardan biri 2015 yılı göçmen meselesi iken diğeri de Polonya’nın hukuk devleti ile çelişen bir takım reformlar olmuştur.

Dördüncü olarak da Kuzey Akım Boru Hattı, Berlin-Moskova ekseninin çıkarına hizmet eden ama bölgenin güvenliği ve AB'nin ortak enerji politikasına zarar veren bir proje olarak görülmektedir.

ABD- Rusya Rekabeti ve Bölgede Yeni Denge Arayışları

Enerji güvenliği, Polonya dış politikasında merkezi bir yer teşkil etmektedir. Gazprom verilerine göre Polonya'ya günde 23 milyon metreküp gaz pompalanmakta olup bu miktar yılda 8 milyar metreküp ile Polonya doğal gazının %46'sına karşılık gelmektedir (Benz, 2020, s.5). Gaz tedariki ulusal güvenliğin bir parçasıdır ve burada partiler üstü bir konsensüs söz konusudur. AB enerji politikasının genelleştirilmesi için yoğun çaba sarf eden dönemin Polonya Başbakanı Donald Tusk bu maksatla 2014 yılında AB Komisyonu ve üye ülkelere "Enerji Birliğine doğru Avrupa Yol Haritası (Roadmap Towards an Energy Union for Europe) başlıklı bir rapor (non-paper) göndermiştir. Amaç, AB Komisyonunun tüm üyeler adına gaz pazarlığı yapması, AB'nin pazarlık gücünün artırılması olmuştur. AB kapsamında enerji politikasında yüksek bir mutabakatın sağlanması ve Almanya'nın Kuzey Akım I ve II projeleri vasıtası ile tek başına attığı adımları engellemek de bir diğer hedef olmuştur. Nihayetinde Almanya eski Şansölyesi Gerhard Schröder'in Rusya'nın çıkarlarına hizmet eden bir lobinin başında olması, Polonya'nın var olan güvensizliğini daha da artırmış, Almanya ve Rusya'nın enerji alanındaki bu işbirliği bölgede bir hegemonya kurma aracı olarak okunmuştur (Lang, 2020, s.16).

ABD, Polonya'nın bu kaygısını iyi okumayı başardığı gibi, bu endişe ABD'ye kendi sınıvlaştırılmış doğal gaz pazarını genişletmek imkanı da sunmaktadır. Bu nedenle ABD, Donald Trump'un iktidara gelişi ile beraber Amerikan enerji şirketlerinin Avrupa pazarından çekilmemesi konusunda katı bir tutum ortaya koymuş, ancak Washington'un bu tutumu devlet destekli Rus yatırımlarının önünü açmış ve Rusya'nın elini daha da güçlendirmiştir (Şeker, 2020, s.2). Kuzey Akım II nedeniyle Berlin'e tepkisi artan Paris Yönetimi ise oyunun dışında kalmamak için Rusya ile ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir (Şeker, 2020, s.2).

Günümüzde Rusya üç güzergah üzerinden Avrupa'ya gaz nakletmektedir. Bunlar Beyaz Rusya-Polonya Hattı, Ukrayna-Slovakya Hattı ve Kuzey Akım I hatlarıdır. Kuzey Akım II'nin de faaliyete geçmesi ile Rus gazı ikinci bir hatla Baltık denizinden Avrupa'ya taşınacaktır. Kuzey Akım II'ye yönelik en büyük eleştiri faaliyete girmesi ile ilk iki boru hattının devre dışı kalması ve bölge ülkelerinin by pass edilecek olmasıdır. Bu hatların devre dışı kalması ise Polonya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Slovakya gibi doğu Avrupa ülkelerinin transit ülke olarak çıkarlarını sürdüremeyecekleri bu gelirden mahrum kalmaları demektir.

Almanya ve Rusya'nın gücünü artıracak bu gelişme ABD'nin Avrupa gaz pazarındaki payının küçülmesi sonucunu beraberinde getirebilecektir. ABD ile ciddi bir fikir ayrılığı içinde olan Fransa'nın da Rusya ile yaklaşma çabası bu senaryoyu daha da öne çıkartmıştır. ABD'nin küresel liderlik pozisyonundaki değişiklik belirtilerinin küresel siyaseti belirsizliğe ittiğini ileri süren Şeker'e göre bu durum Avrupa ekonomisinin geleceğine ve enerji güvenliğine de etki etmektedir. AB'nin enerji güvenliği yakın vadede ABD ve Rusya arasında oluşturulacak dengeye bağlıdır (Şeker, 2020, s.3). Kuzey Akım I ve II projeleri ile Alman-Rus işbirliği derinleşirken, Alman enerji firması Winterhall Kuzey Akım I sonrasında Gazprom ile beraber Rusya'da önemli ihalelerde yer almış, Fransız ENGIE firmasının Almanlarla anlaşması ile Fransa da bu işbirliği içinde yer almıştır. Bu şekilde AB enerji güvenliğinde üstünlük Batı Avrupa'ya, özelinde de Almanya ve Fransa'ya geçmiştir. Kendisini zaten dışlanmış hisseden ve endişeleri artan Doğu Avrupa ise alternatifler ve ABD desteği aramaya yoğunlaşmak durumunda kalmıştır.

ABD çıkardığı yasal düzenlemeler ile rakiplerine karşı ticari tehditlere dayalı bir savaş başlatırken, hedeflerinden biri de Avrupa gazının %40'ını tedarik eden Moskova'nın Avrupa'da büyük ölçekli yatırımlarını durdurmak olmuştur. Nord Stream AG şirketine yaptırımlarda Avrupalı ortakları ile koordineli hareket etmekten yana olan ABD, Almanya'dan beklediği desteği alamamış, Almanya-ABD arası gerginlik daha da

artmıştır. Esasında bu durum Rusya ile çalışan Alman şirketlerinin, ABD'nin Avrupa'daki hareket alanını daralttığını ortaya koymaktadır. Ancak Almanya'nın Rusya ile bu denli sıkı bir işbirliği içinde oluşu AB Komisyonunun da tepkisi çekmiş, bu durum bir tarafta AB içinde öte tarafta ise ABD ve müttefikleri arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir.

Almanya'nın politikası her ne kadar yakın dönemde tümüyle yenilenebilir enerji yatırımını artırmak yönünde olsa da gaz ithalatı bir süre daha devam edecek görünmektedir. Üstelik Almanya ithal ettiği Rus gazını bir kısmını tüketmek yerine komşularına satmak ve bu şekilde Avrupa'nın gaz merkezi olmak niyetindedir. Karadeniz'den Avrupa'ya ulaşması planlanan Rus gaz hattı projesi 2014 yılında yaşanan gerilim ve Kırım'ın işgali sonrasında Batı'nın desteğini kaybetmiş ve son bulmuştur. Rus gazının %40'ından fazlası toprakları üzerinden Avrupa'ya taşınan Ukrayna, Avrupa ve Rusya arasında önemli bir tampon bölge vazifesi görürken Kuzey Akım II ile bu duruma gölge düşmüştür. Almanya ise Avrupa'nın enerji merkezi olmak düşünün önünü açmıştır. Bu nedenle bölgedeki ABD-Rusya rekabeti esasında Almanya'nın ekonomik ve politik çıkarlarına hizmet etmiştir. Denge, başta Polonya olmak üzere, bölge ülkeleri aleyhine bozulurken, Mackinder'in en büyük kaygısı olan Alman-Rus dayanışması bir kere daha ortaya çıkmış, Almanya-Rusya işbirliği hem ABD hem de Doğu Avrupa ülkelerinin ortak paydası haline gelmiştir.

Gelişmeler ABD ve "Yeni Avrupa" arasındaki dayanışmanın giderek derin bir stratejik işbirliğine dönüşebileceğine işaret etmektedir. Bu işbirliğinin bir ayağı ABD likit gazının Rus gazına alternatif olarak sunulması enerji bağımlılığının kırılması iken, diğer ayağı ise Rusya tehdidine karşı Polonya ve Baltıkların güvenliğinin sağlanmasıdır. Kuzey Polonya'nın Elblag kentinde 2017 yılında NATO Birlikleri için bir ana karargah kurulması her şeyden önce ABD'nin bölge ülkelerinin Rusya endişelerine kayıtsız kalmadığını göstermiş, onlara bir güvence vermiştir. Bölge ülkeleri bu şekilde konumlarını güçlendirmek, Atlantik İttifakı içinde önemsendiklerini göstermek imkanı bulmuşlardır (Koran ve diğerleri, 2017, s.5). ABD Başkanı Trump'un tam da Hamburg'da gerçekleştirilen 07.07.2017 tarihli G-20 Zirvesi öncesi gerçekleştirdiği Varşova ziyareti, ABD'nin geleneksel müttefikleri dışında Avrupa da yeni müttefik arayışında olduğu şeklinde yorumlanabilir (Dönisch, 2017, s.4). Devlet ve hükümet başkanlarının Trimarium Zirvesi nedeniyle Varşova'da buldukları sürede gerçekleşen Polonya ziyaret adeta ABD'nin "Poland First" mesajı şeklinde algılanmıştır (Fuhr ve Malgorzata, 2017, s.7). Polonya'nın geleneksel Rusya algısı her daim onu ABD'ye yaklaştırırken, Polonya-Kaliningrad sınırına konuşlanan NATO Doğu Kanadı askeri birliği de Varşova için özel anlam ifade etmektedir. Polonya kamuoyunda bu durum, olası bir tehdit durumunda Rusya'ya karşı her an NATO Antlaşması 5. Maddesinin devreye sokulacağına garantisi olarak okunmuştur (Fuhr ve Kopka, 2017, s.2). Gerçi Trump'un, NATO'ya yönelik kuşkucu yaklaşımı ve koşulların gerektirmesi durumunda Rusya ile diyaloga girmekten kaçınmayan tutumu Polonya'nın çok hoşuna gitmese de, Nisan 2017'de 1.100 NATO askerinin Polonya'nın Kaliningrad sınırı yakınlarına konuşlanması ve üstelik bunların 900'ünün ABD askeri oluşu Polonya'nın şüphelerini kırmıştır. Andrzej Duda'nın, 13.02.2017 tarihli Münih Güvenlik Konferansında, ABD olmadan birleşik ve güvenli bir Avrupa hayal etmenin mümkün olmadığını ifade edişi de (Krupa, 2017, s.43), artan bu güveni ortaya koymaktadır.

Denilebilir ki Berlin ve AB Komisyonu mevcut ABD bağımlılığını kırmanın yollarını tartışırken, Polonya ABD'ye yaklaşmayı tercih etmiştir. Polonya, ABD'nin 2014 yılında NATO üyesi ülkelere talep ettiği GSMH'nin %2'lik kısmını askeri harcamalara ayırmak yükümlüğünü yerine getiren üyelerden biri olmuş, hatta Varşova Yönetimi bu bağlamda AB tarafından 22.06.2017 tarihinde kurulan Savunma Fonuna katkı sağlamayı reddetmiştir. Bu anlamda Polonya için ABD, bölgede güvenlik, NATO ilişkileri, terörle mücadele ve de Ukrayna meselesi sonrasında Rusya'ya karşı denge unsuru olma işlevini sürdürmüş, hatta önemini artırmıştır. Ocak 2017 tarihinden itibaren Polonya'ya konuşlanmış olan ABD'nin 3.Zırhlı Birliği de Polonya'ya Atlantik'in öte yanından Rusya'ya karşı verilen en büyük güvence olmuştur (Dinucci, 2017, s.2). ABD'nin Trimarium

üyeleri ülkelere gösterdiği ilgi, Avusturya'yı hari tutacak olursak, sıkı müttefik olarak artık "Yeni Avrupa'yı" gördüğünü bir kere daha göstermektedir. Başta Polonya olmak üzere bölge ülkelerinin ABD ile geliştirdikleri bu diyalog, jeopolitiği artık bir kader olarak görmedikleri ya da kaderlerini değiştirmek iradesini ortaya koyduklarını teyit etmektedir. Ancak aynı zamanda Avrupa'nın doğusunda Atlantikçilik-Avrupacılık tartışmasının varlığını koruduğunu bir kere daha göstermektedir.

Almanya ilk dönemlerde Trimarium'a şüphe ile yaklaşmışken ABD'nin bölgeye yönelik artan ilgi ve desteği Berlin'in tutum değişikliğine neden olmuş, Berlin gelişmelere seyirci kalmak yerine etkin bir oyuncu olmayı tercih etmiştir. Cumhurbaşkanı Frank Walter Steinmeier'in Lubliyanada gerçekleşen 2019 Trimarium Zirvesine katılımı var olan bu tutum değişikliğini ortaya koyarken, Trimarium daha etkin bir Doğu Politikası için araç olarak görülmeye başlanmıştır. Açıkçası Kuzey Akım II etrafında dönen tartışmalar Almanya'ya enerji politikasının AB bütünleşmesi için ne denli önemli olduğunu ve geçmişteki hatalarından dönmesi gerektiğini göstermiştir. Donald Trump'un desteği dikkatleri Trimarium'a çevirirken bir diğer faktör ise Çin'in bölgeye yönelik artan ilgisi olmuştur. Modern İpek Yolunu kendi ulusal çıkarlarının önceliği olarak gören Pekin'in bu stratejisinin Avrupa ayağı ise MDA ülkeleri ve Doğu Avrupa olmuştur. Bu şekilde bölgede etkisi hala devam eden Rusya'ya ek olarak Çin'in giderek artan varlığı, Almanya'ya bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalmaması gerektiğini göstermiştir. Bölge ile tarihi ve kültürel bağı olan, yine bölge ülkeleri ile sıkı ekonomik ilişkiler içinde olan Berlin, yeni bir doğu politikası inşa ederken yukarıda yer verdiğimiz faktörleri hesaba katarak hareket etmektedir. Almanya bu şekilde oyun seyreden olmak değil oyunda kural koymak ve bölgenin jeopolitiğini kendi ulusal çıkarlarına hizmet edecek şekilde dönüştürmek niyetini de ortaya koymuştur. Alman firmalarının bölgedeki alt yapı inşasında daha etkin rol alması gerektiğini savunan Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Maas, yine gençlik değişim programlarının teşvik edilmesi, Batı Balkanların NATO ve AB üyeliklerine destek verilmesi gerektiğini de ileri sürmüştür (Sieradzka, 2020). Almanya bu şekilde 1990'lı yılların başında MDA'da izlenen stratejiyi yenilerken, Trimarium'u dışlamak yerine onu Avrupa bütünleşmesine dahil etmek çabasına girişmiştir. Hatta diyebiliriz ki Almanya nasıl ki 2000'li yıllarda Baltık Konseyi vasıtası ile Baltık Ülkeleri ile ciddi işbirliği oluşturmayı başardıysa bu defa benzer ama daha geniş boyutlu bir misyonu Üç Denizler İnisiyatifi yakıştırmaya başlamıştır.

Berlin Yönetimi Trimarium'un jeo stratejik boyutunun bilincindedir ve özellikle de Rusya ve Çin'in bölgedeki varlığı onu bu boyutu daha net olarak görmeye davet etmektedir. Varşova Üniversitesi Avrupa Merkezi Müdürü Dr. Kamil Zajączkowski'ye göre ABD de Trimarium'u bölgede ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmaktadır. İnisiyatif ortaya çıktığında Çin bölgede henüz etkin bir rol üstlenmemiş üye ülkeler Çin ile yalnız ortak projeler geliştirmek istemişlerdir. Ancak ABD inisiyatife sahip çıkarak Çin'in Avrupa'nın bu kesimindeki etkisini kırabileceğini de görmüştür. Bu nedenle Zajączkowski'ye göre son dönemde bölgenin Çin ile arasına koyduğu mesafe de ABD'nin bölgedeki başarısı olmuştur (Sieradzka, 2020).

Fransa'nın son dönemde bölgeye yönelik politikası da yeni bir açılımın işaretidir. Berlin ve Paris'in Avrupa politikasına ilişkin temel sorunlarda giderek daha fazla fikir ayrılığına düştüğü ve yine Weimar Üçgeni çatısı altındaki işbirliğinin de facto olarak yok olduğu bir dönemde Fransa'nın bölgeye artan ilgisi dikkat çekicidir. Brexit sonrasında Almanya'ya karşı denge bozulurken, özellikle Emanuel Macron ile Fransa-Almanya işbirliği yerini AB liderliğinde ciddi bir rekabete bırakmıştır. Bu anlamda MDA adeta Almanya ve Fransa'nın kendi liderlik arayışlarına sahne olmuştur. Fransa son dönemde bölgeye artan bir ilgi gösterirken başta kültürel bağları çerçevesinde Romanya ile sıkı bir işbirliği oluşturmak imkanına sahip olmuş, bunu başta I. Dünya Savaşının bitişi ve yeni devletlerin kuruluşunun yüzüncü yılı kutlamaları çerçevesinde Çekya ve Slovakya ile yaklaşması izlemiştir. Söz konusu ülkeler Fransa'nın bölgedeki yeni müttefiklerine dönüşürken, Macron'un stratejisi; bölge ülkelerini AB başta olmak üzere belli başlı örgütlerin önemli pozisyonlarına adaylıklarına

destek vermek olmuştur. Ancak Macaristan ve de Polonya ile var olan soğukluk sürmeye devam etmiştir.⁵ PİS'in 2015'de iktidara gelişi, Fransa'nın Caracal Helikopterleri satışı ihalesini iptal edişi, Fransa-Polonya ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası olmuştur (Balcer,2019:1). Benzer şekilde PİS'in yasama-yargı ve yürütmenin yetkilerini kısıtlayan reformları da Fransa'nın tepkisini çekmiştir. Weimar Üçgeni en son 2013 yılında gerçekleşen zirve sonrasında giderek anlamını yitirirken Polonya, Almanya ve Fransa ile işbirliğini sürdürmek yerine Vişegrad ülkeleri ile yakınlaşmayı tercih etmiştir. Varşova Yönetimi Euro konusunda kuşkucu bir tutum ortaya koyarken, Fransa ise Avrupa bütünleşmesinin Euro alanının genişlemesi ile hız kazanacağını savunmakta, bu anlamda Macaristan ve Çek Cumhuriyetinin aksine yalnızca Romanya ve Slovakya'nın desteğini alabilmektedir. Ancak en büyük talihsizlik, Macron'un NATO'nun beyin ölümü yaşadığı ve Rusya ile stratejik işbirliğinin artırılması gerektiği yönündeki açıklamaları olmuştur. Kremlin nazarında bu "Altın sözler" (Balcer, 2019, s.5) memnuniyet yaratırken, Fransa başta Polonya ve Baltık ülkeleri olmak üzere bölge ülkelerinde derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. MDA ülkeleri Batı Balkan ülkelerinin AB adaylığına destek verirken, Fransa'nın Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile katılım müzakerelerini bloke ederek bu genişlemeyi frenlemesi (Wittkowsky, 2019, s.3) ise var olan kuşkuları artırmıştır. Fransa her ne kadar Almanya'dan sonra Polonya'da yabancı yatırımcılar içinde ikinci sırada yer alıp, Polonya ile sıkı ekonomik/ticari ilişkiler içinde olsa da, bu durum bölgede çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi için yeterli değildir. Nihayetinde Macron Mart 2019'da Avrupa Entegrasyonu vizyonunu açıklarken buna en büyük tepki Weimar Üçgeninin üç ortağından biri olan Almanya'dan gelmiştir. Bunun yanı sıra Polonya'nın en büyük güvenlik kaygılarında Almanya, Fransa'dan farklı bir tutum ortaya koymuş, NATO'nun Avrupa güvenliğinin temel garantörü olmaya devam edeceğini, Fransa'nın gündeme getirdiği Rusya ile stratejik ortaklık düşüncesinin ise Berlin ile müzakere edilmeyen (kötü) bir sürpriz olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde de Almanya, Rusya'ya rağmen bölge ülkeleri ile ilişkilerini feda etmekten yana olmadığını göstermiştir.

Sonuç

Intermarium hiç bir zaman jeopolitik stratejinin bir çeşidi olarak uygulanamamış olsa da gelişmeler Trimarium'un günümüzde Polonya'nın Avrupa politikasına ilişkin tartışmalarda dikkat çekici bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymuştur. Buna ek olarak geçmişten gelen endişelerin günümüzdeki uzantısı aynı zamanda Polonya'nın Doğu Avrupa politikasında ne denli önemli rol oynayan bir aktör olduğunu bir kere daha göstermiştir.

Gelişmeler bize bölgenin Avrupa bütünleşmesi sürecinde de büyük güçlerin satranç oynadığı, buna karşılık bölge ülkelerinin de bu rekabette konumlarını sağlamlaştırmak çabası içinde olduğunu göstermiştir. Bu nedenle de jeopolitiği bir kader olarak görüp buna razı olmak yerine jeopolitiği kendi ulusal çıkarlarına hizmet edecek şekilde dönüştürmeyi çalışmışlardır. Bunun bir yöntemi de AB içinde birer hegemonyacı güç haline gelen büyüklere karşı ABD'nin de desteğini alan bölgesel bir işbirliği ile dayanışmaya gitmek olmuştur.

Trimarium her ne kadar siyasal boyutu da olan bir girişim olsa da, henüz bunu tam olarak gerçekleştirmekten uzaktır. Bu nedenle de Trimarium'un Miedzymorzeleşmesi mümkün değildir. Zira gelişmeler göstermiştir ki Trimarium'un bu tür bir boyuta dönüşmesi Avrupa bütünleşmesine yarardan çok zarar verecektir. Önemli olan işbirliğini geliştirmek ve bunu kalıcı bir hale getirmektir. Bu da, AB içinde AB üyesi ülkelere karşı değil ancak onlarla birlikte işbirliği oluşturmak ile mümkündür. Bu nedenle Avrupa bütünleşmesine katkısı her

⁵ Romanya eski Başbakanı Dacian Ciolos Fransız milletvekillerinin desteği ile Avrupa Parlamentosunda "Renew Europe" grubu başkanlığına, Romanya eski Dışişleri Bakanı Mircea Geoana da NATO Genel Sekreteri yardımcılığına seçilmiştir. Fransa benzer şekilde Almanya'nın desteklediği Hollandalı aday Jereon Dijsselbloem yerine Bulgar Kristalina Georgieva'nın İMF adaylığını desteklemiş ve seçilmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Macron'un en dikkat çekici çıkışı, AB Başsavcılığına aday olan Fransa'nın adayı Jean-François Bohnert yerine Romen aday Laura Codruta Kövesi'yi desteklediği olmuştur. Söz konusu bu son iki adaylığa verilen destek, AB'nin en önemli pozisyonları olan AB Komisyon, Konsey ve Avrupa Merkez Bankası Başkanlıkları ile Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliğine Avrupa'nın bu bölgesinden aday çıkmayışı sonrasında önem arz etmiş, Paris adeta bu şekilde bölgenin sempatisini kazanmıştır.

şeyden önce Almanya'yı yok saymaması ile mümkündür. Elbette bunun için her iki taraf ilişkilerini geliştirip bunu AB içi işbirliğine taşımak için çaba sarf etmek durumundadır. Zira taraflar "Biz ve Öteki" algısı varlığını korudukça ve bu şekilde merkez ile onun dışında kalan çevre arası ilişki adeta politik öznelliği yok eden bir bağımlılık, dahası bir hegemonya ilişkisi olarak görüldükçe hiçbir işbirliğinin Avrupa bütünleşmesine katkı sağlaması düşünülemez. Bu nedenle öncelikle AB'nin liderliğine soyunan Berlin ve Trimarium'un koordinatörü olmak rolünü üstlenmiş olan Varşova'nın ortak bir paydada buluşması gerekir. Aynı zamanda Polonya her şeyden önce Almanya ile sıkı işbirliğini politik öznelliğini yok edecek bir tahakküm ilişkisi olarak görmekten vazgeçmek zorundadır. Buna ek olarak başta göçmen meselesi ve hukuk reformları olmak üzere AB içi tartışmalarda yapıcı bir tutum ortaya koymalıdır. Buna karşılık Almanya ise bölgede değişen jeopolitiğin Almanya'yı yeni düzenin muhafızı haline getirmeye değil, Avrupa'nın ortak geleceği ve kalıcı bir istikrar alanının yaratılmasına hizmet edeceğini kanıtlamak durumundadır. Bunun yolu da her şeyden önce Almanya'nın bölgede attığı her adımla Polonya'nın güvenlik politikası yönelik bir tehdit olmadığını ve Polonya'nın politik öznelliğini yok edecek bir tahakküm ilişkisine hizmet etmediğini göstermekten geçmektedir. Almanya'nın son dönemde değişen tutumu ve artan ilgisi, Almanya'nın, Trimarium'u Avrupa bütünleşmesine katkı sağlayabilecek bir minilateral yapılanma olarak görmeye başladığının işareti olmuştur. Trimarium'un sözcülüğünü üstlenen Polonya ve PİS inisiyatifin Avrupa bütünleşmesi sürecinin ayrılmaz bir parçası olmasını henüz sağlayamamış olsa da Almanya'nın artan bu ilgisi Trimarium'un üye olmayan ülkeler nezdinde de kabul edilebilir olduğunu göstermiştir.

Almanya'nın Trimarium'a katılmak olasılığı, bu üyeliğinin ancak oy birliği ile mümkün olması nedeniyle, şimdilik mümkün gözükmemektedir. Ancak buradan çıkarılması gereken sonuç Berlin'in Trimarium'a artık ulusal çıkarlarının gereği olarak destek verdiğidir. Bu tutum değişikliği Almanya'nın bu süreci artık Doğu Avrupalı komşu ve ortakları ile altyapıdan enerji politikasına değin geniş bir politik düzlemi müzakere alanı olarak kabul ettiğidir. Aynı zamanda da Trimarium'un mutlak olarak PİS ve Avrupa kuşkucusu yaklaşımlar ile anılan bir proje olmaktan çıktığını göstermiştir. AB üyesi lider ülkeleri bu bağlamda her şeyden önce o güne dek arka planda tuttıkları MDA ülkelerini daha etkin olarak Avrupa politikasına dahil etmeleri gerektiği, aksi durumda bölge ülkelerinin ABD ve Çin başta olmak üzere üçüncü aktörler ile daha sıkı bir diyaloga gidebileceklerini görmüşlerdir. Bu nedenle Almanya yeni bir Doğu Politikasına ihtiyaç duyduğunun bilincine varmış, Trimarium'a ilgisiz kalmamak bu yeni doğu politikasının da bir ayağını oluşturmuştur.

Fransa'nın son dönemde ortaya koyduğu MDA açılımı onun AB liderliğini teyit etmek ve AB kurumları vasıtası ile kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirme politikasına hizmet etmektedir. Bu hali ile de Paris'in bölgede etkinliği esasında Almanya'nın AB içinde liderliğini kırmak hedefine odaklanmaktadır. Paris ve Berlin arası bu çatışma ise bölge ülkelerini kendilerinden uzaklaştırmıştır. Bunun sonucu ise Weimar Üçgeni gibi mevcut yapılar içindeki işbirliğini derinleştirmek yerine başka alternatiflerin aranması olmuştur. Bu durum ise Avrupa bütünleşmesine katkı sağlamaktan çok gölge düşürmektedir. Üye ülkelerin kendi aralarında ortak bir tehdit algısına sahip olmayışı, hukuk dışı reformlar ile AB nezdinde tepki çeken Macaristan'ın tutumu, Bulgaristan, Romanya ve hatta Ukrayna'nın ayrı bir Karadeniz vizyonuna sahip oldukları gerçeği dikkate alınmak zorundadır. Minilateral yapılanmaların Avrupa bütünleşmesine olumlu katkıları düşünüldüğünde, bunların bir örneğini oluşturan Trimarium, enerji güvenliğinden alt yapı ve ulaşımına dek uzanan geniş bir düzlemde kuzeyden güneye uzanan istikrar vaat eden bir coğrafya oluşmasına katkı sağlayabilir. Ancak bunun yolu, çalışma boyu altı çizildiği gibi, "AB'ye rağmen değil, AB'yi tamamlayan bir karakter kazanması" ile mümkün olabilir.

Kaynakça

- Bajrami, Z., Puglisi, S., Plottka, J., Stallbaum, L. ve Stelweg, M. (2020). Potenziale einer österreichisch-deutschen zusammenarbeit in der intergouvernementalen Europapolitik. *Integration*, 3, 169-205. doi: 10.5771/0720-5120-2020-3-186
- Balcer, A. (2017). Das trimarium: Wunschdenken oder Realpolitik?. *Dialog Magazin*, 33(1), 45-49. Erişim adresi: <https://www.dialogmagazin.eu/adam-balcer-das-trimarium-wunschdenken-oder-realpolitik-ausgabe-119.html>
- Balcer, A. (2019, 28 November). Frankreichs neue öffnung für Mittelosteuropa. Erişim adresi: <https://forumdialog.eu/201wwi9/11/28/frankreichs-neue-oeffnung-fuer-mittelosteuropa>
- Bayır-Erler, Ö. (2013). *Polonya dış politikasında Atlantikçilik Avrupalılık ikilemi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Bayır-Erler, Ö. (2014). *Doğu Avrupa ortamında Polonya dış politikası*. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Dış politika karşılaştırmalı bir bakış* (s. 293-342) içinde. İstanbul: Der Yayınları
- Benz, M. (2020, 6 November). Polens riskante unabhängigigkeit vom russischen erdgas. Erişim adresi: <https://www.energie-und-management.de/nachrichten/gas/detail/polens-riskante-unabhaengigkeit-vom-russischen-erdgas-137310>
- Berezkin, G. (2015, 14 Mai). Das intermarium: eine polnische sicherheitsstrategie für Osteuropa. Erişim adresi: <http://www.openeuropeberlin.de/das-Intermarium-eine-polnische-sicherheitsstrategie-fuer-osteuropa-von-georg-berezkin>
- Bilotserkovets, K. (2017, 17 November). Das system der regionalen sicherheit in Osteuropa. die stellung und formate der einbeziehung der Ukraine. Erişim adresi: <https://www.kas.de/de/web/ukraine/veranstaltungsberichte/detail/-/content/das-system-der-regionalen-sicherheit-in-osteuropa.-die-stellung-und-formate-der-einbeziehung-der-ukraine-v1>
- Bremmer, İ. (2017, 19 Juli). Es wird eine neue weltordnung geben und das liegt nicht nur an Trump. Erişim adresi: <http://www.businessinsider.de/ian-bremmer-interview-usa-deutschland-2017-6>
- Buchsbaum, T. (2019, 25 Juli). How Polands golden of economic growth is going unreported. Erişim adresi: <https://www.euronews.com/2019/06/25/how-poland-s-golden-age-of-economic-growth-is-going-unreported-view>
- Dinucci, M. (2017, 15 September). Operation “initiative der drei Meere”: die reorganisierung Europas, um Russland vor Deutschland zu trennen hat begonnen. Erişim adresi: <http://derwaechter.net/operation-initiative-der-drei-meere-die-reorganisierung-europas-um-russland-vor-deutschland-zu-trennen-hat-begonnen>
- Dönisch, A. (2017, 26 Juli). Ein treffen von Trump in Polen könnte auf eine gefährliche entwicklung hindeuten, Erişim adresi: <http://www.businessinsider.de/trump-nimmt-vor-g20-gipfel-an-der-Intermarium-konferenz-teil-2017-6>

- Dühr, S. (2011). Baltic sea, Danube and macro regional strategies: a model for transnational cooperation in the EU?. *Notre Europe Study and Research*, 86(1), 6-8. Erişim adresi: <https://institutdelors.eu/en/publications/baltic-sea-danube-and-macro-regional-strategies-a-model-for-transnational-cooperation-in-the-eu/>
- Erşen, E. (2020, 3 Şubat). Jeopolitik ve uluslararası ilişkiler. Erişim adresi: <https://kureselcalismalar.com/jeopolitik-ve-uluslararasi-iliskiler>
- Felzmann-Schmidt A. ve Barzanje C. (2018). *Perceptions of Germany in the security of the baltic sea region*, A. Sprüds ve E. Vizgunova (Ed.) Germany's role in Baltic sea region security (s.124-126) içinde. Berlin: Nomos.
- Fuhr, H. ve Malgorzata, K. (2017, 4 Juli). Poland First-Trump's erster offizieller staatsbesuch in Europa führt nach Warschau. Erişim adresi: <https://www.boell.de/de/2017/07/04/poland-first-trumps-erster-offizieller-staatsbesuch-europa-fuehrt-nach-warschau>
- Görmar, W. (2010). Makroregionale stratgien: eine neue dimension europäischer zusammenarbeit. *Informationen zur Raumentwicklung*, 8, 577-589. Erişim adresi: https://www.bbsr.bund.de/BBSR/DE/veroeffentlichungen/izr/2010/8/Inhalt/DL_Goermar.pdf?__blob=publicationFile&v=2
- Hasselbach, C. ve Romaniec R. (2019, 5 Juli). Berlin wertet drei meere initiative auf. Erişim adresi: <https://www.dw.com/de/berlin-wertet-drei-meere-initiative-auf/a-49063402>
- Hekimler, O. (2015). *Avrupa entegrasyonu bağlamında Almanya'nın yeni doğu politikası* (Yayımlanmamış Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hekimler, O. (2017). Brexit sonrasında merkezi ve Doğu Avrupa'yı yeniden düşünmek. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 7-8. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaad/issue/33902/377075>
- Hekimler, O. (2019). Almanya Polonya ilişkilerinde bir hayalet: tarihi meseleler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 168-179. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/47296/552278>
- İşcan İ.H. (2004). Uluslararası ilişkilerde klasik jeopolitik teoriler ve çağdaş yansımaları. *Uluslararası İlişkiler*, 2(1), 47-79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/539562>
- Kaya, S. ve Mammadzade, A (2019). Çin'in Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinin akıllı güç kavramı bağlamında analizi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 37-55. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/631574>
- Karolewski, İ.P. (2019). Deutschland, Polen und Europa. eine erfolgsgeschichte in der bewährungsprobe. *Genshager Papiere*, 21(1), 2-12. Erişim adresi: http://www.stiftung-genshagen.de/uploads/media/SG_genshagner_papiere_21_web.pdf
- Kellermann, F. (2016, 10 Oktober). Polen: Alte gedankenspiele zu neuem staatenbündnis. Erişim adresi: http://www.deutschlandfunk.de/polen-alte-gedankenspiele-zu-neuem-staatenbuendnis.795.de.html?dram:article_id=368074

- Koran M., Wisniewskie, B. ve Strazay, T. (2017). Drei meere initiative im interesse der EU. *Welt Trends*, 131(2), 4-8. Erişim adresi: <http://welttrends.de/res/uploads/WeltTrends-131-Aussenpolitik-im-Zeichen-der-Raute-Editorial-Inhalt.pdf>
- Kühne, O. ve Weber, F. (2015). *Bausteine der regional entwicklung*, Wiesbaden: Springer Verlag.
- Krupa, M. (2017). Die drei meere initiative: Trump umgarnt Polen. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 68(2), 42-53. Erişim adresi: <https://www.fomoso.org/europaeische-verteidigungspolitik/verteidigungspolitik-a-la-v4-zwischen-flaggschiffen-und-drei-meeren/>
- Lang, K. O. (2018). Den Osten rekonstruieren, den westen konsolidieren. Polens strategische rolle im internationalen umfeld. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 68(2), 37-41. Erişim adresi: <https://www.bpb.de/apuz/265507/polens-strategische-rolle-im-internationalen-umfeld>
- Lang, K. O. (2018). Minilateralismen in der EU- chancen und risiken der innereuropäischen diplomatie. *SWP Aktuell*, 7, 1-8. Erişim adresi: <https://www.bpb.de/apuz/265507/polens-strategische-rolle-im-internationalen-umfeld>
- Lang, K. O. (2019). Polens unersetzbarer partner. *SWP Aktuell*, 37, 9-16. doi:10.18449/2019A37
- Lang, K. O. (2020). Gleise, piplines, autobahnen: die neue geopolitik der infrastruktoren im östlichen teil der EU. *SWP- Aktuell*, 17, 12-20. doi:10.18449/2020A17
- Lang, K. O. (2021). Die drei-meere-initiative: wirtschaftliche zusammenarbeit in geostrategischem kontext. *SWP- Aktuell*, 16, 1-9. doi:10.18449/2021A16
- Lewicki, G. (2017, 3 July). The three seas initiative will strengthen Europa. Erişim adresi: <http://visegradinsight.eu/the-three-seas-initiative-will-strengthen-europe>
- Malgorzata, M. (2012). Antiliberale europäisierung autoritäre europakonzeption im Polen der zwischenkriegszeit. *Zeithistorische Forschungen*, 3, 22-28. Erişim adresi: <https://zeithistorische-forschungen.de/3-2012/4609>
- Mark von der F. (2019, 18 September). Deutschland zwischen drei meeren. Erişim adresi: <https://www.dw.com/de/deutschland-zwischen-drei-meeren/a-45540411-0>
- Minwang L. (2016, 23 April). China und osteuropa-modelle und perspektiven der zusammenarbeit. Erişim adresi: http://german.chinatoday.com.cn/zhuanti/2016-01/25/content_712245.htm
- Miszczak, K. (2015). Die deutsch-polnische beziehungen in zeiten der krise in Osteuropa. Berlin: Springer Verlag.
- Ovet, T. (2005). AB'nin Irak savaşındaki politikası. *Ankara Avrupa alışmaları Dergisi*, 2(4), 65-83. doi: 10.1501/0000000020
- Pereira-Domogala, K. (2017, 14 April), OPAL-Pipeline entzweigt Polen und Deutschland. Erişim adresi: <http://www.dw.com/de/opal-pipeline-entzweit-polen-und-deutschland/a-38309045>

- Pollit, H. (2017). Warschau vision von den drei meeren. *Welt Trends*, 126, 9-14. Erişim adresi: <http://welttrends.de/res/uploads/WeltTrends-126-Israel-versus-Palästina-Editorial-Inhalt.pdf>
- Rath, C. (2019, 17 April). Wir fühlen uns als EU Bürger. Erişim adresi: <https://www.deutschland.de/de/topic/politik/polen-und-die-eu-wie-polen-wirklich-zu-europa-stehen>
- Rathke, M ve Roschmann-Schmitt V. (2017). Amerika zuerst, Nord Stream zuletzt. Erişim adresi: <http://www.dw.com/de/amerika-zuerst-nord-stream-zuletzt/a-39864855>
- Riedel, R. (2020). Das intermarium und die drei meere initiative als element des euroskeptische diskurses in Polen. *Polen Analysen*, 249, 2-6. doi: 10.31205/PA.249.01
- Robert Schumann Stiftung (2017). Drei meeres gipfel. *Der Brief*, 817, 15-19. Erişim adresi: <https://www.sn.at/politik/weltpolitik/teils-virtueller-gipfel-der-drei-meere-initiative-in-tallin-94411954>
- Schmijk, C. (2011). Modellversuch makroregion. Die EU strategien für den Ostsee und den Donauraum. *SWP-Aktuell*, 11(2), 31-43. Erişim adresi: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/26725/ssoar-2011-schymik-modellversuch_makroregion.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2011-schymik-modellversuch_makroregion.pdf
- Schwarz, R. (2019, 17 August). Gipfel treffen der drei meere initiative. Erişim adresi: <https://www.dw.com/de/gipfeltreffen-der-drei-meere-initiative/a-45519409>
- Simietana, M (2015, 19 Oktober). The revial of intermarium. Erişim adresi: <http://visegradplus.org/opinion/the-revival-of-Intermarium>
- Soroka, G. (2019, 12 Juli). Was Polen in der drei meere initiative sieht. Erişim adresi: <https://www.zois-berlin.de/publikationen/zois-spotlight/was-polen-in-der-drei-meere-initiative-sieht>
- Sus, M (2018). Perceptions of Germany in the security of the Baltic sea region. Andris S. and Vizgunova. E. (Ed.), *Germany in Polish security – An irreplaceable neighbour but not an irreversible partner*, (s.312-328) içinde. Berlin: Springer Verlag.
- Şeker, C. T. (2019, 2 Aralık). Avrupa jeopolitiğinde Rus-Amerikan rekabeti ve Almanya'nın yükselişi. Erişim adresi: https://insamer.com/tr/avrupa-jeopolitiginde-rus-amerikan-rekabeti-ve-almanyanin-yukselisi_2530.html
- Sieradzka, M. (2020, 19 Oktober). Drei meere initiative bekommt rückenwind aus Amerika. Erişim adresi: <https://www.dw.com/de/drei-meere-initiative-bekommt-r%C3%BCckenwind-aus-amerika/a-55298517>
- Taggart P. ve Szczerbiak, A. (2004, 11 April). Contemporary euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. Erişim adresi: <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-6765.2004.00143.x>

- Umland, A. ve Federenko, K. (2017, 30 August). How to solve Ukraine's security dilemma? The idea of an intermarium coalition in East Central Europe. Erişim adresi: <https://warontherocks.com/2017/08/how-to-solve-ukraines-security-dilemma-the-idea-of-an-Intermarium-coalition-in-east-central-europe>
- Wittkowsky, A. (2019). Balkan en Marche?. Erişim adresi: <https://www.ipg-journal.de/rubriken/europaeische-integration/artikel/balkan-en-marche-3928>
- Woycicki, K. (2018). Wozu brauchen wir Deutschland? Einige Bemerkungen zu den Veränderungen der Lage Polens auf der Landkarte. *Polen Analysen*, 218, 1-8. Erişim adresi: <https://www.bpb.de/269538/analyse-wozu-brauchen-wir-deutschland-einige-bemerkungen-zu-den-veraenderungen-der-lage-polens-auf-der-landkarte>
- Zieba, R. (2019). *Poland's foreign and security policy: Problems of compatibility with the changing international order*. Warsaw: Springer Verlag.

Extended Abstract

Purpose

In this study, the question of how trimarium idea developed as a minilateral cooperation model affects the European integration process is discussed. The relatively small and vulnerable members, who felt deprived of significant support after Britain's exit from EU membership, chose to join forces against Germany and France, which they saw as dominant forces. The Trimarium initiative, led by Poland, has also become increasingly controversial in this context. This initiative, which is seen as only a regional co-operation platform for one segment, has been seen as a tool for others to deepen the gap that exists in Europe and even allow non-European actors to intervene more intensively in European politics. Therefore, the discussions in this direction will first of all give the reader the opportunity to see how the member states, who feel weakly positioned against the leading EU member states, have developed a reflex in the discussions about the future of Europe, and how they are trying to be more noticeable in European policy.

Design and Methodology

This study is a research article. In the article, the qualitative method has been used to make a descriptive analysis of the Trimarium Initiative the written literature was scanned in line with this method. For this purpose, in addition to the documents that constitute the primary sources, secondary sources have been applied and discussions about the subject in the press have been included. In the study, current developments were discussed repeatedly within the framework of a specific analysis and supported by the analytical side of the article which is the conceptual framework provided by the geopolitical theory.

Since the study tried to explain the discussions around the Trimarium Initiative within the framework of Polish-German and EU relations, the main sources in Turkey related to the subject were also tried to be accessed, but the main scientific works written by experts on the subject were taken into account/have been primary data, especially in German. In this context, academic texts, articles and books, as well as reports, official documents, statements, foreign political documents were taken into account.

The study first revealed the growing impact of minilateral cooperation in the Process of European Integration. In the following sections, the transformation of trimarium thought from the past to the present and its re-emergence were tried to be put forward based on the geopolitics of the region. In this way, Poland's efforts to get involved in European politics in the past and thus realize its national interests are summarized. In the following sections, the return of the Trimarium initiative, which gradually found its place at the discussion table with the support of US President Donald Trump, from seeking regional co-operation to a trans-European debate was evaluated in the context of European Integration and also Eurosepticism, taking into account Poland's concerns about Germany and Russia in particular.

Findings

Today, minilateral co-operation is increasingly prominent within the EU. In this way, member states can have the opportunity to express themselves better or take part more effectively in European policy. As such, the search for regional cooperation, which is a form of minilateral structures, almost contributes positively to the struggles of member states to be more noticeable, to stand out from the exclusion they are pushed into and to exist against the leading countries. For Poland, the threat of Germany and Russia from the past remains present. Britain's exit from the EU through Brexit has led to a significant lack of support for central and eastern European countries, particularly Poland. This has raised doubts about the leadership of Germany and France in the countries of the region, especially in Poland. The recent increasing influence of Germany and France within the EU has led these countries to seek alternatives. In this way, it was desirable to create a new balance of power within the EU and on the other hand, the threat from Russia from outside was eliminated. The cooperation of the countries of the region among themselves has now carried a trans-European character, with the support of the United States. At the same time, it offered an alternative for the United States to realize its own national interests in Europe, especially energy policy, in a way that would undermine Russia's influence. Trimarium has been the solution to these searches and made visible the importance of the place held by member states in European Policy beyond increasing cooperation in the field of energy, infrastructure, traffic, digital communication and economics.

Although Germany initially had a distant attitude towards the idea of Trimarium, its interest has increased recently. Germany even made an effort to take part in the Trimarium and saw this as a necessity to create a new Eastern Policy. In this way, he wanted to show that there is no threat to the countries of the region, especially to break down the growing suspicions with the North Stream Project. At the same time, Germany wanted to implement a European Policy in which Germany could protect his national interests by taking part in cooperation in the east of Europe.

These discussions have shown that minilateral cooperation can deepen the gaps, despite a feature that encourages integration. If regional co-operation is seen as an alternative to the search for existing integration, it could increase blocs and doubts within the EU. Preventing this is because the leading countries take into account the concerns and expectations of relatively small and powerless members, rather than reading them better and excluding them.

Research Limitations

In the study, sources written in German or translated into German were used. The fact that the Trimarium Initiative is a new topic of discussion in European integration causes a shortage of resources in the literature. In the study, the discussion was mainly based on the prominent name of this idea, Poland, and its attitude towards Germany, which it considers a kind of threat.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The Trimarium Initiative, one of the models of Minilateral Cooperation in the European Union, has been gaining increasing attention in German foreign policy as well as in Polish Foreign Policy. This issue is increasingly important considering the geopolitics of the east of Europe since the past. However, the discussions on the subject have not yet aroused enough attention in Turkey. However, both Turkey's relations with the EU and Russia and the fact that it is a country bordering the Black Sea in Trimarium geography require Turkey not to be indifferent to this issue. Considering that one part of the Trimarium constitutes the security and continuity of energy supply and energy transfer, this makes it inevitable that Turkey will be more interested in the discussions on the subject.

Originality/Value

The controversy swirling around the Trimarium clearly shows that EU member states are acting in their national interest beyond European interests. Trimarium member countries have a different perception of threats and interests, which is the biggest obstacle to regional co-operation. However, Trimarium will be able to serve the future of the EU if certain sensitivities and expectations are taken into account.

Araştırmacı Katkısı: Oktay HEKİMLER (%100).

Diriliş Ertuğrul Dizisinde Sunulan Osmanlı-Türk Kadını İmajı Üzerine Bir Alımlama Araştırması ¹

Selinay YILMAZER² - Ozan AŞIK³

Başvuru Tarihi: 21.05.2021

Kabul Tarihi: 29.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada dünya çapında izleyiciye sahip olan Diriliş Ertuğrul dizisinde sunulan Osmanlı-Türk kadını imajının Türkiye'deki izlerkitle tarafından nasıl alımlandığı incelenmiştir. Bu çalışma için, araştırmamıza katılan katılımcıların toplumsal cinsiyet ve kadına dair görüşleri ile Diriliş Ertuğrul dizisindeki erken dönem Osmanlı-Türk kadını temsiline dair düşünceleri arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek amacıyla derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak alımlama analizi yapılmıştır. 19 kadın, 19 erkek katılımcı olmak üzere toplamda 38 katılımcı ile yapılan araştırmanın sonucunda Diriliş Ertuğrul dizisindeki erken dönem Osmanlı-Türk kadını imajında milliyetçilik ile toplumsal cinsiyetin birbirini kuran bir ilişkiye sahip olduğu ve bu ilişkinin dindar muhafazakar ya da seküler olsun katılımcıların birçoğu için günümüz Türk kadını tanımlamada bir referans noktası oluşturduğu görülmüştür. Çalışmamızın önemli bir diğer sonucu ise kadın katılımcılarda fark ettiğimiz güç istencidir. Dizide kadın karakterlerin eril güce, beğenilen güçlü erkek karakterlerin eşi ya da annesi olarak ulaşılabildiklerini düşünen kadın katılımcılar, gerçek hayatlarında böyle bir gücü erkeklerden devşirme arzusunda olsalar da, ataerkil değerlerin sarsılmasıyla arzu ettikleri güçten uzaklaştıklarını düşünmektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Diriliş Ertuğrul, Televizyon Dizisi, İzleyici Araştırması, Toplumsal Cinsiyet, Kadın, Milliyetçilik, Güç*

Atıf: Yılmaz, S. ve Aşık, O. (2021). Diriliş Ertuğrul dizisinde sunulan Osmanlı-Türk kadını imajı üzerine bir alımlama araştırması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 747-768.

¹ Bu çalışma kapsamında Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etiği Kurulları Başkanlığı (Sosya ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)'nın 26 Şubat 2021 tarihli ve 2021-02 sayılı oturumunda Karar No: 5 ile etik kurul izni alınmıştır.

² Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, selinayilmazer@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1716-9051

³ Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, m.ozan.asik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5588-2376

A Reception Study on the Image of Ottoman-Turkish Woman Presented in the Television Series “Diriliş Ertuğrul”

Selinay YILMAZER⁴ - Ozan AŞIK⁵

Submitted by: 21.05.2021

Accepted by: 29.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

This study explores the audience reception among Turkish viewers of the image of Ottoman-Turkish women in Diriliş Ertuğrul (Resurrection: Ertuğrul), a Turkish soap opera which is popular worldwide. For this study, audience research was conducted to examine the relationship between study participants' views about women and gender, and their thoughts about the representation of early-period Ottoman-Turkish women in Resurrection: Ertuğrul by carrying out in-depth semi-structure interviews. The interviews were conducted with 38 study participants in total (19 female and 19 male). The results evidence that nationalism and gender has a mutually constitutive relationship in the image of the early-period Ottoman-Turkish woman in Resurrection: Ertuğrul, and this relationship appears to be a reference point for the majority of the study participants, regardless of whether they are secular or religious conservative, to evaluate contemporary Turkish women. The evidence also reveals the female participants' desire for power. The female participants who think that female characters in the soap opera can have access to masculine power as the mother or wife of the powerful and desired male characters also want to acquire such power from men in their real lives but they feel they cannot because of the weakening of patriarchal values.

Keywords: Resurrection: Ertuğrul, Television Series, Audience Research, Gender, Woman, Nationalism, Power

⁴ Master's Student Bursa Uludag University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, selinayilmazer@gmail.com, ORCID: 0000-0002-

⁵ Bursa Uludag University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, m.ozan.asik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5588-2376

Giriş

Toplumsal cinsiyet, biyolojinin kodladığı maddi bedenlere manevi anlamlar yükleyerek onları kültürel olarak tanımlamak ve ayırmaktır (Bingöl, 2014, s.108). Buna bağlı olarak cinsiyete dayalı iş bölümünü ifade eden kadınlık ve erkeklik rolleri olarak da adlandırabileceğimiz toplumsal cinsiyet rollerinin ortaya çıktığını ve tarih içerisinde kültürün etkisiyle sürekli olarak inşa edildiğini söylemek mümkündür. Türkiye’de toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi siyaset, eğitim gibi çeşitli alanlarda görülmekle birlikte geleneksel medya denilince ilk akla gelen televizyona da sirayet etmiştir. Televizyonu etkili kılan özelliklerin başında, televizyon programlarının belli bir yaş grubu, cinsiyet, eğitim düzeyi ve toplumsal sınıf gözetmeksizin herkes tarafından tüketilmesi gelmektedir (Yüksel, 1999, s.72). Bir tür medya metni olan yerli diziler ise Türkiye’de televizyonun temel izlenme nedenleri arasındadır (Radyo Televizyon Üst Kurulu [RTÜK], 2018). 1970’lerden günümüze tür, anlatı, süre ve benzeri yönlerden dönüşüm gösteren diziler ve karakterleri bütün değişim ve belli dönemlerde görülen görece özgürleştirici anlatılara rağmen egemen ideolojileri, ataerkil değerleri destekleyici bir yapıya sahiptir (Özsoy, 2015, s. 244). Bu yapıya bağlı olarak şekillenen kadın imajları ve toplumsal cinsiyet rollerinin de geniş izlerkitlelere ulaşarak günlük yaşam pratiklerini, bireysel davranışları ve sosyal ilişkileri etkilediğini düşünmekteyiz.

Bu çalışmada örnek olay olarak incelenen yapımcılığını Tekden Şirketler Grubu’nun üstlendiği Diriliş Ertuğrul dizisi, 10 Aralık 2014 tarihinden 29 Mayıs 2019 tarihine kadar kamu kuruluşu olan TRT’de çarşamba akşamları yayınlanmıştır. Diriliş Ertuğrul dizisi yayınlandığı dönemde hem AB reyting sıralamasında hem de toplamda genellikle birinci sırada yer almıştır (Çınar, <https://www.gzt.com/jurnalist/rejting-savaslar-sen-anlat-karadeniz-ve-dirilis-ertugrul-3470559>, 2018). Türkiye’nin siyasal konjonktüründen etkilendiğini saha çalışmamız boyunca deneyimlediğimiz dizi, 71 ülkeye ihraç edilmiş ve dijital mecrada da kendisine yer bulmuştur. Dizinin bölümleri tekrar Beyaz TV ve 360 TV’de yayınlanmaktadır. Popüler bir kültür anlatısı olarak Diriliş Ertuğrul dizisinde Kayı Boyu’nun mücadeleleri ve devletleşme girişimlerinin başladığı dönem sergilenmektedir. Bu tarihsel dönemin medya metni haline getirilişi “köklere dönüş” olarak görülebileceği gibi geçmişe ait olay ve figürlerin yeniden hatırlanması bu hatırlanma sürecinde gerçeklikle fantezinin iç içe geçtiği bir durumu ortaya çıkardığını söylemek de mümkündür. Dizide, Osmanlı Kuruluş öncesi dönemin yeniden inşasına bağlı olarak toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın imajları da inşa edilmektedir. Sirman, (2008) “Kadınların Milliyeti” makalesinde toplumsal cinsiyet ile milliyetçiliğin birbirini kuran, karşılıklı olarak birbirini yaratan süreçler olduğunu, biri olmadan diğerinin bildiğimiz haliyle var olamayacağını ifade etmekle birlikte tüm milliyetçiliklerin beraberinde yeni kadın ve yeni aile modelleri getirdiğini ifade etmektedir. Diriliş Ertuğrul dizisinde sunulan Osmanlı-Kuruluş miti içerisinde erken dönem Osmanlı-Türk kadınının temsili görmek mümkündür. Fakat her bir izleyicinin kendi kültürel çevresinden edindiği algılama, yorumlama, yani alımlama şekli vardır. Bu sebeple dizide sunulan toplumsal cinsiyet rollerine ve Türk kadınına atfedilen anlam ile karakterlerle özdeşleşme de değişecektir. Bu duruma bağlı olarak çalışmamızda izleyicilerin medya metinleri karşısında aktif oldukları kabulünden hareket eden İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneğinin önemli bir parçası olan (Yaylagül, 2010, s. 134) alımlama analizi kullanılmıştır. Diriliş Ertuğrul dizisinin izlerkitleleri tarafından gerçekleştirilen farklı yorumlamalara odaklanarak Türkiye’de toplumsal cinsiyet üzerinden cereyan eden güç mücadeleleri ve ideolojik tartışmalardan hareketle nasıl bir Türk kadını stereotipi kurgulandığı, bu stereotip üzerinden bir Türk kadını doğasının nasıl tanımlandığı ve yüceltilip idealize edildiği incelenmiştir. Aynı zamanda izleyicilerin bu stereotip ile dizide sunulan Osmanlı Kuruluş Öncesi dönemi Türk kadını temsili arasında ilişki kurarak diziyi ne tür bir alımlama sürecine girdikleri araştırılmıştır.

Türkiye’de yapılan yerli dizi alımlama çalışmalarında toplumsal cinsiyet rollerini ve kadın imajlarını konu edinen çalışmaların çok az sayıda olduğu görülmektedir. Yücel (2014), Muhteşem Yüzyıl dizisine dair alımlama analizi yaparak kadın ve erkek imajını incelemiş olup kadının güç mücadelesinden bahsetmiştir. Fakat çalışmada bir Türk kadını miti inşasından bahsedilmemektedir. Özdemir (2020) ise Çukur dizisindeki erkeklik ve kadınlık temsilleri üzerine yaptığı alımlama çalışmasında iktidar/güç algısı üzerinde durmuş ve

kalıplaşmış cinsiyet rollerinin tekrardan üretildiğini göstermiştir. Fakat bu çalışmada güç ve iktidar algısının erkek karakterler üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Oysa Diriliş Ertuğrul’da ataerkil değerler çerçevesinde Türk-Osmanlı kadınının gücünden sıklıkla bahsedilmiştir. Biz saha araştırmamızda aksiyon ve tarih kategorisinde yer alan bir dizinin kadın karakterlerini erkek ve kadın katılımcılarımızın nasıl alımladıklarını inceledik. Araştırmamızda izleyicilerin Türkiye’de kadının siyasette, iş hayatında ve ailede yeri ve önemine dair düşünceleri, kadın-erkek eşitliğine bakış açıları ve Türkiye’deki kadın-erkek eşitliğini yorumlama biçimlerini sorduk. Ardından Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğine dair güncel fikirleri ile Diriliş Ertuğrul dizisindeki Türk kadını temsiline dair düşünceleriyle aralarındaki ilişkiyi inceledik.

Literatür Taraması

Toplumsal Cinsiyet Kavramına Genel Bir Bakış

Toplumsal cinsiyet kavramı, feminizm kuramından ortaya çıkmakla birlikte Simon de Beauvoir’ın ünlü “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözünün temellerinde bulunabilir (2019, s. 13). Bu sözle kadın olmanın tarihi bir süreç olduğu, toplumsal ve kültürel olduğu vurgulanmaktadır. Cinsiyetin biyolojik bir temeli olsa da cinsiyete yüklenen anlam ve roller toplumsal boyutunu da beraberinde getirmektedir. Önemli liberal feministlerden biri olan Mary Wollstonecraft, kadının köle kalmasının nedeninin, yetişmesine engel teşkil eden ve hayattaki gerçek amacının erkeğe hizmet olduğunu öğreten toplumsallaşma sürecinde yattığını söylemektedir (Donovan, 2016, s. 34). Wollstonecraft’ın vurguladığı noktada da kadının nasıl davranması gerektiği kadın cinsiyetinin biyolojik bir özelliği değil toplumsallaşmanın bir parçası olduğudur.

Toplumsal cinsiyetin bir yanlısı ve düzenleyici bir norm olduğunu ifade eden Butler, toplumsal cinsiyetin insanın tam anlamıyla “olduğu” ya da “sahip olduğu” şey olmadığını belirtmektedir (2009, s. 75). Toplumsal cinsiyet, eril ve dişilin, toplumsal cinsiyetin varsaydığı hormonal, kromozomal, ruhsal ve performatif ara formlarıyla birlikte üretilmesi ve normalleştirilmesinin gerçekleştiği aygıttır (2009, s. 75). Bu düzenlemelerin iktidardan bağımsız olmadığını belirtmemiz gerekir. Joan Scott (2010), toplumsal cinsiyeti iktidar ilişkilerini açığa çıkarmanın asli yolu olarak nitelendirmiş ve siyasi iktidarın kavranması, meşrulaştırılması ve eleştirilmesi için sürekli yinelenen referanslardan biri olarak görmüştür. Bu durumda bedenlerimizin giderek daha fazla devletin ya da mesleki kurumların gözetimine ve incelenmesine tabi tutulduğu bir dünyada yaşadığımızı (Berktaş, 2009, s. 63) ve iktidarın benimsediği dünya görüşünün kadın ve erkeğin rollerini kendi iktidarını sürdüreceği biçimde tekrar inşa ettiğini söylemek mümkündür.

Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet

Türkiye’de toplumsal cinsiyetin inşasının siyasal iktidarların politikalarından bağımsız olmadığını vurgulamak gerekir. Ayşe Kadioğlu (1998), Türkiye’deki Batıcı, İslamcı, Türkçü akımların kadın kimliği söz konusu olduğunda iki noktada birleştiklerini söylemektedir: “Birincisi, hepsi de kadınlara büyük toplumsal projelerinin birer nesnesi gözüyle bakmışlardır. İkincisi, bazıları kadını kamusal alana da katılmaya teşvik etmiş, ama hiç eksiksiz hepsi de kadının alanını ailenin içinde tanımlamıştır” (s. 93). Örneğin, Tanzimat döneminde toplumun geri kalmışlığı ile kadının cahillikten kurtarılması arasında bir paralellik kurulmasının sebebi çocukların devlete ve millete yararlı bireyler olarak yetiştirilmesidir (Toska, 2015, s. 71). Milliyetçilik ve batıcılık fikirlerini görebileceğimiz seküler-Kemalist ideolojide bu şekilde kadınları hem modernleşme projesinin taşıyıcıları hem de “milletin anaları” vasfıyla bir gelenek bekçisi olarak nitelendirildiği (Kadioğlu, 2015, s. 94) söylenebilir. Öte yandan, millet, kadını ve erkeğini başka milletlerinkinden farklı olarak tanımlarken, hem kendi milli özünü hem de toplumsal cinsiyet ilişkilerini yaratmaktadır (Sirman, 2008, s. 234). “Milletin anaları” ya da “milli ruhun temsilcisi” gibi tanımlarla, kültürel kimlik taşıyıcıları haline dönüştürülen kadınlık, milli özün simgesi rolüyle de milli kimliği diğer kimliklerden ya da milletlerden ayırma işlevini görebilmektedir.

Atatürk (1959) Anadolu kadınından şu şekilde bahsetmektedir;

“Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu kesip getiren, mahsulleri pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla kucağındaki yavrusuyla yağmur demeyip, kış demeyip cephenin malzemesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakar, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur”(147-148).

Çalışkanlığı, üretkenliği ve fedakarlığı ile ailesine ve devletine hizmet eden ve Türk milletinin diğer milletlerin kadınlarından farklılaştıran Anadolu kadını, bir Türk kadını miti olarak görülebileceği gibi Türk-İslam sentezinin de bir parçası olmuştur. Ancak İslam dininin kadına bakışının çeşitli yorumları bu miti şekillendirmeye devam etmektedir. Örneğin; liberaller ve reformcular, İslam’ın “modernist” yorumu aracılığıyla meşrulaştırdıkları kadın özgürlüğünü savunurken, muhafazakârlar bu tür reformları İslami devletin bütünlüğüne karşı bir saldırı ve Batı kültür emperyalizmine teslimiyet olarak algılamışlardır (Kandiyoti, 2015, s. 95). Muhafazakâr İslami söylemi daha da güçlü kılan, bu söylemin genellikle ahlaki çöküş iddiasını yabancı ve çoğunlukla Batılı değerlerin buluşması ile birleştirmesi ve ümmetin kaybolan özgünlüğünü onarmada kadınlara ayrıcalıklı yer vermesidir (Kandiyoti, 2015, s. 143). Böylece Türk-Müslüman kadınına biçilen bir görev de İslam dinini gerektiği gibi tatbik etmesi ve Türk-İslam değerlerine sahip çıkarak yaşaması olmaktadır.

Türkiye’de Yerli Diziler ve Toplumsal Cinsiyet

Prime time zaman diliminde tüm popüler kanallarda gösterilen yerli diziler, gündelik hayattaki toplumsal cinsiyet rollerinin ve eşitsizliklerin tekrardan inşa edildiği, kadınların belli stereotiplerle yansıtıldığı, toplumun hemen her kesimi tarafından izlenen medya ürünleridir. Scott (2010), toplumsal cinsiyetin kadın/erkek karşıtlığına işaret ettiğini ve bu karşıtlığın anlamını kurduğunu belirtmiştir. Bu kadın/erkek dikotomisini doğa/kültür, duygu/akıl, irrasyonel/rasyonel, ruh/beden, belirsizlik/kesinlik gibi ikiliklerde de görebiliriz ve genel kabullere bakıldığında bu ikisinin eşit olmadığı ortadadır. Kadına duygular, bedensel hazlar atfedilirken ve bu sebeple de özel alan kadının alanyken erkeklere akıl, güçlü olma, rasyonellik atfedilmesiyle kamusal alan da erkeklerin alanı olmaktadır. İnceoğlu ve Akçalı’nın yaptıkları Televizyon Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Araştırması’na (2018) baktığımızdaysa “kadın karakterlerin fiziki olarak “zayıf ve narin” olarak erkeklerin ise “güçlü ve iri” olarak tanımlandığını, karakteristik özellikleri incelendiğinde kadın karakterlerin “uysal/çekingen”, “duygusal”, “nazik”, ve “hayalperest” sıfatlarla öne çıkarken erkek karakterlerin “agresif”, “dışa dönük”, “kaba” ve “rekabetçi/hırslı” olarak yansıtıldığı” görülmektedir. Kadın karakterler ev-içi alanla çocuk bakımı, yemek pişirme gibi işlerle ya da boş ve keyfi zaman geçirdikleri mekanlarla ilişkilendirilirken erkek karakter ise kamusal alanla, para kazanmayla ilişkilendirilmektedir.

Kadın karakterlerin genel olarak 16-39 yaş arasında olduğunu ve “İyi eş/Fedakâr anne” imajına oranla bu yaş grubunda daha fazla cinsel meta haline dönüştürülerek Saktanber’in (1995) ifadesiyle “serbest/müsait” kadın imajını yansıttıklarını, kilolu kadınların genelde belli bir yaş üstünde, erkeksi halleri ve/ya cinsel olarak kalıplaşmış algıya göre cazip olmayan bedenleri, davranışları ve diğer karakter özellikleriyle bir çeşit “cinsiyetsizleştirilmiş” kadın statüsünde yer aldıkları görülmektedir (İnceoğlu ve Akçalı, 2018). Neticede ataerkil söylemleri destekleyen kadın imajları şu başlıklar altında toplanabilir niteliktedir: “Şiddete Maruz Kalan Kadın”, “Zavallı, Korunmaya Muhtaç Kadın”, “Cinsel Objeye Olarak Kadın”, “İyi Eş”, “İyi Anne”, “Kötü Eş”, “Kötü Anne”, “Yuva Yıkan Kadın”, “Ahlaksız Kadın”, “Tüketen Kadın”, “Tükettiren Kadın” (Kuruoğlu, 2000).

Yerli dizilerde toplumsal cinsiyet rollerinin özünde politik olduğu ve dizilerin türlerinde, karakterlerinde siyasal konjonktürün etkili olduğu bilinmektedir. Özsoy (2015), Türkiye’de 1970’li yılların yerli dizilerde tiyatro ve sinemanın da etkisiyle komedi ve politik taşlamaların görüldüğü bir dönem olduğunu; askeri darbe sonrası 1980’lerdeyse 1970’lerin aksine daha apolitik kahramanların karşımıza çıktığını ve mahalle dizilerinde

artış yaşandığını, özellikle yardımlaşma ve dayanışma vurgusunun arttığını belirtmektedir. 1990'lar, özelleşen radyo-televizyon yayınların etkisiyle dizi sayılarının ve kahramanlarının hızla arttığı yıllar olsa da, komedi ve melodram türlerinin ağırlıkta olduğu yerli dizilerde kadına atfedilen geleneksel rollerin ve imajların özünde bir değişiklik görülmemektedir (Özsoy, 2015, s. 246). 2000'li yıllarda Samanyolu'nda yayınlanan "Beşinci Boyut", Kanal 7'de yayınlanan "Kalp Gözü" gibi dizilerde İslami değerlerin ön plana çıkmaktadır. Daha sonrasında ATV'de yayınlanan "Huzur Sokağı", TRT'de yayınlanan "Aşkın Yolculuğu Yunus Emre" gibi yapımlarda da İslami değerlerin etkisini görmek mümkündür. Özsoy'un (2015) ifadesiyle bu diziler için kadın ve erkeklerin geleneksel rollerinin, dindar yaşam biçimleri içinde harmanlanarak sunulduğunu söylemek mümkündür.

Aynı zamanda 2000'li yıllar korku, polisiye, tarih gibi yerli dizilerin alt türlerinde çeşitlilik yaşandığı yıllardır. Özellikle 2011 yılında Muhteşem Yüzyıl'la birlikte tarih dizilerin popülerliği artarak devam etmiştir. Kadın imajlarına baktığımızda ataerkil yapıyı muhafaza edecek şekilde kadının karar sahibi, belirleyici, yaratıcı ve güç sahibi olarak konumunun kısmen farklılaştığı söylenebilir. Örneğin Muhteşem Yüzyıl dizisi bazı muhafazakar çevrelerce (Aydos, 2013) "tarihin çarpıtılması" noktasında oldukça eleştirilse de Hürrem karakteri "güçlü" kadın imajıyla sunulmuştur. Zekâsı ve güzelliği ile sultanı etkileyen bu güçlü kadın imajı incelendiğinde asıl gücün erkekte olduğu görülmektedir; çünkü Hürrem'in gücü öncelikle Sultan Süleyman'a ve erkek çocuk doğurmasına bağlıdır. Bu güçlü kadın imajı, annelik ve eş rollerinin dışında gücü elinde tutmak için çeşitli entrikalar yapan, erkeğin duygularını kullanan bir kadın profilini de içermektedir (Yücel, 2014).

Kitle iletişim araçlarının kadın imgelerinin kültürel üretimini nasıl etkilediği ve kadınların yaşamında bu imgelerin nasıl bir anlam taşıdığı, medya içeriklerinin cinsiyetçi özellikleri ve kadınların bu içerikleri nasıl anladıkları açısından incelenmeye değerdir (Timisi, 1996, s. 51). Bu sebeple Yeni Osmanlılık akımının bir modaya dönüştüğü ve onu tüketim kültürünün bir unsuru haline getirdiği günümüzde "Türk yurdu edinme" ve "İslam birliği" söylemleriyle milliyetçi ve İslami öğeleri bir arada bulunduran Diriliş Ertuğrul dizisi de, sunduğu Osmanlı-Türk kadını miti⁶ ile incelenmeye değerdir. Bu Osmanlı-Türk kadını mitinin günümüz Türkiye'sindeki Türk kadınına, yaşam şartlarını ve toplumsal cinsiyet rollerini değerlendirmede bir referans noktası olup olamayacağı da çalışmada görülecektir.

Yöntem

Bu çalışmada kullanılan alımlama analizi, televizyon programlarının ürettiği anlam ile izleyicilerin ürettiği anlam arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan bir yöntemdir (Şeker, 2009, s. 106). Alımlama analizinin amacı ise alımlamayla ilgili süreçleri inceleyip, medya içeriğinin kullanım ve etkileriyle ilgili bir tavır geliştirebilmektir (Jensen ve Rosengren, 2005, s. 63). Hall'a göre toplumsal ve kültürel inşa olarak anlam, metnin sadece üretim anında değil aynı zamanda metnin tüketicisi/okuyucusuyla bulunduğu anda kurulmaktadır (Oğuz, 2014, s. 132). Medya mesajlarının çoğunlukla polisemik olması sebebiyle bu mesajları anlamlandırma girişimi, izleyici/okuyucunun sosyal, kültürel ve politik tavrıyla da yakından ilişkilidir. Her izleyici/okuyucu kendi anlam dünyasına göre yorumlamalarda bulunmaktadır. Hall "Kodlama-kodaçımı" kuramında üç farklı alımlama biçimi arasında bir ayrıma gitmektedir. Hakim-hegemonik kod, verilmek istenen mesajın, mesajın hedefleri tarafından büyük ölçüde alındığını ifade etmektedir; kabul ve ret öğelerinin karışımını bulabileceğimiz bir ara kod -müzakereli- ve son olarak da verilmeye çalışılan mesajı tümüyle başka bir çerçeveye yerleştirme olarak tanımlayabileceğimiz muhalif kod da diğer alternatiflerdir (Hall, 2006, s. 171-173). Dolayısıyla alıcı kitle, yalnızca medya metinlerinin önerdiği anlamlara sıkışıp kalmamakta; söz konusu metinlerde kendi bakış açısına göre anlam aramakta, çıkarmakta ve üretmektedir (Mutlu, 2005, s. 132).

⁶ Barthes'e göre, mit bir şey üzerinde düşünme, onu kavramsallaştırma ya da anlamın kültürel yolu olmakla birlikte ideolojinin retorikidir (Fiske, 2017, s.185, 296).

Diriliş Ertuğrul dizisinin alımlama analizi, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine mülakat, hedef kitleyi oluşturan katılımcılarla söyleşi niteliğinde olup konunun tüm ayrıntılarını ve boyutlarını kapsayan genellikle açık uçlu soruların sorulduğu bir tekniktir (Özdemir, 2020, s. 122). Böylece katılımcıların dizideki kadın imajlarını nasıl alımladıklarına dair kapsamlı cevapların elde edilmesi hedeflenmiştir. Araştırmada amaçlı örneklem esas alınarak 19 kadın 19 erkek olmak üzere 38 kişi ile görüşülmüştür. Katılımcıların yaşları 22 ile 70 arasında değişmektedir. Katılımcıların farklı mesleklere, ideolojik duruşlara ve sosyo-ekonomik şartlara sahip olmasına özen gösterilmiştir. Görüşme süreleri 60 ila 90 dakika arasında değişmekte olup 6 katılımcı ile evinde, 7 katılımcı ile kamuya açık alanlarda ve 25 katılımcı ile de iş yerlerinde görüşülmüştür.

Katılımcılara demografik sorular dışında, “diziye dair sorular”, “toplumsal cinsiyete dair sorular” ve “siyasete dair sorular” başlıkları altında topladığımız, kadın katılımcılara 17 adet erkek katılımcılara 16 adet açık uçlu soru sorulmuştur. Kadın katılımcılara erkek katılımcılardan farklı olarak “Dizideki Kayı obasında o dönem kadın olsanız kendinize nasıl bir rol biçerdiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Sorulan sorularla amaçlanan; katılımcıların ideolojik duruşları ile kadına ve kadın-erkek eşitliğine bakış açılarının dizide sunulan Osmanlı-Türk kadını mitini alımlama süreçlerine yansımalarını anlamaktır.

Diriliş Ertuğrul

Diriliş Ertuğrul dizisinin senaristliğini Mehmet Bozdağ, yönetmeliğini Metin Günaydın yapmıştır. Dizinin her sezon öne çıkan karakterleri arasında; Engin Altan Düzyatan (Ertuğrul Bey), Cengiz Coşkun (Turgut Alp), Nurettin Sönmez (Bamsı Beyrek), Hülya Darcan (Hayme Ana), Didem Balçın (Selcan Hatun) bulunmaktadır. Dizi çekimleri Riva ve Beykoz’da kurulan platolarda yapılmış olup (<https://www.hurriyet.com.tr/haberleri/dirilis-ertugrul>, t.y.) bölüm başı maliyeti 1 milyon 100 bin TL civarındadır (<https://haber.sol.org.tr/toplum/erdoganin-dizisi-dirilis-ertugrulun-bolum-basi-maliyeti-en-az-1-milyon-100-bin-175940>, 2016). Pahalı bir proje olan Diriliş Ertuğrul, birçok ödüle layık görülmüştür. Örneğin 2016 yılında Hürriyet okurlarının oyları ile belirlenen Altın Kelebek Ödüllerinde “en iyi dizi” dalında (<https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/43-pantene-altin-kelebek-odulleri-sahiplerini-buldu-40276830>, 2016), 2017 yılında ise halk oylamasıyla belirlenen Altın Palmiye Ödüllerinde “en iyi yönetmen” kategorisinde ödül almıştır (<https://www.yenisafak.com/hayat/dirilis-ertugrul-odule-doymuyor-2648207>, 2017). Dizi yayınlandığı ülkelerin bir kısmından turist de çekmektedir. Bilecik’in bir ilçesi olan Söğüt’te yer alan Ertuğrul Gazi türbesine dizinin izlendiği Pakistan, Endonezya, Malezya ve çeşitli Orta Doğu ülkelerinden turistler gelmekte ve dizide kullanılan kostümlerle profesyonel fotoğraf çekimi yaptırmaktadır.

Dizinin konusu sezonlara göre değişmekle birlikte temel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucusu Osman Bey’in babası Ertuğrul Gazi’nin hayat hikayesiyle birlikte Kayı Boyu’nun mücadeleleri ve hangi süreçlerden geçerek devletleştiği anlatılmaktadır. Dizide Ertuğrul Bey obanın “zeki”, “güçlü”, “inançlı”, “cesur”, “adaletli” lideri olarak bir Türk erkeği mitini yansıtmaktadır. Ertuğrul Bey ana karakter olması sebebiyle her “olumlu” özellik onda toplanmış olsa da babası Süleyman Şah; alpleri (özellikle Turgut Alp ve Bamsı Beyrek) ve oğulları da (Osman, Gündüz Alp ve Savcı Bey) kurgulanan Türk erkeği mitine uygun karakterlerdir. Erkek karakterler genel olarak savaşçı ve devlet işleri ile uğraşan yöneticiler olarak sunulmaktadır. Kadın karakterlere baktığımızda ise genelde obanın ev içi işlerini yapan, çocuk bakımı ile uğraşan, ekonomik üretimden sorumlu bir toplumsal cinsiyet kimliği görürüz.

Hayme Ana, bir bey kızı olup Süleyman Şah’ın eşi, Ertuğrul Gazi ve Gündoğdu Bey’in annesidir. Kadını “obanın ruhu” olarak tanımlayan Hayme Ana, yaş itibarıyla orta yaşın üzerinde, Saktanber’in (1995) ifadesiyle “cinsellikten arındırılmış”, yönetimde etkili olan ve anaç yapısıyla dikkat çeken bir karakterdir. Halime Sultan, Selçuklu şehzadesinin kızı olarak yansıtılmıştır. Ertuğrul Gazi’nin eşidir ve üç çocuğunun da annesidir. Genç ve güzel oluşunun yanında Halime Sultan, iyi bir savaşçı, iyi bir anne ve aynı zamanda “sadık” ve “aşık” bir eş olduğu görülmektedir. Selcan Hatun ise Ertuğrul Gazi’nin yengesi, Gündoğdu Bey’in eşidir. Selcan Hatun, ilk

sezonda Süleyman Şah'tan babasının intikamını almaya çalışan bir gelinken çocuğunu kaybederek cezalandırılmıştır. Halime Sultan'ın ölümünün ardındansa Ertuğrul Bey'in çocuklarıyla en fazla ilgilenen, "açık sözlü" olarak nitelendirilebileceğimiz bir kadındır.

Görüldüğü üzere dizilerdeki tipik "iyi eş", "fedakâr anne", "cezasını bulan kötü kadın" imajları Diriliş Ertuğrul'da da görülmektedir. Fakat burada aynı zamanda bir Türk kadını miti de kurgulanmaktadır. Kadın karakterler, tarihte var olmuş Türk boylarında yaşayan Müslüman kadınlar olarak sadece iyi eş ve anne değil, aynı zamanda iyi bir savaşçı olarak da dizide yansıtılmaktadır. Türk kimliği inşasında millet, bir aile olarak sunulurken kadınlar bu ailenin kültürel anlamda koruyucuları, neslin devamını sağlayan ve yetiştiren "analar" olarak gerektiğinde savaşabilmektedir. Bu şekilde, Türk kadınının hangi vasıflara sahip olması gerektiği, Türk-İslam tarihine dayandırılarak kurgulanmaktadır.

Diriliş Ertuğrul bir tarih dizisi olmakla birlikte senaristi⁷ Mehmet Bozdağ'ın da dediği gibi bir kurgudur ve güncel Türkiye siyaseti ile ilişkilidir:

"Hayalime ve aklıma ne düşerse onu yazıyorum. Tabii bunun bir sistematiği var, o ölçüde devam ediyorum yazmaya. Yalnız şu var. O dönem hakkında çok az bilgi var elimizde. Bugüne ait hikayeleri o güne uyarlamak zorluyor bizi" (Bozdağ, 2016).

Neticede Carr'ın (1991) ifade ettiği gibi, "Tarih yoktur, tarihçi vardır" ve tarih yazımı dönemin siyaset anlayışından ve iktidarından bağımsız değildir. Diriliş Ertuğrul dizisine bakıldığında kurgulanan tarih yazımının cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından desteklendiği kendi sözlerinden anlaşılmaktadır:

"Sosyal medyanın, televizyonun kültürümüzü yiyip bitirmesine göz yumamayız. Bu imkanları kendi kültürümüzü yeni kuşaklara aktarma konusunda etkin bir şekilde kullanmanın yollarını aramalıyız. Nasıl geçmişte Kuruluş Osmancık dizisi çok önemli bir işlev görmüşse günümüzde de Diriliş Ertuğrul dizisi ülkemizin içinde ve dışında ilgiyle takip ediliyor. Eğer benim 6-7 yaşındaki, 13-14 yaşındaki torunum tekrarını da izlemek suretiyle aşına kesbediyorsa demek ki bunu kazanmışız" (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-dirilis-ertugrul-aciklamasi-40383307>, 2017).

AKP hükümetinin politika ve söylemleri ile Diriliş Ertuğrul arasında bağlantı kurmak mümkündür. Örneğin; "Yeni Türkiye" söyleminin bir hattı "liberal-muhafazakâr", bir hattı "restorasyoncu-muhafazakârdır" (Aydın, 2019, s. 135). Liberal muhafazakâr hat, eskiyi, statükoyu koruyarak çağı takip etme üzerinden açıklanabilir. "Restorasyoncu - muhafazakâr hatta göreyse, Yeni Türkiye bir nevi Osmanlının modernize edilmiş versiyonu olan "Yeni Osmanlı"dır. Cumhuriyet'in sebep olduğu Osmanlı'dan kopuşu tamir etme derdindedir" (Aydın, 2019, s.136). Diriliş Ertuğrul restorasyoncu-muhafazakar hat nezdinde yapılmış, dönemin siyasal konjonktürünü yansıtan ve siyasal iktidar tarafından desteklenen bir projedir. Bu sebeple dizi "köklere dönüşü" ve geçmişteki Türk-İslam toplumunun "dirilişini" ifade etmektedir. Hall'un "kültürel meseleler kaçınılmaz bir şekilde politiktir" mantığını takip edecek olursak da politik olanın popüler kültürden ayrılmaz olduğu ve popüler kültürün politik tartışmada ikincil değil merkezi konumda olduğu sonucuna varırız (Procter, 2004, s. 18). Bu bağlamda dizide toplumsal cinsiyet kodlarının sunumu, kadın temsillerinin nasıl alımlandığı ve izleyicinin hangi yönleriyle kendisiyle özdeşleştirdiği daha da önemli hale gelir.

Bulgular

Katılımcıların siyasete ilişkin sorulara verdiği cevaplardan ve kendilerini "laik", "muhafazakâr", "gelenekçi", "Osmanlı torunuyum", "Atatürk'ün çocuklarıyız", "liberal eğilimliyim", "sağcıyım" gibi tanımlamalarından hareketle siyasi yönelimlerini gösteren bir yelpazenin (Tablo 1) analizi daha anlaşılır kılacağı düşünmekteyiz.

⁷ Senaristi Mehmet Bozdağ, Sakarya Üniversitesi Tarih bölümünden mezundur.

1. Katılımcıdan 19. Katılımcıya kadar olan kısım Muhafazakâr grubu, 20-23 arası katılımcılar Milliyetçi grubu temsil ederken 24. Katılımcıdan 38. Katılımcıya kadar olan kısım da Seküler grubu temsil etmektedir.

Tablo 1
İdeolojik Pozisyonlara Göre Dağılım

İslami Muhafazakar	Milliyetçi	Seküler
1. Katılımcı	20. Katılımcı	24. Katılımcı
2. Katılımcı	21. Katılımcı	25. Katılımcı
3. Katılımcı	22. Katılımcı	26. Katılımcı
4. Katılımcı	23. Katılımcı	27. Katılımcı
5. Katılımcı		28. Katılımcı
6. Katılımcı		29. Katılımcı
7. Katılımcı		30. Katılımcı
8. Katılımcı		31. Katılımcı
9. Katılımcı		32. Katılımcı
10. Katılımcı		33. Katılımcı
11. Katılımcı		34. Katılımcı
12. Katılımcı		35. Katılımcı
13. Katılımcı		36. Katılımcı
14. Katılımcı		37. Katılımcı
15. Katılımcı		38. Katılımcı
16. Katılımcı		
17. Katılımcı		
18. Katılımcı		
19. Katılımcı		

Türk Kadının Doğası ve Yüceltilişi

Katılımcılara, Hayme Ana ve Halime Sultan'ın Türk kadınına yansıtma konusundaki görüşleri ve genel olarak dizideki kadın karakterleri nasıl buldukları sorulduğunda “güçlü kadın”, “savaşçı”, “yönetimde etkili olan kadın”, “eşine bağlı ve sadık” gibi ifadeler öne çıkan kodlar olmuş, çok iyi bir anne oldukları vurgulanmış ve bu özellikler Türk kadınına ait özellikler olarak ifade edilmiştir.

6.K: “Halime sultan böyle çok yavru ceylan gibi ama bakıyorum bir sahnede almış eline kılıcı savaşıyor aa diyorum yavru ceylana bak aslan olmuş diyorum. Türk kadını eskiden öyleymiş. Savaşçı ruhlu, duygusal olsa bile gerektiğinde savaşabilen kadın.” (Kadın, 24, Stilist).

8.K: “Hayme Ana yöneten her şeyi himayesi altında tutup herkese göz kulak olan... Yöneticilik vasfı Hayme Ana'da çok üst seviyede.” (Erkek, 56, Erkek Kuaförü).

10.K: “Anne daha güçlü daha otoriter. Ertuğrul'un annesi en sevdiğim. Çünkü ana gibi ana. Tam bir Osmanlı anası” (Erkek, 49, Taksi Şoförü).

33.K: “Tabi ki Türk kadınına yansıtıyor. Biz Türk kadınları güçlü kadınlarız.” (Kadın, 52, Yönetici Asistanı).

İdeolojik yönelimleri fark etmeksizin 38 katılımcının 27'si Halime Sultan ve Hayme Ana'nın Türk kadınına yansıttığını düşünmektedir. Kendisini "Osmanlı aşığı" olarak tanımlayan bir kadın katılımcı Hayme Ana karakterini "tam bir Türk kadını" olarak tanımlarken Atatürk'e ve cumhuriyete olan sevgisini ifade eden başka bir kadın katılımcı ise aynı karakteri "Osmanlı kadını" olarak tanımlayarak beğenisini ifade etmiştir.

1.K: "Hayme Ana otoriterlik, disiplinli oluşu, yufka yürekliliği ama dik durması gerektiği zaman durarak gerçekten Türk kadını yansıttı. Saygısıyla, örfüyle adetiyle tamamen bir Türk kadını." (Kadın, 36, Halkla ilişkiler danışmanı).

38.K: "Hani Osmanlı kadını denilen bir benzetme hitap vardır ya bence öyleydi yani. Güçlü kadınlar vardı. Gücün içine her şeyi koyabilirsin. Güç; sabır, şefkat, fedakarlık, bedensel anlamda da güçlü kadınlar vardı." (Kadın, 45, Özel Güvenlik).

Yönetebilme vasfının genel olarak Hayme Ana'ya atfediliyor oluşu önemlidir, çünkü Hayme Ana Ertuğrul Gazi'nin annesidir; eşi de babası da bir beydir. Hayme Ana güçlü bir karakter olarak görülmektedir. Fakat bu gücü bir erkekten almaktadır. Yani katılımcılardaki "güçlü kadın" algısı, dizideki kadın imajının güçlü bir erkek imajı ile ilişkilendirilmesi şartıyla ortaya çıkmaktadır. Ayrıca dizideki tüm kadın karakterler ve özellikle Hayme Ana için bazı katılımcılar "erkek gibi kadın" nitelendirmesinde de bulunmuştur. Hayme Ana'nın orta yaş üstü oluşu ve annelik vasfının ön planda oluşu Hayme Ana karakterini cinsellikten arındırılmış bir nevi cinsiyetsizleştirmiştir.

26.K: "Erkek gibi kadın derler ya gerçekten öyle. Hepsinin gözü kara, korktukları hiçbir şey yok. Bu Türk kadınına yansıtıyor" (Kadın, 38, Diş Sağlığı Teknikeri)

37.K: "Hayme Ana kesinlikle bir Türk kadınına yansıtıyor. Onda cinsiyetsizliği görmüştüm, Hayme Ana'da. Çünkü gerektiğinde bir Bey gibi düşünebiliyordu. Orada Beyliği de bir cinsiyet olarak görmüyorum aslında. Yönetici kadın, duygularından arınmış bir yönetici gibi. Bence yönetici de o tür duygusal şeyler olmamalı zaten" (Kadın, 49, Sanat Tarihi Öğretmeni).

Bir kadının otorite sahibi olabilmesi için aslında kadın kimliğinden arınmış olması gerektiği fikri birçok katılımcıda görülmekle birlikte ataerkil değerleri destekleyici bir unsura sahiptir. "Erkek gibi olma" pozitif bir anlamda kullanılarak gücü temsil etmektedir. Türk kadınına atfedilen diğer özelliklere baktığımızda da bu durumu pekiştirir nitelikte olduğu görülmektedir. Türk kadını "saygılı", "geleneklerine bağlı", "hamarat", "fedakâr", "cefakâr" olarak nitelendirilmiştir. Özellikle Türk-İslam sentezine ve İslami söylemlere referans veren katılımcılarda bu sembolik kodlar daha çok ön plana çıkmıştır.

2.K: "Kadınlar Türklüğü sembolize etmiş kadınlar. Türk olarak ne kadar cefakâr olduğunu, Türklükle İslamiyet'i bir arada yaşadıklarını görüyorum. Türk geleneklerini orada sürdürüyorlar. Saygıyı, sevgiyi, eşine bağlılığı." (Erkek, 70, Emekli).

15.K: "Türk ırkının bir adım ileriye gitmesi için fedakârlık eden saçını süpürge eden kadınları da görüyoruz... Kadınları tam bir Osmanlı kadınları olarak görüyorum." (Erkek, 45, Memur).

4.K: "Türk kadını kendisini çok düşünmez ki daha çok ailesini düşünür" (Kadın, 57, Kuaför).

Ailesi, milleti için kendini feda eden ve milli kültürü taşıyan, aktaran, yaşatan bir Türk kadını miti katılımcıların yorumlarında görülmektedir. Sirman'ın da belirttiği üzere, "[k]adınlar bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan başka milletlerden farkı belirleyen simgeler olmaktadır" ve dolayısıyla kadınların kendilerine sunulan milli toplumsal cinsiyet kimliğinin sınırlarını aşmaları "cezalandırılmalarına neden olmaktadır" (2008, s. 229-230). Katılımcılar da bir yandan Türk kadınına yüceltirken öte yandan bu sınırları aşan kadınları "hainlik yapan" kadın olarak nitelendirmiştir. Böylece kadın karakterler, vatana hizmet eden ve vatan için fedakarlık yapana karşı vatana ihanet eden kadınlar olarak iki antagonistik kategoriye ayrılmıştır.

5.K: “Kesinlikle sadece bir Türk kadını değil olması gereken bir kadın yani. Anne, eş, arkadaş, her şey” (Kadın, 28, Ev hanımı).

12.K: “Anası ile Halime mert; öbürleri kalleşlik yapıyor. Vatana hizmet yapan kadın var, bir de vatana satan kadınlar var.” (Erkek, 38, Malzemeci).

13.K: “Mesela orada ihanet içinde olan kadınlar var. Casus olarak gönderilmiş kadınlar var. Bir de vatanını seven kadınlar var.” (Erkek, 38, Güvenlik Görevlisi).

Milliyetçi düşünce “bizden olmayan”ı yani “öteki” kavramını içermektedir. Politik konjonktüre göre “öteki”, bazen yurtiçinde keşfedilir ya da icat edilir. Dizide ise “öteki” olarak nitelendirilenlerden biri de vatana hainlik yapan Türk kadınları olmuştur. “Hain” stereotipi, milliyetçi söylemlere sahip erkek katılımcılarda daha sık görülmüştür. Diğer yandan birçok katılımcı vatani, ailesi için mücadele eden Türk kadınına atfettiği özelliklerle onu yüceltmekle kalmayıp idealize de etmektedir. Yüceltilen Türk kadını miti, katılımcıların kadından beklentilerini de ortaya koymaktadır ki, bu durum dizideki kadınların hayatlarını yorumlarken daha fazla ön plana çıkmıştır.

Toplumsal Cinsiyete Dayalı İş Bölümü Çerçevesinde Türk Kadınının Yorumlanması

Kadın karakterleri kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde “ev işi yapan, obanın işini yapan, aile düzenini sağlayan” olarak nitelendiren katılımcılar 19 kişi olup sayıca en fazladır. Öne çıkan diğer kodlar içerisinde “savaşçı kadınlar” ifadesi 17, “yönetimde etkili, beylik yapan kadınlar” ifadesi ise 14 kişi tarafından dile getirilmiştir. Katılımcıların tanımladığı Türk kadınının doğasına uygun olan “savaşçı kadınlar” ve “beylik yapan kadınlar” kodları toplumsal cinsiyet rolleri düşünüldüğünde aslında erkeğe atfedilen roller arasında yer almaktadır. “Üretime, ekonomiye katkıda bulunan üretken kadın” ise çalışma hayatının içerisinde bulunmuş kadınlar tarafından daha fazla ifade edilmiştir. Kadınların her şeyi yapabildiğini ve her şeyin üstesinden gelebildiğini vurgulayan da genel olarak kadın katılımcılar olmuştur.

3.K: “Kadının yeri obada yemek yapmak, çocuk bakmak. Ama kadınlar orda erkeklerle savaşıyor. Bakıyorsun bir iki kişiyi öldürüyor aynı anda. Düşünüyorsun, Allah Allah bu nasıl kadın mesela?... Hayme Ana vardı. Tam bir Osmanlı kadınıymış o zaman. Dört dörtlük kadınmış. Ertuğrul Gazi'nin onun sayesinde bir yerlere geldiği belli...” (Erkek, 52, Tekstilci).

23.K: “[Kadınların] Kadınlık rolünün dışında erkeklerin de rolünü üstlendiği, sadece dişi kuş değil savaşçı da olduğu bir dönem. Erkek de oluyorlar yani. Acizlik yok kadınlarda. Kadın olarak her şeyin üstesinden geliyorlar.” (Erkek, 25, Polis).

16.K: “Barınmak için çadır yapacaksın, kadın dokuyacak. Altına halı sereceksin, kadın dokuyacak. Hayvanlar bakılacak, kadın bakacak. İşte yemek pişirilecek, kadın pişirecek; buğday un haline getirilecek, kadın getirecek. Orada kadının gerçekten çok büyük emeği var... Hayatın her aşamasında kadının emeği var.” (Kadın, 50, Diş Hekimi).

Tüm katılımcılarda ideolojik duruşları, yaşları, cinsiyetleri fark etmeksizin Türk kadınına yücelten kodlar bulmak mümkündür, fakat vurguladıkları noktalar değişmektedir. Annelik, çocuk bakımı ve ev işleri özellikle muhafazakar erkek katılımcılar tarafından daha fazla dile getirilmiş olup savaşmak “erkeksi” bir unsur olarak görülmekte ve kadınların savaşması da kadınlara “erkeksilik” katmaktadır. Bu yoruma daha çok muhafazakar katılımcılarda rastlansa da seküler kadın katılımcılarda da mevcuttur.

Kadın karakterlerin hayatına dair yorumlar kadın-erkek eşitliği üzerinden de yapılmıştır.

24.K: “Kadınlar ev işi yapıyorlar, aynı zamanda üretime de katkıda bulunuyorlar, ekonomiye de katkıda bulunuyorlar. Aynı zamanda savaşıyorlar, aynı zamanda anneler yani. Her şeyi yapıyorlar aslında... İslamiyet’le birlikte kadın, ev içi alana çekilmiş olabilir ama kadınları erkeklerle neredeyse eşit olacak şekilde görebiliriz.” (Kadın, 42, Akademisyen).

29.K: “O dönemde kadınlar da bir sürü şey yapmışlar yani. Sadece anneleri var görünen. Kadınların arka planda olması beni tarihi gerçekçiliği konusunda şüpheye düşürdü. Eski Türk geleneğinde kadının daha yön veren; erkeğe, evlatlarına daha fazla yön veren; geri planda değil de, erkekle birlikte aynı kategoride yer almasa da, aynı kulvarda koşmasa da yine de eşit olduklarını düşünüyorum.” (Kadın, 29, İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanı).

9.K: “Erkeklerle eşit olamazlar tabi. Eşitlikle alakası yok. At, avrat, silah gözüyle bakıyormuş eskiler. Dizide daha eşitlikçi yansıtılıyor ama yüzde yüz öyle değildi. Mesela Ertuğrul’un karısının vardır yine hakkı konuşmaya. Hayme Ana öyle ama diğer hiçbir kadın yansıtıldığı gibi değildir yani.” (Erkek, 32, Fabrika İşçisi).

22.K: “Kadının söz sahibi olması biraz eksik gibi, ben kadını o zaman daha söz sahibi gibi düşünüyorum. Orada Bey nasıl karar alırsa onu yapıyorlar başka bir şey yapmıyorlar yani dizide. “Bey ne derse o olur” mantığı var. O dönemde beraber konuşarak istişare yaparak karar alma olacağını düşünüyorum.” (Erkek, 29, Matematik Öğretmeni).

Görüldüğü gibi kadın-erkek eşitliği üzerinden gelen yorumlar dizinin tarihsel gerçekliğini sorgulamakta ve okumaları farklılaştırmaktadır. Dizide yansıtıldığı gibi bir eşitlik olmadığını düşünen katılımcılar olduğu gibi tarihte eşit olup dizide eşit yansıtılmadığını düşünen katılımcılar da mevcuttur. Bazı katılımcılar tarihle uyduğuna ve o dönemde kadınla erkeğin eşit olabileceğinden bahsetmektedir. Kadının geri planda yansıtıldığını düşünen katılımcıların genel olarak eleştirel okuma yaptığını söylemek de mümkündür. Her ne kadar kadının toplumdaki etkin konumundan veya milleti, ailesi için önemli oluşundan bahsedilse de kadınla erkeğin görevlerinin ayrı olduğu fikri birçok katılımcıda görülmektedir.

34.K: “Herkes kendi rolünü yani kendi rolünü derken aile içindeki rolünü çok güzel bir şekilde yapıyor. Evladın evlat olarak, annenin anne olarak. Kadın fedakarlığıyla, erkek koruyuculuğuyla, evlat saygısıyla, annesi anaçlığıyla bu bütünü tamamlıyor aslında. Biri başkasının rolünü yapmaya ihtiyaç duymuyor. Herkes kendi rolünü yapıyor.” (Kadın, 25, Eğitim Koordinatörü).

20.K: “Kadın ve erkeğin rolleri farklıydı. O dönemde ciddi bir savaş alanı var. Bunlara erkekler müdahale ederken kadınların yapması gereken ne? Buldukları yerin muhafazasını sağlamak ve erkeklerin akıllarının geride kalmamasını sağlamaksa bence yapıyorlardı. Şu an bile 2020 yılındayız, kadınlar evin içinde konumlanıyorlar genelde. O dönemde de obanın içinde.” (Erkek, 40, Eski Astsubay, Memur).

Dizide sunulan toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün tarih içinde bir gerçeklik olarak inşa edilmesinin yanı sıra bu rollerin günümüzde de geçerli olduğunu onaylayan bir araca dönüştüğünü de görmekteyiz. Türk-İslam tarihine dayandırılarak sunulan toplumsal cinsiyet kodları günümüzün kadın-erkek ilişkilerini değerlendirmede, kadının ne yapıp ne yapmaması gerektiği ya da “nasıl olması” gerektiğine dair yorumların yapılmasında bir referans noktası oluşturmaktadır.

11.K: “Bizim Türklerde aslında kadın ikinci planda değildi. Her zaman ön plandaydı. Eşi bir şey söylediği zaman her zaman boyun eğen itaatkar bir eştı.” (Erkek, 54, Emekli).

14.K: “Kadınların yapacağı iş vardır, erkeklerin yapacağı iş vardır. Ben buraya kadar gidebilirim, ondan sonrasını sen yapabilirsin diyerek eşim söyler mesela... Herkesin bir çizgisi olması lazım yani aile

hayatında. Bu çizgiyi aşınca sorunlar çıkıyor. Eskiden o çizgiyi aşmıyorlarmış yani kardeşim; biz de o saygıyı hissede biliyoruz yani.” (Erkek, 47, İşletmeci).

4.K: “Anne-oğul arasında da, gerektiğinde evet oğlu ama aynı zamanda hükümdarı. Herkes yerini biliyor yani orda. Hani olması gerektiği gibi. Bey olarak ona saygı duyup emirlerine uyuyor. Konmuş kurallar var; Süleyman Şah’ta da böyleydi yani”. (Kadın, 57, Kuaför).

Kadının ataerkil rollere uygun bir biçimde, “yerini ve sınırlarını bilerek” davranmasının takdir edilmesi, özellikle İslami ve milliyetçi bir bakış açısıyla diziyi yorumlayan katılımcılarda daha fazla ön plana çıkmıştır. Ancak, ideolojik yönelimi fark etmeksizin birçok katılımcı, dizideki kadın-erkek ilişkilerini yorumlarken kadına yönelik davranışlar ve kadınların davranışları üzerinden sunulan erken Osmanlı dönemini idealize etmiştir.

Kadınlar Üzerinden İdealize Edilen Erken Osmanlı Dönemi

Katılımcılara Erken Osmanlı dönemi kadınlarının hayatının nasıl yansıtıldığı sorulduktan sonra dizideki kadın-erkek ilişkisini nasıl buldukları ve günümüz Türkiye’indeki kadın-erkek ilişkisi ile benzerlik ve farklılıklarının neler olduğu sorulmuştur. Örneğin 27. Katılımcı ve 30. Katılımcı seküler eğilimli katılımcılar, 17. Katılımcı ise muhafazakar bir katılımcı olmasına rağmen Erken Osmanlı döneminde kadının daha değerli olduğunu ve daha az şiddete uğradığını ifade etmiştir. Erken Osmanlı dönemi, kadınların yaşam şartları açısından farklı ideolojik görüşlere sahip katılımcılar tarafından idealize edilmiştir. Burada beklenmedik

27.K: “O dönemde bir eşitlik vardı, şu an öyle değil. Kadınlara obje gibi bakılıyor... Kadının değeri %90 düşmüştür. Orada her kadına ana gözüyle bakılıyor.” (Erkek, 42, Personel Şefi).

30.K: “O dönemde kadınların bu kadar şiddete uğradığını sanmıyorum.” (Erkek, 35, Polis).

17.K: “Erkekler kadınları kullanma aşamasına gelmiş. Günümüz hayatı keşke eskisi gibi olsa.” (Kadın, 41, Ev Hanımı).

Erken Osmanlı döneminin idealize edildiği diğer bir nokta ise, genellikle kadın katılımcılar tarafından dile getirilen kadının toplumdaki etkin konumu olmuştur.

6.K: “Kadına değer veriliyor, çiçek gibi davranılıyor. Belki bu yüzden o dönemde yaşamak istiyorum... Onlar peygamber efendimizin hayatını kendilerine baz almışlar.” (Kadın, 24, Stilist).

36.K: “Bugüne göre daha modern bir yaşayış var. Kadın şöyle karşılanmıyor bir ortama girdiği zaman, “Senin burada ne işin var?” ifadesi hiç yok yani.” (Kadın, 36, Rehberlik Öğretmeni).

19.K: “O zaman her şeyi yapabiliyormuş kadın ama şu anda “sen yapamazsın” diye sindirmişler.” (Kadın, 36, Mağaza Müdürü).

37.K: “Ben dönemini tam verdiğini düşünüyorum. Orada cinsiyetçilik ön planda değil. Şunu şöyle yapman gerekiyor değil; daima erkekle eş düzeyde. O yüzden çift başlı kartal sembolü de [kadın ve erkeğin birlikte devleti yönetmesi anlamında] ikili yönetim [şeklini ifade eder]. [Bu yönetim şekli] biraz daha kadının toplumun dışına itilmemiş [olduğunu gösterir] ... Bugün daha geride olduğumuzu düşünüyorum.” (Kadın, 49, Sanat Tarihi Öğretmeni).

Kadın katılımcıların yaşları ve ideolojik duruşları fark etmeksizin (örneğin, 6. K ve 19. K muhafazakar eğilimli katılımcılar; 36. K ve 37. K seküler eğilimli katılımcılar) kendi dünya görüşleri çerçevesinde neredeyse hepsi kadının gördüğü değeri ve toplumdaki konumunu günümüz şartları ile kıyaslamış ve günümüze karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. Buradan yapabileceğimiz bir yorum ise kadınların toplumda söz sahibi olmayı ve değer görmeyi istemiş olduklarıdır. Fakat katılımcıların bir kısmı da Erken Osmanlı dönemi ile günümüz kadınlarını karşılaştırdığında kadınların eşlerine karşı olan saygısını yitirdiklerinden, aile düzeninin bozulduğundan

bahsederek kadının “yerini”, “konumunu” bilmediğinden bahsetmiştir. Bu sadece kadına mahsus olmamakla birlikte genel olarak kadın-erkek ilişkilerinin günümüzde Türk ve İslam geleneklerine uygun yaşanmaması bir “bozulma”, “yozlaşma” olarak nitelendirilmiştir.

7.K: “Evladın ataya saygısı yok, adamın karısına sevgisi yok, karısının adama saygısı yok. Böyle aile düzeni olursa huzur mu olur?” (Erkek, 43, Döner Ustası).

33.K: “Şimdi ha koca gelmiş ha it gelmiş vallaha. Ben çok görüyorum. Şu dönemde saygı azaldı. Ama yine ne olursa olsun kocanın soyadı ile anılırsın. Adamlar evi geçindiriyor.” (Kadın, 52, Yönetici Asistanı).

5.K: “Şimdi bakar mısınız? Ne kadın kadınlığını biliyor, ne adam adamlığını biliyor yani. Hiç kimse yerini konumunu bilmiyor. Orda öyle bir şey yok. Kocasının savaşa gidip aylar sonra eve gelmesine şükreden bir kadın var, sevilen bir kadın var, isyan etmeyen bir kadın var. Neredeydin? Niye gelmedin? Demeyen kadınlar var orada.” (Kadın, 28, Ev Hanımı).

Erken Osmanlı dönemi ile karşılaştırıldığında günümüzde kadının eşine olan saygısının, sabrının ve fedakârlığının azalması, hem 33. Katılımcı gibi seküler eğilimli bazı kadın katılımcılar tarafından hem de 5. Katılımcı gibi muhafazakar kadın katılımcılar tarafından negatif bir durum olarak ifade edilmiştir. Katılımcılar arasında kadın-erkek ilişkilerinde saygının azaldığına dair söylem sık sık tekrar etmekle birlikte maddiyata verilen değer artması ve kadının çalışması, toplumda özgür bir birey olarak var olması da özellikle bazı erkek katılımcılar için aradaki saygıyı azaltan ve aile düzenini tehdit eden bir unsur olarak algılanmaktadır.

27.K: “Orada ana, çocuklarını savunan, yanlış da yapsa beyinin arkasında duran bir kadın. Şu an kimse kimsenin arkasında değil. Hemen satış. Gelenek görenek yaşıyor orada. Orada birlik beraberlik var. Her şey maddiyata dayalı artık.” (Erkek, 42, Personel Şefi).

14.K: “Şimdiki kadınlar yetişemiyorum, bunaldım, daraldım, çocuk bakıyorum deyip ev işi yapmıyorlar. Eşler daha saygılı o dönemde.” (Erkek, 47, İşletmeci).

7.K: “Şimdi kadınlar kendi evine şekil şemal vermeyi bırak; illere, ilçelere, dünyaya şekil vermeye çalışıyor. Yani 40 kg taşıyacak eşeğe 140 kg yük biniyor şu anda. Bir de oraya yaz; sanatçılık resim yapmak, şarkı bestelemek değil, sanatçılık evlat yetiştirmek. Şimdiki kadınlarımızın en büyük eksikliği evlat yetiştiremiyorlar.” (Erkek, 43, Döner Ustası).

Erkek katılımcıların çoğunda ideolojik görüşleri fark etmeksizin anneliğe bir kutsallık atfedildiği görülmekle birlikte kadının öncelikli görevinin çocukları ve evi olduğu görüşü tekrar etmektedir. Zira, milliyetçi hareketler bir yandan kadınları “ulusal” aktörler; anneler, eğitimciler, işçiler, hatta savaşçılar olarak toplum hayatına daha fazla katılmaya davet etmekte, öte yandan kültürel olarak kabul edilebilir kadın davranışlarının sınırlarını tayin etmektedir (Kandiyoti, 2015, s. 169). Böylece dizide sunulan Türk ve Müslüman kadın miti, günümüz kadınlarını değerlendirme ve hatta değerlendirmenin de ötesinde negatif bir tarzda eleştirmede etkili olduğu görülmektedir. Günümüz kadın figürünün daha etkili olduğunu belirten katılımcılar olsa da bu durumu görüşmenin tamamı boyunca olumlu şekilde değerlendiren yalnızca bir erkek bir kadın olmak üzere iki seküler eğilimli katılımcı bulunmaktadır.

Kadın Karakterle Ortaya Çıkan Güç İstenci

Kadın katılımcıların Türk kadınının gücüne ve toplumdaki etkin konumuna vurgusu erkek katılımcılardan daha fazladır ve özdeşleştirdikleri kadın karakterlerin en önemli özelliği olarak güçlü olmalarına vurgu yapmışlardır. Kadın katılımcılara “Dizideki Kayı obasında o dönem kadın olsanız kendinize nasıl bir rol biçerdiniz?” sorusu sorulduğunda katılımcıların genellikle kendilerini Hayme Ana veya Halime Sultan ile

özdeşleştirdikleri görülmüştür. Katılımcıların bu karakterleri nasıl tanımladıkları ve hangi özelliklerini ön plana çıkardıkları, karakterlerde gördükleri güçten etkilendiklerini göstermek açısından önemlidir.

1.K: “Ben Hayme Ana olmak isterdim. Beni en çok hayran bırakan o anaçlığı.” “Eskiden kadınlar daha hükümdarımış. Hayme Ana eşi öldüğünde bey oldu. Üç oğlunu da yönetti.” (Kadın, 36, Halkla İlişkiler Danışmanı).

31.K: “Tabi ki Hayme Ana. Halime ağlak. Asla öyle aşık olamam ama güçlü bir kadın olabilirim.” “Öyle bir anne olmak isterdim. Güçlü bir karakter, saygı duyulan bir karakter.” (Kadın, 22, Fizyoterapist).

4.K: “Hayme Ana gibi falan olurdum. Bende de şey var çünkü o korumacılık, aileyi düşünme ya da ne bileyim bulunduğu yeri sahiplenip ailene bir yer kurma yani. Orada mesela çalışıyorlar; onların başında olurdum. Kadın çalışanlar var orada; kilim dokuyanlar, onların başında olurdum ama kendim de çalışırdım.” “Valla kadın karakterler çok güçlüydü. O kuruluşun içinde madde ve manasında kadının da yeri çok fazla.” (Kadın, 57, Kuaför)

Hayme Ana'nın her yaş grubundan ve çeşitli mesleklerden kadın katılımcılar için beğenilen bir karakter oluşunda anneliğinin yanında güçlü bir kadın oluşu, otorite sahibi oluşu etkili olmuştur. Kandiyoti'nin (2015) ifadesiyle:

“Atasoylu geniş ailedeki kadının hayat döngüsünde, genç bir gelin olarak yaşadığı zorluklar ve yoksunluklar, kendi gelinleri üzerinde kuracağı denetim ve otoriteyle yer değiştirir. Menopoz yaşını geçmiş güçlü bir matriark, bu nedenle ataerkillik madalyonunun öteki yüzüdür. Kadınların iktidarının döngüsel doğası ve yaşlı kadınların otoritesinin devralınacağı beklentisi, ataerkilliğin bu biçiminin kadınlar tarafından içselleştirilmesini destekler” (s. 138).

Katılımcıların Hayme Ana'dan bahsederken genellikle “Ertuğrul'un annesi”, “obanın annesi” şeklinde nitelendirmelerde bulunması ve bazı katılımcılar tarafından gelini Halime Sultan'dan daha etkili ve güçlü olduğunun belirtilmesi, bunu destekler niteliktedir. Halime Sultan'dan bahsedilirken de “Ertuğrul'un eşi” olması önemli bir etkidir.

24.K: “Ben Ertuğrul'un karısı olurdum. Aşağısı kurtarmaz.” “Halime çok güzel bir kız. Hem güzelliği ile hem sempatikliği ile hem de böyle eşinin yanında hep dik duruşuyla güzel bir karakterdi.” (Kadın, 42, Akademisyen).

29.K: “Halime olmak isterdim. Farklı bir soydan gelmesine rağmen yine de kendi düşünceleri, kendi fikirleri, kendi özgür iradesi ile yani hiç kimseyi umursamadan hür iradesiyle seçimlerini yapması. O kendi kararıyla orada kalmayı seçti mesela.” “Halime'yi çok zeki bulmuştum, çok akıllı bulmuştum ve de dini bütün ve sağlam karakterli bulmuştum.” (Kadın, 29, İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanı).

6.K: “Ertuğrul Bey için Halime Sultan. Öyle bir eşle evlenmeyi çok isterdim gerçekten.” (Kadın, 24, Stilist).

17.K: “Tabi herkes padişahın hanımı olmak ister. Kimse yardımcısı olmak istemez.” “Valla gayet ihtirash kadınlar var. Çok akıllılar.” (Kadın, 41, Ev Hanımı).

Halime Sultan güçlü bir karakter olarak görülse de bu gücün Ertuğrul Bey'den geldiği, Hayme Ana'ya göre çok daha belirgindir. Kadınların güçlü olmasına vurgu vardır. Fakat “erkekten sonra”, “erkekler olmadığı zaman” bey yerine geçebildikleri ya da “yönetici” konumunda oldukları zaman güçlü görüldükleri, 11 katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Kadın katılımcılar arasında karakterlerle kendini özdeşleştirmeden güçlü bir konumda olmak istediğini belirtenler de olmuştur.

35.K: “Valla şöyle kendi özgüvenimle, kendi bireyselliğimle savaştı ruhlı bir kadın olurdum. Devrimci, savaştı ruhlı, yoksullara yardım eden, üretken bir kadın olmak isterdim. Orada bir karakterin yerinde değil de, kendi karakterimle olmayı isterdim.” “Kadınlarda ben cesareti çok severim. Zaten Türk toplumunda kadın öyledir. Kılıç kuşanan, at binendir. Kadınlar her zaman erkekle omuz omuza mücadele etmiştir.” (Kadın, 44, İşçi).

37.K: “Yönetici olurdum. Hayme Ana benim için çok güçlü değil; yani aşırı güçlü bulduğum bir kadın yok açıkçası. Onlar olması gerektiği kadar. Ertuğrul Bey’in kadın versiyonu gibi olurdum.” (Kadın, 49, Sanat Tarihi Öğretmeni).

38.K: “Onlar gibi güçlü kadınlar olmak isterdim ama o obada olmak istemezdim.” (Kadın, 45, Güvenlik görevlisi).

“Güçlü erkek” imajıyla Ertuğrul Bey karakterinden bağımsız olarak kadının gücüne odaklanan bu katılımcıların bir diğer ortak özelliği ise seküler eğilimli olmalarıdır. Kadın katılımcıların bazıları asıl gücü bağımsız karar alma, yönetme, savaşıma; bazıları da aileyi ve evlatları koruyup kollama olarak farklı açılardan değerlendirmiş olsa da tüm kadın katılımcılar güçlü olmaya vurgu yapmışlardır. Fakat görüldüğü üzere Türk kadını her ne kadar güçlü bulunsa da bu güç erkekten gelen, erkeğe bağılı bir güç olmakla birlikte erkeğin gücüyle eşit seviyede değildir. Katılımcıların çoğunda görülen ise, kadınlar güçlü olabilir fakat bu güç erkeği ezen, saygısızlık gösteren bir güç değil ailesi, milleti için çalışan, fedakârlık gösteren bir kadının gücü olmalıdır.

Katılımcıların Yorumlarıyla Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye

Katılımcılara kadın-erkek eşitliği hakkındaki görüşleri sorulduğunda eşitliği öncelikle fiziki olarak değerlendirdikleri görülmüştür. En fazla tekrar eden cevap “kadın ve erkek, fiziksel olarak eşit değil ama toplumsal olarak eşit olmalı” cevabı olmuştur. Birçok katılımcı, kanunlar açısından bir eşitlik olsa da toplumsal hayatta bunun gerçekleşmediğini ifade etmiştir.

25.K: “Tabi değil, resmi kanallarda yansımaları da böyle bunun dışında mecliste temsil olsun, kritik roller olsun mesela yöneticilere bakalım büyük şirketlerin vs. nerden ölçersek ölçelim ideal değil elbette.” (Erkek, 41, Akademisyen).

32.K: “Eşit değil. Kadın bunu yapamaz, kadın dışarı çıkamaz, kadın giyinmesine dikkat etmeli işte. Evli bir erkekle olan kadın öldü mesela, ama bunu hiçbir şey haklı kılmıyor. Kadın kendine dikkat etmek durumunda kalmamalı. Korkarak yaşamak zorunda kalmamalı. Hepimiz bir kere yaşıyoruz hayatımızı o şekilde korkarak baskı altında yaşamamalıyız.” (Kadın, 31, Matematik Öğretmeni).

Kadın-erkek eşitsizliğinin sebepleri sorulduğunda ise eğitimsizlik, yaradılış ve tarihi-kültürel süreç en fazla tekrar eden kodlar olmuştur. Türkiye’de kadının iş hayatı, siyaset ve ailedeki yeri ve önemine dair gelen yorumlara bakıldığında ise Türkiye’deki kadın-erkek eşitsizliğini destekleyen bir tablo ortaya çıkmaktadır. 38 katılımcının 26’sı “kadın her alanda olmalı” demiştir fakat bu katılımcıların büyük bir kısmı da kadının yerini bilerek ve ailedeki görevlerini aksatmayarak bunu yapması gerektiğini vurgulamıştır.

15.K: “Bence her yerde yer almalıdır. Kadın eli her şeye değmelidir. Ama herkes yerini de bilmelidir. Çünkü kadınlar, yani kadınsın, yani her şeye derler ya hani burnunu sokma; siyasete gir, şunu da bunu da yap ama yerini bilmelidir.” (Erkek, 45, Memur).

26.K: “Şu anki döneme baktığımızda kadın artık bayağı ön plana çıkmaya başladı. Kendine özgüveni arttı. Kötü bir şey değil. Kesinlikle iyi bir şey. Ama kadının rolü arttıkça aile yapıları bozulmaya başladı. Çünkü kadın sürekli dışarda, anne olma iç güdüleri çoğunda kaybolmaya başladı.” (Kadın, 38, Ağız, Diş Sağlığı Teknikeri).

Yalnızca İslami muhafazakar olarak nitelendirdiğimiz 4 erkek ve 1 kadın katılımcı ile milliyetçi duruşa sahip olan 1 erkek katılımcı Türkiye’de kadın ve erkeğin eşit olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu katılımcılar, kadın ve erkeğin doğası gereği eşit olmadığını belirtmiştir.

7.K: *“Eşitlik meşitlik bunları hikaye yapmasınlar. Bizim ülkemizde kadına haddinden fazla değer veriliyor kim ne derse desin.” (Erkek, 43, Döner Ustası).*

6.K: *“Haklar olarak bence her hakka sahibiz. Kadın erkek mesela evli değil, beraber yaşıyorlar. Buna eşitlik diyorlar ama buraya döndüğümüzde ülkemizde olursa bu aile hayatı denen bir şey kalmaz.” (Kadın, 24, Stilist).*

Bazı katılımcıların eşitliğe olan tepkileri ve eşitliği yalnızca fiziksel bir eşitlik olarak düşünmeleri, kadınların toplumsal hayattaki etkinliğinin kısıtlanması gerektiği fikrini desteklemektedir. Erkek katılımcılar, Türk kadınına gücü ve yönetme vasfını atfetmiş; kadın katılımcılar ise sunulan Türk kadını mitindeki gücü kendilerinde görmek istemiş olsa da ataerkil değerlerin genel olarak katılımcılar tarafından içselleştirildiği görülmektedir. Bu sebeple milliyetçi ideolojinin ve Yeni Osmanlılık akımının izlerini taşıyan Diriliş Ertuğrul’da anavatan dışıl olsa da, devlet gücünün ve etkin siyasal erkin eril kaldığı ve eril değerlerle şekillenen kurumların egemen kurumları oluşturduğu söylenebilir (Sancar, 2012, s. 55-56).

Sonuç

Diriliş Ertuğrul dizisinde sunulan Osmanlı-Türk kadını imajının nasıl alımlandığını araştırdığımız bu çalışma, farklı sosyo-ekonomik düzeyde, farklı dünya görüşlerine ve mesleklere sahip eşit sayıda kadın ve erkeğin yer aldığı 38 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Medyada kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin Diriliş Ertuğrul dizisinde tekrardan inşa edildiğini görmekteyiz. Diziyi izleyen katılımcıların bu rolleri okuma biçimleri, kadını sürekli olarak anne, eş gibi toplumsal cinsiyete dayalı roller çerçevesinde düşündüklerini göstermektedir. Karakter anlamındaysa fedakâr, sadık bir kadın ya da entrika yapan, aldatan, kıskanç kadın ikiliği, dizideki kadın imajının alımlama sürecinde belirleyicidir. Diriliş Ertuğrul’daki kadın kimliğine atfedilen bu stereotipler, milliyetçi söylem üzerinden Türk kadınına ‘öteki’ kadınlardan ayırma işlevi görmüştür. Osmanlı-Türk kadını anaç, fedakâr, eşine ve vatanına sadık ve hatta gerektiğinde “erkek olabilen” bir kadın olarak alımlanmıştır. Türk kadını imajı içerisinde pejoratif anlamların atfedildiği kadınlar ise “hain” ve “içteki düşman” olarak görülerek dışlanmıştır.

Anneliğin kutsallaştırılması ve kadının öncelikli görevinin annelik olduğu düşüncesi, seküler ya da muhafazakar, hem kadın hem de erkek birçok katılımcıda görülmüştür. Kadının siyasette, iş hayatında yer alması annelik rolü yanında ikincildir ve daha değersiz görülmektedir. Kadının toplumdaki etkin rolü dahi annelik çerçevesinde değerlendirilmektedir; “kadın önemlidir, değerlidir çünkü topluma bireyi yetiştiren kadındır.” Kadının kendini yetiştirmesi ve gerçekleştirme çabası bu durumda ikincil olmaktadır. Günümüz Türk kadını ise, “annelik duygularının azalması”, “çalıştığı için aile yapılarının bozulması”, “özgürleştiği için saygısız ve boyun eğmez hale gelmesi” sebebiyle eleştirilmiştir. Tüm bu söylemlerin aksine neredeyse her görüşmeci Türk kadınına gücünden bahsetmiştir. Kadınların toplumdaki etkin konumu, hem savaşması hem üretimde bulunması takdir edilmiştir. Fakat kurgulanmış bu Osmanlı kuruluş döneminde kadınların etkin konumu takdir edilirken bugün neden eleştirilmektedir?

Katılımcıların neredeyse tamamı Osmanlı kuruluş dönemindeki Türk kadını mitine nostaljik bir özlem duymaktadır. Yansıtılan dönemde hem kadına yönelik davranışlar hem de Osmanlı-Türk kadını çoğunlukla “ideal” olanı temsil etmektedir. Kadın katılımcılar, Ertuğrul-Halime ilişkisinin romantikliğini vurgularken dizide kadının gördüğü saygıya, sevgiye ve değere özlem duymakta; erkek katılımcılar ise daha çok kadının erkeğe duyduğu saygıya ve sadakate özlem duymaktadır. Erkek katılımcıların geneli ister muhafazakar ister seküler kesimden olsun Osmanlı-Türk kadınına, erkeğin arkasında durarak maddi ve manevi destek

vermesini ve ev işlerini yapmasını yüceltmıştır. Erkek katılımcıların ifade ettikleri özlemleri paylaşan kadın katılımcılar mevcuttur. Fakat kadın katılımcıların geneli erkek katılımcıların aksine ideolojik farklılıklarına rağmen erken Osmanlı dönemine, kadının günümüze göre daha özgür olması sebebiyle özlem duymaktadır. Burada kadın katılımcıların özlem duyduğu asıl unsurlardan biri Osmanlı-Türk kadınının sahip olduğu güçtür.

Dizide sunulan Osmanlı-Türk kadınının gücünün erkeğe bağlı bir güç olduğu görülmektedir. Kadın güçlüdür fakat “durması gereken yeri” bilmelidir. Duracağı yeri belirleyen ve kadından sonra devam edecek olan da erkektir. Fakat çalışmamızda görülmektedir ki hem muhafazakâr hem seküler kadın katılımcıların dizide “güçlü” buldukları ve güçlerini vurguladıkları kadınlarla kendilerini özdeşleştirmelerinden doğan bir güç istenci vardır. Hayme Ana'nın otoriter oluşu, Halime Sultan'ın kendini hem ruhsal hem de fiziki açıdan savunabiliyor oluşu kadın katılımcılar arasında öne çıkan kodlar olmuştur. Kadınların her işi yapabildiklerini, toplumun hiçbir alanından dışlanmadıklarını en fazla vurgulayan ve bu sebeple nostaljik duygular besleyen kadın katılımcılar olmuştur. Dizide yansıtılan kadınların hayatını seküler kadın katılımcılar “modern” bir hayat olarak tanımlarken muhafazakâr kadın katılımcılar ise Muhammed Peygamber dönemindeki kadınların hayatına benzetmiştir. Kadınların toplumun her alanında etkin bir şekilde var olması hususu, farklı dünya görüşlerine sahip kadın katılımcıların farklı kültürel ifade formlarıyla belirttikleri bir ortak söylemdir. Kadın katılımcıların güç istenci, toplumda yeteri kadar kendilerini güçlü hissedemediklerinin bir yansıması olarak da görülebilir. Ancak, ilginçtir ki, günümüzdeki erkeğin otoritesinin kadının özgürleşmesiyle sarsılmış olarak görülmesi, kadınları elde etmeyi arzuladığı, toplumca makbul ve kadınların erişmesi meşru görülen (hatta beklenen) eril güçten de uzaklaştırmaktadır.

Kaynakça

- Altın kelebek ödülleri sahiplerini buldu. (2016, 14 Kasım). *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/43-pantene-altin-kelebek-odulleri-sahiplerini-buldu-40276830>.
- Atatürk, M. K. (1959). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, Cilt 2, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Aydın, S. (2019). *Payitaht Abdülhamid ve Diriliş Ertuğrul dizileriyle kolektif hafıza inşası*. (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aydos, S. (2013). Muhafazakâr milliyetçi muhayyilede kanuni: muhteşem yüzyıl'a yönelik tepkilere dair bir okuma. *History Studies*, 1(5), 1-16. doi: 10.9737/historyS_701
- Beauvoir, de S. (2019). *İkinci cinsiyet* (Çev. G. Savran). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Berktaş, F. (2009). Feminist teorinin önemli bir alanı: cinsellik. *Cogito*, (Feminizm Özel Sayısı 58), 58-71. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'de kadınlık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel sayı 1), 108-114. doi: 10.18493/kmusekad.36760
- Bozdağ, M. (2016). Destanlarımız her çağda yaşıyor. *Cins*, 15, 14-16. Erişim adresi: <http://www.cins.com.tr/genel/mehmet-bozdag-destanlarimiz-her-cagda-yasiyor/>
- Butler, J.(2009). Toplumsal cinsiyet düzenlemeleri. *Cogito*, (Feminizm Özel Sayısı 58), 73-93. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Carr, E. H. (1991). *Tarih nedir?* (Çev. M. G. Gürtürk). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çınar, Ö. F. (2018, 26 Aralık). Reyting savaşları: Sen Anlat Karadeniz ve Diriliş Ertuğrul, *Gzt*. Erişim adresi: <https://www.gzt.com/jurnalist/reyting-savaslari-sen-anlat-karadeniz-ve-dirilis-ertugrul-3470559>
- Diriliş Ertuğrul. (t.y.). *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/haberleri/dirilis-ertugrul>
- Diriliş Ertuğrul ödüle doymuyor. (2017, 24 Nisan). *Yeni Şafak*. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/hayat/dirilis-ertugrul-odule-doymuyor-2648207>
- Donovan, J.(2016). *Feminist teori* (Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan'dan 'Diriliş Ertuğrul' açıklaması. (2017. 03 Mart). *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-dirilis-ertugrul-aciklamasi-40383307>
- Erdoğan'ın dizisi 'Diriliş: Ertuğrul'un bölüm başı maliyeti en az 1 milyon 100 bin!. (2016, 16 Kasım). *Sol*. Erişim adresi: <https://haber.sol.org.tr/toplum/erdoganin-dizisi-dirilis-ertugrulun-bolum-basi-maliyeti-en-az-1-milyon-100-bin-175940>
- Fiske, J. (2017). *İletişim çalışmalarına giriş* (Çev. S. İrvan). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- İnceoğlu, İ. ve Akçalı, E. (2018). *Televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet eşitliği araştırması*. İstanbul: Türkiye Sanayiciler ve İş İnsanları Derneği.
- Hall, S. (2006). Encoding/decoding. D. Keller ve G. Durham (Ed.), *Media and cultural studies* içinde (s. 163-174). Malden: Blackwell Publishing.
- Oğuz, H.Ş. (2014). Stuart Hall... Tarihten geçenler. *Moment Dergi*, 1(1), 125-136. doi: 10.17572/mj2014.1.125136
- Jensen, K.B. ve Rosengren, K.E. (2005). *İzleyicinin peşindeki beş gelenek. medya ve izleyici bitmeyen tartışma* (Çev. Ş. Yavuz). Ankara: Vadi Yayınları.
- Kadioğlu, A. (1998). Cinselliğin inkarı: büyük toplumsal projelerin nesnesi olarak Türk kadınları. A. Berktaş Hacimirazoğlu (Ed.), *75 yılda kadınlar ve erkekler* içinde (s. 89-100). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kuruoğlu, H. Ş. (2000). Kadın medyada nasıl yer alıyor? Erişim adresi: <http://www.kazete.com.tr/arsiv/2000/19/yazarlar/huriye.htm>
- Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, popüler kültür ve medya*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özdemir, M.(2020). Kültürel çalışmalar perspektifinden Çukur dizisinin alımlaması: Erkeklik ve kadınlık temsilleri üzerine bir araştırma. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 14, 116-133. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/euifdyhd/issue/58510/820567>
- Özsoy, A.(2015). Yerli televizyon dizilerinde farklılaşan toplumsal cinsiyet temsilleri üzerine bir tartışma. Ş. Yavuz (Ed.), *Toplumsal cinsiyet ve medya temsilleri* içinde (s. 226-246). İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Procter, J. (2004). *Stuart Hall*. Londra: Routledge.
- Saktanber, A. (1995). Türkiye'de medyada kadın: serbest, müsait kadın veya iyi eş, fedakar anne. Ş. Tekeli (Ed.), *Kadın bakış açısından 1980'ler Türkiye'sinde kadınlar* içinde (s. 211-232). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2012). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti erkekler devlet kadınlar aile kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Scott, J. W. (2010). Toplumsal cinsiyet: Faydalı bir tarihsel analiz kategorisi (Çev. D. Demirler ve F. Dinçer). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 12, 113-134. Erişim adresi: <http://www.feministyaklasimlar.org/category/sayi-12-ekim-2010/>

- Sirman, N. (2009) Kadınların milliyeti. T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Milliyetçilik* içinde (s. 226-244). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Şeker, T. (2009). 5 N 1 K haber programının alımlama analizi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(4), 105-117. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19018/200671>
- T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı. (2018). *Televizyon izleme eğilimleri araştırması* (Yayın No. 2018/1). Erişim adresi: <https://www.rtuk.gov.tr/>
- Toska, Z. (1998). Cumhuriyet'in kadın ideali: Eşiği aşanlar ve aşamayanlar. A. Berktaş Hacımiraçoğlu (Ed.), *75 yılda kadınlar ve erkekler* içinde (s. 71-89). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Timisi, N. (1996). *Medyada cinsiyetçilik*. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yücel, A. (2014). 'Muhteşem Yüzyıl' dizisinin alımlama analizi: Kadın ve erkek imajı üzerine farklı okumalar. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E- Dergisi*, 1-33. Erişim adresi: <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/muhtesemyuzyil.pdf>
- Yüksel, N. A. (1999). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'deki toplumsal cinsiyet kalıplarının televizyon dizilerindeki yansımaları. *Kurgu Dergisi*, 16(1), 67-81. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurgu/issue/59590/858010>

Extended Abstract

Purpose

This study explores the implications of public debates in Turkey on women’s body and gender in media practices. For this purpose, the study aims to examine how Turkish viewers perceive and interpret the gender image embodied by female characters in Turkish soap operas within the specific cultural and historical context of Turkish society. *Diriliş Ertuğrul* (Resurrection: Ertuğrul), a Turkish soap opera which is popular worldwide, has been chosen as the case study for the present research. Capturing the audience reception of the image of Ottoman-Turkish women in this TV series, this research unravels how differing views, values and assumptions about the gender identity of Turkish women affect the practices of television series watching.

Design and Methodology

Reception analysis used in this study is a method that aims to reveal the relationship between the meaning produced by television programs and the meaning produced by the audience. Audience research was conducted to examine the relationship between study participants’ views about women and gender, and their thoughts about the representation of early-period Ottoman-Turkish women in Resurrection: Ertuğrul by carrying out in-depth semi-structure interviews. In-depth interview is a technique in which open-ended questions are generally asked, covering all the details and dimensions of the subject. In-depth interviews were held with the participants individually and privately; these interviews lasted for one or a half, and were recorded with a tape recorder and note-taking. The interviews were conducted with 38 study participants in total (19 female and 19 male). The common feature of the study participants was that they all had watched at least two seasons of Resurrection: Ertuğrul. But they were selectively chosen from different socio-economic segments, political and cultural backgrounds, and age groups to ensure the relatively equal representation of different social segments of the society within the group of study participants. In semi-structured in-depth interviews, data were collected under five categories: 1) demographic data and socio-economic status; 2) motivations for

watching and comments about the TV show; 3) perception of women as a gender; and 4) feelings and thoughts about female characters in the TV series. To collect such data, in addition to demographic questions, the participants were asked questions about the series, questions about gender and politics. 17 open-ended questions were asked to female participants and 16 open-ended questions to the male participants. Unlike the male participants, the female participants were asked the following question: “What role would you assign for yourself in *Kayı* in the series, if you were a woman at the time?” The questions were asked to understand the reflection of the participants’ ideological stances and views about women and gender equality on the processes of the reception of the myth of Ottoman-Turkish women presented in the series.

Findings

The findings reveal that the study participants tend to glorify Turkish women by emphasizing that Turkish women are “strong”, “warrior” and “effective in management”, at the same time “a wife loyal to her husband” and “a good mother”. These characteristics attributed to Turkish women distinguish Turkish women from “other” women and make Turkish women the bearer of national culture. The motherhood character of Turkish women has been voiced and glorified by almost every interviewer. The “warrior” character of Turkish women, on the other hand, was mostly seen by conservative participants as an element that adds “masculinity” to women. A myth of Ottoman-Turkish woman presented in the series is a reference point for most of the male participants, as well as the interviewees who take the series from an Islamic and nationalist perspective, in evaluating today's Turkish women with their gender roles, such as “being a submissive wife,” “a respectful wife.” Participants who evaluated the social roles of men and women within the framework of equality showed variations in their interpretation of the TV series. While some of the participants stated that men and women were more equal in old times than it is at present argued in Turkish history, and that these participants were more secular, some other participants stated that men and women were less equal than it is argued in Turkish history. The participants generally idealized Turkish women in the TV series as the “ideal woman” or “the woman who should be” in terms of both the treatment of women and the position of women in Turkish society. Violence against women and the perception of women as a sexual commodity at present in the society have been criticized by the male interviewees in general, and the early Ottoman-Turkish period presented in the TV series has been idealized due to the absence of such behaviors and approaches, as they claimed, during that period.

Research Limitations

The major challenge that we encountered during our research was the scarcity of the viewers who are secular and not pro-AKP, because when we were sampling to select the study participants, we were most likely to come across the TV series’ loyal viewers who were conservative religious. This situation imposed a limitation on our field research, and more conservative religious participants than the secular ones ended up in our research sample.

Implications

There has been so much public debate on *Resurrection: Ertuğrul* in Turkey, but there was no systematic and scientific study to understand its audience reception. To measure the impact of a cultural media product on public discourse, reception studies, such as the present study, offer an ideal window. The present study also showcase the complexity of the reception process of a media content among different segments of a society. Hence when analyzing the appropriation of a television series, a movie or a news programme, researchers should be attuned to such a complexity in designing their research methodology.

Originality/Value

- There is very little reception research conducted on television series audiences in Turkey. The present study aims to fill this gap in the literature, and offers a theoretical and methodological roadmap for future audience research in the Turkish context.
- When it comes to the analysis of the reception of historical dramas on television screen, most research is intended to explore the perception of the reality presented in the dramas. The present study measures not only this parameter but also the level and characteristics of the identification of audiences with the movie characters.

Araştırmacı Katkısı: Selinay YILMAZER (%50), Ozan AŞIK (%50).

COVID-19 Pandemisine Yönelik Hazırlanan Kamu Spotları ve Sosyal Medya Kullanımının Sosyal Etki Üzerindeki Etkisinde Kaynak Güvenilirliğinin Aracılık Rolü¹

Nezahat EKİCİ² - Semra DOĞAN³

Başvuru Tarihi: 11.05.2021

Kabul Tarihi: 05.07.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada COVID-19 pandemisi sürecinde Sağlık Bakanlığı tarafından kamuoyunu bilgilendirme ve farkındalık yaratmak amacıyla hazırlanan kamu spotları ve 'Evde Kal' görsellerindeki kaynak kişinin/kişilerin hedef kitlede yarattığı sosyal etki ve hedef kitlenin söz konusu kaynak kişiyle/kişilerle olan sosyal medya etkileşimi arasındaki ilişkide kaynak güvenilirliğinin aracılık rolünün irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda kolayda örnekleme yoluyla ulaşılan 275 katılımcıdan, içeriğinde gerçek ünlü kişilerin (Fazıl Say ve Fahriye-Burak Özçivit çifti) ve dizi karakterlerinin yer aldığı (Hekimoğlu ve Dr. Ali Vefa) dört farklı anket formu aracılığıyla veri toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre kaynağa ilişkin sosyal medya içeriğinin kullanımı kaynağın bireydeki sosyal etkisini arttırmaktadır. Kaynak konumundaki kişi/karakter ile ilgili sosyal medya içeriğinin kullanımı, ilgili kişi/karakterin algılanan güvenilirliğini de olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca kaynağın güvenilir olduğu ölçüde sosyal etkisinin arttığı da görülmüştür. Sonuç olarak COVID-19 pandemisine yönelik hazırlanan kamu spotları ve 'Evde Kal' görsellerindeki kaynak kişinin/kişilerin hedef kitlede yarattığı sosyal etki ve hedef kitlenin söz konusu kaynak kişiyle/kişilerle olan sosyal medya etkileşimi arasındaki ilişkide kaynak güvenilirliği kısmi aracılık rolüne sahiptir. Elde edilen sonuçların COVID-19 pandemisi sürecinde iletişim kampanyaları tasarlayan kamu kurum ve kuruluşlara öngörü sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Kaynak Güvenilirliği, Sosyal Medya Kullanımı, Sosyal Etki, Kamu Spotları

Atf: Ekici, N. ve Doğan, S. (2021). COVID-19 pandemisine yönelik hazırlanan kamu spotları ve sosyal medya kullanımının sosyal etki üzerindeki etkisinde kaynak güvenilirliğinin aracılık rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 769-790.

¹ İlgili çalışma kapsamında COVID-19 konulu çalışmalar için gerekli olan Sağlık Bakanlığı izni 8 Aralık 2020 tarihinde, etik kurul izni ise Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun onayı ile 18.12.2020 tarih ve 2020/11 sayılı kararıyla alınmıştır.

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, nezahatekici@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1697-3483

³ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, semra.dogan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6466-8734

The Mediating Role of Source Credibility on the Effects of Public Ads Developed Against COVID-19 Pandemic and Social Media Consumption on Social Influence

Nezahat EKİCİ⁴ - Semra DOĞAN⁵

Submitted by: 11.05.2021

Accepted by: 05.07.2021

Article Type: Research Article

Abstract

This study aims to examine source credibility's mediator role in the relationship between the social influence that the source (s) featured in the public service announcements and 'Evde Kal' visuals prepared by the Ministry of Health to raise awareness of the COVID-19 pandemic have on the target audience, and the target audience's social media engagement with the source(s). Within this framework, data was collected from 275 participants recruited through convenience sampling. Four surveys, in which real celebrities' (Fazıl Say and Fahriye-Burak Özçivit couple) social media post visuals and TV series characters' (Hekimoğlu and Dr. Ali Vefa) public announcement videos were featured. The results indicate that the consumption of social media content of a source increases the social influence that the source has on the individual. The consumption of social media content related to a person or character as a source positively affects the perceived credibility of related character. Additionally, a higher source credibility was associated with a higher social influence. As a result, source credibility possesses the partially mediator role in the relationship between the social influence created by the source(s) on the target audience and the social media content consumption of the target audience with the source(s) featured in the public service announcements developed for raising awareness towards the COVID-19 pandemic. It is expected that the results provide insights with the governments and related organizations when designing communication campaigns during the pandemic.

Keywords: COVID-19, Source Credibility, Social Media Consumption, Social Influence, Public Service Announcement

⁴ Karamanoğlu Mehmetbey University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Business Administration, nezahatekici@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1697-3483

⁵ Kütahya Dumlupınar University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Business Administration, semra.dogan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6466-8734

Giriş

COVID-19, yeni keşfedilen bir koronavirüs türünün neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. Dünya’da ilk olarak COVID-19 vakası Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkmış (Everett, 2020), Türkiye’de ise ilk vaka Mart 2020 ortalarında İstanbul’da görülmüştür. COVID-19 pandemisi hala mücadele edilen güncel küresel bir sorundur. Dünya genelinde, Dünya Sağlık Örgütü’ne (DSÖ) 3.247.228 ölüm dahil 155.506.494 doğrulanmış COVID-19 vakası bildirilmiştir.⁶

Küresel COVID-19 salgını hızla yayılırken tüm dünyadaki hükümetleri sert ve benzeri görülmemiş önlemler almaya zorlamıştır/zorlamaktadır. Halk sağlığı yetkililerinin tavsiyelerine dayanarak, kişisel hijyen ve kalabalıktan uzak durma gibi bireysel tedbirlerin yanı sıra hükümetler çalışanların evden çalışması ve yerel ve hatta ulusal düzeyde evde kalma gibi uygulamalara geçmektedir. Türkiye’de de Sağlık Bakanlığı tarafından COVID-19 mevcut durumu ve bunun önlenmesine yönelik Twitter, Instagram gibi çevrimiçi medyada ve yayın medyasında çeşitli yöntemler uygulanmakta ve içerikler paylaşılmaktadır. Herhangi bir yeni bulaşıcı hastalığın ortaya çıkması üzerine, ülkeler hastalığın yayılmasını yavaşlatmak için tıbbi tedavi ve imkanların alternatifine odaklanmaktadır. Nüfus arasında davranış değişikliklerini beraberinde getiren farkındalık, bedelsiz kısmi tedavi olarak görülebilmektedir. Bunun dışında herhangi bir bulaşıcı hastalığın yayılmasına yönelik farkındalık, ilaç tedavisi için gerekli ekonomik yükü de azaltmaktadır (Misra ve Rai, 2018). Öte yandan, bu önlemler vatandaşların büyük ölçüde gönüllü katılımını gerektirmektedir. Nitekim ülke çapında bir karantınayı tam olarak uygulamak imkânsız değilse de zor ve gerçekten sınırları zorlayıcı bir önlemdir. Dolayısıyla COVID-19’un yayılmasıyla mücadele çabalarının çoğu, vatandaşların hükümetle iş birliğine dayanmaktadır. Bu da hükümetlerin vatandaşlara davranışlarını değiştirmede etkili mesajlar vermesini zorunlu kılmaktadır (Utych ve Fowler, 2020). Sağlık Bakanlığı gibi kanun koyuculardan gelen mesajlar, kriz ortamlarında çeşitli olumsuz sosyal olayları caydırıcı etki yaratabilmektedir (Kamena ve Utych, 2019). COVID-19 kriziyle ilgili olarak, ilk deneyimler, İtalya’da hükümet mesajlarının inandırıcı görüldüğünü ve hükümete güvenmeyenler arasında bile uyumu teşvik ettiğini göstermektedir (Barari vd., 2020).

DSÖ’ye göre, enfeksiyon kapma veya COVID-19’u yayma riskini azaltmanın yolları, su ve sabunla sık sık el yıkama veya el dezenfektanı olarak bilinen alkol bazlı bir antiseptik çözelti kullanmaktır. Diğer yollar ise en az 1 metre (fiziksel) mesafeyi korumak ve kalabalıklardan kaçınmak ve virüsün vücuda giriş noktası olabilecek gözlere, buruna ve ağza dokunmaktan kaçınmaktır (Nurfebiaraning ve Mutia, 2020). Uzmanlar, bu ve benzer önlemler alınırca, koronavirüsün neden olduğu ölümlerin önemli ölçüde düşeceğini öne sürmektedir (Ferguson vd., 2020). Sosyal medya ve internet tabanlı veriler, COVID-19 ve benzeri bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek ve kontrol etmek için bilinçli bir eylemde bulunmak adına halk sağlığı yetkililerine ve bireylere erken uyarı sinyalleri göndermenin önemli rol oynadığını göstermiştir (Garfin vd., 2020). Söz konusu erken uyarı sistemlerinin etkinliğinde de iletişimin kaynağı olan kişi ve/veya kurumların güvenilir, çekici ve güçlü olması (Hovland vd. 1953) ve dolayısıyla iletişimin hedef kitlesinde özümseme, özdeşleşme ve uyma davranışını (Kelman, 1961) ortaya çıkarabilmesi son derece önemlidir. Zira Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca salgın döneminde, ilk vakanın görüldüğü andan itibaren gün gün salgına ilişkin tüm bilgilendirmeler ve farkındalık çabalarına yönelik tüm iletişimini kamuoyuyla sosyal medya üzerinden (Twitter) aktif bir biçimde kurmuş ve yürütmüştür⁷. Akabinde bu önemlerin alınması konusunda bilinç ve farkındalık yaratmak amacıyla Sağlık Bakanlığı ünlü kişi (gerçek kişi) ve dizi karakterlerini (kurgusal kişi) COVID-19’la mücadele kampanyasına dahil ederek, 11 Mart 2020 tarihinden itibaren kamu spotları ve ‘Evde Kal’ görselleri hazırlayarak çeşitli mecralarda yayınlamıştır.⁸ Bu çalışmada söz konusu kamu spotları ve ‘Evde Kal’ görsellerindeki kaynak kişinin/kişilerin hedef kitlede yarattığı sosyal etki ve hedef kitlenin söz konusu kaynak

⁶ <https://covid19.who.int/> 6 Mayıs 2021 itibarıyla Koronavirüs İstatistikleri

⁷ <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-saglik-bakani-fahrettin-kocanin-twitterdan-gun-gun-koronavirus-corona-virusu-aciklamalari-ve-uyarilari-26-mart-41478986/1>

⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/fazil-say-burak-ozcivit-ve-fahriye-evcen-evde-kal-cagrisi-yapti/1780050>

⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/saglik-bakanligindan-koronaviruse-karsi-yeni-kamu-spotlari/1768354>

kişiyle/kişilerle olan sosyal medya etkileşimi arasındaki ilişkide kaynağın güvenilirliğinin aracılık rolü irdelenmiştir. Konuya ilişkin ulusal alanyazında COVID-19'a yönelik hazırlanan kamu spotu reklamlarının etkinlik analizini fenomenolojik bir yaklaşımla (Yurttaş, 2021), göstergibilimsel bir yaklaşımla (Ersan ve Avşar, 2020), tanımlayıcı bir yaklaşımla (Canbazoglu, 2020; Çelebi ve Özgüzel, 2021) ve içerik analizi yaklaşımıyla (Yeşilyurt, 2021) ele alan çalışmalar mevcuttur. Ancak söz konusu çalışmalarda ünlü kişilerin kaynak olarak COVID-19 pandemisi iletişim sürecinde yer alması üzerinde doğrudan değerlendirmeler söz konusu olmadığı gibi, nicel bir araştırma tasarımıyla yapısal bir model eşliğinde neden sonuç ilişkilerinin irdelendiği bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın COVID-19 pandemisi iletişim sürecinde kaynak güvenilirliğinin aracı rolünü yapısal bir model eşliğinde tartışmaya açarak alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kaynak güvenilirliği

İletişim etkinliğinde kaynağın rolü güvenilirlik (Ohanian, 1990), çekicilik (McGuire, 1985) ve uyum çerçevesinde (Till ve Busler, 2000) farklı perspektiflerden ortaya konmuştur. Pazarlama iletişimi uygulamalarında reklama konu ürün grubuna bağlı olarak çekicilik unsuru sıklıkla tercih sebebi olabilirken riskli ürün grubunun iletişiminde inanılrlık, güvenilirlik ve uzmanlık boyutlarını taşıyan güvenilirlik daha belirleyici bir kaynak özelliği olabilmektedir. Sadece ticari reklamlar değil kamusal mesajların iletiminde de verilen mesajın inanılrlığını güçlendirmek adına güvenilirliği yüksek kaynaklara sıkça başvurulmaktadır. Öyle ki, avukatlar sanıkların savunmasında uzman ve inanılır tanığa başvurmakta; siyasetçiler seçim kampanyalarında yüksek güvenilirlikte kişi ya da grup aramaktadırlar. Burada temel varsayım güvenilirliği yüksek kaynakların mesaj alıcısı kitlede ikna etkisinin daha yüksek olduğudur (Harmon ve Coney, 1982).

Kavram olarak kökeni sosyal psikoloji alanındaki çeşitli araştırmalara dayanan kaynak güvenilirliği modeli, Hovland vd. (1953) tarafından geliştirilmiştir. Hovland vd. (1953), uzmanlık ve inanılrlığın algılanan güvenilirliği etkilediğini ortaya koymuştur. Modelin iki temel boyutundan inanılrlık, kaynağın geçerli iddialarda bulunabilmek için algılanan istekliliği olarak tanımlanırken, uzmanlık ise ustalık, yeterlik ve nitelik kavramları ekseninde, kaynağın geçerli iddialarda bulunabilmek için algılanan yeteneği olarak tanımlanmaktadır (McCracken, 1989). Kaynak, inanılır ve uzman algılandığı ölçüde, verdiği mesaj içselleştirilecek, kaynağın ikna etkisi artacaktır.

Sosyal Etki

Sosyal etki, bireyin başka bir kişi ya da grupla etkileşime girmesi sonucunda düşünce, duygu, tutum ya da davranışlarında meydana gelen değişim olarak ifade edilmektedir (Rashotte, 2007). Sosyal etki teorisini geliştiren Herbert Kelman (1961) sosyal etkinin içselleştirme, özdeşleşme ve itaat (uyuma) olmak üzere üç aşamadan oluşan bir süreç olduğunu ifade etmektedir. İçselleştirme mesaj alıcısının kaynak konumundaki kişinin eylem ya da inançlarını güvenilir ve kendi değer sistemiyle uyumlu olarak algılaması sonucu onun tutum ya da davranışını benimsemesi olarak tanımlanmaktadır (Kelman, 1961). Özdeşleşme ise bireyin kaynak konumundaki kişi ya da grupla bağ kurmak, potansiyelini maksimize etme ya da kendilerini gerçekleştirmek için onun davranışlarını ve seçimlerini taklit ederek onun gibi olmaya çalışması şeklinde ifade edilmektedir (Hoffner ve Buchanan, 2005). Öte yandan kaynak konumundaki kişinin ödül ya da ceza uygulayabilme gücüne bağlı olarak uyuma davranışı sergilenmesi de olasıdır ve bu, sosyal etkinin itaat (uyuma) sürecine karşılık gelmektedir. Sosyal etki süreci aşamalarının kaynak özellikleri olarak karşılığı ise kaynak güvenilirliği, kaynak çekiciliği ve kaynak gücü olarak ifade edilmektedir. Bir başka deyişle Kelman'ın (1961) sosyal etki teorisinde

ele aldığı bu üç faktörden itaat kaynağın otoritesiyle, içselleştirme kaynağın kredibilitesiyle, özdeşleşme ise kaynağın çekiciliği ile ilişkilendirilmiştir (Biswas vd., 2009; Perloff, 2003).

Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal medya, Kaplan ve Haenlein (2010) tarafından kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin oluşturulmasına ve mübadelesine (paylaşımına) izin veren internet tabanlı uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Web 2.0 teknolojisinin ürünü olan sosyal medya kullanıcı ve toplulukların içerik oluşturmasına, iş birliğine ve düzenleme yapmasına imkân tanımaktadır. Bu yönüyle sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı, müşterilerin rolünü pasif içerik gözlemcilerinden, çevrimiçi etkileşimleri ve davranışları aracılığıyla ortak üreticiler (co-producers) (Lee vd., 2018) ve ortak yaratıcılar (co-creators) olan aktif katılımcılara doğru önemli ölçüde değiştirmiştir (Dolan, Conduit vd., 2019). Zengin bir kullanıcı deneyiminin sunulduğu bu teknolojide kullanıcılar veri ile etkileşim halindedir. Kullanıcılar bir platforma yorumlarının yanı sıra değerlendirmeleriyle katkıda bulunurken etiketleme uygulaması aracılığıyla da diğer kullanıcıların istedikleri bilgiye erişimi sağlarlar. Sosyal medyayla etkileşimi yansıtan davranış, bireylerin bir sosyal ağda konuyla, örneğin, bir markayla ilgili içerik oluşturmasını, bu içeriğe katkıda bulunmasını veya tüketmesini içerir (Hallock vd., 2019; Muntinga, Moorman ve Smit, 2011). Shao (2009), bu üç davranıştan **kullanım/tüketimi**, bilgi ve eğlence motivasyonu ile kullanıcının içeriğe katkıda bulunmazken diğer kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriği okumak, takip etmek ya da görüntülemesi; **katılımı**, sosyal etkileşim ve topluluk geliştirme motivasyonu ile kullanıcı-kullanıcı ya da kullanıcı-içerik arasında oylamaya katılarak, çalma listelerine müzik ekleyerek ya da içerikler hakkında yorum yaparak etkileşim kurulması; **oluşturma/üretimi** ise kendini gerçekleştirme ve kendini ifade etme motivasyonu ile kullanıcıların metin, ses, resim, video gibi araçlarla kendi içeriklerini oluşturmaları şeklinde ifade etmiştir.

Dolan vd. (2016), sosyal medya katılım davranışının katılım yoğunluğuna göre pasif (düşük) veya aktif (yüksek) şeklinde iki tipolojisi olduğunu ifade etmiştir. Pasif katılımcı tipolojisi çevrimiçi gruba üye olmakla birlikte grup etkinliklerine katılmaksızın grubun avantajlarından faydalanır. Aktif katılımcı ise grup etkinliklerine bizzat katılır, mesajlar oluşturur, bilgi yayar ve diğerlerine duygusal destek sağlar. Bu bağlamda sosyal medyaya katılımın kapsamı, sadece içeriğe tıklamak ya da okumak gibi pasif katılımdan, bir gönderiyi "beğenme" gibi basit etkileşimden yorum gönderme gibi birlikte yaratma etkinliklerine uzanan daha yüksek düzeyde katılımı içermektedir (Shahbaznezhad vd., 2021; Malthouse vd., 2013).

Sosyal medyanın çok çeşitli oluşum ve kullanım formları vardır. Birçok sınıflandırma yaklaşımı olmakla birlikte Tuten ve Solomon (2015) sosyal medya platformlarını sosyal eğlence (örn. Myspace), sosyal alışveriş (örn. Tripadvisor), sosyal yayıncılık (örn. Youtube) ve sosyal topluluklar (örn. Facebook, Twitter) altında kategorize etmiştir. Hangi sınıflandırma benimsenirse benimsensin sosyal medya gündelik hayatımızda önemli bir yer tutan popüler uygulamalara sahiptir. Statista güncel verileri de bunu doğrular nitelikte küresel ölçekte 2.7 milyar Facebook kullanıcısı (dünya nüfusu güncel 7.8 milyar), 2.2 milyar Youtube kullanıcısı olduğunu gösterirken (statista.com), 2019 yılı verilerine göre de insanların günde ortalama 3 saatini sosyal medya platformlarında geçirdikleri ve bir günde Instagram üzerinden 500 milyon hikaye paylaştıkları bilinmektedir (oberlo.com). Uygulayıcıların pazarlama çabaları için son derece etkin bulunduğu bu platformlar sadece ticari işletmelerin vereceği satış ve pazarlama mesajları için değil kamusal mesajların verilmesinde de etkin bir mesaj kanalı olarak yerini almıştır.

Hipotezlerin Geliştirilmesi

Herhangi bir yeni bulaşıcı hastalığın yayılmasına ilişkin bir mesaj yayınlandığında, insanlar algılarını değiştirip yayılmasını durdurmak için ihtiyati tedbirler alma eğilimi sergileyebilmektedir. Kanun koyuculardan gelen bu mesajların en etkin formu ise kamu spotlarıdır. Kamu spotu, 'bireylerin ve toplumun fayda sağlaması amacıyla hazırlanan, hedef kitle üzerinde tutum, davranış, alışkanlık ve bilinç kazandırmayı hedefleyen, uhdesinde yönlendirme unsurunu barındıran sosyal içerikli metinler' olarak tanımlanmaktadır (Akova, 2017, s.18). Ticari reklamlarda hatırlatmalar yapma, ikna etme ve bilgi vermeye yönelik mesaj içerikleri oluşturulurken nihai amaç reklama konu mal ya da hizmetin satın alınmasını sağlamaktır. Öte yandan, bir reklam türü olsa da kamu spotlarında ticari kaygılar güdülmez; temelde kamu spotlarından beklenen bireylerin zarar görülme ihtimali olan durumdan kaçınmasını sağlama, konuya dikkat çekme ya da tavsiye edilen yönde davranış değişikliğinin gelişimini tesis etmesidir (Uluğ Yurttaş, 2020, s. 216). Bunu sağlamak için de tıpkı ticari reklamlarda olduğu gibi reklam mesajında rasyonel ya da duygusal seçimlerde bulunabilir: korku, mizah, yaşamdan kesit, ünlü kullanımı, haber vb. unsurlara yer verilebilir (Odabaşı ve Oyman, 2016). COVID-19 pandemisinde ise yaygın kamu spotu örneklerinde bilgi verme ve gerçek yaşamdan kesitler sunulduğu görülmektedir. Hangi ikna edici mesaj stratejisi benimsenirse benimsensin nihai amaç hedef kitlede beklenen davranış değişikliğini yaratmaktır. Bunu sağlamak için de inandırıcılık oldukça belirleyicidir. Özellikle ünlü/bilinir isim ve karakterlere yer verilmesi halinde hedef kitlede beklenen etkiyi sağlayacak olanlardan seçilmesi önemlidir. Bu noktada iletişimde kaynak güvenilirliği esas olmaktadır. Mesajın alıcısı konumdaki kitle, kamu spotunda yer alan kaynağı inanılır ve uzman bulduğu ölçüde güvenilir bulacak; kaynağı güvenilir bulduğu ölçüde verdiği mesajı içselleştirecek; dolayısıyla kişinin kendi değer sistemiyle uyumlu olduğundan o kaynağın tutum ya da davranışını benimseyecektir.

Hedef kitlede davranış değişikliği yaratma noktasında sosyal medya da etkin bir araçtır. Zengin bir bilgi kaynağı olan bu platformdaki bağlantılardan (aile, arkadaş olduğu gibi ünlüler gibi referans grupları da olabilir) elde edilen bilgi aracılığıyla bireylerin, özelde tüketicilerin karar verme sürecini etkilemektedir. Dahası, referans gruplarının bazı durumlarda istenen davranış değişikliğini yaratmada daha etkili olduğu görülmüştür (Song ve Kim, 2006). Akar vd. (2015) de sosyal etkide, sosyal etki kaynaklarının (sosyal çevre ve referans grupları ile medya) ve sosyal medya platformlarındaki aktivitelerin (bilgi paylaşımı, beğenme, yorum vb.) son derece belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmalar, yüksek düzeyde ilgilenimin, bireyin katılma isteğini, ilgisini ve motivasyonunu artırarak katılımın temel bir bileşeni olduğunu göstermektedir (Zaichkowsky, 1985). Kişisel anlam açısından ise, kullanıcının kişisel ihtiyaçlarını, değerlerini ve/veya ilgi alanlarını karşıladığı ölçüde bir konu ya da platforma bilgi için başvuru ya da katkı sunma amaçlı katılımının artması beklenmektedir (Di Gangi ve Wasko, 2016). Dolayısıyla kendi değer yargısı ve düşünceleriyle uyumlu bulduğu ve verdiği mesajı içselleştirdiği ölçüde kaynak konumundaki kişi ya da grubun (ünlünün) verdiği mesaj ilgisini çekecek ve onun tavsiye ettiği yönde davranışı benimseyebilecektir. Bu bulgulardan yola çıkarak H₁ hipotezi kurgulanmıştır.

H₁: Kaynak konumundaki karakterle ilgili sosyal medya içeriğinin kullanımı, ilgili karaktere bağlı sosyal etkiyi olumlu yönde etkilemektedir (kaynağa ilişkin sosyal medya içeriğinin kullanımı kaynağın bireydeki sosyal etkisini arttıracaktır)

Geçmiş araştırmalar, bireyin bir uyarana maruz kalma sıklığının ona yönelik tutumunu olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır (Zajonc, 1968; Chambres vd., 2001; O'Connor, 2017). Harrison (1968) ve Berlyne (1970) ise, uyarana maruz kalma sıklığı ile ortaya çıkan tutum arasındaki ilişkiye önceki bir bilişsel sürecin aracılık ettiğini savunmaktadır. Buna göre tutum nesnesinin (ünlü) sunumundan sonra bu nesneye (ünlüye) karşı olumlu bir tutum elde etmenin ön koşulu bu nesnenin farkındalığının sağlanmasıdır. Dolayısıyla aşına ve farkında olunan bir ünlüye ne kadar sık maruz kalınırsa ona yönelik tutum o düzeyde olumluya

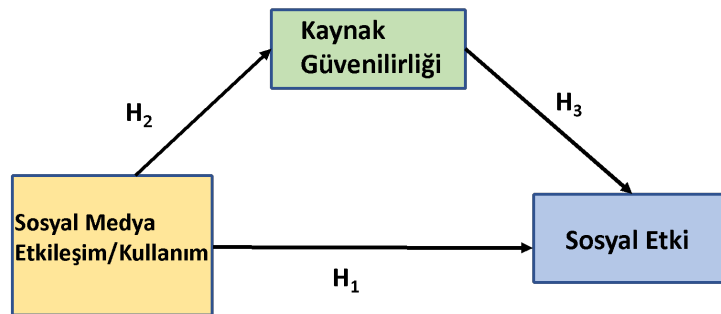
yaklaşmaktadır. Geçmiş çalışmalarda ise tutum ve güvenilirlik ilişkisi ortaya konmuştur (Lafferty vd., 2002). Ünlüye ilişkin sosyal medya içeriklerine maruz kalma sıklığı arttıkça bireyin ünlüye yönelik tutumunun olumluya dönmesi ve bunun beraberinde artan güvenilirlik algısını getirmesi beklenmektedir. Buradan hareketle H₂ hipotezi kurgulanmıştır.

H₂: Kaynak konumundaki karakterle ilgili sosyal medya içeriğinin kullanımı, ilgili karakterin algılanan güvenilirliğini olumlu yönde etkilemektedir.

Ünlülerin hedef kitleyi iknadaki rolü çeşitli modellerle açıklanabilmektedir. Bu yaygın modellerden biri de *İknanın Detaylandırma Olasılığı Modelidir* (Elaboration Likelihood of Persuasion Model). İkna sürecinde merkezi ve çevresel yolların izlendiğini savunan bu modele göre ünlüler çevresel yol unsuru olup bireyin motivasyon ve/veya bir mesajı işleme yeteneği düşük olduğunda pozitif kaynaklar olarak basit kabul/red ipuçları kadar etkili görüldüğünü (Petty ve Cacioppo, 1983), bu durumda da kaynak güvenilirliği başta olmak üzere kaynak çekiciliği ve ürün-ünlü uyumu gibi kaynak karakteristiklerinin iknada önemli rol üstlendiğini ifade etmektedir (Ohanian, 1990; McGuire, 1985; Till ve Busler, 1998). Kelman (1961) ise etkileyen konumundaki kişinin özelliklerinin önemli olduğunu fakat kritik olanın güvenilirlik olduğunu vurgulamaktadır. İçselleştirmenin gerçekleşmesi için tüketiciler mesajla bütünleşmeli ve kaynak konumundaki kişi de (ünlü) inanılır, dürüst ve güvenilir olarak algılanmalıdır (Biswas vd., 2009; Kapitan ve Silvera, 2016). Bir başka ifadeyle birey, bir mesaj içeriğinde kaynak konumunda yer alan ünlüyü güvenilir, çekici ve/ya mesaj içeriğiyle uyumlu bulduğu ölçüde verdiği mesajı içselleştirerek önerilen davranışı benimseyecektir. Dahası, birey ünlüyü çekici bulduğu ölçüde onun gibi davranacak (özdeşleşme), güvenilir bulduğu ölçüde verdiği mesaja uygun davranış sergileyecektir (içselleştirme) (Kelman, 1958). Bu yönleriyle ünlüler formal ya da informal normların davranışa dönüştürülmesinde etkin birer kaynak olarak rol alabilmektedirler (Lindenberg vd., 2011). İletişim sürecindeki bu rolü gözetilerek ticari reklamlarda olduğu gibi toplumsal faydaya yönelik kampanyalarda, formal norm olarak da ifade edilebilecek sağlıkla ilgili davranışsal değişiklik yaratmada da ünlülerden yararlanılmaktadır (Hoffman vd., 2017; Basil, 1996). Bu bulgulardan yola çıkarak H₃ hipotezi kurgulanmıştır.

H₃: Kaynak konumundaki karakterin güvenilirliği ilgili karaktere bağlı sosyal etkiyi olumlu yönde etkilemektedir (kaynak güvenilir olduğu ölçüde sosyal etkisi artacaktır)

Söz konusu hipotezlerin aşağıdaki araştırma modelinde yer almaktadır.



Şekil 1. Araştırma Modeli

Yöntem

Bu araştırmada ilgili literatür referansında geliştirilen araştırma modelinde değişkenler arasında öngörülen ilişkilere yönelik hipotezlerin test edildiği nicel araştırma yöntemleri benimsenmiştir. Pandemi sürecinde kamu kurumlarının kitle iletişim mecralarında (TV, sosyal medya platformu-Instagram) paylaşılan ve ünlü ve dizi karakterlerinin yer aldığı içeriklerin hedef kitlede yarattığı sosyal etkide kaynak güvenilirliği ve ilgili kaynaklara yönelik bireylerin sosyal medya etkileşim çabalarının rolü sınanmıştır.

Araştırma Prosedürü ve Örneklem

Türkiye’de ilk COVID-19 vakasının görünmesiyle birlikte (11 Mart 2020) virüse karşı bireysel ve kamusal alanda önleyici tedbirlere yönelik Sağlık Bakanlığı nezdinde TV’de ve çeşitli sosyal medya platformlarında (YouTube gibi) kamu spotları yayınlanmış ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca da kişisel Instagram hesabından sıklıkla bu yönde içerik paylaşmıştır. Araştırma verileri bu içerikler kullanılarak oluşturulan çevrimiçi anket ile Mart 2020-Şubat 2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırma evrenini Türkiye’de bu içeriklere maruz kalan tüm bireyler oluştururken evrenin tamamına erişim mümkün olmadığı için (zaman, finansal kısıt vb. nedeniyle) katılımcılara, araştırmacıların kendi sosyal ağları aracılığıyla (Facebook, WhatsApp, Twitter, Instagram) kolayda örnekleme metodu ile ulaşılmıştır. Bu amaçla pandemi sürecinde paylaşılan içeriklerden oluşan dört anket formu tasarlanmıştır. İki anket formunda Sağlık Bakanı tarafından paylaşılan ve içeriğinde gerçek ünlülerin (Fazıl Say ve Fahriye-Burak Özçivit çifti) olduğu Instagram paylaşımı yer alırken diğer iki anket formunda ise dizi karakterlerinin yer aldığı (Hekimoğlu ve Dr. Ali Vefa) iki kamu spotu videosuna yer verilmiştir. Dört ayrı anket formu toplam 305 kişiye ulaşılmış; analizler, dikkatsiz katılımcılardan arındırılarak nihai 275 veri üzerinden yapılmıştır.

Ölçekler

Araştırma kapsamında ele alınan değişkenlerin ölçümünde mevcut ölçeklerden yararlanılmıştır. Bazı maddeler ilgili literatürden alınmış ve çalışmaya uyacak şekilde düzenlenmiş, bazıları da literatürden geliştirilmiştir. Sosyal medya kullanım ölçeği, Schivinski vd. (2016) tarafından geliştirilen, Sosyal Medya Etkileşim Ölçeğinin kullanım boyutu (beş ifadeli) alınarak Türkçeye uyarlanmıştır. Sosyal etki ölçeği, Holt vd. (2010) tarafından kullanılan Sosyal Etki Ölçeğinden bu araştırma bağlamına uygun alt boyutu (üç ifadeli değer yaratıcı sosyal etki) alınarak Türkçeye uyarlanmıştır. Uyarlama sürecinde iki alan uzmanı yardımıyla çeviri-geri çeviri prosedürü takip edilmiş olup, çeviri-geri çeviri sonrası ifadeler iki ayrı alan uzmanının daha görüşüne sunulmuş ve önerileri neticesinde nihai Türkçe karşılıkları benimsenmiştir. Kaynak güvenilirliği, Ohanian (1990) tarafından geliştirilen ve Türkçe olarak uyarlanan ve daha önce çeşitli çalışmalarda kullanılan (Doğan, 2018) beş ifadeli ölçek ile ölçülmüştür. Sosyal medya kullanım ve sosyal etki değişkenleri 5’li Likert Tipi Ölçek ile ölçülmüş; kaynak güvenilirliği değişkeni 9’lu semantik farklılaşma ölçeği ile ölçülmüştür. Yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumu gibi demografik değişkenlerin de yer aldığı anket formu çevrimiçi anket olarak tasarlanmış ve katılımcılara araştırmacıların kişisel sosyal medya hesapları üzerinden anket linki gönderilmiştir. İlgili çalışma kapsamında COVID-19 konulu çalışmalar için gerekli olan Sağlık Bakanlığı izni 8 Aralık 2020 tarihinde, etik kurul izni ise Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun onayı ile 18.12.2020 tarih ve 2020/11 sayılı kararıyla alınmıştır.

Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırmada elde edilen veriler üzerinde, betimleyici istatistik ve değişkenler arasında öngörülen ve araştırma modelinde ortaya konan ilişkilere yönelik bir dizi analiz gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri ve değişkenlerin betimleyici istatistiklerine ilişkin analizler (ortalama, standart sapma), açıklayıcı faktör analizi SPSS 23 paket programında gerçekleştirilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 1’de örneklemin demografik özellikleri sunulmaktadır.

Tablo 1
Örneklem Özellikleri

	Frekans	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	173	62,9
Erkek	102	37,1
<i>Yaş (Ort.28)</i>		
24 ve altı	62	22,5
25-34	108	39,3
35-44	94	34,4
45 ve üstü	11	4,2
<i>Medeni Durum</i>		
Evli	134	48,7
Bekar	141	51,3
<i>Eğitim Durumu</i>		
Lise altı	1	0,4
Lise	28	10,2
Lisans	112	40,7
Lisansüstü	134	48,7
<i>Yaşama Şekli</i>		
Yalnız yaşıyor	25	9,1
Aileyle yaşıyor	238	86,5
Ev arkadaşıyla yaşıyor	6	2,2
Diğer	6	2,2

n=275

Veri setinde öncelikle verilerin normal dağılım koşulunu sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir. Bunun için ilgili yapıların Çarpıklık (Skewness)-Basıklık (Kurtosis) değerleri incelenmiştir. Araştırma modelindeki kaynak güvenilirliği değişkenine ilişkin Çarpıklık değeri -.74 (standart hata .15), Basıklık değeri .23 (standart hata .29), sosyal medya kullanım ölçeği Çarpıklık değeri -.78 (standart hata .15), Basıklık değeri -.02 (standart hata .29), sosyal etki ölçeği Çarpıklık değeri .52 (standart hata .15), Basıklık değeri -.73 (standart hata .29). Kline’ın (2011), Çarpıklık değeri için < 3 , Basıklık değeri için < 10 sınırının sağlandığı görülmektedir.

Model testi öncesi öncelikle veride yapı geçerliliğinin ve güvenilirliğinin analizi yapılmıştır. Bunun için ilgili ölçeklerin açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmış; Çıkarılan Ortalama Varyans (Average Variance Extracted) ve Kompozit Güvenilirlik (Composite Reliability) değerleri hesaplanmıştır. Aşağıdaki tabloda Açıklayıcı Faktör Analizi bulguları yer almaktadır.

Tablo 2

Sosyal Medya Etkileşim Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

Sosyal Medya Etkileşim Ölçeği	Faktör Yüğü
Sosyal medyada <i>Hekimoğlu/Mucize Doktor</i> dizisiyle / <i>Fahriye Burak Özçivit çifti/Fazıl Say</i> ile ilgili gönderileri (post'ları) okurum	,858
Sosyal ağ sitelerinde <i>Hekimoğlu/Mucize Doktor</i> dizisiyle / <i>Fahriye Burak Özçivit çifti/Fazıl Say</i> ile ilgili hayran sayfalarını (fan pages) okurum	,888
<i>Hekimoğlu/Mucize Doktor</i> dizisiyle/ <i>Fahriye Burak Özçivit çifti/Fazıl Say</i> ilgili video, grafik gibi içerikleri izlerim	,856
<i>Hekimoğlu/Mucize Doktor</i> dizisiyle / <i>Fahriye Burak Özçivit çifti/Fazıl Say</i> ile ilgili blogları takip ederim	,901
Sosyal ağ sitelerinde <i>Hekimoğlu/Mucize Doktor</i> dizisini/ <i>Fahriye Burak Özçivit çiftini/Fazıl Say</i> 'ı takip ederim	,833
KMO = .796, Açıklanan Varyans = %75.258, $\chi^2 = 1068.762$, $df=10$, $p_{\chi^2} = .001$	
Kaynak Güvenilirliği Ölçeği	Faktör Yüğü
İtimat edilemez-İtimat edilebilir	,881
Dürüst değil- Dürüst	,912
İnanılır değil-İnanılır	,898
Samimi değil- Samimi	,901
Güvenilmez-Güvenilir	,939
KMO = .862, Açıklanan Varyans = %82.174, $\chi^2 = 1343.695$, $df=10$, $p_{\chi^2} = .001$	
Sosyal Etki Ölçeği	Faktör Yüğü
Salgın süresince <i>Dr. Ateş Hekimoğlu/Dr. Ali Vefa</i> karakterinin/ <i>Fahriye Burak Özçivit çiftinin/Fazıl Say</i> 'ın sağlıkla ilgili konularda yaptığı tercihlerin aynısını yaparak ona karşı aidiyet duygusu hissedirim	,950
<i>Dr. Ateş Hekimoğlu/Dr. Ali Vefa</i> karakteri / <i>Fahriye Burak Özçivit çifti/Fazıl Say</i> gibi olmak istiyorsam salgınla ilgili konularda sıklıkla onunla benzer davranışları sergilemeye çalışırım	,959
Salgınla ilgili konularda <i>Dr. Ateş Hekimoğlu/Dr. Ali Vefa</i> karakteriyle/ <i>Fahriye Burak Özçivit çifti/Fazıl Say</i> ile benzer davranışları sergileyerek kendimi onunla bir tutmuş olurum/onunla özdeşleştiririm	,940
KMO = .760, Açıklanan Varyans = %89.618, $\chi^2 = 756.941$, $df=3$, $p_{\chi^2} = .001$	

Modelde yer alan değişkenlere ilişkin korelasyon tablosu ve tanımlayıcı istatistikler ve Çıkarılan Ortalama Varyans (AVE), Kompozit Güvenilirlik (CR) geçerlilik güvenilirlik bulguları aşığdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3

Değişkenlere İlişkin Korelasyon ve Tanımlayıcı İstatistikler

Yapı	SM Kullanım	Kaynak Güvenilirliği	Sosyal Etki
SM Kullanım	1	,364**	,576**
Kaynak Güvenilirliği	,364**	1	,438**
Sosyal Etki	,576**	,438**	1
Ortalama	2,27	6,46	2,38
Std. Sapma	1,077	1,903	1,182
AVE	0,700	0,760	0,847
CR	0,903	0,940	0,943

*korelasyon değeri .01 düzeyinde anlamlıdır.

Mevcut verinin Açıklayıcı Faktör Analizinde ortaya konan yapıları ne ölçüde doğruladığını ortaya koymak üzere AMOS paket programında Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. χ^2 ve buna bağlı χ^2/df oranının 2'den az olması mükemmel uyum olarak değerlendirilirken 2-5 arası değer de kabul edilebilir bulunmaktadır (Marsh and Hocevar 1985). CFI (Comparative Fit Index) ve TLI (Tucker-Lewis Index) için .95 ve üzeri mükemmel uyum olarak değerlendirilmektedir (Hu ve Bentler, 1999). RMSEA (Root-mean-square error approximation) için ise .05 ve altı mükemmel uyum eşiği olarak kabul edilirken .08 ve altı da iyi uyum eşiği olarak görülmektedir (Brown ve Cudeck, 1993). İlgili analiz bulguları ve model uyum iyiliği değerleri verinin yapıyı çok iyi uyum düzeyinde doğruladığını göstermektedir ($\chi^2/df=1,618$, GFI=.95, CFI=.99, NFI=.97, IFI=.99, TLI=.99, RMSEA= .048).

Hipotezlerin Testi

Verilerin analizinde öncelikle dört ayrı anket formunun birlikte değerlendirilebilirliğini ortaya koymaya yönelik Levene F testine göre varyans homojenliği karşılaştırması yapılmış ve varyansların homojen olduğu görülmüştür ($p>.05$). Dolayısıyla modelde yer alan hipotezlerin testi dört veri seti birleştirilerek yapılmıştır.

Tablo 4

Değişkenlere İlişkin Varyansların Homojenliği Testi Bulguları

Varyansların Homojenliği Testi				
	Levene İstatistiği	df1	df2	p
Kaynak Güvenilirliği	,309	3	271	,819
Sosyal Medya Kullanım	1,785	3	271	,150
Sosyal Etki	2,388	3	271	,069

Aşağıdaki tabloda ise araştırma modelinde öngörülen hipotezlerin testine ilişkin yol analiz bulguları yer almaktadır.

Tablo 5

Modelde Yer Alan Değişkenlere İlişkin Yol Katsayıları

Yol	Yol katsayısı	Std. Hata	t
SM Kullanım -> Kaynak Güv.	,574***	,101	5,661
SM Kullanım -> Sosyal Etki	,603***	,070	8,652
Kaynak Güv. -> Sosyal Etki	,185***	,041	4,563

*** $p<.01$

Tablodaki yol katsayıları incelendiğinde sosyal medya kullanım değişkeninin sosyal etki üzerinde anlamlı doğrudan bir etkisi bulunmuştur. Bağımsız değişkenin (sosyal medya kullanım) sosyal etki bağımlı değişkeni üzerindeki etkisinde kaynak güvenilirliğinin aracılık düzeyini ortaya koymak için bağımsız değişkenin sosyal etki bağımlı değişkeni üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri aşağıda raporlanmıştır.

Tablo 6
Aracılık Testine İlişkin Doğrudan ve Dolaylı Yol Katsayıları

Hipotez	Doğrudan etki	Dolaylı etki	Sonuç
SM Kullanım Kaynak Güv. Sosyal Etki	0.534*	0.094*	Kısmi Aracılık

*p<.05

Hipotez testine ilişkin analiz bulguları incelendiğinde sosyal medya kullanım değişkeninin sosyal etki bağımlı değişkeni üzerinde olumlu etkisi olduğuna dair H₁ hipotezi ($\beta=.603$, $p<.001$) ve ilgili değişkenin sosyal etki değişkeni üzerindeki etkisinde aracı rolündeki kaynak güvenilirliği değişkeni üzerindeki etkisine ilişkin öngörülen H₂ hipotezi ($\beta=.574$, $p<.001$) kabul edilmiştir. Kaynak güvenilirliği ve sosyal etki arasındaki ilişkiye yönelik H₃ hipotezi de kabul edilmiştir ($\beta=.185$, $p<.001$).

Sonuç

Hastalık hakkında doğru ve zamanında bilgi, hastalığın yayılmasını durdurma gücüne sahiptir. Farkındalığı yaymak için TV, radyo, outdoor medya, sosyal medya vb. gibi çeşitli medyalar kullanılabilir. Günümüzde sosyal medya, enfeksiyon riski ve kontrol mekanizmaları hakkında bilgi yaymak için oldukça önemli bir platformdur. Kırsal nüfustaki okuryazarlık oranlarının düşük olması nedeniyle, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yazılı ve sosyal medya TV ve radyoya göre daha az etkilidir. Bu nedenle, televizyon ve radyo, nüfusun çoğu tarafından erişilebilir olduklarından, herhangi bir bilginin halka iletilmesinin güçlü yollarıdır (Misra ve Rai, 2018). Bir sosyal ağda, duyarlılıkta azalma ile birlikte bulaşıcı bir hastalığın farkındalığını yaymak, yalnızca o hastalığın etki alanını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda bazı durumlarda bu hastalığın bir salgına dönüşmesini bile engelleyebilir. Farkındalık yaratma çabası merkezi kanun koyuculardan gelmese, bunun yerine bireyler arası aktarılan bilgilere dayansa da sonuç bu yöndedir. Bununla birlikte, kritik bir enfeksiyon oranının ötesinde, farkındalığın yayılması bir hastalığın yayılmasını yavaşlatabilir ve son etki alanını da azaltabilir. Öte yandan, farkındalığın yayılması hastalığın salgın oranlarına ulaşmasını ve nüfusun büyük bölümünü ele geçirmesini ise tamamen engelleyemeyecektir. Ancak, hastalık kolayca tanınırsa ve bilgi hızla yayılırsa, aynı zamanda koruyucu davranışa yönelik güçlü bir eğilim varsa, salgınının farkında olunması, hastalığın enfeksiyon oranını önemli ölçüde düşürülebilecektir (Funk vd., 2009).

Misra vd. (2011), medya kampanyaları aracılığıyla farkındalığın bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı üzerindeki etkilerini görmek için bir modeli geliştirmiş ve modelleme sürecinde, medya kampanyalarının duyarlı bireyler arasında davranış değişikliklerine neden olduğu ve enfeksiyondan tamamen korunan izole bir bilinçli sınıf oluşturduğu varsayılmaktadır. Model, medya kampanyaları arttıkça bulaşıcıların sayısının azaldığını ortaya koymaktadır. Samanta vd. (2013), farkında olan duyarlıların da enfeksiyona karşı savunmasız olduğunu, ancak farkında olmayan duyarlılara göre daha düşük bir oranda olduğunu varsayarak bu modeli genişletmiştir. Öte yandan yüksek miktarda bilgiye maruz kalmak, bireyleri korumak için gerekli olan sağlıklı davranışların gevşemesine ve medya yorgunluğuna neden olabilmektedir. Ayrıca, COVID-19 ile ilgili yanlış bilgi ve söylentiler, sağlıklı davranışları (el yıkama, sosyal mesafe vb.) maskelerken virüsün yayılmasını artıran ve sonuçta bireyler arasında olumsuz fiziksel ve zihinsel sağlık sorunlarına neden olan hatalı uygulamaları teşvik edebilmektedir (Tasnim, 2020). Uzmanların sosyal uzaklaşma çağrılarına bağlı olarak, kendini izole etme ve evden çalışma vb. benimsenen uygulamalar sebebiyle pandemi sürecince bireyler yaşadıkları bölge ve tüm dünyanın pandemiye nasıl tecrübe ettiğini kitle iletişim araçları ve bilhassa da sosyal medya aracılığıyla takip etmişlerdir (Nabity-Grover vd., 2020). COVID-19 vb. kriz ortamlarında medya kampanyalarının duyarlı bireyler arasında davranış değişikliklerine neden olduğu ve enfeksiyondan tamamen korunan izole bir bilinçli sınıf oluşturduğu (Misra vd., 2011) bilinmekle birlikte çok fazla sayıda ve hızda içeriğe maruz bireylerde sosyal

medya yorgunluğuna yol açmamak adına hedef kitle açısından bir filtreleme işlevi de gören içeriğin kaynağı hususu da bu süreçte hiç olmadığı kadar önemli hale gelmiştir.

Nitekim sosyal medya, bireylerin bilgi alışverişinde bulunma ve sosyalleşmeyle birlikte spesifik davranışların geliştirilmesinde önemli bir mecra haline gelirken, COVID-19 pandemisi sürecinde bireyler bu mecraı destek, bilgi alışverişi ve eğlence maksatlı daha fazla kullanır hale gelmişlerdir (Nabity-Grover vd., 2020). Her ne kadar bu mecradaki etkileşimin artması beraberinde daha fazla bilgiye maruz kalma ve yanıltıcı bilgi, komplo teorilerinin hızlı yayılmasını da beraberinde getirirse de artan korku ve kaygıyla birlikte ilgili kurumlar, ünlüler, sağlık uzmanları, diğer insanlar ve bireyin kendi sosyal çevresinden gelen, salgını önleyici tedbir davranışlarına yönelik mesajların daha hızlı yayılmasına da imkân tanımaktadır (Naeem, 2020). Bu noktada, bilgi amaçlı sosyal etki teorisi olarak da yorumlanan sosyal kanıt teorisi öğretisinde de ifade edildiği üzere (Cialdini, 1984), insanlardan COVID-19 pandemisi gibi belirsizlik ortamında, uygun davranıştan emin olunamayan koşullarda diğer insanların davranış ve tepkilerini izleyerek onları taklit etme eğiliminde olmaları; taklit davranışında da hem benzerlik kurabildikleri hem de uzman ve güvenilir buldukları kişilerin davranışını benimseme eğilimi sergilemeleri beklenmektedir. Dolayısıyla, bu mecralar COVID-19 gibi yeni bir virüsün yüksek riskli algısından hareketle, kişisel ve toplumsal tedbir ve korunmayı artırabilecek sağlığı koruyucu davranışların tutundurulmasına ve benimsenmesine, bir nevi pazarlanmasına aracılık edecektir (Hong ve Collins, 2006). Bu kapsamda COVID-19 pandemisi sürecinde Sağlık Bakanlığı tarafından kamuoyunu bilgilendirme ve farkındalık yaratmak amacıyla hazırlanan kamu spotları ve 'Evde Kal' görsellerindeki kaynak kişinin/kişilerin hedef kitlede yarattığı sosyal etki ve hedef kitlenin söz konusu kaynak kişiyle/kişilerle olan sosyal medya etkileşimi arasındaki ilişkide kaynak güvenilirliğinin aracılık rolünü irdeleyen bu araştırmada elde edilen sonuçlara göre kaynağa ilişkin sosyal medya içeriğinin kullanımı kaynağın bireydeki sosyal etkisini arttırmaktadır. Kanaat önderi olarak kabul edilen kişiler onları inandırıcı bulan bireyleri harekete geçirerek ve ikna ederek sosyal hareketlere yardımcı olmaktadır (Benford ve Snow, 2000). Dolayısıyla pandemi gibi kitlesel mücadele gerektiren sosyal hareketler açısından mesajın çerçevelenmesinde kaynağın inandırıcılığı ve ikna ediciliğinin önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Kaynak konumundaki kişi/karakter ile ilgili sosyal medya içeriğinin kullanımı, ilgili kişi/karakterin algılanan güvenilirliğini de olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca kaynağın güvenilir olduğu ölçüde sosyal etkisinin arttığı da görülmüştür. Zira kaynak güvenilirliği modeline (Hovland,1953) göre de kaynak hedef kitle tarafından güvenilir, inanılır ve uzman algılandığı ölçüde, verdiği mesaj içselleştirilecek ve kaynağın ikna etkisi artacaktır. Ünlü kişilerin COVID-19 pandemi sürecinde sosyal amaçlı reklamlarda yer almasının bireylerdeki davranışsal niyetleri etkileyip etkilemediğini irdeleyen çalışmalarında Gupta vd. (2020) de kaynak güvenilirliğinin sosyal amaçlı reklamlara karşı tutumu olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada da mevcut bulgulara paralel olarak kaynak konumundaki ünlünün güvenilir algılandığı ölçüde sosyal medya içerikleri ve kamu spotları formunda verdiği mesajların hedef kitle üzerinde istenen etkiyi sağlayabildiği görülmüştür.

Sonuç olarak COVID-19 pandemisine yönelik hazırlanan kamu spotları ve 'Evde Kal' görsellerindeki kaynak kişinin/kişilerin hedef kitlede yarattığı sosyal etki ve hedef kitlenin söz konusu kaynak kişiyle/kişilerle olan sosyal medya etkileşimi arasındaki ilişkide kaynak güvenilirliği kısmi aracılık rolüne sahiptir. Buradan hareketle, özellikle pandemi sürecinde artan sosyal medya tüketim süreleri de gözetilerek toplumu bilinçlendirme ve önleyici tedbirlere teşvik etmeye yönelik mesaj içerikleri için en etkin kanalın sosyal medya olarak değerlendirilebileceği; bu kanalda da kaynak konumunda etkin figürlerin etkin mesaj içerikleri ile hedef kitleye yönelik iletişim çabalarında bulunulması gerektiğini ifade etmek mümkündür.

Bu sonuçlara göre, teorik olarak kaynak güvenilirliğinin sosyal etki üzerindeki etkisi COVID-19 pandemisi iletişim çabalarında da pratik olarak ortaya konulmuştur. Bununla birlikte kaynak güvenilirliğinin sosyal medya

kullanımı ve sosyal etki arasındaki ilişkide aracı etkisi de COVID-19 pandemisi iletişim çabaları açısından önemli bir katkı olarak alanyazına kazandırılmıştır. Uygulayıcılar açısından, kampanyaya dahil edilen gerçek kişi ve kurgu karakterlerin her birinin güçlü olmasından hareketle mesajda neyin, nasıl söylendiği kim tarafından söylendiğinden nispeten daha fazla önem arz etmektedir. O halde güçlü karakterlerle tasarlanacak iletişim çabalarında mesaj içeriği üzerinde daha fazla durulması gereken bir husustur. Sosyal olarak ise salgınla mücadele sürecinde vatandaşları işbirliğine davet eden kamu spotlarının son derece önemli bir araç olarak etkinliği düşünüldüğünde, bu iş birliği çağrısının inanılır, güvenilir ve uzman kişiler tarafından yapılması halinde daha kısa sürede ve daha etkili sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılacağı göz ardı edilmemelidir. Öte yandan, hastalığa ilişkin bireylerin sağlığını koruma ve hem bireysel hem de toplumsal ölçekte önlem alma ve salgınla ilgili güncel bilgileri edinmek için yetkili ve güvenilir kaynaklara yönlendirme; yetkili kaynakların da ilgili davranışları teşvik edici medya içeriklerinde ise mesaj sıklığı ve güncel içerik sunulması hususuna dikkat etmeleri önerilmektedir (Garfin vd., 2020). Bu sayede toplumsal hayatın olağan akışına kavuşması; normalleşme sürecinin kalıcı ve sürdürülebilir olması sağlanabilecektir.

Bu araştırma kolayda örnekleme yoluyla online ulaşılabilen katılımcılarla yürütülmüştür. Bu durum elde edilen sonuçların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Öte yandan bu çalışmada kamu spotları ve Evde Kal çağrılarına yönelik iletişim çabalarının yer aldığı çeşitli mecralar açısından bir etkinlik karşılaştırması yapılmamıştır. Gelecekte yürütülecek olan çalışmalar açısından bu husus dikkate alınabilir. Ayrıca pandemiye yönelik olarak yürütülen iletişim çabaları konusunda literatürün henüz oluşmakta olması kuramsal bir sınırlılığı da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmayla gelecekte yürütülecek olan çalışmalara öngörü sağlamak amaçlanmaktadır. Son olarak finansal kısıtlar nedeniyle katılımcılara herhangi bir teşvik (initiative) sunulamamış olması sebebiyle kamu spotu videosu ya da 'Evde Kal' görseline maruz kalınarak yanıt verilecek anket formuna katılımcı ilgisi nispeten düşük kalmıştır. Dolayısıyla gelecekte yürütülecek olan çalışmalarda katılımcılara gerek teşviklerin sunulması noktasında gerekse de anketle veri toplama yerine deneysel desenlere ya da nörobiyolojik ölçümlere imkân sunan araştırma tasarımlarının benimsenmesi önerilebilir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre teorik olarak kaynak güvenilirliğinin sosyal etki üzerindeki etkisi COVID-19 pandemisi iletişim çabalarında da ortaya konulmuştur. Bununla birlikte kaynak güvenilirliğinin sosyal medya kullanımı ve sosyal etki arasındaki ilişkide aracı etkisi de COVID-19 pandemisi iletişim çabaları açısından önemli bir katkı olarak literatüre kazandırılmıştır. Elde edilen sonuçların COVID-19 pandemisi sürecinde iletişim kampanyaları tasarlayan kamu kurum ve kuruluşları ve markalara öngörü sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- Akar, E., Yüksel, H.F. ve Bulut, Z. A. (2015). The impact of social influence on the decision-making process of sports consumers on Facebook. *Journal of Internet Application and Management*, 6(2), 5-27. doi: doi.org/10.5505/iuyd.2015.40412
- Akova, S. (2017). Sigarayı bırak, hayatı bırakma sloganlı kamu spotları örneklemelerinin alımlama analizi yöntemi ile incelenmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 15-36. doi: doi.org/10.30692/sisad.362259.
- Berlyne, D. E. (1970). Novelty, complexity and hedonic value. *Perception and Psychophysics*, 8, 279-286. doi: doi.org/10.3758/BF03212593.
- Barari, S., Caria, S., Davola, A., Falco, P., Fetzer, T., Fiorin, S., Hensel, L., Ivchenko, A., Jachimowicz, J., King, G., Kraft-Todd, G., Ledda, A., MacLennan, M., Mutoi, L., Pagani, C., Reutskaja, E., Roth, C. ve Slepoy, F.R. (2020). Evaluating the COVID-19 public health messaging in Italy: Self-reported compliance and growing mental health concerns (Working Paper). Erişim adresi: <https://gking.harvard.edu/files/gking/files/covid-italy.pdf>
- Basil, M. (1996). Identification as a mediator of celebrity effects. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 40(4), 478-495. doi: doi.org/10.1080/08838159609364370.
- Benford, R. ve Snow, D. (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual Review of Sociology*, 26 (2000), 611-639. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/223459>.
- Biswas, S.; Hussain, M. ve O'Donnell, Kathleen (2009). Celebrity endorsements in advertisement and consumer perceptions: A cross-cultural study. *Journal of Global Marketing*, 22, 121-137. doi: doi.org/10.1080/08911760902765940.
- Browne, MW. ve Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. Bollen, K.ve Long, J. (Eds). *Testing structural equation models* (ss.136-162) içinde. Sage; Newbury Park, CA.
- Chambres, P., Bonin, D., ve Grenier, K. (2001). Indirect and subliminal "mere exposure" effect: Implicit aspect of attitude formation. *Current psychology letters* [Online], 2001/1, 4 | 2001, Online since 05 September 2003, connection on 13 September 2021. doi: doi.org/10.4000/cpl.179
- Cialdini, R.B. (1984). *The psychology of persuasion*. New York, NY: Quill WilliamMorrow
- Çelebi, E, Özgüzel, S. (2021). Covid-19 Pandemi sürecine yönelik kamu spotlarının etkinliği üzerine bir araştırma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (Pandemi Özel Sayısı), 3453-3474. doi: doi.org/10.26466/opus.810640.
- Dal Canbazoglu, A. (2020). Türkiye'de Covid-19 Yeni Koronavirüs hastalığı vakasının ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı ilk günlerde yayınlanan kamu spotu ve reklamların izleyici üzerindeki etkisi. *Turkish Studies*, 15(6), 351-389. doi: <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43904>

- Di gangi, P.M. ve Wasko, M. (2016). Social media engagement theory: Exploring the influence of user engagement on social media usage. *Journal of Organizational and End User Computing*, 28(2), 53-73. doi: doi.org/10.4018/JOEUC.2016040104
- Doğan, S. (2018). *Özdeşleşmenin reklama karşı tutum ve satın alma niyeti üzerindeki etkisinde ünlü-ürün uyumunun ilımlaştırıcı rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Dolan, R., Conduit, J., Fahy, J., Brodie, R. J., Hollebeek, L. D. ve Conduit, J. (2016). *Social media engagement: A construct of positively and negatively valenced engagement behaviour*. R.J. Brodie, L.D. Hollebeek & J. Conduit (Eds.), *Customer engagement: Contemporary issues and challenges* (pp. 102–102) içinde. London, UK: Routledge.
- Dolan, R., Conduit, J., Frethey-Bentham, C., Fahy, J. ve Goodman, S. (2019). Social media engagement behavior: A framework for engaging customers through social media content. *European Journal of Marketing*, 53(10), 2213-2243. doi: doi.org/10.1108/EJM-03-2017-0182.
- Ersan, M. ve Avşar, Z. (2020) Sağlık Bakanlığının Koronavirüs (Covid-19) salgınına ilişkin hazırladığı kamu spotları üzerine göstergebilimsel bir analiz, *Ulakbilge*, 52 (2020 Kasım), 1336–1345. doi: doi.org/10.7816/ulakbilge-08-54-07.
- Everett, J. A. C., Colombatto, C., Chituc, V., Brady, W. J. ve Crockett, M. (2020, March 20). The effectiveness of moral messages on public health behavioral intentions during the COVID-19 pandemic. doi: https://doi.org/10.31234/osf.io/9yqs8.
- Funk, S., Gilad, E., Watkins, C. ve Jansen, V.A.A. (2009). The spread of awareness and its impact on epidemic outbreaks. *National Academy of Sciences*, 106(16), 6872-6877. doi: doi.org/10.1073/pnas.0810762106.
- Garfin, D.R., Silver, R.C. ve Holman, E.A. (2020). The Novel Coronavirus (Covid-2019) outbreak: Amplification of public health consequences by media exposure. *Health Psychology*, 39(5), 355-357. doi: doi.org/10.1037/hea0000875.
- Gupta, Yuvika & Agarwal, Sonal & Singh, P. (2020). Examining the role of celebrity on social media during Covid-19 outbreak. *Xi'an Jianshu Keji Daxue Xuebao/Journal of Xi'an University of Architecture & Technology*, 12(7), 491-505. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/342887598_Examining_the_role_of_Celebrity_on_social_media_during_Covid-19_outbreak.
- Hallock, W., Roggeveen, A. ve Crittenden, V. (2019). Firm-level perspectives on social media engagement: An exploratory study. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 22(2), 217-226. doi: doi.org/10.1108/QMR-01-2017-0025.
- Harmon, R. ve Coney, H. (1982). The persuasive effects of source credibility in buy and lease situations. *Journal of Marketing Research*, 19 (2), 255-260. doi: doi.org/10.2307/3151625.

- Harrison, A. A. (1968). Response competition, frequency, expectancy behavior and liking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9 (4), 363-368. doi: doi.org/10.1037/h0026055.
- Hendler, J., ve Golbeck, J. (2008). Metcalfe's law, Web 2.0, and the semantic web. *Journal of Web Semantics*, 6(1), 14–20. doi: doi.org/10.1016/j.websem.2007.11.008.
- Hoffner, C. ve Buchanan, M. (2005). Young adults' wishful identification with television characters: The role of perceived similarity and character attributes. *Media Psychology*, 7(4), 325-351. doi: doi.org/10.1207/S1532785XMEP0704_2.
- Hoffman, S.J., Mansoor, Y., Natt, N. *et al.* (2017). Celebrities' impact on health-related knowledge, attitudes, behaviors, and status outcomes: protocol for a systematic review, meta-analysis, and meta-regression analysis. *Systematic Review*, 6 (1), 13. doi: doi.org/10.1186/s13643-016-0395-1
- Holt, C.L., Clark, E.M., Roth, D.L., Crowther, M., Kohler, C., Fouad, M., Foushee, R., Lee, P.A. ve Southward, P.L. (2010). Development and validation of an instrument to assess perceived social influence on health behaviors. *Journal of Health Psychology*, 15(8), 1225–1235. doi: 10.1177/1359105310365178
- Hong, S. ve Collins, A. (2006). Societal responses to familiar versus unfamiliar risk: Comparisons of influenza and SARS in Korea. *Risk Analysis*, 26 (5), 1247–1257. doi: 10.1111/j.1539-6924.2006.00812.x.
- Hovland, C. I., Janis, I. L. ve Kelley, H. H. (1953). *Communication and persuasion*. New Haven: Yale University Press.
- Hu, L., ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis. Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modelling*, 6(1),1-55. doi: doi.org/10.1080/10705519909540118
- Imperial College COVID-19 Response Team (2020). Report 9: *Impact of non-pharmaceutical interventions (NPIs) to reduce COVID-19 mortality and healthcare demand*. Erişim adresi: <https://www.imperial.ac.uk/media/imperial-college/medicine/sph/ide/gida-fellowships/Imperial-College-COVID19-NPI-modelling-16-03-2020.pdf>
- Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68. doi: /doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003
- Kelman H.C. (1961). Processes of opinion change. *Public Opinion Quarterly*, 25, 57-78. Erişim adresi: <https://scholar.harvard.edu/files/hckelman/files/ProcessesofOpinion.pdf>
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (5th ed.). New York: The Guilford Press.
- Lee, D., Hosanagar, K. ve Nair, H. (2018). Advertising content and consumer engagement on social media: Evidence from Facebook. *Management Science*, 64(11), 4967–5460. Doi: doi.org/10.1287/mnsc.2017.2902

- Marsh, H. W. ve Hocevar, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: first and higher order factor models and their invariance across groups, *Psychological Bulletin*, 97 (3), 562-582. doi: doi.org/10.1037/0033-2909.97.3.562.
- Malthouse, E. C., Haenlein, M., Skiera, B., Wege, E. ve Zhang, M. (2013). Managing customer relationships in the social media era: Introducing the social CRM house. *Journal of Interactive Marketing*, 27(4), 270–280. doi: doi.org/10.1016/j.intmar.2013.09.008.
- McCracken, M. (1989). Who is the celebrity endorser? Cultural foundations of the endorsement process. *Journal of Consumer Research*, 16(3), 310-321. doi: doi.org/10.1016/j.intmar.2013.09.008.
- McGuire, W. J. (1985). *Attitudes and attitude change*. G. Lindzey and E. Aronson (Eds.), Handbook of social psychology (3rd ed.), Volume II: Special fields and applications içinde. New York: Random House.
- Misra, A.K. ve Rai, R.K. (2018). Modeling the control of infectious diseases: Effects of TV and social media advertisements. *Mathematical Biosciences and Engineering*, 15(6), 1315-1343. doi: doi.org/10.3934/mbe.2018061.
- Misra, A.K., Sharma, A. ve Singh, V. (2011). Effect of awareness programs in cotroling the prevalence of an epidemic with time delay, *Journal of Biological Systems*, 19 (2011), 389-402. doi: doi.org/10.1142/S0218339011004020
- Mohsin, M. (2020, 6 Ağustos). 10 Social Media Statistics You Need to Know in 2021 [Infographic] Erişim adresi: <https://www.oberlo.com/blog/social-media-marketing-statistics>.
- Nabity-Grover, T., Cheung, C. M. K. ve Thatcher, J. B. (2020). Inside out and outside in: How the COVID-19 pandemic affects self-disclosure on social media. *International Journal of Information Management*, 55(2020), 1-5. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/Inside-out-and-outside-in%3A-How-the-COVID-19-affects-Nabity-Grover-Cheung/ee26ba055a1399204948274c874fcf9cd2d37512>.
- Naeem, M. (2020). The role of social media to generate social proof as engaged society for stockpiling behaviour of customers during Covid-19 pandemic. *Qualitative Market Research: An International Journal*. 24(3), 281-301. doi: 10.1108/QMR-04-2020-0050.
- Nurfebiaraning, S. ve Mutia, Lu'lu (2020). Analysis of audience response to public service advertisement about Covid-19 in Instagram. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 510, 24-30. doi: doi.org/10.2991/assehr.k.201219.004.
- O'Connor, K. (2017). Attitudes exposed: How repeated exposure leads to attraction. Erişim adresi: <http://socialpsychonline.com/2017/01/attraction-psychology-mere-exposure/>.
- Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39–52. doi: doi.org/10.1080/00913367.1990.10673191.

- Perloff, R. M. (2003). *The Dynamics of persuasion. Communication and attitudes in the 21st century* (2nd ed). New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Samanta, S., Rana, S., Sharma, A., Misra, A.K. ve Chattopadhyay, J. (2013). Effect of awareness programs by media on the epidemic outbreaks: A mathematical model. *Applied Mathematics and Computation*, 219 (12), 6965-6977. doi: doi.org/10.1016/j.amc.2013.01.009.
- Sieglwart Lindenberg, Janneke F. Joly, and Diederik A. Stapel (2011). The Norm-activating Power of Celebrity: The Dynamics of Success and Influence. *Social Psychology Quarterly*, 74(1) 98–120. doi: doi.org/10.1177/0190272511398208.
- Shahbaznezhad, H., Dolan, R. ve Rashidirad, M. (2021). The role of social media content format and platform in users' engagement behavior. *Journal of Interactive Marketing*, 53(2021), 47–65. doi: doi.org/10.1016/j.intmar.2020.05.001.
- Schivinski, B., Christodoulides, G. ve Dabrowski, D. (2016). Measuring consumers' engagement with brand-related social-media content: development and validation of a scale that identifies levels of social-media engagement with brands. *Journal of Advertising Research*, 56(1), 64-80. doi: 10.2501/JAR-2016-004.
- Shao, G. (2009). Understanding the appeal of user-generated media: A uses and gratification perspective. *Internet Research*, 19(1), 7-25. doi: doi.org/10.1108/10662240910927795.
- Tasnim, S., Hossain, M. M. ve Mazumder, H. (2020). Impact of rumors and misinformation on COVID-19 in social media. *Journal of preventive medicine and public health = Yebang Uihakhoe chi*, 53(3), 171–174. doi: doi.org/10.3961/jpmp.20.094.
- Thompson, H., Verity, R., Volz, E., Wang, H., Wang, Y., Walker, P. G., ... Ghani, A. C. (2020, 16 Mart). Impact of non-pharmaceutical interventions (NPIs) to reduce COVID- 19 mortality and healthcare demand. *Imperial College London* (16-03-2020), doi:https://doi.org/10.25561/77482.
- Till, B. D. ve Busler, M. (2000). The match-up hypothesis: Physical attractiveness, expertise, and the role of fit on brand attitude, purchase intent and brand beliefs. *Journal of Advertising*, 29(3), 1–13. doi: doi.org/10.1080/00913367.2000.10673613.
- Uluğ Yurttaş, Ö. (2021). Covid-19 pandemisi ve kamu spotu reklamları üzerine bir inceleme, *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(1), 213-231. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tojdac/issue/59046/821168>.
- Utych, S. M. ve Fowler, L. (2020). Age-based messaging strategies for communication about COVID-19. *Journal of Behavioral Public Administration*, 3(1), 1-14. doi: doi.org/ doi.org/10.30636/jbpa.31.151.
- Zaichkowsky, J. L. (1985). Measuring the involvement construct. *The Journal of Consumer Research*, 12(3), 341–352. doi: doi.org/10.1086/208520.
- Most popular social networks worldwide as of July 2021, ranked by number of active users. Erişim adresi: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>

Extended Abstract

Purpose

The present study aims to investigate the roles of source credibility and individuals' social media engagement efforts (social media consumption in main) on the message sources' (celebrity and the media characters) social influence on the audience. The stimulus used in the study were the public service announcements and social media posts featuring famous characters from TV series and media that were shared on mass media by public institutions (TV, social media platform-Instagram) during the novel COVID-19 pandemic. In this study it is aimed to test the effect of the social media consumption variable (direct and indirect) on social influence along with source credibility's mediator role.

Design and Methodology

The study adopted a quantitative research method to test the hypotheses for the predicted relationships between the variables in the research model. It was aimed to explain the roles of source credibility and individuals' social media engagement with the sources on their social influence over the audience. The stimulus was the content created on mass media by public institutions (TV, social media platform-Instagram) during the pandemic, featuring famous characters from movies and TV series.

Since the emergence of the first COVID-19 case in Turkey (March 11, 2020), the Ministry of Health has broadcasted public service announcements on TV and various social media platforms such as YouTube, promoting preventive measures against the virus. Fahrettin Koca, The Minister of Health, has constantly been sharing these content on his personal Instagram profile. The stimuli demonstrated in this study included those posts. Research data was collected between March 2020 and February 2021 via online survey including the relevant public announcements. While the population consists of all the individuals in Turkey who were exposed to this content, the participants were recruited through the researchers' own social media accounts (Facebook, WhatsApp, Twitter, Instagram) using the convenience sampling method (could not reach the entire population due to time, financial constraints, etc.). For this purpose, four surveys were designed, consisting of the public service announcements and social media content shared by the Ministry of Health during the pandemic. Two of the surveys included Instagram posts featuring real celebrities (Fazıl Say and Fahriye-Burak Özçivit) shared by the Minister of Health, while the other two included two public service announcements featuring characters from popular TV series (Hekimoğlu and Dr. Ali Vefa). The analyses were carried out on the final 275 out of the 305 participants after extracting the data obtained from careless participants. The data was analyzed using the SPSS 23 and AMOS softwares.

Findings

The findings and goodness of fit values of the model developed within the scope of the study indicate that the data fits the model ($\chi^2 / df = 1.618$, GFI = .95, CFI = .99, NFI = .97, IFI = .99, TLI = .99, RMSEA = .048). All three hypotheses tested within the scope of the model were supported.

It was revealed that the social media consumption variable has a significant direct effect on social influence ($\beta = .603$, $p < .001$). In other words, the use of social media content related to a person or character from the source position positively affects the social influence that this person or character has over the audience. In other words, the use of source-related social media content increases the social influence that the source has on the

individual. The use of social media content related to a character (as a source) positively affects the perceived credibility of related characters. ($\beta=.574$, $p<.001$) The credibility of the person or character (as a source) positively affects the social influence that this person or character has ($\beta = .185$, $p <.001$). In other words, a higher source credibility is associated with higher social influence. Overall, source credibility partially mediates the relationship between the social media consumption and social influence variables.

Research Limitations

In this study the data was collected through convenience sampling. Therefore, it provides results limited to the sample drawn. On the other hand, the study did not make an effectiveness comparison of the various channels where the communication efforts for the public service announcements and 'Evde Kal' campaign were broadcasted. This issue may be considered in future studies. Finally, the participants were offered no incentives, leading to low participant interest in the survey that was based on exposure to the public service announcements and the 'Evde Kal' visual materials. Therefore, it is suggested that future studies might provide incentives to participants and adopt research based on experimental designs or neurobiological measurements instead of collecting data through surveys.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The results obtained in this study have confirmed the theoretical effect that source credibility has on social influence in the case of communication efforts carried out during the COVID-19 pandemic. Additionally, source credibility's mediator role in the relationship between social media consumption and social influence has also been revealed.

For practitioners, the content of the message is as important as the type of source (real person or fictional characters) featured in the campaign since all of them are considered to be strong characters. Therefore, there is a need to focus on the content, and other related issues like frequency, medium of the message in communication efforts featuring credible characters. The social media content created by those sources should also be attractive so that individuals might follow and build internalization of the messages they give (in this case, preventive measures related messages shared by them).

Considering the effectiveness of public service announcements that urge citizens to cooperate against the pandemic, it is important to bear in mind that if this call for cooperation is made by credible, reliable sources, it will be possible to achieve more effective results in a shorter amount of time. By doing this, it will also be easier to achieve normalization and go back to the old-normal.

Originality / Value

Accurate and timely shared information on the COVID-19 pandemic has the power to halt the spread of the disease, and public service announcements that encourage cooperation among citizens are an extremely important tool to fight against the pandemic. The present study is valuable in terms of revealing the effectiveness of public service announcements during a health crisis that requires citizens' cooperation. In Turkey, there are studies investigating the effectiveness analysis of the public service announcements on COVID-19 with a phenomenological approach (Yurttaş, 2021), a semiotic approach (Ersan & Avşar, 2020), a descriptive approach (Canbazoğlu, 2020; Çelebi & Özgüzel, 2021) and a content analysis approach (Yesilyurt, 2021). However, these studies include no direct evaluations on the involvement of celebrities and media

characters as sources in communication during the COVID-19 pandemic, and there are no studies that examine the cause-and-effect relationships with a structural model and a quantitative research design. Therefore, the present study is expected to contribute to the literature by discussing the mediating role of source credibility and social media consumption of the relevant sources' content in the communication efforts (public service announcements in main) during the COVID-19 pandemic.

Araştırmacı Katkısı: Nezahat EKİCİ (%50), Semra DOĞAN (%50).

Finansal Krizin Denetçi İhtiyatlılığı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği¹

Serkan TERZİ² - İlker KIYMETLİ ŞEN³

Başvuru Tarihi: 19.05.2021

Kabul Tarihi: 13.09.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2007 yılında başlayan küresel finansal krizin Türkiye’de denetçi ihtiyatlılığı üzerine etkisinin incelenmesidir. Bu amaç için Borsa İstanbul’da 2005-2011 yılları arasında işlem gören 138 işletme analizde kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler, literatürdeki çalışmalardan seçilmiştir. Bu çalışmada finansal krizin denetçi ihtiyatlılığı üzerine etkisi olup olmadığını test etmek amacıyla lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Ayrıca, kriz öncesi (2005-2006) ile kriz dönemi (2008-2009) arasında ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla da t-testi kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda literatürle uyumlu bir şekilde, denetçiler tarafından kriz döneminde süreklilikle ilgili daha ihtiyatlı davrandıkları, bu durumun kriz sonrasında (2010-2011) da devam ettiği görülmüştür. Ancak kriz sonrası süreklilikle ilgili görüşlerin kriz dönemine göre biraz daha esnediği tespit edilmiştir. Analize dahil edilen gözlemlerin kriz öncesi ve kriz dönemine göre aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadıklarını tespit etmek için uygulanan t-testi sonucuna göre önemli bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca kriz dönemi ile kriz sonrası dönem arasında denetçilerin ihtiyatlılıkları açısından da istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Bunun yanında; piyasa değerinin doğal logaritması, toplam aktifin doğal logaritması, aktif karlılık oranı ile cari oran değişkenlerinin süreklilik değerlendirmesi açısından istatistiksel olarak anlamlı oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca denetçi görüşünün dört büyük denetim firması tarafından verilip verilmemesi ise istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Denetim, İhtiyatlılık, Süreklilik, Finansal Kriz, Borsa İstanbul

Atıf: Terzi, S. ve Kıymetli Şen, İ. (2021). Finansal krizin denetçi ihtiyatlılığı üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 791-804.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, serkanterzi@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0151-8082

³ İstanbul Ticaret Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe ve Denetim Bölümü, ilksen@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6175-3397

The Impact of the Financial Crisis on Auditor Conservatism: Evidence from Turkey

Serkan TERZİ⁴ - İlker KIYMETLİ ŞEN⁵

Submitted by: 19.05.2021

Accepted by: 13.09.2021

Article Type: Research Article

Abstract

The purpose of this study is to examine the effect of the global financial crisis that started in 2007 on auditor conservatism in Turkey. We used 138 companies traded in Borsa Istanbul between 2005-2011 in the analysis. We selected the variables used in the research from studies in the literature. In this study, the logistic regression model to test whether the financial crisis has an impact on auditor conservatism. In addition, we applied a t-test to test whether there is a relationship between pre-crisis (2005-2006) and crisis period (2008-2009). As a result of the study, we observed that the auditors acted more cautiously about the continuity in the crisis period in line with the literature, and this situation continued after the crisis (2010-2011). However, we found that the views on the continuity after the crisis stretched more than the crisis period. We concluded no significant difference in the t-test results to determine whether there was a statistically significant difference between the observations included in the analysis before and according to the crisis period. In addition, we ascertained that there is no statistically significant difference between the crisis period and the post-crisis period in terms of the conservatism of the auditors. Besides, we concluded that the natural logarithm of the market value, the natural logarithm of the total asset, the asset profitability ratio, and the current ratio variables are statistically significant in terms of continuity assessment. In addition, whether or not Big4 audit firms gave the auditor's opinion was not observed to be statistically significant.

Keywords: Accounting, Auditing, Conservatism, Continuity, Financial Crisis, Borsa İstanbul

⁴ Çankırı Karatekin University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of Business, serkanterzi@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0151-8082

⁵ Istanbul Commerce University, Faculty of Business, Department of Accounting and Auditing, ilksen@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6175-3397

Giriş

2007 yılında başlayan küresel finansal kriz, çok sayıda işletmeyi etkilemiştir. Küresel krizin etkisiyle satışlarda azalma ve borç ödeme gücündeki azalma nedeniyle de çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır.

Küresel finansal kriz, birçok ülkeyi derinden etkilemiştir. Ayrıca 1929 yılında yaşanmış olan büyük ekonomik buhran da dâhil olmak üzere bu kriz, diğer krizlerden oldukça farklı ve dünyada bugüne kadar yaşanan ilk gerçek küresel kriz olmuştur (Öztürk ve Gövdere, 2010, s.378; Ertuğrul, İpek ve Çolak, 2010, s.60). Bu krizin ortaya çıkmasındaki en önemli neden, Mortgage krizi olmasına rağmen, piyasaların yapısı, denetim eksiklikleri ve izlenmiş olan politikalar da bu sürece etki etmiştir (Öztürk ve Gövdere, 2010, s.382).

Amerika’da Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu (National Bureau of Economic Research)’na göre Amerika’da küresel finansal kriz, Aralık 2007 yılında başlamış ve Haziran 2009 yılında sonlanmıştır. Amerika’da küresel kriz yaklaşık 18 ay sürmüş ve Amerika’daki son 60 yıldaki en uzun resesyon dönemine neden olmuştur. Her ne kadar küresel finansal krizin ortaya çıkardığı resesyon resmi olarak Haziran 2009’da sonlanmış olsa da ekonomide iyileşme etkisi 2009 yılında az olmuştur (Beams ve Yan, 2015, s.160). Bazı ülkelerde ise bu krizin etkileri 2009 yılında ortaya çıkmıştır (Al-Hroot, Al-Qudah ve Alkharabsha, 2017, s.151). Benzer şekilde Türkiye’de de küresel finansal krizin etkileri hissedilmiştir. Ancak Türkiye’de bu krizin etkileri, 2008 yılının özellikle ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanmıştır (Ertuğrul ve diğerleri, 2010, s.63).

Küresel finansal krizin etkisi sadece ülkelerin bankacılık sektörü ve finansal piyasaları üzerinde olmamıştır. Bu krizle birlikte çeşitli düzenleyici kuruluşlar tarafından da düzenlemeler yapılmış ve buna bağlı olarak denetim mesleği de önemli ölçüde etkilenmiş ve daha ihtiyatlı düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda Avrupa Komisyonu 2010’da, IFAC tarafından 2010’da, PCAOB tarafından da 2011 ve 2014’de denetçi görüşü ve özellikle de işletmenin sürekliliği konularına odaklanılmıştır (Sanoran, 2018, s.164). Türkiye’de ise Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından BDS 570 “İşletmenin Sürekliliği” ile ilgili düzenleme yayınlanmıştır. Yapılan bu düzenleme ile denetçilerin işletmelerin sürekliliğini değerlendirmelerine ilişkin sorumluluklar getirilmiştir. Ayrıca hazırlanacak denetçi raporlarında da müşteri işletmelerin sürekliliği ile ilgili önemli belirsizlik olması halinde görüş verilmesi gerektiği belirtilmiş ve bu görüşe ilişkin örneklere yer verilmiştir.

Küresel kriz nedeniyle iş dünyası ve yasal düzenlemelerdeki değişiklikler nedeniyle denetçilerin süreklilikle ilgili raporlamaları da önemli ölçüde etkilenmiştir. Şöyle ki, küresel krizle birlikte artan süreklilik riskine bağlı olarak denetim riskleri de yükselmiştir. Buna bağlı olarak da denetçiler tarafından hazırlanan denetçi raporlarında işletmelerin sürekliliğine yönelik görüşlerin veya durumların açıklanması gerekli hale gelmiştir (Xu, Jiang, Fargher ve Carson, 2011). Nitekim daha önce yaşanmış olan Enron skandalı nedeniyle işletmenin sürekliliğine ilişkin görüş ve raporlama önemli hale gelmiştir. Literatürde Geiger, Raghunandan ve Rama (2005), Nogler (2008), Feldmann ve Read (2010), Fargher ve Jiang (2008) yapılmış olan çalışmalarda, işletmelerin sürekliliğine yönelik görüşlerdeki doğruluk oranının krizlerden etkilendiğini ortaya konmuştur.

Dünyada yaşanmış olan Enron skandalından sonra denetçiler, kriz döneminden sonra ortaya çıkabilecek dava riskini azaltmak, itibarlarını artırmak ve düzenleyici kurumların incelemelerini azaltmak için daha ihtiyatlı davranmaya başlamışlardır (Geiger ve diğerleri, 2005, s.21-22; Fargher ve Jiang, 2008, s.55-56). Bu nedenle de kriz döneminde denetçiler, davalardan kaçınmak amacıyla daha nitelikli denetim raporları hazırlayabilmekte (Pinnuck, 2012, s.7) ve buna bağlı olarak da süreklilikle ilgili görüş verme olasılıkları artmaktadır (Carcello ve Palmrose 1994; LaSalle ve Anandarajan, 1996; Herbohn ve Rangunathan, 2008).

Bu çalışmada yaşanmış olan son küresel finansal krizin Türkiye’de denetçilerin ihtiyatlılıkları üzerindeki etkileri ile finansal kriz öncesi ile kriz dönemi arasındaki ilişki incelenmiştir.

Literatür Taraması

Krizle birlikte azalan satışlar nedeniyle çok sayıda işletme, ek finansman kaynağına ihtiyaç duymuştur. Ancak finans kuruluşları, en güçlü müşterileri dışındaki işletmelere kredi verme konusunda isteksiz davranmıştır. Bu durum, bazı işletmelerin ihtiyaç duymuş olduğu likiditeyi sağlayamamasına neden olmuştur. Yaşanmış olan likidite sorunu da işletmelerin hayatlarını sürdürme becerisini etkilemiştir. Bunun sonucu ise denetçileri, işletmelerin sürekliliğine yönelik değerlendirmelerde daha ihtiyatlı davranmaya yönlendirmiştir (Beams ve Yan, 2015, s.162).

Denetçiler tarafından işletmelerin finansal tablolarıyla ilgili verdikleri görüşlerde sürekliliğe dikkat çekmeleri, finansal tablo kullanıcıları açısından önemlidir ve bir uyarı niteliği taşımaktadır. Şöyle ki, görüşte yer alan süreklilikle ilgili değerlendirmeler, işletmelerin yeni kaynak (özsermaye veya yeni kredi) bulmalarını zorlaştırabilmektedir. Bu zorluklar da işletmelerin yeni kaynaklara erişimini sınırlandırdığı için finansal açıdan başarısızlık riskini artırmaktadır (Beams ve Yan, 2015, s.161). Bu tür bir işletmenin iflas etmesi veya iflas için yasal başvuruda bulunması durumunda finansal tablo kullanıcıları, denetçi raporlarındaki bilgiler sayesinde daha hazırlıklı olacaklardır (Chen ve Church, 1996, s.118). Ancak Feldmann ve Read (2010) yaptıkları çalışmada iflas başvurusunda bulunan işletmelerin yüzde 40'ından fazlasının iflas başvurusunda bulunmadan önce süreklilikle ilgili bir denetçi görüşü almadığını tespit etmişlerdir.

Son yaşanmış olan finansal kriz, raporlama ve denetimle ilgili düzenlemeleri özellikle de ihtiyatlılık konusunu etkilemiş ve bu konuyla ilgili çeşitli regülasyonlar yapılmıştır. Finansal kriz ile denetici ihtiyatlılığı arasındaki ilişki, literatürdeki çalışmalarda incelenmiştir.

Geiger ve diğerleri (2005) işletmenin sürekliliği ile ilgili denetçi görüşlerindeki Tip II hatasını (iflas ettiği halde denetçi tarafından süreklilikle ilgili görüş verilmemiş gözlemler) incelemişlerdir. Yaptıkları çalışmada, denetçilerin 1991-1992 yıllarındaki resesyondaki toparlanma dönemine kıyasla 2002-2003 yıllarında iflasa giren işletmelerde süreklilikle ilgili görüş verme olasılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Benzer şekilde Fargher ve Jiang (2008) de yaptıkları çalışmada, 2000-2002 yılları öncesi ve sonrasında süreklilikle ilgili görüşleri incelemişlerdir. Bu çalışmada, artan denetçi ihtiyatlılığı ile tutarlı bir şekilde, denetçilerin kriz döneminden hemen sonra finansal açıdan sıkıntılı (stresli) işletmelerde süreklilikle ilgili görüş verme olasılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, Avustralya'da denetçilerin işletmenin sürekliliğine yönelik raporlama davranışlarının 2004-2005 yıllarında, 2001 yılı öncesi seviyesine döndüğü bulunmuştur. Bunun yanında Enron skandalını takiben artan denetçi ihtiyatlılığı nedeniyle süreklilikle ilgili denetçi görüşü verilmesi, 2002-2003 yıllarında önemli ölçüde artmış olduğu ancak takip eden dönemlerde kriz öncesi seviyeye geri döndüğü ortaya konulmuştur. Benzer çalışmalar Carey, Kortum ve Moroney (2012), Feldmann ve Read (2010) tarafından da yapılmıştır.

Herrmann, Pornupatham ve Vichitsarawong (2008) yaptıkları çalışmada Tayland'da finansal kriz öncesi ve sonrası dönemlerde dört büyük ve dört büyük olmayan denetim firmaları tarafından denetlenen işletmeler arasındaki ihtiyatlılık farklılıklarını incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, Asya'da yaşanan finansal krizin ihtiyatlılıkta önemli bir artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca dört büyük denetim firmasının, dört büyük olmayan denetim firmalarına göre kötü haberlere daha duyarlı oldukları ifade edilmiştir. Kriz sonrası dönemde ise hem dört büyük, hem de dört büyük olmayan denetim firmalarının daha ihtiyatlı kazançlar raporladığı belirlenmiştir. Bu nedenle de kriz sonrası dönemde dört büyükler ile olmayanlar arasında ihtiyatlılık bakımından farklılık tespit edilmemiştir.

Feldmann ve Read (2010) yaptıkları çalışmada 2000-2008 yılları arasında iflas başvurusunda bulunan 565 işletmenin denetçi görüşlerini incelemişlerdir. Yapılan araştırmada 2002-2003 yıllarında süreklilikle ilgili görüşlerin 2000-2001 yıllarına kıyasla hızlı bir artış eğilimi gösterdiği, ancak takip eden dönemlerde ise bu davranışın azaldığı ve Enron skandalı öncesi seviyeye geri döndüğü ifade edilmiştir.

Carey ve diğerleri (2012) Avustralya’da süreklilikle ilgili raporlamaların doğruluğunu 1995-1996 yılları öncesi ve 2004-2005 yıllarındaki Enron skandalı sonrası olmak üzere Tip I hatalarını karşılaştırarak incelemiştir. Denetçilerin 2001 yılından sonra da süreklilikle ilgili raporlamaya yönelik davranışlarını sürdürdükleri tespit edilmiştir.

Xu ve diğerleri (2011) yaptıkları çalışmada krizin Avustralya’daki 2005–2009 dönemindeki denetçi görüşlerini incelenerek görüşlerin nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre süreklilikle ilgili görüşlerin artmış olduğu, bu artışın 2005-2007 yıllarında %12, 2008 yılında %18 ve 2009 yılında ise %22’ye ulaştığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde Xu ve diğerleri (2013) yaptıkları çalışmada Avustralya’da borsada işlem gören işletmeler için küresel finansal kriz öncesi döneme kıyasla, kriz döneminde daha yüksek düzeyde süreklilikle ilgili görüş verildiğini tespit etmiştir.

Vichitsarawong ve Eng (2010) yaptıkları çalışmada Hong Kong, Malezya, Singapur ve Tayland’daki 1997 yılında ortaya çıkan Asya finansal krizi dönemindeki ihtiyatlılığı ve kazançları incelemiştir. Yapılan çalışmada iyi haberleri bildirmede yöneticilerin daha agresif oldukları, ancak finansal kriz döneminde ise kötü haberlerin bildirimini geciktirildiği ifade edilmiştir. Bu çalışmada kriz döneminde ihtiyatlılığın ve kazançların zamanlılığının düşük olduğu ancak kriz sonrası dönemde iyileştiği tespit edilmiştir.

Beams ve Yan (2015) yaptıkları çalışmada 2007 yılındaki küresel finansal krizin süreklilik riskine yönelik görüşlere bağlı olarak ihtiyatlılık üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışmada süreklilikle ilgili denetçi görüşlerindeki değişiklikleri tespit etmek amacıyla Amerika’da 2005-2011 yılları arasında finansal açıdan riskli işletmeler üzerinde incelemeler yapılmıştır. Yapılan çalışmada ihtiyatlılığın artmış olduğu tespit edilmiştir. İhtiyatlılıktaki artış ise hem dört büyük olan, hem de olmayan denetim firmaları için de söz konusu olmuştur. Ancak finansal krizin etkisi hafiflediğinde ise ihtiyatlılığın da normale döndüğü görülmüştür.

Sanoran (2018), Amerika’da faaliyet gösteren işletmelerden örneklem seçerek süreklilikle ilgili görüşlerdeki doğruluk düzeyini incelemiştir. Bu amaçla 2005-2006 yıllarını kriz öncesi, 2007-2008 yıllarını kriz dönemi ve 2009-2010 yıllarını da kriz sonrası olarak belirlemiştir. Denetçi raporlarına ilişkin Tip I (süreklilik ile ilgili sorun olmadığı halde yanlış sınıflandırılan gözlemler) ve Tip II hatalarının (Takip eden dönemlerde iflas etmesine rağmen süreklilikle ilgili sorun olmadığı ile ilgili yanlış sınıflandırılan gözlemler) kriz döneminde, kriz öncesi ve sonrası dönemlere kıyasla önemli düzeyde düşük olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, süreklilikle ilgili denetçi görüşlerine yönelik Tip I hatalarının, kriz öncesi ve kriz dönemlerine kıyasla kriz sonrası dönemde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca denetim firmalarının dört büyük olup olmamasına göre sonuçların farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Shahzad, Pouw, Rubbaniy ve El-Temtamy (2018), son küresel finansal krizin denetim kalitesi üzerine yapmış olduğu etkiyi araştırmışlardır. Yapılan çalışmada denetim firmasının dört büyük olup olmamasının denetim kalitesi üzerinde anlamlı etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada kullanılan veriler, Refinitiv Eikon veri tabanı ve BIST veri tabanı kullanılarak 2005-2011 yıllarında BIST’te faaliyet gösteren 138 şirketlerin verilerinden elde edilmiştir. Analize inşaat sektöründen 2, savunma sektöründen 1, enerji sektöründen 4, imalat sektöründen 106, gayrimenkul sektöründen 2, teknoloji sektöründen 9, ulaşım ve telekomünikasyon sektöründen 4, toptan, perakende, turizm ve otelcilik sektöründen 10 şirket dahil edilmiştir. 2005-2011 yılları arasında sürekli işlem gören ve verilerine ulaşılabilen 138 işletme üzerinden analiz işlemi gerçekleştirilmiş olduğundan bu dönem aralığı içinde Borsa İstanbul’a dahil olan veya kotadan çıkanlar araştırmaya dahil edilmemiştir. Bunun yanında bankacılık, sigortacılık gibi taksonomisi farklı olan işletmeler de analize dahil edilmemiştir.

Çalışmada aşağıdaki soruların cevapları araştırılmıştır:

1. Finansal kriz döneminde işletmelerde süreklilik riskine yönelik bir artış ortaya çıkmış mıdır?
2. Finansal kriz döneminde denetçiler daha ihtiyatlı davranmış mıdır?

Literatürde yer alan çalışmalar, süreklilikle ilgili belirsizliklerin denetçi görüşlerini ve raporlama kalitesini etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle denetçiler süreklilikle ilgili değerlendirmelerde bulunurken tüm faktörleri göz önünde bulundurmaktadır. Ancak bu faktörlerin bir kısmı niceliksel, bir kısmı ise niteliksel faktörleri içermektedir. Literatürde işletmelerin sürekliliğine ilişkin raporlamada (denetçi görüşünde) niceliksel değerlendirme yapmak amacıyla iflas tahminine yönelik modeller geliştirilmiştir.

Çalışmada bağlı değişken olarak işletmelerin süreklilik risk değerlendirmeleri esas alınmıştır. Bu amaçla da analize dahil edilen işletmelerin sürekliliğinin değerlendirmesinde gözlemler (0, 1) şeklinde etiketlenmiştir. Buna göre 0 değeri süreklilik varsayımının geçerli olduğu gözlemleri, 1 değeri ise sürekliliğinin zedelendiği gözlemleri temsil etmektedir. Çalışmada kullanılan gözlemlerin sınıflandırmasında aşağıdaki kriterler (Martens, Bruynseels, Baesens, Willekens ve Vanthienen, 2008; Chen ve Church, 1992; DeFond., Hun ve Subramanyam, 2002; Beams ve Yan, 2015) kullanılmış olup, bu kriterlerin en az ikisini karşılayan gözlemlerde süreklilik varsayımının zedelendiği kabul edilmiştir.

- Süreklilik ile ilgili denetçi görüşünde yer alan açıklamalar
- Faaliyet zararı
- İşletme faaliyetlerinden negatif nakit akışı
- Z score kriteri

Bu çalışmada iflas riskinin tespitinin tahminlenmesine yönelik Eikon Refinitiv tarafından yayınlanmış Altman'ın "Z Score" değerleri kullanılmıştır. Bu değerler, finansal açıdan riskli işletmelerin tespitinde kullanılmaktadır.

Kriz döneminde finansal açıdan sıkıntılı işletmelerin sayısının artışı beklenmekte ve buna bağlı olarak denetçilerin süreklilikle ilgili görüş raporlama sayılarının da artması beklenmektedir (Beams ve Yan, 2015, s.163).

Araştırmanın amacı doğrultusunda kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemler ikili değişken (0,1) olarak analize dahil edilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalarla uyumlu bir şekilde süreklilik riskinin tespitine yönelik olarak bazı kontrol değişkenleri analize dahil edilmiştir.

- Önceki araştırmalarda, süreklilik ile ilgili değerlendirmelerin daha uzun süreli denetim raporlama gecikmeleri ile ilişkili olduğunu ortaya konmuştur (Ettredge, Li ve Sun, 2006, Beams ve Yan, 2015). Bu ilişkiyi kontrol etmek için, bilanço tarihinden denetçi raporu tarihine kadar olan gün sayısı modele dahil edilmiştir. Xu, Carson, Fargher ve Jiang (2013) ise yapmış olduğu çalışmada böyle bir ilişki tespit edememiştir.
- Analize dahil edilen işletmelerin gözlem yıllarına ilişkin yıllık hisse getirileri (Xu ve diğerleri, 2013) ile yıllık standart sapmaları ve kaldıraç oranı da analize dahil edilmiştir. Önceki çalışmalarda yüksek volatilité ve kaldıraç oranı ile süreklilik değerlendirmesi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (DeFond ve diğerleri, 2002; Beams ve Yan, 2015).
- Literatürde yer alan çalışmaların bazılarında dört büyük denetim firması tarafından denetlenme ile süreklilik değerlendirmesi arasında ilişki olduğu açıklanmıştır. Şöyle ki, bazı araştırmacılar göre dört büyük denetim firması tarafından süreklilikle ilgili denetçi görüşü verilme olasılığının daha yüksek

olduğu (Behn, Kaplan ve Krumwiede, 2001), bazıları ise böyle bir ilişkinin olmadığını (Geiger ve diğerleri, 2005; Herrmann ve diğerleri, 2008; Feldmann ve Read, 2010; Xu ve diğerleri, 2013) ifade etmişlerdir.

- Modele ayrıca aktif karlılık oranı, toplam varlıkların doğal algoritması (Xu ve diğerleri, 2013; Beams ve Yan, 2015), finansal yatırımların toplam aktif içindeki oranı (Beams ve Yan, 2015), piyasa değerinin doğal algoritması (Herrmann ve diğerleri, 2008), hisse başına kazanç (Herrmann ve diğerleri, 2008), cari oran (Chen ve Church, 1992; Xu ve diğerleri, 2013) da kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir.

Yukarıda açıklanan ilk araştırma sorusunu test etmek amacıyla analize dahil edilen işletmelerin verileri dikkate alınarak 2005-2006 yılları kriz öncesi, 2008-2009 yılları kriz dönemi olarak ayrıştırılmıştır. 2007 yılı ise geçiş dönemi olduğundan herhangi bir gruba dahil edilmemiştir. İlk araştırma konusunun testi için kriz öncesi ile kriz dönemindeki veriler t-testi ile analiz edilmiştir. Bu amaçla öncelikle veriler arasında çoklu bağlantı olup olmadığı incelenmiştir.

İkinci araştırma sorusu için finansal kriz sırasında denetçilerin daha ihtiyatlı olup olmadığını test etmek için lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Kullanılan modelde bağımlı değişken olarak süreklilik risk değerlendirilmesini temsil eden ikili değişken esas alınmıştır. Diğer bir ifadeyle analize dahil edilen işletmeler, süreklilik riski olup olmamasına göre sınıflandırılmıştır. Bu amaçla da modele 2008-2009 yıllarına ilişkin gözlemleri içeren kriz dönemi (0, 1) dahil edilmiştir. 1 değeri, kriz dönemine ilişkin gözlemleri, 0 değeri ise diğer gözlemleri içermektedir. Bu çalışmada önceki çalışmalarda da açıklandığı üzere kriz döneminde daha yüksek oranda süreklilik riskinin ortaya çıkması beklenmektedir. Bu nedenle de modele ilave edilen kriz dönemi ikili değişkeninin anlamlı olacağı tahmin edilmektedir.

Ayrıca 2005-2006 kriz öncesi dönem gözlemleri, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemlerle karşılaştırılmıştır. Kriz sonrası döneme ilişkin gözlemler 2010-2011 yıllarını kapsamaktadır. Modele, 2010-2011 yıllarına ilişkin gözlemler (0, 1) dahil edilmiştir. 1 değeri, kriz sonrasına ilişkin gözlemleri, 0 değeri ise diğer gözlemleri içermektedir. Yine önceki çalışmalarla uyumlu olacak şekilde kriz sonrası dönem ile kriz öncesi dönem arasında anlamlı bir fark beklenmemektedir. Bunun yanında 2007 yılı geçiş dönemi olduğundan her iki gruba da dahil edilmemiştir.

Yukarıda açıklanan tüm değişkenler önceki araştırmalardan elde edilmiştir. Bu değişkenler, işletmelerin sürekliliğini etkileyen faktörler olarak literatürde yer almaktadır. İkinci araştırma sorunu test etmek amacıyla aşağıdaki lojistik regresyon modeli oluşturulmuştur:

$$SRKL = \beta_0 + \beta_1 * DNTS + \beta_2 * FINY + \beta_3 * HISG + \beta_4 * VOLA + \beta_5 * HSBK + \beta_6 * LNTA + \beta_7 * LNPD + \beta_8 * KALD + \beta_9 * AKTK + \beta_{10} * CARO + \beta_{11} * BIG4 + \beta_{12} * KRZ + \beta_{13} * KRZS + \epsilon$$

SRKL : Süreklilik riski; 1 ise süreklilik riskini, 0 ise diğer durumu ifade etmektedir. Yukarıda açıklandığı üzere en az iki değişkeni karşılayan gözlemler 1 olarak etiketlenmiştir.

DNTS : Bilanço tarihi ile denetçi raporu tarihi arasındaki süreyi (günü) ifade etmektedir.

FINY : Kısa ve uzun vadeli finansal yatırımların toplam aktif içindeki oranını ifade etmektedir.

HISG : Bir yıllık hisse getirisini ifade etmektedir.

VOLA : Hisselerdeki yıllık standart sapmayı ifade etmektedir.

HSBK : Hisse başına kazanç oranını ifade etmektedir.

LNTA : Toplam aktifin doğal logaritmasını ifade etmektedir.

LNPD : Piyasa değerinin toplam değerini ifade etmektedir.

KALD : Kaldıraç oranını ifade etmektedir.

AKTK : Aktif karlılık oranını ifade etmektedir.

CARO : Cari oranı ifade etmektedir.

BIG4 : 1 ise dört büyük denetim firması tarafından görüş verildiğini, 0 ise diğer denetim firmaları tarafından görüş verildiğini ifade etmektedir.

KRZ : 1 kriz dönemini (2008-2009), 0 diğer dönemleri ifade etmektedir.

KRZS : 1 kriz sonrası dönemini (2010-2011), 0 diğer dönemleri ifade etmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Tablo 1’de yıllar itibarıyla süreklilik riski içeren gözlemlere ilişkin bilgiler sunulmuştur. 2005-2011 yılları arasında toplam 277 gözlem (%29) süreklilik açısından riskli olarak etiketlenmiştir. Süreklilikle ilgili tespit küresel krizin başlangıcından önce 28 ile en az seviyede iken, kriz döneminde (2008-2009) en üst seviyeye çıkmış ve kriz sonrası dönemde kriz öncesi seviyeye doğru gerilemeye başlamıştır. Bu tespit literatürde yapılmış olan çalışmaları teyit etmektedir (Carcello ve Palmrose, 1994; LaSalle ve Anandarajan, 1996; Geiger ve diğerleri, 2005; Fargher ve Jiang, 2008; Herbohn ve Ragnathan, 2008; Fargher ve Jiang, 2008; Feldmann ve Read, 2010; Vichitsarawong ve Eng, 2010; Xu ve diğerleri, 2011; Carey ve diğerleri, 2012; Beams ve Yan, 2015).

Tablo 1
Süreklilik Riski İçeren Gözlemler

Yıllar	Toplam gözlem sayısı	Süreklilik riski içeren gözlemler	Süreklilik riski içeren gözlemlerin yüzdeleri
2005	138	42	%30
2006	138	28	%20
2007	138	36	%26
2008	138	48	%35
2009	138	45	%33
2010	138	40	%29
2011	138	38	%28
Toplam	966	277	%29

Tablo 1’deki veriler; kriz sonrası dönemdeki süreklilik riski içeren gözlemlerin, kriz dönemine göre azalmış olduğunu göstermektedir. Bu durum, kriz sonrası dönemin tamamen kriz öncesi olan 2006 yılına dönemediğini ifade etmektedir. Bunun nedeni ise, denetçilerin ihtiyatlılıklarını devam ettiriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; denetçi raporlarında 2005 yılında 9 gözlemlerle ilgili süreklilikle ilgili görüş verilirken, 2006 yılında 11, 2007 yılında 9, 2008 yılında 14, 2009 yılında 15, 2010 yılında 12 ve 2011 yılında 10 işletme için süreklilikle ilgili görüş açıklanmıştır. Bu durum, kriz sonrası hazırlanmış olan denetçi raporlarında denetçilerin ihtiyatlılığının devam ettiğini, ancak kriz dönemine göre azalmış olduğunu göstermektedir. Bu bulgu da literatürde yer alan çalışmaları teyit etmektedir (Fargher ve Jiang, 2008; Xu ve diğerleri, 2011; Beams ve Yan, 2015).

Çalışmanın iki temel sorusunu test etmeden önce önceki literatüre göre seçilmiş olan değişkenler arasında çoklu bağlantı olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla korelasyon analizi yapılmıştır. Hair, Black, Babin, Anderson ve Latham (2010) ve Tabachnick ve Fidell (2007) değişkenler arasında %90’ın üstünde ilişki tespit edilmesi durumunda çoklu bağlantının varlığını ifade etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda %90’ın üzerinde korelasyon ilişkisi olan değişken tespit edilmemiştir.

Çalışmanın ilk sorusu olan finansal kriz dönemi ile kriz öncesi dönem arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla t-testi kullanılmıştır. Bunun için süreklilik riski içeren gözlemlerin yüzdeleri kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2
t-testi Bulguları

Değişken	Finansal kriz öncesi dönem (2005-2006) ortalaması	Finansal kriz dönem (2008-2009) ortalaması	Ortalamadaki farklılık	t-değeri	p-değeri (two-tailed)
SRKL	0,3370	0,2536	0,8333	2,091	0,284

Literatürde Beams ve Yan (2015) kriz öncesi ile kriz dönemi arasında anlamlı ilişki bulmuştur. Ancak Tablo 2’deki bulgu, Türkiye’de seçilen örneklem açısından kriz öncesi dönem ile kriz dönemi arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığını göstermektedir. Bu durum, finansal krizin Türkiye’yi daha az etkilemiş olduğunun bir göstergesi olabilir.

İkinci sorunun test edilmesi amacıyla lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Lojistik regresyon analizinin sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3
Lojistik Regresyon Analiz Bulguları

Değişkenler	Beklenen yön	Katsayı	p-değeri
KRZ	+	0,244	0,363
KRZS	?	0,166	0,469
DNTS	+	-0,003	0,607
FINY	-	-0,298	0,735
HISG	-	-0,010	0,507
VOLA	+	0,001	0,981
HSBK	-	0,005	0,907
LNTA	?	0,383	(**)0,014
LNPD	?	-0,803	(*)0,000
KALD	+	0,687	0,186
AKTK	-	-22,861	(*)0,000
CARO	-	-0,102	(**)0,028
BIG4	?	-0,329	0,153

(*) %1 düzeyinde anlamlı (**) %5 düzeyinde anlamlı

Lojistik regresyon analizine göre KRZ ve KRSZ değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Bunun nedeni, kriz dönemi ile kriz sonrası dönem arasında denetçilerin ihtiyatlı davranışlarının devam etmesidir. Kriz sonrası dönemde ihtiyatlılık konusundan hafif bir azalma olsa da bu durum istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Piyasa değerinin doğal logaritması ile aktif karlılık oranı değişkenleri %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkarken, toplam varlıkların doğal logaritması ile cari oran değişkenleri de %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bunun yanında literatürle uyumlu şekilde dört büyük denetim firması tarafından görüş verilirken verilmeme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (Geiger ve diğerleri, 2005; Herrmann ve diğerleri, 2008; Feldmann ve Read, 2010; Xu ve diğerleri, 2013, Shahzad ve diğerleri 2018).

Sonuç

Bu çalışmada 2007 yılında başlamış olan küresel finansal krizin denetçi ihtiyatlılığı üzerine etkisi incelenmiştir. Bu amaçla finansal kriz öncesi ile kriz dönemi arasında ilişki olup olmadığı ve kriz sonrası denetçi ihtiyatlılığında bir değişim olup olmadığı araştırılmıştır.

Yapılan çalışmada denetçiler tarafından kriz döneminde (2008-2009), kriz öncesi (2005-2006) ve kriz sonrası (2010-2011) döneme göre süreklilikle ilgili daha fazla görüş verdikleri tespit edilmiştir. Bunun yanında kriz sonrası dönemde kriz dönemine göre süreklilikle ilgili değerlendirmelerde azalma görülmüştür. Bu tespit de literatürle uyumlu olduğu belirlenmiştir. Ancak kriz öncesi ile kriz dönemi arasında ve kriz sonrası ile kriz dönemi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle denetçilerin ihtiyatlılığı kriz sonrasında kriz dönemine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermemiştir.

Kriz dönemi ile kriz sonrası döneme göre analize dahil edilen gözlemler açısından işletmelerin piyasa değerleri, toplam aktif tutarları, aktif karlılık oranları ve cari oranları önemli düzeyde değişim göstermiştir. Bunun yanında dört büyük denetim firması tarafından görüş verilirken verilmemesi açısından da anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Bu çalışma 2005-2011 yılları arasında kesintisiz faaliyet gösteren ve verilerine ulaşılabilen 138 işletmeyi kapsamaktadır. Analize dahil edilen şirketler, takip eden dönemde de faaliyetlerine devam etmiştir. Çalışmada taksonomisi farklı olan finans sektörü ile verilerine ulaşılabilen veya 2005-2011 yılları arasında kesintisiz işlem görmemiş işletmeler analize dahil edilmemiştir. Bu nedenle analize dahil edilmeyen sektörlerin/işletmeler için bulgular genelleştirilememektedir. Gelecek çalışmaların tüm sektörleri kapsayacak şekilde yapılması Türkiye hakkında daha genel bir görünüm sağlayacaktır.

Kaynakça

- Al-Hroot, Y. A. K., Al-Qudah, L. A. M. ve Alkharabsha, F. I. A. (2017). The effect of the global financial crisis on the level of accounting conservatism in commercial banks: Evidence from Jordan. *International Journal of Business and Management*, 12(2), 151-159, doi: 10.5539/ijbm.v12n2p151
- Beams, J. ve Yan, Y. C. (2015). The effect of financial crisis on auditor conservatism: US evidence. *Accounting Research Journal*, 28(2), 160-171, doi: 10.1108/ARJ-06-2013-0033
- Behn, B. K., Kaplan, S. E. ve Krumwiede, K. R. (2001). Further evidence on the auditor's going-concern report: The influence of management plans. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 20(1), 13-28. doi: 10.2308/aud.2001.20.1.13
- Carcello, J. V. ve Palmrose, Z. V. (1994). Auditor litigation and modified reporting on bankrupt clients. *Journal of Accounting Research*, 32, 1-30. doi: 10.2307/2491436
- Carey, P., Kortum, S. ve Moroney, R. (2012). Auditors' going-concern-modified opinions after 2001: Measuring reporting accuracy. *Accounting and Finance*, 52, 1041-1059. doi: 10.1111/j.1467-629X.2011.00436.x
- Chen, K. C. W. ve Church, B. K. (1992). Default on debt obligations and the issuance of going-concern opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 11(2), 30-49. Erişim Adresi: <https://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&sid=03c5bfbc-239b-40b9-afa2-d2a2230e2a83%40sdc-v-sessmgr01>
- Chen, K C. W. ve Church, B K. (1996). Going concern opinions and the market's reaction to bankruptcy filings. *The Accounting Review*, 71(1), 117-128. Erişim Adresi: <https://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=03c5bfbc-239b-40b9-afa2-d2a2230e2a83%40sdc-v-sessmgr01>
- DeFond, M. L., Hun, K. R. ve Subramanyam, K. R. (2002). Do non-audit service fees impair auditor independence? Evidence from going concern audit opinions. *Journal of Accounting Research*, 40(4), 1247-1274. doi: 10.1111/1475-679X.00088
- Ertuğrul, C., İpek, E. ve Çolak, O. (2010). Küresel mali krizin türkiye ekonomisine etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(13), 59-72. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203476>
- Ettredge, M. L., Li, C. ve Sun, L. (2006). The impact of SOX Section 404 internal control quality assessment on audit delay in the SOX era. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 25(2), 1-23. doi: 10.2308/aud.2006.25.2.1
- Fargher, N. L. ve Jiang, L. (2008). Changes in the audit environment and auditors' propensity to issue going-concern opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(2), 55-77. doi: 10.2308/aud.2008.27.2.55
- Feldmann, D. A. ve Read, W. J. (2010). Auditor conservatism after Enron. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), 267-278. doi: 10.2308/aud.2010.29.1.267

- Geiger, M. A., Raghunandan, K. ve Rama, D. V. (2005). Recent changes in the association between bankruptcies and prior audit opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 24(1), 21-35. doi: 10.2308/aud.2005.24.1.21
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E. ve Latham, R. (2010). *Multivariate data analysis*. Seventh Edition. USA: Pearson Prentice Hall.
- Herbohn, K. ve Rangunathan, V. (2008). Auditor reporting and earnings management: Some additional evidence. *Accounting and Finance*, 48, 575-601. doi: 10.1111/j.1467-629x.2007.00256.x
- Herrmann, D. R., Pornupatham, S. ve Vichitsarawong, T. (2008). The impact of the Asian financial crisis on auditors' conservatism. *Journal of International Accounting Research*, 7(2), 43-63. doi: 10.2308/jiar.2008.7.2.43
- LaSalle, R. E. ve Anandarajan, A. (1996). Auditors' views on the type of audit report issued to entities with going concern uncertainties. *Accounting Horizons*, 10(2), 51-72.
- Martens, D., Bruynseels, L., Baesens, B., Willekens, M. ve Vanthienen, J. (2008). Predicting going concern opinion with data mining. *Decision Support Systems*, 45, 765-777. doi: 10.1016/j.dss.2008.01.003
- Nogler, G. E. (2008). Going concern modifications, CPA firm size, and the Enron effect. *Managerial Auditing Journal*, 23(1), 51-67. doi: 10.1108/02686900810838164
- Öztürk, S. ve Gövdere, B. (2010). Küresel finansal kriz ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 377-397.
- Pinnuck, M. (2012). A review of the role of financial reporting in the global financial crisis. *Australian Accounting Review*, 22(60), 1-14. doi: 10.1111/j.1835-2561.2011.00155.x
- Sanoran, K. (2018). Auditors' going concern reporting accuracy during and after the global financial crisis. *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 14(2), 164-178. doi: 10.1016/j.jcae.2018.05.005
- Shahzad, K., Pouw, T., Rubbaniy, G. ve El-Temtamy, O. (2018). Audit quality during the global financial crisis: The investors' perspective. *Research in International Business and Finance*, 45, 94-105. doi: 10.1016/j.ribaf.2017.07.137
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Fifth Edition. USA: Pearson/ Allyn veBacon
- Terzi, S., Atmaca, M. ve Öktem, B. (2016). İşletmenin sürekliliği varsayımının değerlendirilmesi: Borsa İstanbul (BİST) sınaî endeksi örneği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(45), 515-535. doi: 10.14783/od.v12i45.1000020024
- Vichitsarawong, T. (2010). The impact of the asian financial crisis on conservatism and timeliness of earnings: Evidence from Hong Kong, Malaysia, Singapore, and Thailand. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 21(1), 32-60. doi: 10.1111/j.1467-646X.2009.01035.x

- Xu, Y., Jiang, A. L., Fargher, N. ve Carson, E. (2011). Audit reports in Australia during the global financial crisis. *Australian Accounting Review*, 21(56), 22-31. doi: 10.1111/j.1835-2561.2010.00118.x
- Xu, Y., Carson, E., Fargher, N. ve Jiang, L. (2013). Responses by Australian auditors to the global financial crisis. *Accounting and Finance*, 53, 301-338. doi: 10.1111/j.1467-629X.2011.00459.x

Extended Abstract

Purpose

The purpose of this study is to examine the effect of the global financial crisis that started in 2007 on auditor conservatism in Turkey.

Design and Methodology

We used 138 companies traded in Borsa Istanbul between 2005-2011 in the analysis. We selected the variables used in the research from studies in the literature.

In the study, we analyzed the answers to the following questions:

1. Has there been an increase in the continuity risk in businesses during the financial crisis?
2. Have the auditors been more conservative during the financial crisis?

We implemented the logistic regression model to test whether the financial crisis has an impact on auditor prudence. In addition, we applied a t-test to test whether there is a relationship between pre-crisis (2005-2006) and crisis period (2008-2009).

Findings

First of all, we examined whether there were multiple connections among the selected variables. We performed correlation analysis for this purpose. Hair et al. (2010) and Tabachnick and Fidell (2007) stated the existence of multiple connections in the case of a relationship over 90% between variables. As a result of the analysis, we detected no variable with a correlation relationship of more than 90%.

As a result of the study, we observed that the auditors acted more cautiously about the continuity in the crisis period in line with the literature, and this situation continued after the crisis (2010-2011). However, we found that the views on the continuity after the crisis stretched more than the crisis period.

We applied the percentages of observations containing continuity risk for the t-test used to test the first question of the study. We concluded no significant difference in the t-test results to determine whether there was a statistically significant difference between the observations included in the analysis before and according to the crisis period.

The logistic regression model was applied to test the second question of the study. We ascertained that there is no statistically significant difference between the crisis period and the post-crisis period in terms of the conservatism of the auditors.

Besides, we concluded that the natural logarithm of the market value, the natural logarithm of the total asset, the asset profitability ratio, and the current ratio variables are statistically significant in terms of continuity assessment. In addition, whether or not Big4 audit firms gave the auditor's opinion was not observed to be statistically significant.

Research Limitations

This study did not include the finance sector with different taxonomies and the companies whose data could not be reached or processed continuously between 2005-2011. For this reason, the findings cannot be generalized for the sectors/companies not included in the analysis.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Future studies covering all sectors will provide a more general view of Turkey.

Originality/Value

This study covers the investigation of the effect of the financial crisis in Turkey in 2007 on auditor conservatism. We concluded in this study that the financial crisis in Turkey has no impact on auditor prudence and that prudence has stretched after the crisis period.

Araştırmacı Katkısı: Serkan TERZİ (%50), İlker KIYMETLİ ŞEN (%50).

The Covid-19 Crisis: Opportunity or Threat for Populist Radical Right Parties in Europe?¹

Sevgi ÇİLİNGİR²

Submitted by: 06.04.2021

Accepted by: 13.09.2021

Article Type: Research Article

Abstract

Starting as a public health problem, the Covid-19 pandemic has become a multi-dimensional crisis that involves various policy areas. Crises have the potential to change priorities and trigger various reflexes in any given society, including a realignment on the political spectrum. In Europe, Populist Radical Right Parties (PRRPs) were on the rise due to the previous crises in Europe. In this context, have these parties appealed more or less to voters during the pandemic? This study aims to investigate the impact of the Covid-19 pandemic on the discourse and popular support of European PRRPs in its first year. The responses of the PRRPs of Austria, France, Germany and Italy to the pandemic and its governance are explored through leaders' Twitter posts. Changes in popular support for the political mainstream and the PRRPs are examined through recent opinion polls. The trend of the rise of European PRRPs before the pandemic is revisited and discussed in light of the findings.

Keywords: Covid-19, Crisis, Europe, Populist Radical Right, Popular Support

Atıf: Çilingir, S. (2021). The Covid-19 crisis: Opportunity or threat for populist radical right parties in Europe?. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 805-826.

¹ Due to the use of public resources, informed consent or ethics committee approval was not required.

² Dokuz Eylül University Faculty of Business Department of International Relations, sevgi.cilingir@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4597-6691

Covid-19 Krizi: Avrupa'daki Popülist Radikal Sağ Partiler için Fırsat mı, Tehdit mi?

Sevgi ÇİLİNGİR³

Başvuru Tarihi: 06.04.2021

Kabul Tarihi: 13.09.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bir halk sağlığı sorunu olarak başlayan Covid-19 pandemisi, çeşitli politika alanlarını etkileyen çok boyutlu bir krize dönüşmüştür. Krizler, siyasi skalada yeniden konumlanma dâhil olmak üzere, her toplumda öncelikleri değiştirme ve çeşitli refleksleri tetikleme potansiyeli taşır. Avrupa'da Popülist Radikal Sağ Partiler (PRSPler), geçmiş krizler üzerine yükselişe geçmiştir. Bu bağlamda, pandemi döneminde bu partiler seçmenlere daha mı fazla, yoksa daha mı az hitap etmiştir? Bu çalışma, Covid-19 pandemisinin, ilk yılında, Avrupa PRSPlerinin söylem ve popüler desteğine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya PRSPlerinin pandemi ve yönetimine tepkileri, liderlerinin Twitter iletileri üzerinden araştırılmaktadır. Gerek ana akıma, gerekse PRSPlere popüler destekteki değişimler, yakın dönemli kamuoyu yoklamaları üzerinden incelenmektedir. Avrupa PRSPlerinin pandemi öncesindeki yükseliş eğilimi, bulgular ışığında irdelenmekte ve tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Kriz, Avrupa, Popülist Radikal Sağ, Popüler Destek

³ Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, sevgi.cilingir@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4597-6691

Introduction

With their anti-establishment discourse, fueling public concerns about European integration and immigration, Populist Radical Right Parties (PRRPs) were on the rise in Europe before the pandemic. Their ascent had become apparent at the European Union (EU) level, as well as the national level (European Parliament, 2021). PRRPs pose a threat to European integration, already under stress since the 2008-2009 financial crisis and 2015 refugee crisis. More important, although their ideologies had approached the political mainstream, PRRPs challenge the principles and values of pluralistic democracies (Aknur & Saylan, 2020, pp. 297-300).

The Covid-19 pandemic has become a multi-dimensional crisis that involves policy areas such as public finance, internal security and international relations. By disrupting the status quo, crises may cause changes in a political system. For instance, security crises may constitute, amplify or transform the form of nationalism in a country (Woods, et.al., 2020, p. 819). With its urgency and magnitude, the pandemic has already changed policy priorities in all countries, where resources are dedicated to health and social security. It also has the potential to trigger a realignment in the political spectrum. Crises were proven to be exaggerated by and facilitate the electoral performance of PRRPs in Europe before the pandemic (Albertazzi & McDonnell, 2008; Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017). New studies are needed to find out how these parties have reacted to the current crisis and the implications on their rise.

This study approaches the Covid-19 pandemic as a major crisis and seeks to explore its relationship with European PRRPs' discourse and performance, during its first year. How did PRRPs frame Covid-19 and the policies adopted by governments to mitigate its effects? Did they continue with or alter their former arguments? More important, have they gained or lost potential voters? In other words, is the pandemic an opportunity or threat for their performance in the coming elections?

The study examines these issues with a comparative methodology. Four cases were selected, in which PRRPs had founded their propaganda upon similar themes and increased their popular support in the past decade: Austria, France, Germany and Italy. By inquiring similarities and differences in their reactions and popular support during the pandemic, the study seeks to find out whether a common trend may be inferred.

The study begins by demonstrating the context for European PRRPs before the pandemic. First, main elements of their discourse and the factors which had contributed to their rise are determined in light of the findings of the previous literature. After the explanation of the methodology, political alignment, government composition and PRRPs' relative position in each country prior to the Covid-19 outbreak are delineated. Following the presentation of main issues related to the pandemic and its governance, the study explores the discourse of the PRRPs. After establishing the progression, main themes and omissions in the parties' discourses, developments in the popular support for PRRPs are inquired in comparison with the political mainstream - major government and opposition parties. The findings are discussed by revisiting the literature, in order to determine the possibilities for the future.

PRRPs in Europe Before the Pandemic: Discourse, Popular Support and Crises

PRRPs are defined by a combination of populism and radical right ideology. They differ from the extreme right, with respect to their attitude towards democracy. Although they are opposed to some elements of liberal democracy, they mobilize within democracies and do not advocate authoritarian regimes (Öner 2014, p. 86). However, social authoritarianism is a common feature of PRRPs in Europe, manifest in their prioritization of public order (Mudde & Rovira Kaltwasser 2017, p. 34). Moreover, under the disguise of direct democracy, they seek to undermine constitutional guarantees against unlimited majoritarian rule. By founding their discourse upon a "politics of opposition" that is politically divisive and culturally exclusivist, they pose a threat to social cohesion and democratic institutions (Aknur & Saylan, 2020, pp. 297-300).

Lacking a sound ideological basis, the defining characteristic of PRRPs is the discursive construction of a binary opposition between the people and the elite (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, pp. 5-7). Their anti-establishment rhetoric, claiming to defend the interests of “ordinary people” - a rather “elusive characterization of their target constituency,” may appeal to different segments of society at different times, who feel left out by mainstream politics (van Kessel, 2015, p. 12). Their political capital is based on charismatic leadership rather than organizational strength. Leaders connect directly with this imagined “people”, constructed in a homogenizing manner (Albertazzi & McDonnell, 2008, pp. 5-6; van Kessel, 2015, pp. 14-15). In order to nourish this connection, party leaders use the media, especially social media, extensively. This aspect has factored in the characterization of PRRP populism as a political strategy, rather than an ideology (Weyland, 2017). They homogenize the mainstream into a single “other”, by portraying multiple actors - political parties, the media, intellectuals and the bureaucracy - as a single category of corrupt elite who further their own agenda rather than the well-being of the people (Mudde & Rovira Kaltwasser 2017, pp. 10-11). They argue that political decisions should be made on the basis of “common sense”, a simplified version of the general will, as opposed to the interests of this elite (Mudde, 2017).

PRRPs’ approach to collective identity is based on nativism, which excludes people and cultures they construct as foreign. Typically raised against immigrants, this discourse may also exclude ethnic and religious minorities (van Kessel, 2015, pp. 24-25). Although they target similar groups, PRRPs’ attitude towards immigrants and minorities differs from the extreme right. They define the people in terms of the nation-state, but they do not necessarily define the nation on ethnic or racial terms (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, p. 10). Whereas the extreme right seeks the purification of the nation on the basis of racial or ethnic superiority, PRRPs’ argument is centered upon purification on a cultural basis. This rejection of pluralism may escalate to a form of cultural racism (Aknur & Saylan, 2020, p. 299).

Another common theme found in European PRRPs’ discourse, capitalizes upon economic hardship and resonates with the lower socioeconomic strata of European societies, especially since the financial crisis of 2008-2009 and the following sovereign debt crisis. Although PRRPs do not originate from the left, they usually advocate economic protectionism in their attempt to appeal to their anti-globalist electoral base (Verbeek & Zaslove, 2017). In line with their nativism and anti-immigrant attitudes, they also advocate welfare chauvinism (van Kessel, 2015, pp. 25-26).

PRRPs’ anti-elitism, ethno-cultural and economic nativism are combined in an accentuated Euroscepticism. They oppose either EU membership (hard Euroscepticism), or EU integration in some policy areas (soft Euroscepticism), on the basis of sovereignty. In this narrative, the EU is dominated by the EU elite, who are disengaged from the people and as corrupt as the national elite (van Kessel, 2015, p. 27). This opposition to the polity aspect as well as policy aspect of the EU differentiates their discourse from other Eurosceptics (Vasipoulou, 2011, pp. 225-226). Nonetheless, all PRRPs concur with the idea of Europe as the embodiment of civilization, and include Christianity in its definition. They all reject political integration, yet most are in favor of continued cooperation between EU members (Vasipoulou, 2011, p. 234). Their economic arguments against the EU reflect their protectionism and welfare chauvinism, which has become more pronounced since the financial crisis. In this case, the EU is portrayed as a corrupt structure, which, with the help of the national pro-EU elite, siphons off the nations’ resources and redistributes them at the expense of the people (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, pp. 34-35). Migration has been another theme in PRRP Euroscepticism, especially since the 2015 refugee crisis. Western European PRRPs also object to intra-EU migration. For example, free movement, a central theme in United Kingdom Independence Party’s (UKIP) leave campaign, was a major factor in Brexit referendum results (Tournier-Sol, 2020).

In the past decade, PRRPs have generally increased their electoral performance in Europe. Supply side explanations for this phenomenon focused on the internal characteristics of the parties - such as leadership and program, performance of other political parties, and opportunity structures provided by the political and institutional system (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, pp. 97-108; van Kessel, 2015, pp. 17-28). Demand-based approaches inquired the characteristics of their electoral base in order to reveal how PRRPs' arguments appealed to different categories of voters. Overall, PRRPs had mostly gained votes from socioeconomic groups that were disadvantaged by globalization and Europeanization; disillusioned by the capacity of the political mainstream to channel their interests. With their anti-immigration attitude, Euroscepticism, economic and cultural nativism, PRRPs had appealed to their grievances with the status quo (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, pp. 102-103; van Kessel, 2015, pp. 24-27).

Economic and political crises benefit PRRPs, because a crisis situation reduces the ability of the political mainstream, to which these parties stand against, to provide quick solutions. This mitigation gap enables PRRPs to offer themselves as a serious alternative. Therefore, PRRPs focus on exaggerating crises and keeping them on the political agenda (Albertazzi & McDonnell, 2008, pp. 5-6). Accordingly, the increase in European PRRPs' electoral performance at the national and EU levels is explained as a result of the 2008-2009 financial crisis and its long term repercussions on the national economies of member states (Kriesi & Pappas, 2015; Poli, 2016). Fueled by the framing of the media of asylum as an urgent threat to economies and societies, PRRPs have also gained electoral support through the European refugee crisis of 2015 (Ellinas, 2018, pp. 391-392; Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, p. 106).

Methodology

The study adopts a comparative, qualitative methodology. Austria, France, Germany and Italy were selected to inquire developments regarding European PRRPs during the pandemic. Although the countries constitute different electoral and political systems, all four governments adopted similar measures around the same periods. The PRRPs have had different ideological backgrounds and levels of popular support before the pandemic. However, their discourses were focused on similar issues and their votes had increased in the previous decade (Vasipoulou, 2011; van Kessel, 2015; Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017). Furthermore, they were all in opposition during the period under study in a position to challenge government policies. These facilitate comparisons specific to PRRPs.

PRRPs' reactions and popular support during the pandemic were inquired for the first year of the pandemic, beginning with the announcement of Covid-19 by World Health Organization (WHO) as an international health emergency (from January 30, 2020 to January 31, 2021). During this period, the countries faced the first wave of the outbreak, a receding period and a second wave, accompanied by various policy responses and public reactions, enabling the detection of changes for the PRRPs.

PRRPs are characteristically leadership parties and their propaganda relies heavily upon leaders' direct communication with the electorate. Hence, PRRP leaders are active users of social media which provide opportunity for frequent public engagement (van Kessel, 2015, pp. 14-15; Weyland, 2017). This is much more important at a time of limitations on public gatherings, lockdowns and curfews. Accordingly, the study uncovered PRRPs' discourse through party leaders' Twitter posts. Their Tweets were scanned for signifiers (hashtags and words) related to the pandemic (Covid-19 and related terms, pandemic, health, crisis). The selected posts were examined for commonalities and differences on the issues regarding the pandemic and its governance. The leaders' Twitter accounts were public official accounts which did not require user approval for following. Therefore, informed consent or ethics committee approval was not required.

The study sought to find out changes in popular support at the national level. In the period under study, there were no general or presidential elections. Despite delays due to lockdown orders, some regional and local elections were held in the four countries, as well as two referenda in Italy and France.⁴ However, depending on the region and issue, the results may vary greatly from national elections. Therefore, instead of data from the elections, voting intentions for national or presidential elections that were derived from public opinion survey results were used. Presented at intervals within the year, the changes in popular support for the PRRPs were compared with the changes for government and other major opposition parties, in order to detect emerging trends.

Political Alignment and Government Composition Towards the Pandemic

All of the PRRPs were in opposition during the first year of the pandemic. However, some had taken part in coalition governments (Austria, Italy) or had become a significant competitor for presidency (France) before. PRRPs performed even better at the EU level. In in 2019 EP elections, they became the first parties in Italy and France (European Parliament, 2021). The composition of governments and the relative position of the PRRPs towards the pandemic are explained below.

Austria

In Austria, the leading PRRP is Freedom Party of Austria (FPÖ). It was founded in 1956 by former members of the Nazi Party. With the slogan “Austria first”, FPÖ has advocated national supremacy against immigration and EU membership. It became the coalition partner of the conservative People’s Party (ÖVP) in the early 2000s, triggering sanctions to the country by other EU members. With the rise of right wing populism in Europe in the 2010s, FPÖ’s votes increased, leading to a second coalition with ÖVP (Aknur & Saylan, 2020, pp. 301-305).

The 2013 general election signaled a realignment of voters in Austria. Mainstream political parties - ÖVP and Social Democratic Party (SPÖ) - lost considerable votes. Both FPÖ and Greens gained a record number of seats and some fringe parties managed to pass the electoral threshold. This trend continued in the 2017 election. FPÖ became third (26%), following ÖVP (36%) and SPÖ (26.9%) (Bodlos and Plescia, 2018). FPÖ has also been the third party in EP elections since 2014 (European Parliament, 2021).

Following the 2017 general election, ÖVP formed a coalition government with FPÖ. In 2019, the government dissolved because of the Ibiza corruption scandal involving the FPÖ leader, followed by a snap election. Although ÖVP became first (38%) and the ranking of the major parties remained the same, FPÖ lost its former support (16%) as well as its leader who had resigned in response to the scandal (“Austria Election,” 2019)⁵. Austria has been governed by ÖVP - Greens (14%) coalition during the pandemic.

France

Formerly named as National Front (FN),⁶ National Rally (RN) is the leading PRRP in France. Established in 1972, it became a populist party, moderating its far right ideology and adopting anti-elitism, nativism and Euroscepticism (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, pp. 34-35). It became an established party in French politics in the 2010s, under the leadership of Marine Le Pen (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, pp. 53-54). It became the first party in 2014 and 2019 EP elections (European Parliament, 2021). Le Pen, who was third in the first round of 2012 presidential elections, became second in 2017 presidential elections. She competed in

⁴ In France, a referendum was held on October 4, 2020, for the independence of New Caledonia, which was rejected (53%). In Italy, the constitutional referendum (September 20-21, 2020) resulted in the decision to reduce the number of seats in both houses of the legislature (70%).

⁵ FPÖ was led by Hofer during the period under study. In June 2021, leadership passed on to Kickl, who is more radical (“Austria: Herbert Kickl,” 2021).

⁶ The party changed its name in 2018.

the second round against Emmanuel Macron, the leader of liberal centrist The Republic Forward! (LREM). Although she lost the second round (33.9%), she competed very closely with Macron in the first round (24-21.3%). In the second round of 2017 legislative elections (lower house), LREM became the first party (43.1%), followed by conservative The Republicans (LR) (22%), RN (8.8%) and centrist Democratic Movement (MoDem) (6%). Although RN was third in terms of votes, it became eighth in terms of parliament seats (Alvarez-Rivera, 2019).

Since 2017, governments have been dominated by LREM, but also included members from MoDem and various leftist and center right parties. The initial Philippe government was dissolved within a few months due to ministerial resignations upon fraud allegations involving MoDem (“Top Macron Ally,” 2017). France was governed by Second Philippe government (June 2017-June 2020) during the initial phase of the pandemic. Castex became Prime Minister in July 2020 reshuffle, in response to the economic crisis that accompanied the pandemic. The current government includes ministers from other political parties and independents as well as LREM, MoDem, MR, Agir and TDP (Henley, 2020). RN is the second party in opposition, after conservatives (LR).

Germany

Since 2005, under Chancellor Angela Merkel, conservatives have dominated Germany’s political field. The country has been governed by grand coalitions of conservatives and social democrats. The only exception was the 2009-2013 period, when conservatives formed a coalition with liberal Free Democratic Party (FDP) instead. The alliance of Christian democrats - Christian Democratic Union (CDU) and Christian Social Union of Bavaria (CSU) - has been the first in general elections since 2005, with 32.8-41.5% of the votes, followed by Social Democratic Party of Germany (SPD) with 20.5-34% of the votes (Alvarez-Rivera, 2019)⁷.

The leading PRRP in Germany is Alternative for Germany (AfD). It was founded in 2013 as a Eurosceptic center right party, mainly by CDU dissidents. Since 2015, in response to Merkel’s open asylum policy, it has embraced an anti-immigration attitude that borders on racism, which pressured CDU to a stricter position on immigration (Aknur & Saylan, 2020, pp. 306-307). The party is divided between moderates and far right extremists.⁸ Most of its electoral support is from Eastern Germany (“AfD,” 2019). AfD was not represented in the federal parliament (Bundestag) before 2017, due to the electoral threshold. In the 2017 national election, AfD became third (12.6%), after CDU/CSU (32.9%) and SPD (20.5%), surpassing FDP (10.7%). First time in parliament, AfD gained 94 seats, becoming the strongest party of the opposition (Alvarez-Rivera, 2019). By 2018, it was represented in all of the state parliaments as well (Aknur & Saylan, 2020, p. 305). AfD ranked lower in EP elections. Nevertheless, it has been on the rise. It became fifth in 2014 and fourth in 2019 (European Parliament, 2021).

Italy

There are two successful populist anti-establishment parties in Italy. Founded as a regional federalist party in 1991, The League (Lega), formerly named as The Northern League (LN),⁹ originated in an ethno-nationalist, radical right ideology. Since 2013, it has been led by Matteo Salvini, who abandoned regional separatism and turned Lega into a mass party at the national level, with an anti-immigration and Eurosceptic rhetoric (Aknur & Saylan, 2020, p. 312). The other, Five Star Movement (M5S), was established in 2009 as a populist party

⁷ The situation changed after the period under study, with the 2021 election.

⁸ The latter is called The Wing (*Flügel*) and was put under surveillance by the National Security Service (BfD) in 2019. BfD declared it as extremist and it was disbanded. However, BfD warned that the members’ activities continued within the party, and sought to classify AfD as a whole as a “suspected case” for extremism. AfD responded by applying to the court, arguing that their constitutional rights were breached (Gehrke, 2021). The court suspended the surveillance until the verdict (“German court”, 2021).

⁹ The party changed its name in 2018.

combining the anti-immigration and Eurosceptic attitudes of the radical right with environmentalist and welfare state orientations of the left. Its resistance to immigration is not based on arguments about ethnic or racial superiority and it advocates both classical liberalism - i.e. privatization - and social democratic policies. This ideological ambiguity makes it difficult to categorize M5S as a left or right wing populist party (Turner, 2013, pp. 179, 184, 205-206).

In Italy, a multiparty system traditionally ruled by coalitions, political parties usually enter elections in alliance, according to their ideological disposition. M5S entered the general elections of 2013 and 2018 without alliances and became the first party in both. LN entered the 2013 election under the center right alliance of Silvio Berlusconi's¹⁰ The People of Freedom (Pdl), which won a victory over the center left alliance under Democratic Party (PD). In 2013 lower house (Chamber of Deputies) elections, LN individually gained only 4.1% of the votes. In 2018, the center right alliance (37%) became the first, followed by M5S (32.7%) and the center left alliance led by PD (22.9%). Individually, LN (18.8%) became third after M5S and PD, and first within the center right alliance (Alvarez-Rivera, 2019). LN/Lega also rose from fourth to first in Italy, in 2019 EP elections (European Parliament, 2021).

Following the 2018 election that produced a hung parliament, a heavily technocratic government was formed under independent Giuseppe Conte, comprised of M5S and Lega members, in addition to independent specialists. M5S leader Di Maio and Lega leader Salvini served as Deputy Prime Ministers, as well as Ministers of Interior (Salvini) and Economic Development, Labor and Social Policies (Di Maio), until the cabinet dissolved in September 2019. Hoping for early elections, Salvini withdrew Lega from the coalition (Giuffrida, 2019). Conte formed a second coalition of M5S, social democrats and liberals (PD, LeU, Art.1-SI), which served during the pandemic. The government dissolved again in January 2021, following Conte's resignation after Renzi, the leader of the newly established Italy Alive (IV),¹¹ declared that they would withdraw from the government¹² (Osborne, 2021). The current coalition includes M5S and Lega¹³. Since M5S ideology includes elements of the left and formed coalitions across the ideological spectrum, it is not covered in this study as a PRRP. Only Lega will be examined when it was in opposition.

Main Issues and Policies During the Pandemic

During the first year of its declaration as an international health emergency,¹⁴ nearly 102 million cases of Covid-19, caused 2.2 million deaths. In Europe, cases exceeded 34 million and deaths approached 740 thousand (WHO, 2021b). Table 1 shows the situation in the four countries.

Table 1
First Year Covid-19 Cases in Selected Countries

Country	Cases	Deaths	Deaths/million	Rank*
France	3,178,000	75,862	1165	3
Italy	2,542,000	88,279	12.278	5
Germany	2,216,000	56,945	682	7
Austria	410,000	7,636	853	18

* Rank within WHO European Region, which includes former USSR countries, Israel and non-state territories as well as the states located in the Continent.

Source: WHO, 2021a

¹⁰ Berlusconi is the leader of Forward Italy (FI), which individually got 14% of the votes in the 2018 election.

¹¹ IV was founded by a split from PD in September 2019. Renzi was PD's former leader.

¹² At the time, two ministers of Conte II cabinet were also IV members.

¹³ Lega has three ministers. Salvini remained outside the cabinet.

¹⁴ WHO declared Covid-19 as an international health emergency on January 30, 2020, and as a pandemic on March 11, 2020. The data covers the period until January 31, 2021.

Following Russia and the United Kingdom, France was third in terms of cases, closely followed by Italy and Germany. However, the death ratio was much higher in Italy - one of the first countries hit by the pandemic. Austria was much less affected than the others, in terms of the number of cases and deaths.

In the early months, governments started to increase the capacity of their diagnostic and health care systems, and took precautionary measures to reduce transmissions, such as international travel restrictions, quarantines and lockdowns. As economic stagnation followed, they dedicated financial resources to social security and protecting businesses in key sectors (HSRM, 2021). Although preventive measures were relaxed towards the summer, the recurrence of outbreaks and mutations of the virus led to new emergency measures to prevent the spread. Following the progression of the pandemic, schools were opened and closed a number of times. Public events were ended or limited. Social distancing rules were imposed and partial lockdowns were applied (HSRM, 2021). Second wave lockdowns began in Italy and France in October, Germany in November 2020 (Buchholz, 2021). Austria entered the second lockdown the latest, on November 17 (Lardieri, 2020). By January 22, 2021, Austria and Germany were in lockdown on national, Italy on local bases. France was applying national curfews (Buchholz, 2021).

Security and public order became a priority, so that preventive measures took effect. However, beginning with Italy in March, protests have been held against Covid-19 restrictions all over Europe. Demonstrations increased since October 2020, as the second wave led governments to adopt more restrictions. In most cases, far right extremists took part. Moreover, in Italy and Germany, protesters clashed with the police and resorted to violence (European Observatory against Disinformation, 2021).

In Austria, demonstrations were banned due to the limitations on public gatherings. At the end of April, a small group protested mask requirements ("Banned," 2020). In response to the third lockdown (December 26, 2021), FPÖ supporters held a protest march (January 30), despite the government ban. It was held peacefully, yet arrests were made ("Thousands," 2021). In France, anti-mask rallies took place in August, in small numbers. In addition to Covid-19 measures, anti-racism and allegations of Macron's Islamophobia sparked demonstrations during summer and autumn. Since November, pandemic-related internal security measures are protested all over the country on the grounds of media censorship for the use of police powers ("2020: A Year," 2020). In Germany, where the constitutional court outlawed protest bans, protests against Covid-19 related restrictions have taken place since April. According to opinion polls, more than 70% of the population and 51% of AfD supporters were in favor of the restrictions¹⁵ ("Most Germans," 2020). Nonetheless, events escalated in November when protesters, supported by AfD, attempted to enter the federal parliament building ("German Police," 2020). Since March, protests of the restrictions were frequent, widespread and included assaults to the police in Italy ("Anti-lockdown," 2020).

The pandemic is accompanied by economic crisis. The annual growth rate of the EU, already under stress since the 2008-2009 economic crisis, is below 1% since April 2020. Of the four countries, only Austria's growth rate remained above the EU average. Since July, France's growth almost halted. Germany and Italy face negative growth (Eurostat, 2021a). Unemployment increased slightly in the EU in 2020 (6.5-7.5%). They are higher than the EU average in France and Italy (around 7-9%) (Eurostat, 2021b). In the meantime, more severe outcomes are being postponed by government overspending. The combined projections of member states indicate that the Eurozone budget deficit will approach one trillion Euros by the end of 2021, near 9% of its GDP

¹⁵ AfD and Free Democrats (FDP) were the only political parties which did not criticise the protests (Connolly, 2020).

(“Eurozone,” 2020). In addition to the national level, solutions are being developed at the EU level. The EU adopted the largest recovery package in its history (European Commission, 2021).

PRRPs’ Response to the Pandemic and Its Governance

This section examines the responses of PRRPs in Austria, France, Germany and Italy to the pandemic and its governance. Official Twitter accounts of party leaders¹⁶ were examined to delineate their positions. The data covers the first year of the pandemic.

Table 2

PRRP Leaders’ Tweets about the Pandemic¹⁷

Country	Party	Leaders	Dates	Total
Austria	FPÖ	Norbert Hofer	12.02.2020-22.01.2021	44
France	RN	Marine Le Pen	31.01.2020-29.01.2021	166
Germany	AfD	Jorg Meuthen	28.02.2020-29.01.2021	52
		Tino Chrupalla	26.02.2020-30.01.2021	46
Italy	Lega	Matteo Salvini	31.01.2020-13.10.2020	134

Source: Compiled by the author from Twitter accounts of the leaders¹⁸

All leaders approached the pandemic as a major health crisis with long term repercussions in other areas of life - mainly economy, internal security and education. During the initial phase (February-March), their Tweets were mostly informative and positive. The leaders shared what they had learned about the disease, tried to give people hope and expressed solidarity with patients’ families, front line workers and Italian people, whom they believed to be affected most severely. Their criticisms were usually constructive and they occasionally supported governments’ decisions.¹⁹ They urged for strong preventive measures (border control, lockdowns, provision of tests and masks), increase of the capacity of the health system and emergency financial support (tax relief, income support) for families and businesses. However, their criticisms of the governments became more severe after March 2020. The following table shows the issues put forward and arguments made by the leaders in their posts.

¹⁶ AfD has two leaders (federal spokespersons), both of which were included.

¹⁷ The following hashtags were scanned for the period 30.01.2020-31.01.2021: covid, covid19, covid-19, corona, coronavirus, virus, pandemic, health, crisis. Retweets were omitted. Prefixes covid- and corona- were added to the search, to cover Tweets without the hashtags. The following leaders stopped using hashtags for the virus after these dates: Meuthen-26.08.2020, Chrupalla-22.01.2021, Salvini-13.10.2020.

¹⁸ <https://twitter.com/norbertghofer>; https://twitter.com/MLP_officiel; https://twitter.com/Joerg_Meuthen; https://twitter.com/Tino_Chrupalla; <https://twitter.com/matteosalvinimi>.

¹⁹ For example, Le Pen supported the Minister of Interior for the first wave confinement measures (2020, March 17).

Table 3
PRRP Leaders' Criticisms of Pandemic Governance*

Argument	Issue	FPÖ	AfD	RN	Lega
Insufficient	Border control	x	x	x	x
	Public order (prisoners, immigrants)			x	x
	Testing capacity	x		x	x
	Mask provision	x		x	x
	Vaccine provision	x	x	x	x
	Treatment capacity	x	x	x	x
	Protection of risk groups	x	x	x	x
	Economic support	x	x	x	x
Excessive	Ban on public gatherings	x	x		
	Regional threat-level system	x	x		
	Mask requirement		x		
	Closure of schools	x	x		x
	Closure of hotels, restaurants, shops	x	x	x	x
Wrong	Undemocratic decision-making	x	x	x	x
	Breach of fundamental rights/constitution	x	x		
	Intrusion of privacy/data	x	x	x	
	Supporting immigrants		x		x
	Involvement of the EU in recovery		x	x	x

*Issues mentioned for over one month are indicated in bold.

Source: Compiled by the author from Twitter posts of the leaders

The leaders blamed the governments for lacking a sound strategy, acting inconsistently and indecisively, hiding truths and failing to provide enough for the people. They continuously demanded stricter border controls, increasing the protection of risk groups such as the elderly, the treatment capacity and economic support for families and small businesses. When vaccines became available, they urged the governments to provide more and sooner. From April 2020 onwards, in addition to insufficiency, they criticized the governments for applying strict measures which they found excessive. Whereas FPÖ and AfD leaders criticized almost all aspects of preventive measures, RN and Lega leaders began criticizing these much later, following the second wave precautions adopted in late 2020.

Consistent with PRRPs' anti-establishment discourse (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, pp. 5-7), even when they agreed with the contents, all leaders argued that governments abused their power in how they issued emergency measures. They demanded the involvement of the opposition and the public in these decisions. While RN and Lega leaders did not object preventive measures until late 2020, FPÖ and AfD continuously alleged that their governments acted against the constitution and breached fundamental rights by imposing lockdowns and other restrictions on social distancing. However, despite the apparent involvement of FPÖ and AfD in Covid demonstrations in critique of such measures ("German Police" 2020; "Thousands," 2021), the leaders did not openly support the protesters.

In line with their Eurosceptic attitude (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, pp. 34-35; van Kessel, 2015, p. 27; Vasipoulou, 2011), the leaders except FPÖ leader Hofer,²⁰ opposed the role of the EU in recovery plans, which they believed was a matter of sovereignty. PRRPs anti-immigration attitude was also reflected in their posts. However, it was rarely mentioned in the context of the pandemic, except by Lega leader Salvini. Specific arguments of the leaders are presented below.

²⁰ Hofer also criticized the EU - i.e. for raising budget contributions (2020, July 21), but not in the context of the pandemic.

FPÖ: Although he found the provision of masks by the government necessary, Hofer opposed mask wearing requirements after the first months of the pandemic. He characterized safety measures as “Austrofascism” (2020, September 16), a totalitarian approach controlling many aspects of citizens’ lives in violation of their fundamental rights. He advocated amnesty for the breach of control orders by the public (2020, July 22). He argued that the regional threat levels were not as high as the government declared, causing unnecessary confinement (2020, September 15). He advocated a “hardship allowance” for having to wear masks at the workplace (2020, September 21). Hofer was the only leader who didn’t mention EU or immigration issues in the context of the pandemic.

AfD: Except financial support for small businesses and unemployed workers, the leaders focused on the excessiveness of government intervention rather than its insufficiency. They did not oppose the initial lockdown.²¹ However, since May, they have argued that the level of threat was exaggerated. According to this narrative, as Chrupalla claimed, the “corona madness” was being played by the “panic orchestra” of the political mainstream (2020, October 16). Continued lockdowns, closing of schools and businesses endangered the economy and future generations. Moreover, the emergency measures were characterized as “totalitarian” (Meuthen, 2020, August 29, October 29). By banning public gatherings and protests, forcing people to wear masks and intruding their private lives, the leaders argued that the government abused its power and violated fundamental rights.²² Unlike other leaders in the study, Meuthen’s anti-immigration rhetoric was openly racist and Islamophobic. He argued that “Arab clans...prey on German society” by applying for Corona aid (2020, April 29) and insinuated that Muslim associations committed fraud with that aid (2020, October 23). AfD leaders also opposed EU-based efforts to mitigate the crisis. Meuthen, who initially sent solidarity messages to Italy (2020, March 15), criticized Germany’s financial support to Italy through the EU (2021, January 5).

RN: For the most part of the year, Le Pen advocated strict preventive measures. She supported efforts for mass testing, all of the lockdowns, closure of schools, mask wearing and social distancing obligations. In fact, she demanded further restrictions, such as warning against ending the first lockdown too soon, with the exception of places of worship (2020, May 3). She did not initially oppose lockdowns during the second wave. She only opposed prolonging the ban on public cultural activities (2021, January 17) and opening of restaurants (2021, January 7) at the end of the first year. Le Pen also criticized the government for creating risks for public order, by releasing prisoners (2020, February 29) and not suppressing immigrants’ riot against the first lockdown, more harshly (2020, May 4).

Legia: Salvini believed that Italy experienced the worst in terms of mortality rates and the severity of economic crisis (2021, January 18). Accordingly, he did not object preventive measures as excessive and didn’t argue that citizens’ rights were breached by emergency measures. Like Le Pen, he opposed the closure of schools (2020, October 8), restaurants and shops (2020, November 6) relatively late. Even then, he reminded the necessity of following the rules for protection (2020, November 6) and criticized the government for not taking enough precautions at schools (2021, January 6). As Le Pen, he mentioned the releasing of prisoners (2020, February 8, November 22) and the protests of immigrants at reception centers (2020, October 7) as public security risks. Unlike Le Pen, he didn’t advocate prolonging preventive measures at the national level during the second wave. On a regional basis, contrary to FPÖ and AfD leaders, he criticized the government for underestimating, rather than overstating the threat levels (2021, January 15).

²¹ While Chrupalla suggested the government to enable paid leave of absence to parents (2020, March 12), Meuthen criticised young people for disobeying rules by organizing Corona parties (2020, March 17).

²² AfD applied to the Constitutional Court for the annulment of mask obligations (Chrupalla, 2020, October 7) and planned to apply for the Civil Protection Act amendments that introduced further measures for public safety (Chrupalla, 2020, November 20).

From June onwards, Salvini repeated his opposition to immigration multiple times every month. During his term as the Minister of Interior (2019), he had prevented the landing of asylum seekers rescued at sea, which caused the senate to lift his immunity for prosecution in July (Associated Press in Rome, 2020). The trial began in October (Tondo, 2020)²³. Like the other leaders, he criticized the government for deficiencies in border control from the beginning. Yet, most of his arguments were directed at asylum seekers. Salvini blamed asylum seekers - whom he characterized as illegal immigrants and fake refugees (2020, July 26) - for bringing sickness (2020, June 24, July 21, August 26, September 27, October 13), escaping control (2020, July 26, August 1) and violence (2020, October 7, 15), while he blamed the government for allowing them in Italian territory. Although Le Pen also reported that immigrants were rioting (2020, May 4), she did not specify them as health risks and did not blame the government as a facilitator. Another aspect of Salvini's posts apart from other PRRP leaders was the blaming of China and its communist regime for the pandemic (2020, June 6, October 21, November 21).

Popular Support During the Pandemic

This section examines the popular support in the four countries for major parties in government and opposition, together with PRRPs, during the first year of the pandemic. The table below presents the last national or presidential election results (2017-2019) and survey results during the pandemic. The survey data is provided by Politico, which systematically gathers the results of numerous statistically reliable opinion polls in each European country, and processes these into a weighted average presented over time (Politico, 2021a). Four dates were chosen to cover voting intentions: the beginning of the pandemic (January 30, 2020), the month following the first lockdown orders and the beginning of severe criticism of governments by PRRP leaders (May 1, 2020), the month after the second wave lockdowns started in all of the countries (December 1, 2020), and the end of the first year (January 31, 2021).

Table 4
Popular Support for Major Parties and PRRPs Before and During the Pandemic*

Country	Parties	Elections	30.01.2020	01.05.2020	01.12.2020	31.01.2021
Austria	Gov.	52	55	61	52	47
	ÖVP	38	39	44	40	37
	Greens	14	16	17	12	10
	SPÖ	21	17	18	22	23
	FPÖ	16	13	11	14	16
France**	LREM	24	28	28	24	24
	<i>LR</i>	20	11	12	14	15
	RN	21	27	26	26	26
Germany	Gov.	54	40	54	51	51
	CDU/CSU	33	27	38	36	36
	SPD	21	13	16	15	15
	<i>FDP</i>	11	8	6	7	7
	<i>Greens</i>	9	22	16	19	19
	AfD	13	13	10	9	9
Italy	Gov.***	52	35	37	36	35
	M5S	33	15	16	15	15
	PD	19	20	21	21	20
	<i>FdI</i>	4	11	14	14	16
	Lega	18	31	28	24	24

*: Government parties are indicated at the top, PRRPs are indicated in bold, other opposition parties are indicated in italic. The values show percentages.

** : Presidential elections (first round of the 2017 election, voting intentions for 2022)

***: Total percentage of government parties included in the table.

Sources: Alvarez-Rivera, 2019; Politico, 2021b

²³ It was dismissed by the judge in May 2021. Another trial in Palermo begins in September 2021 ("Italy judge", 2021).

Before the pandemic, popular support had already changed for all parties, since the last elections. Austrian and French governments entered the pandemic in a slightly better position, while German and Italian governments had faced significant losses in their popular support. With the pandemic, all governments' popularity increased by May 2020, when the first preventive measures (February-April) took effect. In Austria and France, governments surpassed their election level. In Germany, the support for the grand coalition increased back to its election level. In Italy, the main coalition partners' support remained far lower than the last election results, despite a slight increase in their support from January to May 2020.

However, during the second half of 2020, government support decreased in all countries. In Austria, both government parties ended up with lower support than the last elections. In France, Macron's support reduced to the election level by December. In Germany, government support slightly decreased after May, yet remained close to the election level, which was much higher than it was at the beginning of the pandemic. Main coalition partner CDU/CSU performed much better than SPD, surpassing its performance in the last election. In Italy, popular support reduced only slightly for the main coalition partners, returning to its level at the beginning of the pandemic.

Popular support for the PRRPs had decreased in Austria, remained the same in Germany and increased significantly in France and Italy before the pandemic. The changes during the first year of the pandemic were also different in each country, except for the initial period. Whereas governments' support increased towards May 2020, PRRPs' support decreased by 1-3% in all countries. From May 2020 to the end of the first year, except for FPÖ, PRRPs' popular support either decreased or remained the same. However, the situation looks different when the end of the first year is compared to the last election results. FPÖ's support increased back to its election level, AfD's support decreased considerably, and both RN and Lega ended up in a much better position than the last elections.

Major opposition parties other than the PRRPs had increased their support before the pandemic in Germany and Italy. Greens and Fdl had become likely to be the first parties in opposition replacing FDP and FI, if elections were held. In Austria and France, SPÖ and LR had lower popular support at the beginning of the pandemic than the last elections. From May 2020 to the end of the first year, the popular support for the main opposition parties other than the PRRPs increased, as popular support for governments were reduced. In France and Italy, PRRPs have a much better chance for taking part in government or becoming the main opposition than mainstream parties, in the next national or presidential elections.

Discussion and Conclusion

The first question this study sought to answer was how PRRPs in Europe responded to the pandemic and its governance. Given that they had sustained a politics of anxiety over the previous crises, it is important to find out how they have reacted to the current crisis. Did they accentuate it, triggering public fears? More important, did they keep emphasizing the similar themes they had capitalized upon during the financial and refugee crises, or did they alter their discourse?

The findings from the examination of PRRP leaders' Twitter posts show that PRRPs continued with their anti-establishment, anti-immigration, nationalistic and Eurosceptic arguments. However, the prioritization of these themes differed in the pandemic context. Especially after March 2020, their anti-establishment rhetoric, re-fitted to issues about pandemic governance, took priority. They continued to oppose immigration and immigrant rights, yet these were not pronounced as a major part of the pandemic problem. Lega leader Salvini was an exception in this regard. He continuously framed immigration in relation to the pandemic, by blaming irregular migrants for spreading disease and disrupting public order. PRRP leaders continued to propagate

economic protectionism and welfare chauvinism, in relation to the economic crisis that accompanied the pandemic. The leaders also voiced their mistrust in the EU for mitigating the crisis. However, like immigration, the EU did not take much place in their Tweets about the pandemic. In other words, although the ingredients remained the same, PRRPs altered their prescriptions. However, their arguments were inconsistent and differentiated.

Although all leaders agreed that the pandemic constitutes a major crisis which requires emergency action on many fronts, their criticism of pandemic governance lacked coherence. They blamed the governments for insufficiency and excessiveness at the same time. On the one hand, they argued that the governments did not take decisions firmly or fast enough, such as closing the borders to prevent the spread of the disease. On the other, they expected emergency decisions to be taken after long deliberations, appeasing every segment of the society, including their parties. They demanded risk groups to be protected, while they objected the measures for such protection, such as closing down of businesses where people may come into contact at close proximity.

Two different positions appeared among the PRRPs on preventive measures. RN and Lega leaders did not object mask wearing requirements, social distancing rules or lockdowns during most of the first year of the pandemic. Moreover, they advocated firm measures to ensure public order so that the rules were followed. However, FPÖ and AfD leaders objected to such measures, after the initial phase of restrictions applied in February and March 2020. Furthermore, they utilized fundamental rights to legitimize their position, inciting civil disobedience. Yet, like RN and Lega leaders, they demanded capacity increases and supportive measures. In other words, they denied the nature of the health emergency while they criticized their governments' response to the same emergency as insufficient.

The second question the study posed was how the PRRPs' positions on the pandemic and its governance reflected on their popular support. Does the pandemic pose an opportunity or threat for them in the coming elections? The answer changed during the course of the pandemic and became obscured by differences between the countries and political parties after the initial months. Therefore, no generalizations could be drawn. Nonetheless, there was a temporary development in both government and PRRP support that is worth mentioning.

During the initial phase of the pandemic, whereas popular support for governments either remained the same (France) or increased (Austria, Germany and Italy), it decreased for all PRRPs, despite variance in the amount of change (1-3%). The former finding is supported by various studies conducted in Europe before June 2020, which found out that voting intentions for governments, as well as trust in governments and existing institutions increased in this period (Blais et al., 2020, p. 2). Since the core tenet of PRRPs is challenging the status quo and the political mainstream, it is not surprising that the increase in government support coincided with decrease in PRRP support. As the pandemic and related problems continued, popular support started to become differentiated.

During the second half of 2020, preventive measures were first eased, then reasserted in the four countries. Although governments acted similarly, popular support varied for all political parties. Even when developments during 2021 are considered, it is not possible to discern any common trend. In Austria, the ÖVP-Greens government lost its support to SPÖ and FPÖ by end of 2020.²⁴ In Germany, although the popular support increased for CDU/CSU, SPD lost its potential voters to Greens and AfD lost almost a third of its

²⁴ FPÖ support surpassed the last election level (18%) by September 2021 (Politico, 2021b).

previous support by the end of 2020.²⁵ In France and Italy, PRRPs became the first parties in terms of popular support by the end of 2020 (26-24%), but lost part of that support by September 2021 (21-20%) (Politico, 2021b).²⁶

The findings demonstrate that while PRRPs preserved their previous discursive strategy of disruptive criticism towards the ability of their governments to mitigate crises (Kriesi & Pappas, 2015; Poli, 2016; Ellinas, 2018, pp. 391-392; Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, p. 106), the pandemic did not provide an opportunity for PRRPs to increase their popular support. On the contrary, they lost potential voters during the initial months and not all of them recovered in the following months. At this juncture, it is necessary to ask what makes the pandemic different than the previous crises Europe went through.

The Covid-19 pandemic began as, and remains to be, an unprecedented health crisis. People feared for their lives before they feared loss of earnings. As such, the increase in government support all over Europe in the initial months may be explained by “rallying around the flag effect”. The concept was coined by studies in the field of international security, as a result of observations on popular support during situations involving war. In the USA and other countries, such crises triggered a resurgence of patriotism that overcame political divisions (Murray, 2017). Similarly, during the first months, having witnessed the situation in countries where the pandemic spread quickly such as China and Italy, people depended on their current governments, institutions and leaders to provide safety and stability (Iniguez et al., 2020; Blais et al., 2020). Severe authoritative measures were accepted without reservation (Woods et al., 2020, p. 811). The concurrent loss of support for PRRPs may be explained by the fact that PRRPs are first and foremost, challenger parties that seize opportunity from turmoil, which people sought to avoid.

The pandemic also became a multidimensional crisis, affecting most areas of people’s lives and futures, for a much longer time than anyone had prepared for. Although the capacity of the health sector is being developed by governments, the economic recession cannot be overcome easily. The effects are currently being postponed by recovery packages (“Eurozone,” 2020; European Commission, 2021). Yet, no amount of credit or income support would prevent bankruptcies or guarantee stable employment in many sectors, as long as lockdowns, curfews and other controls are continued. The effect of lockdowns in fields such as social psychology and education, remain to be seen. Since the crisis took its toll on people’s circumstances, popular support is no longer automatic for governments. This situation has not provided all PRRPs with the same opportunity. The future of European PRRPs through this crisis, depend on factors specific to each country and political party, the effects of which remain to be seen.

The findings indicate that the discursive frameworks which European PRRPs had used to challenge the mainstream in the previous crises, have begun to differentiate with the current one, as well as the political opportunity structure in each country. However, there are a number of caveats that preclude generalizations. First, the study is limited by its focus on the pandemic. The change in party discourses were discovered upon leaders’ social media posts specifically about the pandemic and crisis. More comprehensive results may be derived from studies that focus on the themes, such as economic protectionism and immigration in leaders’ public speeches not only about, but also during the pandemic. Second, the time frame of the study is inadequate to determine the future. It should not be inferred from the similarity of governments’ responses during the progression of the pandemic, that the crisis has a definite direction or timely solution. Despite developments in medicine, the prevention and treatment of the virus are still not provided for. Therefore, it is probable that

²⁵ The situation changed after the period under study. SPD became the first party (25.7%), followed by CDU/CSU (24.1%), Greens (14.8%), FDP (11.5%) and AfD (10.3%) in the 2021 general election (September 26).

²⁶ Currently, Le Pen is second after Macron (25%) and Lega shares the first rank with FdI. (Politico, 2021b).

policy responses and public reactions will continue to change. The findings show that just as governments, the PRRPs were caught unprepared and altered their positions numerous times within a single year. Therefore, new trends in political discourse and alignment are likely to appear in the longer run.

References

- 2020: A Year of Protests and Civil Disobedience. (2020, 28 December). *France24*. Retrieved from: <https://www.france24.com/en/europe/20201228-2020-a-year-of-dissent-and-civil-disobedience>
- AfD: What You Need to Know about Germany's Far Right Party. (2019, 28 October). *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/afd-what-you-need-to-know-about-germanys-far-right-party/a-37208199>
- Aknur, M. and Saylan, İ. (2020). Avrupa demokrasisine yönelik güncel bir tehdit: Popülist radikal sağın yükselişi [A current threat to European democracy: The rise of populist radical right]. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 18(2), 289-324. doi: 10.32450/aacd.676473
- Albertazzi, D. and McDonnell, D. (2008). Introduction: The sceptre and the spectre. In D. Albertazzi, and D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First century populism: The spectre of Western European democracy* (pp. 5-11). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Alvarez-Rivera, M. (2019, 21 October). Election resources on the internet. Retrieved from: <http://electionresources.org/>
- Anti-lockdown Protesters Turn on the Police in Spain and Italy. (2020, 2 November). *The Times*. Retrieved from: <https://www.thetimes.co.uk/article/anti-lockdown-protesters-turn-on-the-police-in-spain-and-italy-3h2qsvjq3>
- Associated Press in Rome. (2020, 30 July). Italy's senate votes to lift Matteo Salvini's immunity from prosecution. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2020/jul/30/italys-senate-votes-to-lift-matteo-salvinis-immunity-from-prosecution>
- Austria Election: Sebastian Kurz's People's Party in Convincing Win. (2019, 30 September). *BBC News*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49867930>
- Austria: Herbert Kickl Elected to Lead Far Right Freedom Party. (2021, 20 June). *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/austria-herbert-kickl-elected-to-lead-far-right-freedom-party/a-57971160>
- Banned Vienna Protest Against Lockdown Draws 200. (2020, 24 April), *US News*. Retrieved from: <https://www.usnews.com/news/world/articles/2020-04-24/banned-vienna-protest-against-lockdown-draws-200>
- Blais, A., Bol, D., Giani, M. and Loewen, P. (2020). The effect of COVID-19 lockdowns on political support: Some good news for democracy?. *European Journal of Political Research*, 60(2), 497-505. doi:10.1111/1475-6765.12401
- Bodlos, A. and Plescia, C. (2018). The 2017 Austrian snap election: a shift rightward. *West European Politics*, 41(6), 1354-1363. doi: 10.1080/01402382.2018.1429057
- Bushholz, K. (2021, 22 January). Europe stays in lockdown mode. *Statista*. Retrieved from: <https://www.statista.com/chart/23330/coronavirus-restrictions-europe-map/>
- Ellinas, A. A. (2018). Media and the radical right. In J. Rydgren (Ed.), *The Oxford handbook of the radical right* (pp. 390-410). New York: Oxford University Press.

- Connolly, K. (2020, 3 August). Berlin protests against coronavirus rules divides German leaders. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/03/berlin-protests-against-coronavirus-rules-divide-german-leaders>
- European Commission. (2021). A recovery plan for Europe. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en
- European Observatory against Disinformation. (2021, 11 November). The three common threads that link anti-lockdown protests in Europe'. Retrieved from: <https://www.disinobservatory.org/the-three-common-threads-that-link-anti-lockdown-protests-in-europe/>
- European Parliament. (2021). 2019 European election results. Retrieved from: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/tools/comparative-tool/>
- Eurostat. (2021a). Covid-19: Economy. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/covid-19/economy>
- Eurostat. (2021b). Covid-19: Society and work. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/covid-19/society-work>
- Eurozone Budget Deficits Rise Nearly Tenfold to Counter Covid-19 Pandemic. (2020, 19 October). *Business Standard*. Retrieved from: https://www.business-standard.com/article/international/eurozone-budget-deficits-rise-nearly-tenfold-to-counter-covid-19-pandemic-120101901410_1.html
- Gehrke, L. (2021, 22 January). Germany's far-right AfD files lawsuits to avoid Security Service surveillance. *Politico*. Retrieved from: <https://www.politico.eu/article/germany-afd-lawsuits-against-security-service-surveillance/>
- German Court Suspends Surveillance for Far Right AfD, for Now. (2021, 5 March). *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/german-court-suspends-surveillance-of-far-right-afd-for-now/a-56785125>
- German Police Clash with Protesters angry at Merkel's Coronavirus Law. (2020, 18 November). *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-germany-protests-idINKBN27Y15T>
- Giuffrida, A. (2019, 20 August). Italian PM resigns with attack on 'opportunist' Salvini. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/20/italian-pm-expected-resign-giuseppe-conte>
- Goodwin, M.J. and Dennison J. (2018). The radical right in the United Kingdom. In J. Rydgren (Ed.), *The Oxford handbook of the radical right* (pp. 739-769). New York: Oxford University Press.
- Health System Response Monitor. (2021). Compare countries. Retrieved 31 January, 2021, from: <https://www.covid19healthsystem.org/searchandcompare.aspx>
- Henley, J. (2020, 6 July). France's new prime minister keeps key figures in reshuffled cabinet. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2020/jul/06/france-new-prime-minister-jean-castex-reshuffled-cabinet-macron>
- Iniguez, G., Weizman, J., Fidanovski, K., Palowski, N. and Boucart, T. (2020, 22 April). When our loss is their gain: Covid-19 and government popularity around Europe. *The New Federalist*. Retrieved from: <https://www.thenewfederalist.eu/when-our-loss-is-their-gain-covid-19-and-government-popularity-around?lang=fr>
- Italy Judge Rules Salvini Should not Stand Trial in Migrant Ship Case. (2021, 14 May). *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/italy-judge-rules-salvini-should-not-stand-trial-migrant-ship-case-2021-05-14/>

- Kriesi, H. and Pappas, T.S. (Eds.). (2015). *European populism in the shadow of great recession: Studies in political science*. Colchester: ECPR Press.
- Lardieri, A. (2020, 17 November). Austria enters national lockdown after seeing record Coronavirus cases. *US News*. Retrieved from: <https://www.usnews.com/news/health-news/articles/2020-11-17/austria-enters-second-national-lockdown-after-seeing-record-coronavirus-cases>
- Most Germans on board with coronavirus lockdown. (2020, 16 December). *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/most-germans-on-board-with-coronavirus-lockdown/a-55965289>
- Mudde, C. (2017). Populism: An ideational approach. In Rovira Kaltwasser, C., Taggart, P., Espejo, P.O. and Ostiguy, P. (Eds.), *The Oxford handbook of populism* (pp. 27-47). Oxford: Oxford University Press.
- Mudde, C. and Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Murray, S. (2017, 28 June). The "rally-'round-the-flag" phenomenon and the diversionary use of force. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Retrieved from: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-518>. doi: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.518
- Osborne, S. (2021, 27 January). Italian prime minister Giuseppe Conte resigns in tactical bid to form new coalition. *The Independent*. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/italy-prime-minister-giuseppe-conte-resigns-b1793100.html>
- Öner, S. (2014). Different manifestations of the rise of far-right in European politics: The cases of Germany and Austria. *Marmara Journal of European Studies*, 22(2), 85-106. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaad/issue/349/1863>
- Poli, M.D. (2016). Contemporary populism and the economic crisis in Western Europe. *Baltic Journal of Political Science*, 5, 40-52. doi: 10.15388/BJPS.2016.5.10335
- Politico (2021a). How POLITICO poll of polls tracks polling trends across Europe. Retrieved from: <https://www.politico.eu/article/how-politico-poll-of-polls-tracks-polling-trends-across-europe/>
- Politico (2021b). Poll of polls. Retrieved from: <https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/>
- Thousands protest in Vienna as far-right march on COVID measures banned. (2021, 31 January). *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-austria-demo-idUSKBN2A00K5>
- Tondo, L. (2020, October 2). Matteo Salvini goes on trial over migrant kidnapping charges. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2020/oct/02/matteo-salvini-set-to-be-tried-over-migrant-kidnapping-charges-italy>
- Top Macron Ally Bayrou quits French government. (2017, 21 June). *BBC News*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-40351918>
- Tournier-Sol, K. (2020). From UKIP to the *Brexit* party: The politicization of European integration and disruptive impact on national and European arenas. *Journal of Contemporary European Studies*, 29(3), 380-390. doi: 10.1080/14782804.2020.1785849
- Turner, E. (2013). The 5 Star Movement and its discontents: A tale of blogging, comedy, electoral success and tensions. *Interface*, 5(2), 178-212. Retrieved from: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-5-Star-Movement-and-its-discontents-%3A-A-tale-of-Turner/0e902c899cdf92a4c92df658526ccb36db096dfc>

- van Kessel, S. (2015). *Populist parties in Europe: Agents of discontent?*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Vasipoulou, S. (2011). European integration and the radical right: Three patterns of opposition. *Government and Opposition*, 46(2), 223-244. doi: 10.1111/j.1477-7053.2020.01337.x
- Verbeek, B. and Zaslove, A. (2017). Populism and foreign policy. In Rovira Kaltwasser, C., Taggart, P., Espejo, P.O. and Ostiguy, P. (Eds.), *The Oxford handbook of populism* (pp. 384-405). Oxford: Oxford University Press.
- Weyland, K. (2017). Populism: a political-strategic approach. In Rovira Kaltwasser, C., Taggart, P., Espejo, P.O. and Ostiguy, P. (Eds.), *The Oxford handbook of populism* (pp. 48-72). Oxford: Oxford University Press.
- Woods, E. T., Schertzer, R., Greenfeld, L. Hughes, C. and Miller-Idriss, C. (2020). COVID-19, nationalism, and the politics of crisis: A scholarly exchange. *Nations and Nationalism*, 26(4), 807-825. doi: 10.1111/nana.12644.
- World Health Organization. (2021a). COVID-19 situation in the WHO European region. Retrieved 31 January, 2021, from: <https://who.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/ead3c6475654481ca51c248d52ab9c61>
- World Health Organization. (2021b). WHO Coronavirus disease (COVID-19) dashboard. Retrieved 31 January, 2021, from: <https://covid19.who.int/#>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisi krizinde, Avrupa'daki Popülist Radikal Sağ Partilerin (PRSPLerin) pandemi ve pandemi yönetimine tepkileri ile popüler destek durumunu ortaya çıkarmak ve geçmiş eğilimler ışığında, yeni yönelimleri belirlemektir. Çalışmada ilk olarak, PRSPLerin pandemi odağındaki söylemleri değerlendirilmektedir. Avrupa'nın geçmiş dönemde yaşadığı krizlerde ana akım ve göç karşıtı, refah milliyetçisi ve Avrupa şüphecisi bir söylem çerçevesiyle yükselişe geçen bu partiler, yeni ve çok boyutlu bir kriz olan pandemiye ve hükümetlerin aldığı önlemlere nasıl tepki vermiştir? İkinci olarak, pandeminin PRSPLerin popüler desteğine etkisi araştırılmaktadır. Pandemi, geçmiş krizlerde ana akıma rakip hale gelen bu partiler için bir fırsat mı, yoksa bir tehdit mi olmuştur? Çalışmada elde edilen bulgularla, PRSPLerin Avrupa'daki yükseliş eğilimi ve krizlerle ilişkisi yeniden değerlendirilmektedir.

Tasarım ve Yöntem

Keşifsel amaçlı bu çalışma, karşılaştırmalı ve niteliksel olarak tasarlanmıştır. Araştırma, Covid-19 virüsünün Dünya Sağlık Örgütü tarafından uluslararası bir sağlık krizi olarak nitelendirildiği 30 Ocak 2020 tarihinden 31 Ocak 2021'e dek, pandeminin ilk yılını kapsamaktadır. Avrupa'daki PRSPLerin söylemi ve popüler desteği, dört örnek ülke üzerinden incelenmektedir: Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya. Bu dört ülkedeki PRSPLer, benzer söylem unsurlarını kullanarak, geçtiğimiz on yıllık dönemde yükselişe geçmiştir (Vasipoulou, 2011; van Kessel, 2015; Mudde & Rovira Kaltwasser 2017). Bazıları, pandemi öncesinde koalisyonlarda yer almışlarsa da (Avusturya, İtalya), çalışmanın kapsadığı dönemde muhalefettedirler. Diğer bir deyişle, hükümetleri eleştirebilecek konumdadırlar. Pandemi döneminde dört ülkenin hükümetleri, yakın tarihlerde, birbirine benzer acil durum önlemleri uygulamışlardır. Bu faktörler, dört ülkedeki PRSPLerin söylemleri ve popüler destekleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmayı kolaylaştırmaktadır.

Lider partisi niteliğindeki PRSPlar, siyasi propaganda yöntemi olarak lideri seçmenlerle doğrudan buluşturan sosyal medyaya ağırlık vermektedir (van Kessel, 2015, ss. 14-15; Weyland, 2017). Buna uygun olarak, parti söylemleri, liderlerinin resmi Twitter hesaplarında pandemi ve kriz hakkında yayınladıkları iletiler üzerinden incelenmektedir. Belirlenen iletilerde liderlerin pandemi ve yönetimi üzerine yorumlarının yanında, geçmişte bu partilerin kullandığı temel söylem unsurlarının ağırlığı ve önceliği irdelenmektedir.

Popüler destekteki değişimler, ulusal düzeyde sorgulanmaktadır. Örnek ülkelerde pandemi döneminde bazı yerel ve bölgesel seçimler ile referandumlar yapılmıştır. Ancak sonuçlar bölge ve seçim konusu itibariyle ulusal düzeydeki seçmen davranışından farklı özellikler gösterebileceğinden, seçim sonuçları yerine kamuoyu yoklamaları tercih edilmiştir. PRSPlerin yanı sıra, hükümet ve muhalefetteki güçlü ana akım partilerin popüler desteği de kapsamaktadır. Son genel veya başkanlık seçim sonuçları ile pandemi sürecinin çeşitli aşamalarındaki kamuoyu yoklama sonuçları bir arada değerlendirilerek, popüler destekteki eğilimler tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Bulgular

PRSP liderlerinin söylem incelemesinde, bu partilerin geçmiş on yıllık dönemde benimsedikleri temel söylem unsurlarının muhafaza edildiği görülmüştür: ana akım ve mevcut düzen karşıtlığı, göç karşıtlığı, refah milliyetçiliği ve Avrupa Birliği (AB) şüpheciliği. Ancak pandemi bağlamında bu unsurların ağırlığı değişmiş, ana akım ve mevcut düzen karşıtlığı, pandemi yönetimi konusuna uyarlanarak, ön planda yer almıştır. Refah milliyetçiliği, AB şüpheciliği ve İtalyan Lega partisi lideri Matteo Salvini dışındaki örneklerde göç, pandemiyle ilgili değerlendirmelerin odağında yer almamıştır.

Pandemiyi uzun soluklu ve çok boyutlu büyük bir kriz olarak değerlendiren PRSP liderleri, ana akım ve mevcut düzen karşıtlığı temelinde hükümetlerini hazırlıksız olmakla, strateji geliştirmemekle, vatandaşların sağlığını ve ekonomik güvenliğini koruyacak imkanları yeterli ve hızlı şekilde temin etmemekle eleştirmişlerdir. Ek olarak, yürütme organlarının acil durum önlemlerini, demokratik süreçleri dışlayarak kararlaştırdığına dikkat çekmişlerdir. Pandeminin ilk aylarında yapıcı eleştiriler ağırlıkta iken, özellikle Nisan 2020'den itibaren, eleştirilerin dozu ağırlaşmıştır. Ancak bu argümanlar, tutarsızdır. PRSP liderleri, bir taraftan önlemleri yetersiz bulurken, diğer taraftan hükümetleri aşırılıkla suçlamıştır. Bu noktada, PRSPlar arasında bir yaklaşım farkı ortaya çıkmıştır. Avusturya ve Almanya PRSPleri pandeminin yayılmasına karşı uygulanan sokağa çıkma yasakları ve maske takma zorunluluğu gibi önlemleri temel haklara aykırı, totaliter uygulamalar olarak eleştirmiş ve Covid protestolarına üstü örtülü şekilde destek vermiştir. Fransa ve İtalya PRSPlerinin liderleri ise uzun müddet tam tersine, hükümetlerin koruyucu önlemlerde yetersiz kaldığını iddia etmiştir.

Popüler desteğe bakıldığında, 2020'nin ilk döneminde tüm ülkelerde hükümet desteğinin artarken, PRSP desteğinin azaldığı görülmüştür. Diğer bir deyişle, geçmiş krizlerin aksine, pandemi krizi, PRSPlerin yükselişini tersine çevirmiştir. Bu durum, literatürde güvenlik krizlerine ilişkin olarak tespit edilmiş "bayrak etrafında birleşme etkisi" (Murray, 2017) ile açıklanabilmektedir. Ancak bu etki, 2020'nin ikinci döneminde sona ermiş, dört ülkede sadece PRSPlerin değil, tüm ana partilerin popüler desteklerinde farklı yönlerde değişimler tespit edilmiştir. Bulgular, pandeminin geçmiş krizlerde görülen PRSP yükseliş eğiliminin son bulduğuna, ancak henüz ortak bir yönelim oluşmadığına işaret etmektedir. PRSPlar arasında gerek söylem, gerekse popüler destek açısından tespit edilen farklılaşma, güncel krizin çok boyutlu olması ve geleceğe dair belirsizliğin sürmesi ile açıklanmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırmanın temel sınırlılığı, zamana ilişkindir. Çalışma, bir yıllık bir süreci kapsamaktadır. Her ne kadar bu bir yıl içinde hükümet politikaları, siyasi parti pozisyonları ve kamusal tepkilerdeki değişikliklerin izlenebildiği gelişmeler yaşanmışsa da, pandeminin yayılması henüz önlenememiş, kesin tedavi bulunamamıştır. Pandemiyle başlayan ekonomik krizin etkileri, bütçe açıklarıyla ötelenmektedir. Bu durum, gerek hükümetlerin, gerekse PRSPLerin söylemlerinde ve popüler desteğinde yeni gelişmeleri olası kılmakta ve bulguların genellenmesine engel olmaktadır. Çalışmanın diğer kısıtı, söylemin pandemi ve kriz hakkındaki ifadeler üzerinden incelenmesinden kaynaklanmaktadır. Burada ortaya çıkan söylem önceliği değişimi, partilerin pandemi odağı dışında kalan kamusal ifadeleri değerlendirmeye katıldığında, geçerli olmayabilir.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

PRSPLerin pandemi öncesindeki yükselişi, Avrupa demokrasileri ve Avrupa entegrasyonunun kazanımlarını ciddi boyutta tehdit etmiştir. Krizlerin siyasi konumlanmada yarattığı kırılmayı geçmişte avantaja çevirmiş olan PRSPLerin yükselme eğilimi, pandeminin ilk yılında, bu partiler arasında oluşan farklılaşma ile sona ermiş görünmektedir. Ancak, İtalya ve Fransa gibi örneklerde PRSPLer, halen iktidara gelebilecek denli güçlüdür. Bu gelişmeleri nedensellik bağlamında değerlendirebilmek için, pandemi ve sonrası dönemde, ülkelerin siyasi fırsat yapılarındaki değişimlere odaklanan ve ana akım partileri de içeren çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın bulguları, pandeminin geçmişte PRSPLeri başarılı kılan söylem çerçevesini her ne kadar henüz tutarlılıktan yoksun da olsa, dönüştürebileceğine işaret etmektedir. Bu açıdan, PRSP söylemlerinin farklı alanlardaki değişimini izleyecek çalışmalar, literatüre büyük katkı sağlayacaktır.

Özgün Değer

Avrupa'daki PRSPLerin sürekli yükselişi ve bu yükselişin krizlerle ilişkisi, literatürde arz ve talep temelli yaklaşımlar kullanılarak derinlemesine analiz edilmiş, ortak bulgular elde edilmiştir (Albertazzi & McDonnell, 2008; Kriesi & Pappas, 2015; Poli, 2016; Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017; Ellinas, 2018). Ancak Covid-19 pandemisi, yakın geçmişte örneği olmayan, başta sağlık olmak üzere insan güvenliğinin birçok alanını kapsayan, çok boyutlu bir krize yol açmıştır. Dolayısıyla, geçmiş krizlere ilişkin tespitler, PRSPLerin güncel konumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu çalışma literatüre, bu yeni krizde Avrupa'daki PRSPLerin söylem ve popüler desteğindeki gelişmeleri ortaya çıkararak, yeni bulgular sağlamaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Sevgi ÇİLİNGİR (%100).

Türk Kamu Mali Yönetiminde İç Kontrol Sisteminin Belirleyicilerinin Araştırılması: Büyükşehir Belediyeleri Örneği¹

Durdane KÜÇÜKAYCAN² - Şafak AĞDENİZ³

Başvuru Tarihi: 17.06.2021

Kabul Tarihi: 15.09.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

İç kontrol sistemi, yeni kamu mali yönetiminin amaçlarının gerçekleştirilmesinde kullanılan önemli araçlardan birisidir. 5018 sayılı Kanunun kapsamında yer alan kamu idarelerinin iç kontrol sistemlerini kurmaları gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı büyükşehir belediyelerinin iç kontrol sistemlerinin etkinliğini belirleyen faktörlerin tespit edilmesidir. Çalışmada ilk olarak, içerik analizi yapılarak her bir büyükşehir belediyesi için iç kontrol sistemi performans puanı oluşturulmuş ve en yüksek başarı düzeyinden en düşük başarı düzeyine doğru belediyelerin sıralaması yapılmıştır. İkinci olarak ise, belediyelerin iç kontrol sisteminin etkinliğini belirleyen faktörler korelasyon analiziyle tespit edilmesine çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan faktörlerden sadece belediye başkanının siyasi ideolojisi ile iç kontrol sistemi etkinliği arasında anlamlı bir sonuç bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol, Belediye, COSO, Sayıştay, İç Denetim

Atıf: Küçükaycan, D. ve Ağdeniz, Ş. (2021). Türk kamu mali yönetiminde iç kontrol sisteminin belirleyicilerinin araştırılması: Büyükşehir belediyeleri örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 827-850.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, durdane@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5515-2616

³ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, agdenizsafak@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0373-4694

Investigation of Determinants of Internal Control System in Turkish Public Fiscal Management: Case of Metropolitan Municipalities

Durdane KÜÇÜKAYCAN⁴ - Şafak AĞDENİZ⁵

Submitted by: 17.06.2021

Accepted by: 15.09.2021

Article Type: Research Article

Abstract

The internal control system is one of the important tools used in the realization of the objectives of the new public fiscal management. Public administrations within the scope of Law No. 5018 are required to establish internal control systems. The aim of this study is to determine the factors that determine the effectiveness of the internal control systems of metropolitan municipalities. In the study, firstly, the internal control system performance score was created for each metropolitan municipality by making content analysis and the municipalities were ranked from the highest success level to the lowest success level. Secondly, the factors that determine the effectiveness of the internal control system of the municipalities were tried to be determined by correlation analysis. Among the factors used in the study, a significant result was found only between the political ideology of the mayor and the effectiveness of the internal control system.

Keywords: Internal Control, Municipality, COSO, Court of Accounts, Internal Audit

⁴ Eskisehir Osmangazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, durdane@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5515-2616

⁵ Eskisehir Osmangazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, agdenizsafak@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0373-4694

Giriş

Kamu mali yönetiminde yaşanan aksaklıklar ve sorunlar ile küreselleşme, Türkiye’de kamu mali yönetimini yeniden şekillendirmiştir. Kamu mali yönetimi reformu, 10.12.2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu kanun ile kamu mali yönetimi, uluslararası standartlarla ve mevzuata uygun hale getirilmiştir. Kanunda iç kontrol ve iç denetim birimlerinin kurularak yeni kamu mali yönetiminin unsurları olan şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılması amaçlanmıştır. Kamu idarelerinde oluşturulan iç kontrol sistemleri için temel düzenleme olan İç Kontrol Standartları Tebliği, The Committee of Sponsoring Organization (COSO) İç Kontrol Çerçevesi esas alınarak oluşturulmuştur.

Kamu idareleri iç kontrol sistemlerini kurmakla sorumludur. İç kontrol sisteminden beklenen faydaların sağlanması için ise iç kontrolün tüm unsurları ile idarelerde uygulanması gerekmektedir. Bu kapsamda, kamuda iç kontrol sisteminin değerlendirmesi iç denetim birimleri ve Sayıştay tarafından yapılan denetimlerle gerçekleştirilmektedir. İç denetim birimleri iç kontrol sisteminin bir parçası olarak iç kontrol faaliyetlerini izleme görevini yerine getirmek için kurulmuştur. Bununla birlikte 6085 sayılı Sayıştay Kanunu gereği Sayıştay tarafından da iç kontrol sistemlerinin etkinliği, düzenlilik denetimleri aracılığıyla değerlendirilmektedir. Söz konusu bu değerlendirmeler kapsamında Sayıştay tarafından 2020 yılında “Kamuda Stratejik Yönetim Kurumsal Risk Yönetimi ve İç Kontrol Sistemi” başlıklı çalışma yayınlanmıştır. Çalışmada kamu idarelerinde iç kontrol sistemlerinin kurulup kurulmadığı ve bu sistemlerin etkin çalışıp çalışmadığı değerlendirilmektedir (Sayıştay, 2020, s. 8).

Belediyelerin iç kontrol sistemlerinin etkinliğinin iyileştirilmesi, daha iyi bir mali yönetimi sağlayacaktır (Fourie ve Ackermann, 2013, s. 496). Kamu mali yönetiminin belirlenen amaçlara ulaşması için kurulan yeni sistemin önemli bir ayağı olan iç kontrol sisteminin etkin bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın ana amacı Türkiye’de belediyelerin iç kontrol sistemlerinin etkinliğini belirleyen faktörlerin neler olduğunun belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Sayıştay tarafından yapılan düzenlilik denetimlerinde iç kontrol değerlendirmesine ilişkin ölçek ve sorular esas alınarak belediyelerin iç kontrol sistemleri içerik analizi ile değerlendirilecektir. İkinci adımda ise belediyelerin iç kontrol sistem kalitesini etkileyen faktörler korelasyon analizi kullanılarak belirlenmeye çalışılacaktır. Çalışmadan elde edilen bulguların kamuda iç kontrol sistemini etkileyen faktörlerin tespiti alanında hem akademik hem de uygulama alanında önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde iç kontrol sisteminin kalitesini etkileyen faktörlere ilişkin literatür taramasına yer verilecektir. İkinci bölümde ise iç kontrol ve belediyelerde iç kontrol sistemine ilişkin teorik altyapı sunulacaktır. Üçüncü bölümde çalışmanın uygulama bölümü yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir.

Literatür Taraması

İç kontrol sisteminin etkinliğini belirleyemeye yönelik yapılan literatür taramasında çalışmaların iki alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu alanlardan ilki iç kontrol sisteminin zayıflıklarını belirlemede etkili olan faktörlerin ele alındığı çalışmalardan oluşmaktadır. Liang, Lourie ve Yeung (2019) cinsiyetin iç kontrol kalitesi üzerine etkilerini ele aldıkları çalışmalarında kadın muhasebeci sayısı ile iç kontrol zayıflıkları arasında ters yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Aynı yönde bir cinsiyet çalışması da Chen, Eshleman ve Soileau (2016) tarafından yapılmıştır. Yazarlar çalışmalarında yönetim kurulundaki kadın sayısı ile iç kontrol sistemi zayıflıkları arasında ters yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Doyle, Ge ve McWay (2007) 779 işletme üzerinde yaptıkları çalışmada, iç kontroldeki maddi zayıflıkların daha küçük, daha az kârlı, daha karmaşık, hızlı büyüyen veya yeniden yapılanma sürecinden geçen firmalar için daha muhtemel olduğunu ortaya koymuşlardır.

Literatürdeki diğer alan ise iç kontrol kalitesini etkileyen unsurları inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır. Oissui ve Taktak (2018) iç denetim faaliyetinin iç kontrol sistemi kalitesi üzerine etkilerini Tunus'ta faaliyet gösteren 59 işletmede incelemişlerdir. Yazarlar regresyon analizi yaptıkları çalışmalarında iç denetim faaliyetinin ve iç denetçi niteliklerinin iç kontrol kalitesiyle olumlu ve önemli ölçüde ilişkili olduğunu dair bulgular elde etmişlerdir. Chang ve diğerleri (2019) Tayvan'da yaptıkları çalışmada iç denetçi sayısının iç denetim faaliyetinin performansını arttırdığını ve iç denetçi nitelikleri ile iç kontrol sisteminin etkinliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Shen ve diğerleri (2021) iç kontrol kalitesini belirleyen unsurlara ilişkin çalışmalarını Çin'de borsaya kayıtlı işletmelerde incelemişlerdir. Çalışmada kırsal kökene sahip CEO'nun işletmenin iç kontrol kalitesini önemli ölçüde arttırabileceği bulunmuştur. Ayrıca CEO kadın olduğunda kökenin iç kontrol üzerinde çok belirgin bir öneminin olmadığı; CEO yaşlı ve yüksek eğitim düzeyine sahip olduğunda kırsal kökenin iç kontrol kalitesi üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğu tespit edilen diğer başlıklardır. Xu ve Gao (2015) çalışmalarında kurumsal yönetimin işlevleri olan sahiplik yapısı, yönetim ve denetim kurulu toplantı sayısı, bağımsız yönetici ve makam tazminatı ile iç kontrol etkinliğini incelemişlerdir. Makam tazminatı ile yönetim ve denetim kurulu toplantı sayısı ile iç kontrol etkinliği arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Lartey ve diğerleri (2020) kamu kurumlarının iç kontrol sistemine uyumlarını 395 ankete dayanarak inceledikleri ve yapısal eşitlik modelini kullandıkları çalışmalarında önleyici tedbirler uygulayan işletmelerin iç kontrol sistemlerinin daha etkili olduğunu belirlemişlerdir. Fourie ve Ackermann (2013) tarafından yapılan çalışmada iç denetçilerin COSO bileşenlerinin iç kontrolün etkililiği üzerindeki önemini ve etkisini nasıl algıladıkları anket kullanılarak araştırılmıştır. Yazarlar, iç denetçilerin COSO çerçevesinin risk değerlendirme, bilgi ve iletişim, izleme ve kontrol faaliyetleri unsurlarının, eğer uygulanırsa, iç kontrol sistemlerinin etkinliğini arttırmada katkıda bulunan bir faktör olarak algıladıkları tespit edilmiştir.

Rae ve Subramaniam (2008) çalışmalarında iç kontrol üzerinde kurumsal etik ortamı, iç denetim faaliyeti ve risk yönetimi eğitiminin etkilerini çoklu regresyon analizi kullanarak analiz etmişlerdir. Verilerin anket ile toplandığı çalışmada her üç faktörün iç kontrolün kalitesini arttırdığı tespit edilmiştir. Hung ve Tuan (2019) bankacılık sektöründe iç denetimin etkinliğine etki eden faktörleri kısmi regresyon analizi ile inceledikleri çalışmalarında yedi değişken kullanmışlardır. Kontrol ortamı, kontrol eylemleri, izleme, risk değerlendirme, bilgi ve iletişim, banka büyüklüğü ve kredi durum sıralaması (credit status ranking) değişkenlerinin hepsinin iç kontrol etkinliği ile arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. İç kontrol üzerine etkinliği en fazla olan değişken ise kontrol ortamı olarak bulunmuştur. Hunziker (2017) çalışmasında 254 CFO ve CEO ile anket yaparak verileri toplamış ve yapısal eşitlik modeli kullanarak ilk olarak iç kontrol etkinliğini ortaya koymaya çalışmıştır. İç kontrol etkinliğini belirlemede hedef yaklaşımı, sistem yaklaşımı ve süreç yaklaşımı altında toplamda 5 unsur kullanılmıştır. Bu unsurlar; hedefe ulaşılma derecesi, koordinasyon etkinliği, işletme esnekliği, kaynak kullanımı ve girdi çıktı oranıdır. Sonrasında ise azaltılmış karmaşıklık, yetkinlik, iç iletişim ve izleme faktörlerinin iç kontrol etkinliği üzerine etkileri incelenmiş ve dört faktörün de iç kontrolün etkinliğini arttıran belirleyiciler olduğu tespit edilmiştir.

Ulusal literatürde ise kamu idarelerinin iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesine ilişkin çok fazla bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ağmaz (2017) çalışmasında Türkiye'deki belediyelerin iç kontrol sistemlerinin etkinliğini Sayıştay tarafından yapılan düzenlilik denetimlerini inceleyerek genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Belediyelerin iç kontrol sistemlerinde özellikle uygulamaya yönelik eksiklikler olduğunu belirtmiştir. Bu eksikliklerin ana başlıklarından bazıları üst yönetimin iç kontrol sistemini desteklememesi, iç denetim birimlerinin kurulmasının ve idare tarafından yeterince desteklenmemesi ve bu birimler kurulsada dahi nitelikli personel istihdam edilmemesidir. Çevik ve Ağmaz (2019) Türkiye'de Büyükşehir belediyelerinin İç Kontrol Eylem Planlarını analiz ederek, belediyelerin Kamu İç Kontrol Standartlarına uyumlarını analiz etmişlerdir. Yazarlar, büyükşehir belediyelerinin iç kontrol sistemlerinin henüz kamu iç kontrol standartları ile tam olarak uyumlu olmadığını özellikle risk değerlendirme ve kontrol faaliyetleri bileşenlerinin geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır.

Bu çalışmanın uluslararası literatürde yapılan çalışmalarda Hunziker (2015) tarafından yapılan çalışma ile benzer olduğu görülmekle birlikte önemli farklılıkları söz konusudur. Öncelikle çalışmada kamu sektörü ele alınmakta ve iç kontrol değerlendirmesi geniş bir iç kontrol çerçevesi ele alınarak değerlendirilmektedir. İç kontrol etkinliğini belirlemede ise yine literatürde yapılan çalışmaların değişkenlerine ek olarak değişkenler yer almaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamı ve amacı ile kamu sektöründe yapılmış literatürdeki ilk çalışmalardan biri olacaktır. Bu çalışmada öncelikle belediyelerin iç kontrol sistemlerinin kalitesi içerik analizi ile tespit edilecek, sonrasında kaliteli iç kontrol sistem olan belediyelerin iç kontrol sistem kalitesini etkileyen unsurlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın kamuda iç kontrol sisteminin belirleyicilerine ilişkin literatürdeki boşluğu tamamlayarak literatüre ve uygulamacılara önemli katkılar sağlaması beklenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

İç Kontrol Kavramı

Küresel anlamda iç kontrol ve iç denetim hem kamu hem de özel sektör için yeni kontrol ve yönetim çerçevelerinin ortaya çıkmasıyla birlikte bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu çerçevelerin birçoğu, kamu ve özel kuruluşları güçlü bir iç kontrol ve iç denetim fonksiyonları oluşturmaya zorlamaktadır (Lartey vd., 2020, s. 712). İç kontrol, işletme faaliyetlerinin etkinliği ve verimliliğinin, mali raporlamanın güvenilirliğinin, yasa ve mevzuata uyumun sağlanması için makul güvence vermek üzere tasarlanan, kurumun yönetim kurulu, yönetimi ve çalışanları tarafından etkilenen bir süreçtir (COSO, 2013, s. 13). Özellikle Dünya’da yaşanan finansal skandallar sonucunda menfaat sahiplerinin güvenini yeniden teşkil etmek ve krizlerin ekonomik etkilerinin azaltılması amacıyla iç kontrol kavramı önem kazanan bir alan olmuştur.

Etkili bir iç kontrol sistemi, işletmenin yönetim sisteminin ve riski yönetme becerisinin önemli bir bileşeni olarak işletmenin hedeflerine ulaşmasını desteklemekte, paydaş değerini geliştirmekte ve korumaktadır (Moeller, 2013, s. 2).

Dünya’da geliştirilmiş CoCo, ESAC, COBIT, Turnbill Raporu gibi birçok iç kontrol çerçevesi mevcuttur. Ancak bu iç kontrol çerçeveleri COSO iç kontrol çerçevesi kadar kapsamlı olmadığından, COSO iç kontrol çerçevesi tüm dünyada en çok bilinen ve uygulanan çerçeve olarak karşımıza çıkmaktadır (Graham, 2015, s. 2). COSO (Committe of Sponsoring Organizations of the Treadway - Treadway Komisyonunu Destekleyen Kuruluşlar Komitesi) 1985 yılında hileli finansal raporlamanın önlenmesi, iç kontrol, risk yönetimi, kurumsal yönetim gibi alanlarda kapsamlı rehber hazırlamak amacıyla Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA), Amerikan Muhasebe Birliği (AAA), Finansal Yöneticiler Enstitüsü (FEI), İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) ve Yönetim Muhasebecileri Enstitüsü (IMA) tarafında kurulmuş bir organizasyondur.

COSO, iç kontrol rehberi olarak 1992 yılında İç Kontrol Bütünleşik Çerçeveyi yayınlamış ve yaşanan gelişmelere paralel olarak söz konusu çerçeve 2013 yılında güncellenmiştir. COSO iç kontrol çerçevesinin kontrol çevresi, risk değerlendirme, kontrol eylemleri, bilgi ve iletişim ile izleme faaliyeti olmak üzere beş unsuru vardır. Bu beş unsur bütüncül bir yapı içinde birbiri ile ilişkilidir ve birbirlerini etkilemektedir (Graham, 2015, s. 3) ve ilk çerçevede de aynı şekilde yer almaktadır. Güncelleme ile birlikte getirilen en önemli yenilik bu beş unsurun altından toplamda 17 ilkenin ve ayrıca odak noktalarının belirlenmiş olmasıdır. Yeni çerçevede ilkelerin bu kadar fazla olmasının en önemli nedeni iç kontrol çerçevesinin kâr amacı güden ya da gütmeyen, halka açık, özel ya da kamu kurumları ve diğer tüm kuruluşlarda uygulanabilirliğinin sağlanmasıdır (Moeller, 2013, s. 37).

Kontrol çevresi, çalışanlarda iç kontrol bilincinin oluşturulmasını sağlayarak diğer iç kontrol unsurlarının temelini oluşturur (Moeller, 2013, s. 42; Graham, 2015, s. 99). Etkili bir kontrol ortamı, kurumun hedeflerine ulaşması, kontrol faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve bilgi ve iletişim sistemlerinin kullanımı ile izleme

faaliyetlerinin yürütülmesi için gerekli risklerin değerlendirilmesini destekleyen disiplini oluşturur. Kontrol çevresi için COSO'da belirtilen ilkeler; dürüstlük ve etik değerlere bağlılık, yönetim kurulunun gözetim sorumluluğu, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi, yetkinlik ve hesap verebilirliktir. Bir işletmenin iç kontrol ortamı, iç kontrol kültürü olarak görülebilir. Dürüstlük ve etik değerler, gözetim, hesap verebilirlik ve performans değerlendirmeleri gibi güçlü bir kültürün unsurları, kontrol ortamını da güçlü kılar (Moeller, 2013, s. 42). Risk değerlendirme, yönetimin riskleri nasıl yönetebileceği konusunda bir esas oluşturmak üzere, hedeflere ulaşmada ortaya çıkabilecek risklerin belirlenmesi ve analiz edilmesi sürecidir (Yılancı, 2015, s. 93). Bu unsur için dört ilke belirlenmiştir. Bu ilkeler; hedeflerin belirlenmesi, risklerin belirlenmesi ve analizi, hile risklerinin değerlendirilmesi ve önemli değişikliklerin belirlenmesi analiz edilmesidir. Kontrol eylemleri; işletmenin hedeflere ulaşılmasına yönelik risklerin yönetilmesinde uygulanacak yöntem ve politikalar aracılığıyla oluşturulan eylemler olup işletmenin her kademesinde, iş birimleri ve süreçler içerisinde çeşitli aşamalarda ve teknoloji ortamında gerçekleştirilen kontrol faaliyetleridir (Moeller, 2013, s. 73).

Kontrol eylemleri unsuruna ait ilkeler; kontrol faaliyetlerinin belirlenmesi ve seçilmesi, teknoloji üzerindeki genel kontrollerin belirlenmesi ve geliştirilmesi ile kontrol faaliyetlerine ilişkin politika ve prosedürlerin oluşturulmasıdır. Bilgi ve iletişim unsurunda iç kontrolün amaçlarına ulaşmasında oluşturulan politika ve prosedürlerin çalışanlara aktarılması amaçlanır. Bilgi ve iletişim işletmenin amaçlarına ulaşmasına sağlayan iç kontrol faaliyetlerinin yerine getirilmesi için gerekli ve diğer iç kontrol unsurlarını destekleyen bir unsurdur (Moeller, 2013, s. 87). Doğru ve ilgili bilgi paylaşımının ve iletişimin zamanında yapılması gerekir. Çerçeve, bilgi ve iletişim unsurunun ilgili/kaliteli bilginin kullanılması, iç iletişimin sağlanması ve dış iletişimin sağlanması olmak üzere üç ilkesi tanımlanmıştır. İzleme unsuru, iç kontrol sisteminin değerlendirilmesi ve etkinliğinin sağlanmasıdır (Graham, 2015, s. 173). Revize edilmiş iç kontrol çerçevesinde temel bir hedef olan izleme, devam eden, ayrı veya bu iki değerlendirmenin birlikte kullanılarak ilk dört iç kontrol unsurunun işletmede olup olmadığının ve nasıl işlediğinin değerlendirilmesi sürecidir (Moeller, 2013, s. 105). Devamlı ve özel değerlendirmelerin yapılması ile eksikliklerin giderilmesi ve ilgili taraflara bilgi verilmesi izleme unsurunun belirlenen iki bileşenidir.

Türkiye'de de Dünya'daki gelişmelere paralel olarak iç kontrol alanında birçok gelişme yaşanmış ve iç kontrol alanında yasal düzenlemeler yapılmıştır. İç kontrole ilişkin düzenleme yapan kurumlar aşağıda verilmiştir (Ağdeniz, 2019, s. 93):

- Sermaye Piyasası kurulu tarafından yapılan düzenlemeler,
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından yapılan düzenlemeler,
- 5018 Sayılı KMYKK ile yapılan düzenlemeler,
- 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu ile yapılan düzenlemeler.

Kamu Mali Yönetimi ve Belediyelerde İç Kontrol

Türkiye'de belediyeler genel yönetim kapsamında yer alan mahalli idareler olarak sınıflandırılmıştır. Bu nedenle belediyelerin tüm mali işlemlerinin temel yasal dayanağını 5018 sayılı KMYKK oluşturmaktadır. 5018 Sayılı KMYKK, kamu mali yönetiminin eksikliklerini gidermek ve uluslararası düzenlemelerle uyumlu olabilmek adına yapılan kamu mali reformunun gerçekleşmesini sağlayan temel yasal düzenlemedir. Söz konusu kanunun ana amaçları hesap verebilirlik ve şeffaflık olarak belirtilmiş ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için kanunla yeni düzenlemeler yapılmıştır. İç kontrol sisteminin oluşturulması ve iç denetim birimlerinin kurulması bu yeni düzenlemelerden ikisidir. İç kontrol 5018 sayılı Kanunun 55. maddesinde düzenlenmiş ve tanımlanmıştır. Her bir kamu idaresi bünyesinde iç kontrol sistemi kurmak ve bu

sistemin etkin olarak işleyişinden sorumludur⁶. 5018 sayılı Kanununun 56. maddesinde de iç kontrol sisteminin amaçlarına yer verilmiştir. 5018 sayılı kanun dışında kamu idarelerinde iç kontrole ilişkin yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemeler aşağıda verilmiştir:

- İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslar,
- 26.12.2007 tarih ve 26738 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği,
- Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planı Rehberi.

İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esasları düzenleyen yönetmelik ile Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği gibi düzenlemelerin Uluslararası Sayıştaylar Birliği (International Organization of Supreme Audit Institutions- INTOSAI) Kamu Sektörü İç Kontrol Standartları Rehberi ve diğer uluslararası genel kabul görmüş metinlerden alınmış olduğu anlaşılmaktadır (Akyel, 2010, s. 91). Ayrıca, bu yasal düzenlemelere ve Kamu İç Kontrol Standartları’nın uygulanması konusunda rehberlik sağlamak amacıyla 2014 yılında Kamu İç Kontrol Rehberi yayımlanmıştır.

Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planı Rehberinde, kamu idarelerinin dikkate almaları gereken yöntem ve ilkeler belirtilmiştir. Kamu İç Kontrol Standartları, uluslararası kuruluşların düzenlemelerine uygun olarak 18 standart ve 79 genel şarttan oluşmaktadır. Kamu İç Kontrol Standartları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1
Kamu İç Kontrol Standartları

Kontrol Ortamı Standartları	Standart 1	Etik Değerler ve Dürüstlük
	Standart 2	Misyon, organizasyon yapısı ve görevler
	Standart 3	Personelin yeterliliği ve performansı
	Standart 4	Yetki Devri
Risk Değerlendirme Standartları	Standart 5	Planlama ve Programlama
	Standart 6	Risklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi
Kontrol Faaliyetleri Standartları	Standart 7	Kontrol stratejileri ve yöntemleri
	Standart 8	Prosedürlerin belirlenmesi ve belgelendirilmesi
	Standart 9	Görevler ayrılığı
	Standart 10	Hiyerarşik kontroller
	Standart 11	Faaliyetlerin sürekliliği
	Standart 12	Bilgi sistemleri kontrolleri
Bilgi ve iletişim Standartları	Standart 13	Bilgi ve iletişim
	Standart 14	Raporlama
	Standart 15	Kayıt ve dosyalama sistemi
	Standart 16	Hata, usulsüzlük ve yolsuzlukların bildirilmesi
İzleme Standartları	Standart 17	İç kontrolün değerlendirilmesi
	Standart 18	İç denetim

Kaynak: Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği’nden uyarlanmıştır.

Tablo 1’de verilen standartların COSO iç kontrol çerçevesi ile uyumlu olduğu görülmektedir. 5018 sayılı Kanununun 11. maddesine göre üst yöneticiler kamu idarelerinde iç kontrol sistemlerinin işleyişinin gözetilmesi, izlenmesi ve Kanunda belirtilen görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinden sorumludurlar. Kanunda ayrıca bu sorumluluğun gereklerini, harcama yetkilileri, mali hizmetler birimi ve iç denetçiler aracılığıyla yerine getirileceği de belirtilmiştir. Bu kapsamda, belediyelerde, Strateji Geliştirme Daire Başkanlıkları veya

⁶ Avrupa Birliğine üye ülkelerdeki yönetim kontrol sistemlerinde kuzey (Anglo-Sakson) ülkelerden İngiltere ve Hollanda’nın benimsediği ‘yönetim sorumluluğu (management responsibility) anlayışı’na göre, kamu iç mali kontrol sisteminin özellikle ex ante aşamasının, her bir kurumun kendi bünyesindeki kontrolörleri aracılığıyla yürütülmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. İdarenin mali yönetim ve kontrol sistemine, idarenin dışından merkezi otoritelerce bir müdahalede bulunulmamaktadır. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile bu model, Türkiye’de uygulanmaya başlanmıştır (Baykara, 2015, s. 47).

aynı fonksiyonları yürüten Mali Hizmetler Birimleri, her türlü mali ve mali olmayan işlemlerinde bu standartlara uymak, bu standartların gereklerini yerine getirmek ve kendine ait iç kontrol sistemi oluşturmakla yükümlüdür (Yılmaz, 2019, s. 1).

Kamu idarelerinde kurulan iç kontrol sistemlerinin etkinliği iç denetim birimleri ve Sayıştay tarafından değerlendirilmektedir. İç denetim birimleri iç kontrolün izleme fonksiyonunun yerine getirilmesi kapsamında üst yöneticilere güvence ve danışmanlık hizmeti veren ve kamu idaresinde üst yönetime bağlı olarak kurulan birimlerdir. Sayıştay ise dış denetim⁷ kapsamında, 2012 yılından itibaren denetim raporlarında kamu idarelerinin iç kontrol sistemlerine ilişkin bulgulara yer vermektedir (Ağmaz, 2017, s. 75). Aynı zamanda Sayıştay 2018 yılından itibaren kamu idarelerinin stratejik yönetim, kurumsal risk yönetimi ve iç kontrolüne ilişkin çalışmalarını, yapmış olduğu anket çalışması ile analiz etmektedir. Çalışmada COSO iç kontrol modelinde yer alan 5 unsura göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu kapsamda, Sayıştay 2020 yılında yayınlamış olduğu “Kamuda Stratejik Yönetim Kurumsal Risk Yönetimi ve İç Kontrol Sistemi” başlıklı çalışmada kamu idarelerinde iç kontrol sistemlerinin kurulup kurulmadığı ve bu sistemlerin etkin çalışıp çalışmadığına ilişkin yapmış olduğu analiz sonuçları yer almaktadır. Çalışmada soruların oluşturulmasında uluslararası standartlar dikkate alınmış olup bu standartlar aşağıda verilmiştir (Sayıştay, 2020, s. 8):

- COSO İç Kontrol-Bütünleşik Çerçeve,
- COSO Kurumsal Risk Yönetimi Çerçevesi,
- COSO İç Kontrol Bütünleşik Çerçeve- Bir İç Kontrol Sisteminin Etkililiğini Değerlendirmek İçin Kullanılabilecek Açıklayıcı Araçlar,
- COSO İç Kontrol-Bütünleşik Çerçeve-Dış Finansal Raporlama Üzerinde İç Kontrol: Bir Yaklaşımlar ve Örnekler Özeti,
- İç Kontrole İlişkin INTOSAI Rehberleri.

Sayıştay yukarıdaki standartları ve kamu mali yönetimindeki yasal yükümlülükleri de dikkate alarak 2018 yılına ait verileri 20 soruluk bir anket ile toplamış, 2019 yılında ise soru sayısını 35'e çıkarmıştır⁸. Analizde yer alan 5 unsura ait 35 prosedürü Sayıştay değerlendirirken beş puanlı Likert Ölçeğini⁹ kullanmıştır. Analiz çalışmasında 445 kurumun stratejik yönetimleri ile kurumsal risk yönetimi ve iç kontrol sistemleri Sayıştay'ın 2019 yılı denetim sonuçları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Analizde kamu idarelerini Sayıştay, bütçe türlerine göre ve 5018 sayılı Kanuna tabi olup olmadıklarına göre sınıflandırmıştır. Bütçe türlerine göre kamu idarelerinin stratejik yönetimi, kurumsal risk yönetimi ve iç kontrol sistemleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Tablo 2'de 5018 sayılı Kanun'a tabi olan kurum ve kuruluşların iç kontrol sistemine ilişkin ortalama puanları yer almaktadır.

⁷ Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı İç Kontrol Dairesi tarafından oluşturulan İç Kontrol Kavramlar Sözlüğünde (2019, s. 7) dış denetim; mali raporlar ve muhasebe hesaplarının, operasyonların ve mali yönetimin yasallığı ve düzenliliği hakkında fikir vermek ve rapor hazırlamak amacıyla bağımsız ve kurum dışı bir organ tarafından yerine getirilen denetim olarak ifade edilmektedir.

⁸ Analizde kullanılan ankette yer alan prosedürlere ilişkin sorular Ek 1'de verilmiştir.

⁹ Ek 2'de yer alan ifadelerle göre kamu idarelerine 0-4 puan aralığında puan verilerek idarelerin iç kontrol sistemlerinin kurulup kurulmadığı ve bu sistemlerin etkin çalışıp çalışmadığına ilişkin değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 2

5018 sayılı Kanun'a Tabi Olan Kurum ve Kuruluşların İç Kontrol Sistemleri Ortalama Puanları

Bütçe Türü	Ortalama Puan (100 Puan Üzerinden)	
	Ortalama Puan	Kurum Sayısı
Genel Bütçeli Kurumlar	73	36
Sosyal Güvenlik Kurumları	71	2
Özel Bütçeli İdareler B-Özel Bütçeli Diğer İdareler	67	35
Özel Bütçeli İdareler A-Yükseköğretim Kurulu, Üniversiteler ve Yüksek Teknoloji Enstitüleri	66	98
Mahalli İdareler	62	160
Toplam Kurum Sayısı		331

Kaynak: Sayıştay (Kamuda Stratejik Yönetim Kurumsal Risk Yönetimi İç Kontrol Sistemi Analiz Çalışması), 2020, s. 24.

Tablo 2’de bütçe türleri bakımından yapılan sınıflandırmaya göre iç kontrol sistemleri değerlendirildiğinde mahalli idarelerin en düşük (62) ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Sayıştay’ın yapmış olduğu çalışmada kamu idarelerinin iç kontrol sistemi için belirlenen puan ortalamaları kamu idarelerinin bütçe türlerine yönelik genel bilgiler verilmektedir. Her bir kamu idaresi için ayrı ayrı puanlamaya yer verilmemiştir. Bu çalışmada ise büyükşehir belediyelerinin iç kontrol sistemine ilişkin prosedürleri uygulayıp/uygulamadıkları her bir belediyenin denetim raporlarının ayrı ayrı incelenerek puanlanması yapılarak başarı düzeyi elde edilmiştir.

Büyükşehir Belediyelerinin İç Kontrol Sisteminin Belirleyicilerinin Araştırılması

Bu bölümde araştırmanın kapsamı, yöntemi ve verileri hakkında bilgiler verilerek araştırma bulguları değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Kapsamı, Varsayımları ve Kısıtları

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki 30 büyükşehir belediyesi oluşturmaktadır. Büyükşehir belediyeleri Türkiye’deki mahalli idareler arasında nüfus olarak ülkeyi temsil etme potansiyeli daha fazla olmakla birlikte büyük ölçekte hizmet üreterek şehrin tamamına hizmet sunmak için yüksek bütçeye ve daha fazla insan kaynağına sahiptir. İç kontrol sistemleri Sayıştay tarafından değerlendirildiğinde bütçe türleri bakımından yapılan sınıflandırmaya göre mahalli idareler en düşük ortalamaya sahiptir. 5018 sayılı Kanuna göre iç kontrol sisteminin etkin bir şekilde oluşturulması kamu idarelerinin sorumluluğunda olmakla birlikte, Sayıştay hem dış denetim sürecinin bir parçası olarak, hem de 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile verilen bir görev olarak iç kontrol sistemlerinin etkinliğini de değerlendirmektedir. Sayıştay tarafından gerçekleştirilen denetimler Kamu İdareleri Denetim Raporları aracılığıyla kamuoyu ile paylaşılmaktadır ve kamu idarelerinin 2019 yılına ait denetim sonuçları, 2020 yılında yayımlanmaktadır. Bu çalışmada, büyükşehir belediyelerinin Sayıştay tarafından hazırlanan 2019 Kamu İdareleri Denetim Raporları, “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri” esas alınarak analiz edilmiştir. Bu prosedürlerin belediye tarafından uygulanma/uygulanmama durumuna ilişkin bulgular, Sayıştay tarafından hazırlanan denetim raporunda, “iç kontrol sisteminin değerlendirilmesi” başlığı altında yer almaktadır.

Çalışmada belediyelerin iç kontrol sistemine ilişkin tarafsız ve sistematik bilgiye ulaşmak için bir araştırma yöntemi olan içerik analiziyle¹⁰ prosedürlerin uygulanma/uygulanmama durumuna göre puanlaması yapılmıştır. Sayıştay'ın 2020 yılında yapmış olduğu analiz çalışmasındaki ölçek dikkate alınarak ve benzer bir yöntem kullanılarak, denetim raporlarındaki sözel verilerin nicel hale dönüştürülmesi için büyükşehir belediyelerinin “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerinin” puanlaması yapılmıştır. Puanlama sonucunda her bir belediyeye ilişkin iç kontrol sistemlerinin etkinliği/etkisizliğine yönelik skorların elde edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma, mevcut durumu betimlemeye yönelik bir çalışma olmakla birlikte birincil verilerin (büyükşehir belediyelerin performans denetim raporları) içerik analiziyle değerlendirilmesiyle ikincil veriler elde edilmiştir. Başka bir araştırmacının da araştırma kapsamında değerlendirilen denetim raporlarındaki bilgileri puanladığında benzer sıralamaya yakın bir sonucu elde edeceği öngörülmüştür. Ayrıca bazı büyükşehir belediyelerin Sayıştay denetim raporlarında “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerine” ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı durumlarda ilgi belediyenin bahse konu olan prosedürü yerine getirmediği varsayılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

35 prosedürü içeren “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri” 5 temel prosedür unsuruna sahiptir. Bunlar: Kontrol Ortamı (KOP-7 prosedür), Risk Değerlendirme (RDP-8 prosedür), Kontrol Faaliyetleri (KFP-5 prosedür), Bilgi ve İletişim (BIP-6 prosedür) ile İzleme (IP-9 prosedür) Prosedürleridir. 5 temel prosedürü kendi içerisinde değerlendirebilmek için her bir prosedür (P harfi) olarak ifade edilmiştir. Örneğin Kontrol Ortamı Prosedürleri (KOP) olarak gösterilmiştir. Bu temel prosedüre kendi içerisinde 7 prosedüre sahip olduğu için her bir prosedür KOP₁, KOP₂, KOP₃, KOP₄, KOP₅, KOP₆ ve KOP₇ olarak kısaltılmıştır. KOP'a ait 7 prosedürün biraya gelmesiyle ilgili belediyeye ait Kontrol Ortamı Prosedürü İçin Belediyenin Toplam Puanı (KOP)_j ulaşılmıştır.

Kontrol Ortamı Prosedürü İçin Belediyenin Toplam Puanı	$\sum_{i=1}^7 (KOP)_i = (KOP)_j$
Risk Değerlendirme Prosedürü İçin Belediyenin Toplam Puanı	$\sum_{i=1}^8 (RDP)_i = (RDP)_j$
Kontrol Faaliyetleri Prosedürü İçin Belediyenin Toplam Puanı	$\sum_{i=1}^5 (KFP)_i = (KFP)_j$
Bilgi ve İletişim Prosedürü İçin Belediyenin Toplam Puanı	$\sum_{i=1}^6 (BIP)_i = (BIP)_j$
İzleme Prosedürü İçin Belediyenin Toplam Puanı	$\sum_{i=1}^9 (IP)_i = (IP)_j$

Yukarıdaki tüm hesaplamalar her bir büyükşehir belediyesi için ayrı ayrı yapılmıştır. Her bir belediyenin 5 temel prosedürün toplamından da büyükşehir belediyesinin İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerinin (İKSDP) toplam puanına ulaşılmıştır.

$(KOP)_j + (RDP)_j + (KFP)_j + (BIP)_j + (IP)_j = (İKSDP)_j$ (Belediyenin İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri Puanı)

Denetim raporları incelenirken belediyelerin prosedürleri karşılama düzeyi içerik analiziyle değerlendirilerek beşli Likert Ölçeğine göre puanlaması yapılmıştır. Sayıştay tarafından yapılan çalışmada kullanılan puanlamanın örtüşmesi açısından beş puanlı ölçek tercih edilmiştir. Stratejik Yönetim, Kurumsal Risk Yönetimi ve İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerine (Ek 1) göre belediyelere 0-4 puan aralığında

¹⁰Bir araştırma yöntemi olan içerik analizini, Krippendorff (1980, s. 21), veriden onun içeriğine ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar çıkarmak için kullanılan bir araştırma tekniği olarak tanımlamaktadır.

puan verilerek idarelerin iç kontrol sistemlerinin kurulup kurulmadığı ve bu sistemlerin etkin çalışıp çalışmadığına ilişkin değerlendirme yapılmıştır. İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri 5 unsura ait 35 prosedürden oluşması bakımından prosedürleri etkin bir şekilde uygulayan belediyenin maksimum 140 puan alması öngörülmüştür.

İkinci adım olarak ise, büyükşehir belediyelerinin başarı düzeyi üzerinde etkili olması beklenen literatürde de yer verilen değişkenler ile “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerinin” puanlaması sonucu elde edilen başarı düzeyine ait veriler SPSS 23.0 (Statistical Package for the Social Sciences) programına girilmiş ve değişkenler arasında ilişkinin yönü ve istatistiksel olarak anlamlılığı korelasyon analizi ile test edilmiştir.

Araştırmanın Verileri ve Bulguları

35 prosedürü içeren “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerine” ait 5 temel prosedür sırasıyla “Kontrol Ortamı (KOP-7 prosedür), Risk Değerlendirme (RDP-8 prosedür), Kontrol Faaliyetleri (KFP-5 prosedür), Bilgi ve İletişim (BIP-6 prosedür) ile İzleme (IP-9 prosedür) Prosedürleri”dir. Büyükşehir belediyelerinin Sayıştay 2019 yılı Denetim Raporlarındaki bilgilere göre 5 temel prosedüre ait her bir alt prosedürünün puanlaması yapılarak ilgili belediyenin İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri (İKSDP) toplam puanına ulaşılmıştır.

Kontrol Ortamı Prosedürlerine İlişkin Veri ve Bulgular

Kontrol Ortamı Prosedürlerine ilişkin 7 soru bulunmaktadır. Bu bölümdeki prosedürlerin 1. sorusunda belediyenin organizasyon yapısı içerisinde görev, yetki ve sorumluluklar açık bir şekilde belirlenip yazılı halde olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu soruya ilişkin bilgi Denizli, Eskişehir, Muğla ve Ordu büyükşehir belediyelerinin denetim raporlarında tespit edilememiştir (İlgili belediyelere puan verilmemiştir.). Erzurum büyükşehir belediyesinin sadece Mali Hizmetler Daire Başkanlığında görev tanımları yetki ve sorumlulukların belirlenerek iş süreçlerine ilişkin çalışmaların yapıldığı ve de üst yönetimin onayına sunulduğu; diğer daire başkanlıklarında ise görev tanımları yetki ve sorumlulukların belirlenmediği, iş tanımları ve işlerin süreçlerine ilişkin çalışma yapılmadığı, iş akış şemaları çıkarılmadığı görülmüştür (İlgili belediyeye 1 puan verilmiştir.). Trabzon belediyesinin, büyükşehir dönüşümü sebebiyle kurum misyonu ile birimlerin ve personelin görev tanımlarının yazılı olarak belirlenmesine yönelik ön çalışmaların tamamlandığı, ancak henüz meclis tarafından onaylanmadığı ifade edilmiştir (İlgili belediyeye 2 puan verilmiştir.). Diğer büyükşehir belediyelerinin tamamının denetim raporlarında belediyenin organizasyon yapısı içerisinde görev, yetki ve sorumluluklar açık bir şekilde belirlenip yazılı halde olduğu ifade edilmiştir (İlgili belediyelere 4 puan verilmiştir.).

Kontrol Ortamı Prosedürlerinin 2. sorusunda; belediyelerde yetki devirleri ve sınırlarının yazılı olarak belirlenip belirlenmediği sorgulanmıştır. 12 büyükşehir belediyesi yetki devirleri ve sınırlarının yazılı olarak belirlenirken Erzurum, Malatya, Sakarya ve Trabzon büyükşehir belediyelerinde kuruma ait teşkilat şeması ve yetki devri ile ilgili çalışmaların devam ettiği veya belirlenmediği tespit edilmiştir. Bu bölümün 3. sorusunda; belediyede "Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri" ile ilgili eğitim ve bilgilendirme çalışmalarının yapıp yapılmadığı sorgulanmıştır. Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik Ekinde yer alan “Etik Sözleşmesini” tüm büyükşehir belediyeleri personeli tarafından imzalanmış ve personel dosyalarına konulmuştur. Fakat eğitim ve bilgilendirme çalışmaları yapılmamıştır (İlgili belediyelere 2 puan verilmiştir.). Etik Sözleşmesini imzalamanın dışında eğitim ve bilgilendirme çalışmaları yapan sadece İzmir ve Balıkesir büyükşehir belediyeleridir (İlgili belediyelere 4 puan verilmiştir.).

Kontrol Ortamı Prosedürlerinin 4. sorusunda; belediye personelinin işe alınması, yer değiştirilmesi, görevde yükselmesi, yeterliliği, performans değerlendirmesi ile disiplin hükümlerine yönelik insan kaynakları politikasının belirlenmesi ve çalışanlarına duyurulması faaliyetleri sorgulanmıştır. Adana, Aydın, Balıkesir, İzmir, Kahramanmaraş, Muğla, Tekirdağ ve Trabzon büyükşehir belediyelerinde yer değiştirme, üst görevlere atanma, eğitim, özlük hakları gibi insan kaynakları yönetimine ilişkin hususların yazılı olarak belirlenerek

personelerle duyurulduğu bilgisi varken diğer belediyelerin denetim raporlarında bu soruya yönelik bilgiye ulaşılamamıştır. Bu bölümün 5. sorusunda; belediyenin hassas görevlere ilişkin prosedürleri belirleyip belirlemediği sorgulanmıştır. Hassas görevlere ilişkin prosedürleri belirleyen 7 belediye varken bu tür görevlere ilişkin prosedürlerin Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından belirlenmediği görülmüştür (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu, 2020, s. 9-10). Adana büyükşehir belediyesi tüm birimlerden hassas görevlere ilişkin prosedürleri belirlemeleri talep edilirken, Kocaeli büyükşehir belediyesinde ilgili prosedürlerin belirlenmesi çalışmalarına devam edildiği ifade edilirken diğer belediyelerin denetim raporlarında hassas görevlere ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Kontrol Ortamı Prosedürlerinin 6. sorusunda; belediyelerde ihtiyaç analizine dayalı hizmet içi eğitim planlaması yapıp yapılmadığı sorgulanmıştır. Eğitim ihtiyaç analizleri yapılarak gerekli eğitimleri sürekli yapan sadece 8 belediyenin olduğu tespit edilirken diğer belediyelerin denetim raporlarında eğitim faaliyetlerine ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu bölümün 7. ve son sorusunda; belediyelerin bu bölümde yer alan prosedürleri değerlendirildiğinde iç kontrol sistemi ve kurumsal risk yönetimi üst yönetim ve kurum personeli tarafından sahiplenilip sahiplenilmediği değerlendirilmiştir. Belediyelerin üst yönetim ve çalışanlarının iç kontrol sisteminin geliştirilmesi yönündeki pozitif ve destekleyici tavırlarının, sistemin mevzuata uygun şekilde kurulması açısından olumlu olduğu değerlendirilen belediyeler; Aydın, Eskişehir, Manisa ve Samsun büyükşehir belediyeleridir. Antalya, Balıkesir, Kayseri, Şanlıurfa ve Trabzon büyükşehir belediyelerinde iç kontrol sisteminin ve işleyişinin üst yönetici ve personel tarafından sahiplenilmeye ve desteklenmeye çalışıldığı tespit edilirken diğer belediyelerin denetim raporlarında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Risk Değerlendirme Prosedürlerine İlişkin Veri ve Bulgular

Risk Değerlendirme Prosedürlerine ilişkin 8 soru bulunmaktadır. Bu bölümdeki prosedürlere ilişkin olarak 1., 2., 3. ve 4. sorular belediyenin stratejik planı, performans programı ve bütçesine yöneliktir. Denizli, Eskişehir, Muğla ve Ordu büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarına ilişkin herhangi bir olumlu/olumsuz bilgi tespit edilmezken diğer büyükşehir belediyelerinin, çalışanlarının katılımıyla ve ilgili mevzuat gereklilikleriyle uyumlu bir çerçevede stratejik plan ve stratejik planın yıllık uygulamasına yönelik performans programı hazırladıkları ifade edilmiştir. Fakat performans hedefleri ve bu hedeflere ilişkin faaliyetlerin bütçe kaynaklarına ilişkilendirilerek bütçe oluşturan belediyeler olarak Aydın, Eskişehir, Kahramanmaraş, Sakarya ve Van büyükşehir belediyelerinin olduğu ilgili belediyelerin denetim raporlarında ifade edilmiştir. Diğer belediyelere ait herhangi bir bilgiye raporlarda yer verilmemiştir.

Risk Değerlendirme Prosedürlerine ilişkin 5., 6., 7. ve 8. sorular belediyenin kurumsal ve iç kontrol risklerinin belirlenmesi ve risklerin değerlendirilmesine yöneliktir. Belediyelerin iç ve dış risklerin belirlenmesinin sadece stratejik planlama hazırlığı sürecinde gündeme geldiği, sonrasında bu alanda herhangi bir çalışma yapılmadığı ve yapılmamasının nedenlerinden birisinin de bu konuda gerekli eğitimleri almış personel eksikliğinden kaynaklandığının belediye tarafından ifade edildiği tespit edilmiştir (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu, 2020, s. 9). 12 büyükşehir belediyesi tarafından kurumsal risk yönetim çalışmalarının yapıldığı; Diyarbakır, Samsun, Trabzon ve Van büyükşehir belediyelerinde ise yapılmadığı sonucuna ulaşılrken diğer büyükşehir belediyelerinin denetim raporlarında konu ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Kontrol Faaliyetleri Prosedürlerine İlişkin Veri ve Bulgular

Kontrol Faaliyetleri Prosedürlerine ilişkin 5 soru bulunmaktadır. Bu bölümdeki prosedürlerin 1. sorusu; belediyelerdeki iş akış süreçlerinin belirlenip belirlenmediğinin sorgulanmasına yöneliktir. 21 büyükşehir belediyesi iş süreçlerini ve iş akış şemalarını belirlerken Diyarbakır, Erzurum, Malatya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin çalışmalarına devam ettiği tespit edilmiştir. Kontrol Faaliyetleri Prosedürlerine ilişkin 2. soru

idarenin yaptığı görevlendirmelerdeki görevler ayrılığına yöneliktir. Bazı belediyelerde personel mevcudu yetersizliğinden dolayı bu usul ve esaslara tam olarak uyulmadığı performans denetim raporlarında ifade edilmekle birlikte Denizli ve Ordu büyükşehir belediyelerinde muhasebe yetkililerinin muhasebe yetkilisi sertifikası bulunmadığı tespit edilmiştir (Denizli Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu, 2020, s. 7; Ordu Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu, 2020, s. 14).

Kontrol Faaliyetleri Prosedürlerine ilişkin 3. ve 4. soru belirlenen risklerin kabul edilebilir düzeye indirilmesine yönelik kontrol faaliyetlerin oluşturulmasına ve bu faaliyetlerin uygulanmasında sorumluların belirlenmesine yöneliktir. Belediyelerin iç ve dış risklerinin belirlenmesini sadece stratejik planlama hazırlığı sürecinde gündeme getirdikleri için risklerin kontrolüne yönelik faaliyet standartlarına ilişkin olarak riskleri karşılamaya uygun kontrol stratejileri sadece Malatya büyükşehir belediyesinin belirlediği görülmüştür. Bu bölümün 5. ve son sorusu belediyelerin ön mali kontrol sisteminin, İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslara uygun olarak kurulmuş olup olmamasına yöneliktir. 21 büyükşehir belediyesinde ön mali kontrol sisteminin, İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslara uygun olarak kurulurken Kocaeli Büyükşehir Belediyesinde iç kontrol ve ön mali kontrol aktif hale getirilemeyerek ön mali kontrole tabi karar ve işlemlere yönelik herhangi bir belirleme yapılmadığı tespit edilmiştir. Balıkesir Büyükşehir Belediyesinde ise Ön Mali Kontrol Yönergesi düzenlenmiş olup İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslarda belirtilen parasal sınırları aşan işlemler bu esaslara uygun olarak ön mali kontrole tabi tutulmakla birlikte, ön mali kontrole ilişkin idari bir yapılanma mevcut olmadığı görülmüştür.

Bilgi ve İletişim Prosedürlerine İlişkin Veri ve Bulgular

Bilgi ve İletişim Prosedürlerine ilişkin 6 soru bulunmaktadır. Bu bölümdeki prosedürlerin 1. sorusunda yönetimin ihtiyaç duyduğu gerekli bilgileri ve raporları üretecek ve analiz yapma imkânı sunacak bir yönetim bilgi sisteminin belediyede mevcudiyeti sorgulanmıştır. 16 büyükşehir belediyesinde yönetim bilgi sisteminin var olduğuna ilişkin bilgi denetim raporlarında tespit edilirken diğer 14 belediyede ise bu veriye ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Bilgi ve İletişim Prosedürlerine ilişkin 2., 3. ve 4. sorular belediyelerin faaliyet raporlarına yöneliktir. 16 büyükşehir belediyesinin mevzuata uygun faaliyet raporu hazırladığı bilgisine denetim raporlarında ulaşılmıştır. 13 büyükşehir belediyesinin ise faaliyet sonuçlarına ilişkin bilgilerden oluşması gerekli olan idare faaliyet raporunu içerik olarak mevzuata uygun hazırlanmakla beraber kamuoyu ile belediyenin web sayfasında yayımlanarak paylaştığı bilgisi denetim raporlarında verilmiştir. Diğer belediyelerin denetim raporlarında faaliyet raporlarına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Bilgi ve İletişim Prosedürlerine ilişkin bölümdeki 5. ve 6. sorularda belediyede veri kayıt ve dosyalama sisteminin varlığı ile bilgi yönetim sisteminin etkinliği sorgulanmıştır. Adana, İzmir, Konya, Malatya ve Sakarya büyükşehir belediyelerinde veri kayıt ve dosyalama sisteminin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Sakarya büyükşehir belediyesi gelen ve giden evrak ile idare içi haberleşmeyi kapsayacak kayıt ve dosyalama sistemi elektronik ortamda (SAKBİS Modülü) faaliyet gösterdiği ifade edilmiştir. Belediyelerdeki bu bilgi yönetim sistemlerinin bilgi güvenliğini ve yedekleme gerekliliklerini sağlayacak şekilde dizayn edildiğine yönelik bilgi sadece Malatya ve Sakarya büyükşehir belediyeleri için ifade edilmiştir. Diğer belediyelerin denetim raporlarında veri kayıt ve dosyalama sisteminin varlığı ve bilgi yönetim sisteminin etkinliğine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

İzleme Prosedürlerine İlişkin Veri ve Bulgular

İzleme Prosedürlerine ilişkin 9 soru bulunmaktadır. Bu bölümdeki prosedürlerin 1. ve 2. soruları; belediyelerin İç kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planının varlığı ve bu planın Kamu İç Kontrol Standartları Tebliğine uygun hazırlanıp hazırlanmadığına yöneliktir. Mardin büyükşehir belediyesi (İlgili belediyeye 0 puan verilmiştir.) hariç büyükşehir belediyeleri eylem planı hazırlamış veya girişimde bulunmuştur. Samsun,

Trabzon ve Van büyükşehir belediyeleri tarafından ise İç Kontrol Eylem Planı hazırlanmaktadır (İlgili belediyelere 1 puan verilmiştir.). Diyarbakır büyükşehir belediyesi iç kontrol kurmak amacıyla ilgili “Usul ve Esaslar” ve “Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planı Rehberi” doğrultusunda çalışmalar yürütmüş ve iç kontrol standartlarının gerektirdiği koşulları sağlayabilmek için bir eylem planı oluşturmuş ancak hazırlanan bu eylem planı uygulamaya konulamadığı ifade edilmiştir (İlgili belediyeye 2 puan verilmiştir.) (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu, 2020, s. 9-10).

İzleme prosedürlerin 3., 4., 5. ve 6. soruları; belediyelerde üst yöneticinin onayı ile görevlendirilen İç Kontrol İzleme ve Yönlendirme Kurulu ile bu kurulun iç kontrol sistemini değerlendirmesine yönelik raporları hazırlaması ve raporların üst yönetici sunularak iç kontrol sistemine ilişkin tespit edilen yetersizliklerin giderilip giderilmediğine yöneliktir. Denetim raporlarında bu sorulara ilişkin bilgi verilmeyen belediyeler olmakla birlikte 12 büyükşehir belediyesinde İç Kontrol İzleme ve Yönlendirme Kurulu oluşturulmuş olmasına rağmen 4 büyükşehir belediyesinde (Bursa, Diyarbakır, Malatya ve Van) bu kurul oluşturulmamıştır. Kurul oluşturan belediyenin tüm birimleri tarafından iç kontrol sistemini yılda en az bir kez değerlendirerek raporlayan ise sadece 6 büyükşehir belediyesidir (Aydın, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş ve Kayseri).

İzleme prosedürleri bölümünün 7. ve 8. sorularında; belediyelerde çalışan iç denetçi sayılarının yeterliliği ile çalışan iç denetçilerin iç kontrol sistemine ilişkin denetim ve raporlama çalışmaları yapıp yapmadığı sorgulanmıştır. Antalya, İstanbul, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa büyükşehir belediyelerin iç denetçi sayılarının yeterli olduğu ifade edilmiştir. 5018 sayılı Kanun gereğince, 20 adet iç denetçi kadrosu ve fiilen 19 iç denetçinin görev yaptığı İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin, İç Denetim Yönergesinin de hazırlanmış olmasına rağmen, en son iç denetim faaliyetinin 2014 yılında yapıldığı tespit edilmekle birlikte o tarihten bu yana iç denetim faaliyetleri kapsamında herhangi bir çalışma, plan ve programının olmadığı, İdarede herhangi bir denetim faaliyetinin de yürütülmediği Sayıştay tarafından raporlanmıştır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu, 2020, s. 14).

Sayıştay denetiminin gerçekleştirildiği tarih (2020 yılı) itibarıyla 2019 denetim raporlarında denetçi sayısının yetersiz olduğu ifade edilen Balıkesir, Bursa, Malatya, Mardin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerin **08.02.2021 tarihi itibarıyla kamu idarelerindeki iç denetçi kadrolarına göre** iç denetçi kadro doluluk sayısını artırdıkları tespit edilmiştir (İç Denetim Koordinasyon Kurulu, 08.02.2021). Balıkesir büyükşehir belediyesinde bir iç denetçi çalışırken bir iç denetçi daha çalışmaya başlamıştır. İç denetçisi bulunmayan Kocaeli ve Tekirdağ büyükşehir belediyelerine ilişkin olarak Sayıştay denetim raporlarında ise herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır. Bu bölümün 9. ve son sorusunda; belediyelerin üst yönetici olan belediye başkanının ve harcama birimlerinin iç kontrol güvence beyanını imzalayıp imzalamadığı sorgulanmıştır. 7 büyükşehir belediyesinin denetim raporlarında güvence beyanını imzaladıkları raporlanmış olmasına rağmen diğer 23 büyükşehir belediyesinin denetim raporunda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Büyükşehir Belediyelerinin İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerine İlişkin Veri ve Bulguları

Büyükşehir belediyelerinin “Kontrol Ortamı, Risk Değerlendirme, Kontrol Faaliyetleri, Bilgi ve İletişim ile İzleme Prosedürlerinden” elde edilen veri ve bulguların bir araya getirilmesiyle her bir belediye ait “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerine” ilişkin Tablo 3’te verilen puanlara ulaşılmıştır.

Tablo 3

Büyükşehir Belediyelerinin İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri

Büyükşehir Belediyesi	Kontrol Ortamı	Risk Değerlendirme	Kontrol Faaliyetleri	Bilgi ve İletişim	İzleme	Toplam
Mersin	*	*	*	*	*	*
Aydın	26	32	8	16	13	95
Kahramanmaraş	22	24	12	4	24	86
Malatya	11	19	16	24	9	79
İzmir	20	12	12	12	20	76
Kayseri	13	20	8	16	17	74
Konya	18	8	8	20	15	69
Şanlıurfa	13	20	8	12	16	69
Antalya	13	22	7	12	12	66
Sakarya	6	19	4	24	9	62
Eskişehir	6	16	4	12	21	59
Trabzon	20	8	12	8	6	54
İstanbul	14	8	7	4	20	53
Kocaeli	16	12	9	8	4	49
Balıkesir	11	24	1	8	5	49
Erzurum	3	16	5	12	7	43
Tekirdağ	22	0	8	7	4	41
Bursa	10	8	8	8	6	40
Samsun	14	8	5	9	2	38
Adana	9	9	4	4	12	38
Van	6	16	8	4	2	36
Ankara	4	12	4	12	4	36
Manisa	10	0	8	4	13	35
Hatay	8	8	8	0	9	33
Ordu	0	8	4	8	6	26
Diyarbakır	6	0	5	4	5	20
Denizli	2	0	4	0	11	17
Gaziantep	4	0	8	0	4	16
Muğla	3	0	3	0	5	11
Mardin	0	0	0	0	0	0

Mersin Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporunda (2020, s. 6) “Kurumun iç kontrol sistemi hakkında bilgi edinilmesi amacıyla; ilgili mevzuat ve yapılan anket esas alınarak yapılan ilk incelemeler sonucunda; İç kontrol sisteminin kurulması, uygulanması, izlenmesi ve geliştirilmesi yönünde, yürürlükteki İç Kontrol mevzuatı gereklerinin yerine getirildiği anlaşılmıştır.” ifadelerine yer verilmiştir. Belediyenin iç kontrol sisteminin değerlendirme prosedürlerini yerine getirme durumuyla ilgili herhangi bir bilgiye denetim raporunda rastlanılmamış olması nedeniyle puanlama yapılmamıştır.

Büyükşehir belediyelerinin “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerindeki” 5 unsura ait 35 prosedüre 0-4 puan aralığında yapılan değerlendirmede bu prosedürleri etkin bir şekilde uygulayan belediyenin maksimum 140 puan alması gerekliliği göz önüne alındığında büyükşehir belediyelerinin performansının oldukça düşük olduğu Tablo 5’te görülmektedir. 30 belediyenin ortalama başarı düzeyi 47,24’tür. En yüksek puanı 95 puan ile Aydın büyükşehir belediyesi alırken en düşük puanı ise Mardin büyükşehir belediyesi almıştır.

Büyükşehir belediyelerinin başarı düzeyi üzerinde etkili olması beklenen literatürde de yer verilen değişkenler ile “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerinin” puanlaması sonucu elde edilen başarı düzeyine ait veriler SPSS 23.0 (Statistical Package for the Social Sciences) programına girilmiş ve değişkenler arasında

ilişkinin yönü ve istatistiksel olarak anlamlılığı korelasyon analizi ile test edilmiştir. Bağımlı değişken; 30 büyükşehir belediyesinin 2019 yılında Sayıştay tarafından gerçekleştirilen denetimin raporlarındaki verilerden yararlanılarak “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerinin” puanlaması elde edilen başarı düzeyidir.

Tablo 4

Bağımlı Değişkene Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Örnekleme	30
Ortalama	47,24
Standart Sapma	4,382
Maksimum Puan	95
Minimum Puan	0

Bağımsız değişkenler; Belediyenin İç Denetçi Dolu Kadro Sayısı-X₁, İç Denetim Rapor Sayısı-X₂, 2019 yılı Gerçekleşen Bütçe Giderleri-X₃, 2019 yılı Gerçekleşen Bütçe Geliri- X₄, Bütçe Dengesi -X₅, Nüfus-X₆, Coğrafi Bölge -X₇, Siyasi İdeoloji-X₈, Başkanının Eğitim Düzeyi -X₉ ve Başkanın Cinsiyeti-X₁₀ olarak belirlenmiştir¹¹.

Tablo 5

Korelasyon Analizi

		Bağımlı Değişken	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀
Bağımlı Değişken	Pearson Correlation	1	,134	,183	,086	,081	,113	,074	-,072	-,388*	-,231	,097
	Sig. (2-tailed)		,489	,341	,657	,678	,559	,704	,711	,038	,228	,617
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
X ₁	Pearson Correlation	,134	1	,470**	,888**	,892**	,651**	,907**	-,001	,073	-,037	-,042
	Sig. (2-tailed)	,489		,009	,000	,000	,000	,000	,997	,701	,847	,826
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
X ₂	Pearson Correlation	,183	,470**	1	,193	,196	,124	,220	-,187	,107	-,134	-,002
	Sig. (2-tailed)	,341	,009		,307	,300	,513	,242	,322	,572	,481	,993
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
X ₃	Pearson Correlation	,086	,888**	,193	1	,997**	,796**	,987**	,240	,044	,090	-,066
	Sig. (2-tailed)	,657	,000	,307		,000	,000	,000	,202	,816	,636	,727
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
X ₄	Pearson Correlation	,081	,892**	,196	,997**	1	,750**	,992**	,257	,044	,079	-,074
	Sig. (2-tailed)	,678	,000	,300	,000		,000	,000	,170	,816	,679	,697
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30

¹¹Coğrafi Bölge-X₇, Siyasi İdeoloji-X₈, Başkanının Eğitim Düzeyi-X₉ ve Başkanın Cinsiyeti-X₁₀ süreksiz (kategorik) bağımsız değişkenler olmakla birlikte korelasyon analizinde sürekli değişken haline dönüştürülmüştür.

Tablo 5
Korelasyon Analizi (Devamı)

		Bağımlı Değişken	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀
X ₅	Pearson Correlation	,113	,651**	,124	,796**	,750**	1	,723**	,039	,034	,166	,014
	Sig. (2-tailed)	,559	,000	,513	,000	,000		,000	,839	,858	,381	,944
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
X ₆	Pearson Correlation	,074	,907**	,220	,987**	,992**	,723**	1	,240	,059	,073	-,056
	Sig. (2-tailed)	,704	,000	,242	,000	,000	,000		,202	,757	,702	,769
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
X ₇	Pearson Correlation	-,072	-,001	-,187	,240	,257	,039	,240	1	-,282	-,005	-,072
	Sig. (2-tailed)	,711	,997	,322	,202	,170	,839	,202		,131	,980	,704
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
X ₈	Pearson Correlation	-,388*	,073	,107	,044	,044	,034	,059	-,282	1	,584**	-,067
	Sig. (2-tailed)	,038	,701	,572	,816	,816	,858	,757	,131		,001	,724
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
X ₉	Pearson Correlation	-,231	-,037	-,134	,090	,079	,166	,073	-,005	,584**	1	-,242
	Sig. (2-tailed)	,228	,847	,481	,636	,679	,381	,702	,980	,001		,198
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
X ₁₀	Pearson Correlation	,097	-,042	-,002	-,066	-,074	,014	-,056	-,072	-,067	-,242	1
	Sig. (2-tailed)	,617	,826	,993	,727	,697	,944	,769	,704	,724	,198	
	N	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5'teki korelasyon analizine göre bağımlı değişken olan 30 büyükşehir belediyesinin 2019 yılı Sayıştay tarafından gerçekleştirilen denetimin raporlarındaki verilerden yararlanılarak "İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerinin" puanlaması elde edilen başarı düzeyi ile sadece X₈ (Siyasi İdeoloji) (r= - 0,388) arasında istatistiksel olarak 0,05 anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Belediye başkanının temsil ettiği siyasi ideolojiye (görüşüne) göre; 15 büyükşehir belediyesi Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin, 11 büyükşehir belediyesi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin, 1 büyükşehir belediyesi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin ve 3 büyükşehir belediyenin başkanı ise kayyum olarak tespit edilmiştir. Belediye başkanının kayyum olarak atandığı belediyelerde "İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerinin" puanlanmasıyla elde edilen başarı düzeyi diğer belediyelere göre kısmi olarak daha düşük bulunmuştur.

Korelasyon analizi sonucunda belediyenin iç denetçi dolu kadro sayısı, iç denetim rapor sayısı, gerçekleşen bütçe giderleri, 2019 yılı gerçekleşen bütçe geliri, bütçe dengesi, nüfusu, coğrafi bölgesi, başkanının eğitim düzeyi ve başkanın cinsiyeti arasında istatistiksel olarak bir ilişki tespit edilememiştir.

Sonuç

Çalışmada 30 büyükşehir belediyesine ait Sayıştay 2019 yılı Denetim Raporlarındaki 35 adet prosedürü içeren “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri” bilgilerinin değerlendirilmesi yapılmış ve uygulanma düzeyinin puanlanması yapılarak ilgili belediyenin “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri” toplam puanına ulaşılmıştır. Büyükşehir belediyelerinin iç kontrol sistemi performansının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. 30 belediyenin ortalama başarı düzeyinin maksimum puan olan 140 üzerinden 47,24 olarak bulunmuştur.

Büyükşehir belediyelerinin iç kontrol sistemi performanslarının oldukça düşük olmasına rağmen Mardin Büyükşehir Belediyesi hariç diğer bütün büyükşehir belediyelerinin eylem planı hazırladıkları ya da hazırlama girişiminde buldukları tespit edilmiştir. Ayrıca “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri” içerisinde yer alan ve 5018 sayılı Kanunun 9. maddesinin de gerekliliklerin başında bulunan stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçeleme sisteminin sac ayakları olan stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporunu hazırladıkları tespit edilmiştir. Fakat belediyelerin kurumsal ve iç kontrol risklerini belirlediklerine dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Çalışmada içerik analiziyle, Sayıştay 2019 yılı Denetim Raporlarındaki bilgilere dayanılarak 35 adet prosedürü içeren “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerini” belediyelerin uygulama düzeyinin bilgisi puanlandırıldığında (en az puana sahip belediyeden en çok puan alan belediye doğru yapılan sıralamada) ilk sırada 95 puan ile Aydın Büyükşehir Belediyesi bulunurken son sırada Mardin Büyükşehir Belediyesinin yer aldığı tespit edilmiştir. Yapılan sıralama sonrasında belediyelerin iç kontrol sisteminin performansı üzerinde belirlenen değişkenlerin etkinliğini sorgulamak için ise korelasyon analizi yapılmıştır.

Literatürde yer alan ve korelasyon analizinde kullanılan diğer değişkenlerle (Belediyenin İç Denetçi Dolu Kadro Sayısı, İç Denetim Rapor Sayısı, 2019 yılı Gerçekleşen Bütçe Giderleri ve Gelirleri, Bütçe Dengesi, Nüfus, Coğrafi Bölge, Başkanının Eğitim Düzeyi ve Cinsiyeti) istatistiksel olarak herhangi bir pozitif veya negatif ilişki tespit edilememiştir. Sadece siyasi ideoloji ile iç kontrol performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Analiz sonucunda belediye başkanın kayyum olarak atandığı 3 büyükşehir belediyesinde “İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürlerinin” puanlanmasıyla elde edilen başarı düzeyinin diğer büyükşehir belediyelerine kıyasla kısmi olarak daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın iki temel kısıtı vardır. İlk kısıtı veri sayısıdır. Çalışmada homojenlik sağlanması açısından sadece büyükşehir belediyeleri dâhil edildiğinden sadece 30 adet büyükşehir belediyesinin verileri kullanılmıştır. Çalışmanın önemli bir diğer kısıtı ise iç kontrol sisteminin kamu idarelerinde henüz etkin bir uygulama ortamının oluşmamış olması ve iç kontrol sisteminin değerlendirilmesinde standart bir çerçeve olmamasıdır. Veri sayısının artırılması ve farklı kamu idarelerinde yapılacak çalışmalarda elde edilecek sonuçların daha anlamlı olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

26.12.2007 Tarih ve 26738 sayılı Resmî Gazete Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği.

Ağdeniz, Ş. (2019). *Kurumsal risk yönetimi ve iç denetim*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.

Ağmaz, S. (2017). Türkiyede'ki belediyelerin iç kontrol sistemlerinin etkinliğinin dış denetim bulgularına göre analizi. *Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 19(4), 74-92. doi:10.21180/kuiibf.2017434556 74

Akyel, R. (2010). Türkiye'de iç kontrol kavramı, unsurları ve etkinliğinin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 17(1), 83-97. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/issue/13692/165713>

Aramide, S. F. ve Bashir, M. M. (2015). The effectiveness of internal control system and financial accountability at local government level in Nigeria. *International Journal of Research in Business Management*, 3(8), 1-6. Erişim adresi: <http://oaji.net/articles/2015/490-1440162921.pdf>

Baykara, S.T. (2014). OECD ülkelerinde iç denetim. *Denetim Dergisi*, 14, 42-58. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/denetisim/issue/22467/240303>

Chang, Y. T., Chen, H., Cheng, R. K. ve Chi, W. (2019). The impact of internal audit attributes on the effectiveness of internal control over operations and compliance. *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 15(1), 1-19. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1815566918301589>

Chen, Y., Eshleman, J. D. ve Soileau, J. S. (2016). Board gender diversity and internal control weaknesses. *Advances in Accounting*, 33, 11-19. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0882611015301103>

Committee of Sponsoring Organizations. (2013). *Internal control integrated framework executive summary*. Erişim adresi: <https://www.coso.org/Documents/990025P-Executive-Summary-final-may20.pdf>

Çevik, O. ve Ağmaz, S. (2019). Türkiye'deki Büyükşehir Belediyelerinin İç Kontrol Sistemlerinin Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum Durumlarının Araştırılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 78-96. doi:10.20875/makusobed.493346

Doyle, J., Ge, W. ve McVay, S. (2007). Determinants of weaknesses in internal control over financial reporting. *Journal of Accounting and Economics*, 44(1-2), 193-223. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165410106000905>

Fourie, H. ve Ackermann, C. (2013). The impact of COSO control components on internal control effectiveness: an internal audit perspective. *Journal of Economic and Financial Sciences*, 6(2), 495-518. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/10520/EJC142871>

Graham, L. (2015). *Internal control audit and compliance*. New Jersey:John Wiley&Sons,.

- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2009). *Kamu iç kontrol standartlarına uyum eylem planı rehberi*. Erişim adresi: <http://www.malihizmetler.org.tr/dosyalar/ickontrol3.pdf>
- Hung, D.T. ve Tuan, T.T. (2019). Factor affecting the effectiveness of internal control in joint stock commercial banks in vietnam, *Management Science Letters*, 9, 1799-1812. Erişim adresi: http://www.growingscience.com/msl/Vol9/msl_2019_158.pdf
- Hunziker, S. (2017). Efficiency of internal control: evidence from Swiss non-financial companies. *Journal of Management & Governance*, 21(2), 399-433. Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10997-016-9349-1.pdf>
- Krippendorff, K. (1980). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage: London. Erişim Adresi: <https://www.ocac.cl/wp-content/uploads/2015/01/Klaus-Krippendorff-Content-analysis.-An-introduction-to-its-methodology.pdf>
- İç Denetim Koordinasyon Kurulu. (2021). *08.02.2021 tarihi itibariyle kamu idarelerindeki iç denetçi kadroları*. Erişim adresi: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-idareleri-ic-denetci-kadrolari>
- Lartey, P. Y., Kong, Y., Bah, F. B. M., Santosh, R. J. ve Gumah, I. A. (2020). Determinants of internal control compliance in public organizations; using preventive, detective, corrective and directive controls. *International Journal of Public Administration*, 43(8), 711-723. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01900692.2019.1645689?needAccess=true>
- Liang, C., Lourie, B. ve Yeung, P. E. (2019). *Female rank-and-file accounting employees and internal control quality*, Working paper, 1-36. doi:<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3504465>
- Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı İç Kontrol Dairesi. (2019). *İç kontrol kavramlar sözlüğü*. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/%C4%B0%C3%A7-Kontrol-Kavramlar%C4%B1-S%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC-INTOSAI.pdf>
- Moeller, R. R. (2013). *Executive's guide to Coso internal controls: understanding and implementing the new framework*. New Jersey:John Wiley&Sons,.
- Oussii, A. A. ve Taktak, N. B. (2018). The impact of internal audit function characteristics on internal control quality. *Managerial Auditing Journal*, 33(5), 450-469. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MAJ-06-2017-1579/full/pdf?title=the-impact-of-internal-audit-function-characteristics-on-internal-control-quality>
- Rae, K. ve Subramaniam, N. (2008). Quality of internal control procedures antecedents and moderating effect on organisational justice and employee fraud. *Managerial Auditing Journal*, 23(2), 104-124. Erişim adresi:<https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/02686900810839820/full/pdf?title=quality-of-internal-control-procedures-antecedents-and-moderating-effect-on-organisational-justice-and-employee-fraud>
- Sayıştay. (2020). *Kamuda stratejik yönetim kurumsal risk yönetimi iç kontrol sistemi analiz çalışması*. Erişim adresi:https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/95906369/files/yayinlar/2019%20Analiz%20Kitab%C4%B1-27_01_2021.pdf

- Sayıştay. (2020). 2019 yılı kamu idareleri denetim raporları. Erişim adresi: <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=1899>
- Shen, H., Xiong, H., Zheng, S. ve Hou, F. (2021). Chief executive officer (CEO)'s rural origin and internal control quality. *Economic Modelling*, 95, 441-452. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264999319320474>
- Yılcı, F.M. (2015). *İç denetim ve iç kontrol değerlendirme rehberi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yılmaz, R. (2019). Belediye, il özel idareleri ve 5018 sayılı kanuna tabi olan mahalli idare birliklerinde iç kontrol sistemini kurmanın önemi ve işleri bakanlığının konuya yaklaşımı. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı İç Kontrol Okuma Listesi, 1-17. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/06/6853-FD1DCB722CE94984A3E4023D4F886CEA7D357696.pdf>
- Xu, X. ve Gao, L. (2015). An empirical study on the factors affecting the effectiveness of internal control of listed corporation-based on the perspective of corporate governance. *International Journal of Auditing*, 12(4), 45-53. Erişim adresi: <https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1015&context=whiceb2015>

EK 1**Stratejik Yönetim, Kurumsal Risk Yönetimi ve İç Kontrol Sistemi Değerlendirme Prosedürleri****Kontrol Ortamı Prosedürleri**

1. Kurum organizasyon yapısı içerisinde görev, yetki ve sorumluluklar açık bir şekilde belirlenip yazılı hale getirilmiş midir?
2. Yetki devirleri ve sınırları yazılı olarak belirlenmiş midir?
3. İdarede "Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri" ile ilgili eğitim ve bilgilendirme çalışmaları yapılmakta mıdır?
4. Personelin işe alınması, yer değiştirmesi, görevde yükselmesi, yeterlilik performans değerlendirmesi ile disiplin hükümlerine yönelik insan kaynakları politikası belirlenmiş ve kurum çalışanlarına duyurulmuş mudur?
5. Hassas görevlere ilişkin prosedürler belirlenmiş midir?
6. Kurumda ihtiyaç analizine dayalı hizmet içi eğitim planlaması yapılmış mıdır?
7. Yukarıdaki prosedürler değerlendirildiğinde iç kontrol sistemi ve kurumsal risk yönetimi üst yönetim ve kurum personeli tarafından sahiplenilmiş midir?

Risk Değerlendirme Prosedürleri

1. Stratejik plan içerik olarak mevzuata uygun hazırlanmış mıdır?
2. Stratejik plan idarenin kendi birimleri ve personelinin katkılarıyla hazırlanmış mıdır?
3. İdare performans programını içerik olarak mevzuata uygun hazırlamış mıdır?
4. Kurumun bütçesi performans hedefleri ve faaliyetlerle ilişkilendirilmiş midir?
5. İdare kurumsal risklerini belirlemiş midir?
6. İdare iç kontrol risklerini belirlemiş midir?
7. Riskler kurum personelinin katılımıyla belirlenmiş midir? (Çalıştay, odak grubu çalışması, atölye çalışmaları, mülakat vb. yöntemlerle)
8. Risklerin değerlendirilmesi yapılmış mıdır? (Risklerin gerçekleşme ihtimali olası etkisi belirlenerek önem düzeyine karar verilmiş midir?)

Kontrol Faaliyetleri Prosedürleri

1. İş akış süreçleri belirlenmiş midir?
2. İdare yaptığı görevlendirmelerde görevler ayrılığı ilkesini dikkate almakta mıdır?
3. İdarece belirlenen risklerin kabul edilebilir düzeye indirilmesine yönelik kontrol faaliyetleri belirlenmiş midir?
4. Belirlenen her bir kontrol faaliyetinin uygulanması için sorumlular belirlenmiş midir?
5. Ön mali kontrol sistemi, İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslara uygun olarak kurulmuş mudur?

Bilgi ve İletişim Prosedürleri

1. Yönetimin ihtiyaç duyduğu gerekli bilgileri ve raporları üretecek ve analiz yapma imkânı sunacak bir yönetim bilgi sistemi var mıdır?
2. İdare faaliyet raporu içerik olarak mevzuata uygun hazırlanmış mıdır?
3. Faaliyet sonuçları ile değerlendirmeleri idare faaliyet raporunda gösterilmekte midir?
4. İdare faaliyet raporu kurumun web sitesinde yayınlanmakta mıdır?
5. Kurumda veri kayıt ve dosyalama sistemi mevcut mudur?
6. Mevcut bilgi yönetim sistemleri bilgi güvenliğini ve yedekleme gerekliliklerini sağlayacak şekilde dizayn edilmiş midir?

İzleme Prosedürleri

1. Kamu İç kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planı hazırlanmış mıdır?
2. Kamu İç kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planı, Kamu İç Kontrol Standartları Tebliğine uygun mudur?
3. İç Kontrol İzleme ve Yönlendirme Kurulu, üst yöneticinin onayı ile görevlendirilmiş midir?
4. İdarenin tüm birimleri iç kontrol sistemini yılda en az bir kez değerlendirmekte ve İç Kontrol İzleme ve Yönlendirme Kuruluna raporlamakta mıdır?
5. İç Kontrol İzleme ve Yönlendirme Kurulu, bu raporları değerlendirerek üst yöneticinin onayına sunmuş mudur?
6. Üst yöneticinin onayladığı değerlendirme raporunda yer alan iç kontrol bileşenlerine ilişkin tespit edilen yetersizlikleri gidermek üzere çalışma yapılmış mıdır?
7. Kurumdaki iç denetçi sayıları, iç denetim fonksiyonunun etkin yerine getirilebilmesi için yeterli midir?
8. İç denetim biriminin iç kontrol sistemine ilişkin denetim ve raporlama çalışmaları var mıdır?
9. Üst yönetici ve harcama birimleri iç kontrol güvence beyanını imzalamış mıdır?

Kaynak: Sayıştay (Kamuda Stratejik Yönetim Kurumsal Risk Yönetimi İç Kontrol Sistemi Analiz Çalışması), 2020, s. 10-11.

EK 2**Puanlama Anahtarı**

Puan	İfadesi
0	Hayır, bu konuda bir çalışma mevcut değildir.
1	Bu konuda çalışmalar mevcuttur ancak tamamlanmamıştır
2	Bu konudaki çalışmalar tamamlanmıştır ancak uygulamaya henüz geçilmemiştir.
3	Bu konudaki çalışmalar tamamlanmış, uygulamaya geçilmiş ancak uygulamada yetersizlikler mevcuttur.
4	Evet, bu konuda etkin bir uygulama mevcuttur.

Kaynak: Sayıştay (Kamuda Stratejik Yönetim Kurumsal Risk Yönetimi İç Kontrol Sistemi Analiz Çalışması), 2020, s. 10-11.

Extended Abstract**Purpose**

The aim of this study is to determine the factors affecting the efficiency of the internal control systems of metropolitan municipalities.

Design and Methodology

In this study, content analysis was performed first and ranking was made by creating an internal control performance score from the highest achievement level to the lowest achievement level for each municipality. Subsequently, the factors determining the effectiveness of the internal control system were determined by correlation analysis.

Findings

There is a statistically positive or negative correlation with other variables in the literature and used in the correlation analysis (Number of Internal Auditor Staff of the Municipality, Number of Internal Audit Reports, Realized Budget Expenditures and Revenues in 2019, Budget Balance, Population, Geographical Region, Education Level and Gender of the President) relationship could not be detected. A statistically significant negative relationship was found only between political ideology and internal control performance. As a result of the analysis, it has been determined that the level of success achieved by scoring the "Internal Control System Evaluation Procedures" in three metropolitan municipalities where the mayor is appointed as a trustee is partially lower compared to other metropolitan municipalities. Among the factors used in the study, a significant result was found only between the political ideology of the mayor and the effectiveness of the internal control system.

Research Limitations

The study has two main limitations. The first constraint is the number of data. Since only metropolitan municipalities were included in the study in order to ensure homogeneity, the data of 30 metropolitan municipalities were used. Another important limitation of the study is that the internal control system has not yet been implemented in public administrations and there is no standard framework for the evaluation of the internal control system.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

It is foreseen that the number of data will be increased and the results to be obtained in studies to be conducted in different public administrations will be more meaningful.

Originality/Value

In the study, the scoring was done according to the application/non-implementation status of the procedures with content analysis, which is a research method in order to reach objective and systematic information about the internal control system of the municipalities. Considering the scale in the analysis study conducted by the TCA in 2020 and using a similar method, the "Internal Control System Evaluation Procedures" of metropolitan municipalities were scored in order to quantify the verbal data in the audit reports. As a result of the scoring, it is aimed to obtain scores for the effectiveness/ineffectiveness of the internal control systems of each municipality. Although the study is a study aimed at describing the current situation, secondary data were obtained by evaluating the primary data (performance audit reports of metropolitan municipalities) with content analysis. It was predicted that another researcher would obtain a result close to a similar ranking when he scored the information in the audit reports evaluated within the scope of the research.

Araştırmacı Katkısı: Durdane KÜÇÜKAYCAN (%50), Şafak AĞDENİZ (%50).

Havayolu Sektöründe Devlet Destekleri: Türkiye'deki Teşvikli Uçuş Hatlarının İncelenmesi ^{1 2}

Mustafa UZGÖR ³ - Ferhan ŞENGÜR ⁴

Başvuru Tarihi: 26.06.2021

Kabul Tarihi: 17.09.2021

Makale Türü: Olgu Sunumu

Öz

Dünya genelinde havayolu pazarlarında artan serbestleşme, hava taşımacılığında gelişmeyi beraberinde getirirken; uzak, küçük ve kırsal bölgelerde havayolu hizmeti sunmak havayolu işletmeleri tarafından kârlı görülmemeye başlanmıştır. Hükümetler, bu bölgelerin havayolu hizmetinden faydalanabilmeleri için havayolu işletmelerini teşvik etmek adına çeşitli mekanizmalar geliştirmişlerdir. Bu bağlamda teşvikli hatlar, havayollarına verilen devlet destekleri arasında öne çıkan bir uygulamadır. Bu çalışmanın temel amacı, akademik yazında daha önce ele alınmayan Türkiye'deki teşvikli hat programının özelliklerinin, işleyişinin ve son durumunun ortaya konulması, yurtdışındaki benzer uygulamalarla karşılaştırılması ve öneriler getirilmesidir. Çalışmada öncelikle teşvikli hat uygulamasına yönelik teorik bir çerçeve sunularak yurtdışındaki öncü uygulamalar anlatılmıştır. Sonrasında alan yazından ve ikincil veri kaynaklarından elde edilen bulgular incelenerek ve derlenerek Türkiye bağlamında betimsel vaka/durum çalışması gerçekleştirilmiştir. Bulgular, Türkiye'de teşvikli hatların amacına uygun şekilde uzak noktaları merkezlere bağlamak odaklı olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, programda finansal teşvik aracının olmamasının, teşvikli hat sayısının az olmasına neden olduğu değerlendirilmektedir. Teşvikli hatlar uygulamasında yapılacak düzenlemelerle uygulama havayolu işletmeleri için daha cazip hale gelecek, bölgesel havacılığa yapılacak yatırımlarla teşvik uygulaması daha etkin işleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Havayolu Sektörü, Havayolu Destekleri, Teşvikli Hat Programı, Devlet Destekleri, Teşvikli Hatlar

Atıf: Uzgör, M. ve Şengür, F. (2021). Havayolu sektöründe devlet destekleri: Türkiye'deki teşvikli uçuş hatlarının incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 851-870.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma, 2018 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sivil Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Havayolu sektöründe teşvikler: Türkiye'deki teşvikli hatlar uygulamasına yönelik nitel bir araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

³ Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sivil Havacılık Yönetimi ABD, mustafauzgor@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8804-0343

⁴ Eskişehir Teknik Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi Havacılık Yönetimi Bölümü, fkuyucak@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7737-851X

State Aids in the Airline Industry: Examining Subsidized Routes in Turkey

Mustafa UZGÖR⁵ - Ferhan ŞENGÜR⁶

Submitted by: 26.06.2021

Accepted by: 17.09.2021

Article Type: Case Report

Abstract

Increasing liberalization in the airline markets throughout the world brings along development in air transportation. On the other hand, airline companies in remote, small and rural areas are not considered profitable by airline companies in the free market. Therefore, governments have developed various mechanisms to encourage airline operations so that these regions can benefit from the air service. In this context, subsidized routes mechanism is a prominent practice among the state subsidies given to airlines. The main purpose of this study is to reveal the features, process and the currently available state of the subsidized route scheme in Turkey, which has not been discussed before in the academic literature, and to make suggestions by comparing it with abroad practices. The study first presents a theoretical framework for the subsidized route scheme, and the prominent schemes abroad are explained in the following part. Afterwards, a descriptive case study was carried out in the context of Turkey by reviewing and compiling the findings obtained from the literature and secondary data sources. Findings showed that subsidized routes in Turkey are focused on connecting remote locations to hub airports following their purpose. However, the absence of a financial subsidy tool in the program is thought to have caused a low number of subsidized routes. With the regulations in the subsidized routes mechanism, the scheme will become more attractive for airlines. It will work more effectively with the investments to be made in regional aviation.

Keywords: Turkish Airline Industry, Airline Subsidies, Subsidized Routes Mechanism, State Subsidies, Subsidized Routes

⁵ Anadolu University, Institute of Social Sciences, Department of Civil Aviation Management, mustafauzgor@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8804-0343

⁶ Eskişehir Technical University, Faculty of Aeronautics and Astronautics, Department of Aviation Management, fkuyucak@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7737-851X

Giriş

Hava taşımacılığı, bir yandan yoğun ekonomik ve operasyonel düzenlemelere tabi, diğer yandan hızlı ve dönüştürücü değişimlerin sıkça yaşandığı ve yeni teknolojilerin egemen olduğu bir sektördür (Doganis, 2006). Doğası gereği uzak bölgelerdeki taşımacılık sistemlerinde kilit bir faktördür. Mesafeleri ortadan kaldırarak insan kaynağının ve doğal kaynakların daha etkin şekilde kullanılmasına olanak sağlarken, aynı zamanda değer ve gelir oluşturan bir etkiye sahiptir (Bråthen ve Halpern, 2012, s. 3). Hava taşımacılığı hizmeti bir bölgenin ekonomik gelişimini sağlamasının yanı sıra sosyal kaynaşmayı ve turizmi de desteklemektedir (Williams, 2010, s. 155). Havacılık sektörü dünya genelinde doğrudan 10,2 milyon kişiye, dolaylı olarak ve turizmin katalitik etkisiyle birlikte ise 65,5 milyon kişiye istihdam sağlamakta, tek başına 704,4 milyar ABD Doları gayrisafi hasıla oluşturmaktadır (ATAG, 2018). Bu katalitik etki hem ekonomik açıdan hem de bölgeler arası dengenin sağlanması açısından çok önemlidir.

Getirdiği faydalar ve taşıdığı önem nedeniyle hava taşımacılığı sektörü, birçok yasal düzenlemelere konu olmuş ve hükümetler tarafından sektöre özel ilgi gösterilmiştir. Söz konusu ilgi, devletlerin sektörü bir yandan kontrol etmesine diğer yandan da çeşitli şekillerde teşvik etmesine yol açmıştır. Bu çalışmada üzerinde durulan teşvikli hatlar uygulaması da bu teşvik türlerinden biridir. Ancak teşvikli hatlar uygulaması; iniş ücretlerinden muafiyet, doğrudan sermaye aktarımı gibi piyasada haksız rekabete yol açma potansiyeli bulunan diğer teşvik türlerinden ayrı tutulmalıdır. Çünkü teşvikli hatlar mekanizması; 1978'de Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yürürlüğe konan ve sonrasında tüm dünya hava taşımacılığı sektörünü olumlu şekilde etkileyen serbestleşmenin, bazı bölgelerdeki havayolu hizmetine olumsuz etkisini gidermek için tasarlanmıştır (Reynolds-Feighan, 1995b, s. 469). Serbestleşme sonrası merkez bölgelerden uzakta kalan, farklı taşımacılık türlerinin de uygun olmadığı küçük ve nispeten kırsal kesimlerin, havayolları tarafından kârlı görülmemesi ve bu bölgelerin hava taşımacılığı hizmetinden mahrum kalması endişesi doğmuştur (Grubestic vd., 2012, s. 124). Bu mahrumiyetin etkilerini azaltmak üzere ilk olarak ABD'de ortaya çıkan hat teşvikleri, Avrupa'da da 2008 yılında yapılan son düzenleme temel alınarak uygulanmaktadır (Merkert ve Williams, 2013, s. 11). Taşıyıcıların devlet teşvikiyle asgari seviyede havayolu hizmetini yerine getirdikleri bu uygulama; ABD'de EAS (Essential Air Services/Temel Havayolu Hizmeti), Avrupa'da ise PSO (Public Service Obligations/Kamu Hizmeti Yükümlülükleri) olarak adlandırılmaktadır.

Adı geçen teşvik mekanizmalarına dair uluslararası literatürde yapılan bir dizi çalışma olmasına karşın (Calzada ve Fageda, 2012; Grubestic ve Wei, 2012; Merkert ve O'Fee, 2013; Özcan, 2014; Reynolds-Feighan, 1995b; Williams ve Pagliari, 2004), Türkiye'deki teşvikli hat uygulamasının durumunu ortaya koyan bir akademik çalışma tespit edilmemiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki teşvikli hat uygulamasının son durumunu ortaya koymak, yurtdışındaki benzer uygulamalarla karşılaştırmalar yapmak ve Türkiye bağlamında öneriler getirmektir. Bu bağlamda araştırmada öncelikle teşvikli hat mekanizması teorik bir bakışla ele alınmıştır. Sonrasında havayolu sektörüne devletin bakış açısı, sektörde devletin etkisi, faaliyetleri ve devlet destekleri incelenmiş, bir destek mekanizması olarak teşvikli hat uygulamasının başlangıcı ve çeşitli ülkelerde nasıl uygulandığı açıklanmıştır. Araştırma yöntemi açıklandıktan sonra Türkiye havayolu pazarında uygulanan teşvikli hat mekanizması ikincil veriler yardımıyla ortaya konmuştur. Son kısımda ise, Türkiye'deki teşvikli hat uygulamasına dair bulgular yorumlanarak gelecekteki teşvik uygulamalarına ve akademik çalışmalara öneriler getirilmiştir.

Havayolu Sektöründe Teşvikli Uçuş Hatları Uygulamasının Teorik Çerçevesi

Piyasalara devlet müdahalesinin gerekliliği inancını, Keynesyen yaklaşımın izleriyle gelişen piyasa aksaklığı teorisine dayandırmak mümkündür (Pesch, 2008). Devlet destekleri ya da diğer bir adıyla sübvansiyonlar, devletlerin piyasaya müdahale araçlarından biridir. Havacılık sektörü, ilk yıllarından beri devlet etkisinin yoğun hissedildiği bir sektör olmuş, devlet regülasyonlar ve destekler gibi müdahalelerle sektörü yönlendirmiştir (Dempsey ve Goetz, 1992). Bu noktada sektörde verilen destek türlerinden biri olan teşvikli hatlar uygulamasının, serbestleşmenin sonucunda oluşan bölgelerarası havayolu hizmeti seviyesindeki farklılıktan doğan aksaklığı gidermek adına ortaya koyulmuş bir havacılık politikası olduğunu söylemek mümkündür.

İktisat teorisi, genel olarak, sübvansiyonların daha düşük fiyatlar ve dolayısıyla daha yüksek bir çıktı ile sonuçlanacağını göstermektedir. Sübvansiyonlar mevcutken havacılık sistemleri, GSYİH ve istihdamın havacılığa bağımlılığı ölçüsünde genişleyecektir (Lohmann vd., 2009). Ancak yine aynı teoriye göre refah maksimizasyonu için sübvansiyonların yalnızca kıt kamu finansmanı karşılığında maksimum getiriye sağlayacak verimliliği yüksek havayolu taşıyıcılarına verilmesi gerekmektedir. Teşvikli hatlardaki devlet otoritesi ve havayolu taşıyıcısı arasındaki sözleşmeye bağlı ilişkiyi açıklamada ise, iktisat teorilerinden vekalet kuramı ve işlem maliyeti kuramı yardımcı olabilir. Birçok ülke uygulamasında teşvikli hatlar otorite (asil) ve işletmeci (vekil) arasındaki sözleşmeye bağlı bir ilişki ile yürütülmektedir (Merkert ve O'Fee, 2016).

Williamson (1985, 2002)'in işlem maliyeti ekonomisi, seçilen veya dayatılan koruyucu yönetim yapısı çeşitli işlemlerle uyumlu değilse işlem maliyetinin yüksek olacağını öne sürer. Onun tezine göre, tatmin edici olmayan bir ticaret atmosferi (güven ve ortaklık eksikliği), yüksek varlık özgüllüğü, karmaşık ortamlar ve belirsizlik sorunları, örgütleri üretim aşamalarını içselleştirmeye itmektir. Ancak teşvikli hatlar bağlamında devletler uzak bölgelere hizmet götürülmesinde ideal olarak serbest bir pazar ve rekabet aradığı için bu süreci içselleştirmemiş, başka bir ifadeyle kendisi hizmet götürmemiştir yorumu yapılabilir. Öte yandan bu hatların serbest pazarda alıcı bulamayacağı; teşvikli uçuş şartlarının genel anlamda belirsiz şartlara sahip olmasıyla ve bazı bölgelere uçmanın yüksek varlık özgüllüğü (örneğin hiç uçulmayan bölgelerde çıkabilecek ekstra maliyetler) getirmesi nedenleriyle açıklanabilir. Bu durumda en mantıklı çözüm, otorite ve taşıyıcı arasındaki sözleşmeye dayalı iş birliği olarak görünmektedir. Merkert ve O'Fee (2016), işlem maliyeti kuramının da desteklediği üzere söz konusu iş birliğinin sözleşme süresince zamanla arttığını, otorite ve havayolu taşıyıcı ilişkisinin giderek daha olumlu hale geldiğini belirtmiştir.

Vekalet teorisi açısından ise, teşvikli hat sözleşmelerinde asil (bir ulaştırma otoritesi) ile vekil (havayolu taşıyıcısı) arasındaki bilgi asimetrisinden (Eisenhardt, 1989) dolayı oluşabilecek sözleşmedeki eksikliklerin pazar aksaklıklarına neden olabileceği savunulabilir. Pazar aksaklıkları bilet fiyatlarında artış, düşük hizmet kalitesi ya da bir önceki yaklaşımla ilişki kurulursa yüksek işlem maliyeti ile sonuçlanabilecektir. Sonuç olarak Merkert ve Hensher (2013)'in de belirttiği üzere sözleşmelerin tam ve mümkün olabildiğince eksiksiz olmasının, teşvikli hat şartlarının belirgin ve şeffaf olmasının, asil ve vekil arasındaki güveni arttıracığı, bunun ise pozitif hizmet çıktısı olarak yansıtacağı çıkarımı yapılabilir.

Havayolu Sektörünün Devlet ile İlişkisi ve Devlet Destekleri

Havayolu sektörü, doğduğu ilk yıllarından beri devletlerle hem düzenleyicilik hem de mülkiyet açısından ilişki içerisinde olmuştur. Özellikle mülkiyet ilişkisinin derecesi, savaşlar sonrasında yönetimlerde ulusçuluk görüşünün ağır basmasıyla daha da artmıştır (Staniland, 2003, s. 68-72). Bu ilişki özel taşıyıcılara izin vermeme, yönetici ya da yönetim kurulu üyesi atama yoluyla yönetime müdahil olma, tekellik vb. şekillerde kendini göstermiştir.

Devletlerin havayolu sektörüne girmelerinde; havayollarında çok sayıda insanın istihdam edilmesi ve sektörün ekonomide lokomotif rol oynaması, sektöre girişin yüksek sermaye gerektirmesi, uçakların kriz anında kritik öneme sahip olması, sektörün ülke imajını yansıtmaması vb. faktörlerin rol oynadığı söylenebilir (Balfour, 1995; Şengür, 2017). Dolayısıyla sektörün ilk yıllarında devlet sahipliğinde ya da devletin yönetimde söz sahibi olduğu birçok havayolu işletmesi kurularak bayrak taşıyıcı ya da ulusal taşıyıcı olarak isimlendirilmişlerdir (Rhoades, 2014; Staniland, 2003). Havayolu taşıyıcıları üzerindeki devlet sahipliği ya da müdahalesi, büyük ülkelerin sömürge kolonilerden çekilme ve kâr getirecek transatlantik hatlara yönelme eğilimiyle hafiflemeye başlamıştır. Bu olay, ilerleyen yıllarda yaygınlaşacak liberalleşme ve özelleştirmenin gerçekleşmesine zemin oluşturması bakımından önemlidir.

II. Dünya Savaşı sonrası bilet fiyatları yüksek seviyesini korusa da 1950 sonrası dönemde gelişen havacılık teknolojisinin ürünü olan daha verimli hava araçları ve artan kişisel gelir sayesinde havayolu taşıyıcıları daha düşük fiyattan bilet satmayı başarmıştır. Avrupa içi turizmin de gelişmesiyle tarifersiz sefer yapan bağımsız havayolları sermayesini artırmıştır. Yine de bayrak taşıyıcılar transatlantik ülkelere yapılan uçuşlarda ikili havayolu hizmeti anlaşmalarıyla ve koloni ülkelere yaptıkları uçuşlarla tekel pozisyonlarını sürdürmüşler ve söz konusu gelişmelerden etkilenmemişlerdir (Staniland, 2003).

Ancak süregelen yıllarda bir yandan sıkı düzenlemeler neticesinde rekabetçi olmayan sektörde artan bilet fiyatları ve yetersiz hizmet seviyesi, diğer yandan bayrak taşıyıcıların etkinlik ve verimlilikten uzak olması ve verimlilik odaklı başarılı yönetsel örnekler, başta ABD ve Avrupa genelinde olmak üzere serbestleşme ve liberalleşme adımlarını beraberinde getirmiştir (Kincaid ve Tretheway, 2013; Sinha, 2019). Bu adımlar devletlerin tarihsel olarak havayolu sektörüne yönelik aldıkları pozisyon nedeniyle belirli bir süre engellense de 1978'de ilk defa ABD iç hat yolcu pazarında serbestleşme yürürlüğe girmiştir (İnan, 2020). Böylece devletin sektör üzerindeki düzenleyici rolü azaltılmış ve yapılan her türlü müdahalenin ekonomik rekabeti aksatan bir hamle olacağı görüşü giderek hâkim olmaya başlamıştır.

Günümüzde ise havayolu taşıyıcıları neredeyse tüm dünyaya hizmet götürmekte ve küresel ekonominin oluşturulmasında bütünleştirici bir rol oynamaktadır. 2018 sonu itibarıyla dünya genelinde havayolları tarifeli seferlerle 4,37 milyar yolcu; 62,4 milyon ton yük taşımıştır (IATA, 2019a). Her gün 100,000'den fazla tarifeli ticari uçuş ile neredeyse 12 milyon yolcu ve 18 milyar ABD Doları değerinde ürün taşınmaktadır (IATA, 2019b). Söz konusu katkılar düşünüldüğünde, hava taşımacılığının ülke ekonomilerinin gelişmesinde etkili ve itici bir güç olduğu görülmektedir. Havayolu sektöründeki liberalleşme adımlarından sonra bayrak taşıyıcılar özelleştirilmeye başlasa da, oluşan serbest pazarda finansal sıkıntılar çektikleri dönemde devletler tarafından belli ölçüde teşvik edilmişlerdir (Doganis, 2010; European Commission, 2008; Odoni, 2015). Geçmişte borçlarını ödeyemeyen Alitalia, Olympic ve Royal Jordanian bu gibi taşıyıcılara örnek gösterilebilir.

Havayolu endüstrisine yönelik yapılagelen sübvansiyonlar havacılığın ilk yıllarına dayanırken, söz konusu yardımların birçok çeşidi bulunmaktadır. Bu sübvansiyonlar havayollarının birincil faaliyet alanlarına yönelik yapılabildiği gibi, altyapı hizmetleri (yakıt, yer hizmetleri vb.), gümrüksüz mağazalar, uçuş okulları ve havaalanı vergileri gibi havaalanı tesislerindeki faaliyetlerine yönelik de yapılabilmektedir (Gössling vd., 2017). Doğrudan yardımlar, devlet desteklerinin en bariz örneklerindedir. Hibeler, krediler ve sermaye takviyeleri doğrudan sübvansiyonlara örnek teşkil etmektedir (Gössling vd., 2017; Thorsteinsson, 2000, s. 21). Bunun yanı sıra vergi muafiyetleri ya da uzak bölgelere havayolu hizmeti sağlanması için tasarlanan teşvikli hat uygulamaları gibi teşvikler de söz konusudur. Bu teşvikler bazı araştırmacılar tarafından etkin bir araç olarak görülse de etkin olmadığını ortaya koyan araştırmacılar da vardır. Bu çalışmalara aşağıda teşvik programları hakkında verilen bilgilerin ardından değinilecektir.

Serbestleşmenin ilkeleri, havayolu sektörüne yapılan devlet desteklerinin serbest pazarda adil rekabete zarar veren bir uygulama olduğu sonucunu çıkarsa da serbestleşmenin devlet müdahalesini haklı çıkaran bir sonucu daha olmuştur. Oluşan serbest pazarda havayolu işletmelerinin ticari kaygılar gütmesiyle birlikte bazı bölgeler havayolu ulaşımının faydalarından yararlanamamıştır (Calzada ve Fageda, 2014). Bu bölgeler; genellikle diğer taşımacılık şekillerinin zayıf ya da imkânsız olduğu, uzakta kalmış ve yeterli talebin olmadığı yerlerdir (Williams, 2005, s. 155). Bu durumun önüne geçmek için otoriteler, belli şartlar dâhilinde söz konusu yerlere uçacak olan havayolu taşıyıcılarını sübvansedecekleri bir teşvik programı hayata geçirmişlerdir. İlk olarak ABD’de EAS adıyla başlayan bu uygulama, sonrasında Avrupa’nın belli bölgelerinde PSO adıyla farklı bir çerçevede benimsenmiştir. Avustralya, Kanada, Rusya, Hindistan gibi çeşitli ülkelerin de benzer uygulamaları bulunmaktadır.

Destek Mekanizması Olarak Başlıca Teşvikli Hat Uygulaması Konseptleri ve Bu Alandaki Literatür

Fageda vd. (2018)’nin da ifade ettiği üzere hava taşımacılığında teşvik politikaları hat bazlı, yolcu bazlı, havayolu bazlı ya da havaalanı bazlı teşvik politikaları şeklinde sınıflandırılabilir. Türkiye’deki teşvikli hat programını, özel havayolu katılımı ve kısa vadeli uçuş anlaşmaları gibi hat bazlı teşvik politikası özellikleri gösterdiği için bir hat bazlı teşvik olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kapsamda literatürde hat bazlı teşvik politikalarıyla ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Bu başlıkta teşvikli hat uygulamasını ilk defa başlatan ABD’de ve Avrupa Birliği genelinde teşvikli hat mekanizmasının işleyişi, şartları ve mevcut durumu açıklanacaktır.

ABD temel havayolu hizmeti (EAS) uygulaması

ABD’de 1978’de havayolu yolcu iç hat pazarının serbestleştirilmesi sonrası taşıyıcıların hizmeti vermeyi ekonomik açıdan mantıklı görmediği küçük toplulukların durumu gündeme gelmiştir (Reynolds-Feighan, 1995b, s. 469). Havayolu taşıyıcılarının belli hatlarda hizmet vermeleri için sübvansede edildiği EAS programı, küçük toplulukları destekleyen en önemli araç olmuştur (Bråthen ve Halpern, 2012).

EAS programının genel işleyişi aşağıda özetlenmiştir (Bråthen ve Halpern, 2012, s. 4,11). Taşıyıcıların EAS ile ortaya konan asgari şartlara sundukları önerilerin müzakere edildiği rekabetçi bir ihale sonucu, söz konusu hatta uçacak havayolu belirlenir. Asgari şartlar; günlük uçuş sayısı, haftalık uçuş sıklığı, uçulacak merkezin (hub) büyüklüğü, hava aracının donanımı ve fiyat tarifesini içerir. EAS programının finansmanı, ABD Federal Havacılık Otoritesi (FAA) tarafından sağlanır.

Bir yerleşim yerinin EAS kapsamında değerlendirilmesi için yerleşim yeri (Bråthen ve Halpern, 2012, s. 4; Grubestic ve Matisziw, 2011, s. 94; Grubestic ve diğerleri, 2012, s. 125);

- 1978’deki Havayolu Serbestleşmesinden ya da 1987’deki Havaalanı ve Havayolu Emniyet ve Kapasite Genişlemesi Yasası’ndan (AASCEA) beri hizmet alıyor olmalıdır.
- FAA tarafından tanımlanan büyük ya da orta seviyede bir merkezden en az 70 karayolu mili (yaklaşık 100 km) uzakta konumlanmalıdır. Ancak yerel hükümetler ya da başka kurumların sübvansiyon miktarının %50’sini ödemesi halinde diğer bölgeler de EAS programına katılabilir.
- Büyük-orta bir merkezden 210 mil (yaklaşık 300 km) ya da daha uzakta değilse, sübvansiyon miktarı yolcu başı 200 \$’ı aştığı takdirde EAS kapsamına giremez.

Bazı çalışmalar EAS programının uzak bölgelere erişimde önemli olduğunu ve ekonomik gelişime katkısı olduğunu savunurken (Özcan, 2014); EAS programı, yeterince etkin kullanılmadığı ve federal bütçede gereksiz harcamaya neden olduğu gerekçeleriyle eleştirilmektedir (Grubestic vd., 2012; Grubestic ve Wei, 2012; Matisziw vd., 2012). Bununla birlikte programın daha etkin hale gelmesi için çeşitli öneriler de getirilmiştir (Grubestic vd., 2012; Matisziw vd., 2012). Grubestic ve Wei (2012) EAS programındaki etkinlik sorununun çözümünü engelleyen politik bariyerler bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Avrupa Birliği kamu hizmeti yükümlülükleri (PSO) uygulaması

1980'lerin ortası itibariyle Avrupa'da hava taşımacılığının rolü değişime uğramıştır. Değişimi başlatan serbestleşme adımları üç adımda gerçekleşmiştir. İlk olarak 1987'de Birinci Paket ile atılmış, tarifelerin liberalleştirilmesi amacıyla kapasite paylaşım anlaşmaları rekabet dışı sayılarak yasaklanmıştır. 1990'da kabul edilen İkinci Paket pazara erişim hakları, kapasite ve fiyatlandırmadaki kısıtlamaları hafifletmiştir (Reynolds-Feighan, 1995a, s. 60). Üçüncü Paket ise, sahiplik sınırlamalarını kaldırmış, öncesinde iki taraflı olan serbestliği çok taraflı hale getirerek kabotaj hakkının bile kullanılabilirdiği serbest piyasa koşullarını oluşturmuştur (Button, 2001, s. 261). Ancak serbest piyasa koşullarından yeterli trafiği olmayan küçük ve uzak yerleşim yerlerinin olumsuz etkileneceği düşüncesinden hareketle bu bölgelerin hava taşımacılığı hizmetinden mahrum kalmasını önlemek için 1993 yılında yasal hükümlerle Kamu Hizmeti Yükümlülükleri (Public Service Obligations - PSO) getirilmiştir (Reynolds-Feighan, 1995a, s. 62; Williams, 2010, s. 155).

24 Eylül 2008 tarihli, 1008/2008 numaralı yasal düzenleme ile PSO programı güncellenmiştir. Williams'ın belirttiğine göre devletlerin gerekli hava taşımacılığı hizmetini sürdürebilmesi için 1008/2008 numaralı düzenlemenin 16, 17 ve 18. başlıkları, belirli hatlarda faaliyet gösteren taşıyıcılara uygulanabilecek PSO sistemini düzenlemektedir (Williams, 2010, s. 99). PSO, taşıyıcıların uygun hava taşımacılığı hizmeti sunmasını garanti edecek şekilde yapılandırılmıştır. Üye devletler bir topluluk içindeki herhangi bir havalimanı ile çevresel ya da gelişen bir bölgeye hizmet veren ya da ekonomik ve sosyal açıdan önemli bölgelerde bulunan havalimanları arasında PSO uygulayabilir (Santana, 2009, s. 344). PSO mekanizmasını benimseyen AB ya da EEA (European Economic Area/Avrupa Ekonomi Bölgesi) üyesi devlet otoriteleri, havayolu taşıyıcılarına hizmetleri karşılığı finansal bir bedel ödeyerek mekanizmayı işletir. Tüm Avrupa'da geçerli belirli bir ölçüt ya da kural bulunmama ile birlikte her devlet farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Ancak bazı araştırmacılar, tüm Avrupa genelinde uygulanacak ortak bir teşvikli hat sistemi olması gerektiğini önermişlerdir (Santana, 2009; Williams ve Pagliari, 2004).

PSO süreci, ilgili havacılık otoritesinin ihale açmasıyla başlamaktadır. İlk olarak ihaleyi açan otorite, kapasite ve fiyat koşullarını sağlayan havayollarını bir sübvansiyon olmaksızın davet eder. Kimsenin katılmaması halinde hizmeti kazananın sübvansiyon alacağı ve taşıyıcıların teklif vereceği ikinci bir ihale yayınlanır (Williams ve Pagliari, 2004, s. 56). Sonrasında en düşük teklifi veren ve gerekli asgari şartları sağlayan taşıyıcı, kontratı yapar ve uçacağı hatta ayrıcalıklı haklar kazanır. Kontratlar en fazla 4 ya da 5 yıl için geçerlidir (Francesco ve Pagliari, 2012, s. 333). Tüm EEA ülkeleri herhangi bir PSO ihalesine katılabilmektedir.

Avrupa'da en fazla PSO uçuş hattına sahip ülke, 60 PSO uçuş hattıyla Norveç'tir. Coğrafi konumu ve Avrupa ortalamasına kıyasla birbirinden çok uzak mesafelerde bulunan yerleşim yerleri düşünüldüğünde bu doğal karşılanabilir. Onu 40 civarı hattıyla Fransa takip eder. Norveç'te ortalama uçuş hattı mesafesi 600 km iken Fransa'da bu mesafe 200 km dolaylarındadır. Onları 10-12 arasında değişen PSO hattı sayısı ile İspanya, Portekiz ve İskoçya izler (Bråthen ve Eriksen, 2018, s. 248).

Williams ve Pagliari'nin (2004) yaptığı ve Avrupa genelinde PSO kullanımının incelendiği önde gelen çalışmalardan birine göre; Fransa, Birleşik Krallık, İrlanda Cumhuriyeti ve Norveç, teşvikli hatları büyük ölçüde iç hat taşımacılığında kullanmaktadır. Çalışmada bu hatların çoğunluğu, diğer taşımacılık türlerinin sürdürülebilir olmadığı bölgeleri merkezlere bağlayan “cankurtaran” hatlar şeklinde betimlenmiştir. Ancak benzer göreve sahip bu hatlarda yolcu başına verilen sübvansiyon miktarı, kullanılan uçak boyutu ve kapasitesi açısından ülke bazında ciddi farklılıklar olduğu, bu farklılığı gidermek adına teşvik programının Avrupa Komisyonu seviyesinde el alınması gerektiği ifade edilmiştir. (Reynolds-Feighan, 1995b; Williams, 2005).

Yöntem

Araştırmada, Türkiye'deki teşvikli hatlar uygulamasının son durumunu ortaya koymak amacıyla, Neuman (2014) tarafından nitel araştırma yöntemleri arasında gösterilen betimsel vaka/durum çalışması tercih edilmiştir. Durum çalışması, araştırmada Türkiye özelinde bu uygulamanın nasıl yürütüldüğünü ayrıntılı şekilde ortaya koyabilmek adına tercih edilmiştir. Bir olguya yönelik tam ve ayrıntılı bir tasvir geliştirme amacı taşıyan durum çalışmalarında, veri toplamak için genellikle doküman inceleme, katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşmeler kullanılmaktadır (Yin, 2008). Araştırmacılar durum çalışmasında genelleştirme yapılabilir mi sorusuna çeşitli cevaplar verse de; cevapların odak noktası, durum çalışmalarında genelleştirme yapmak yerine durumdan en mükemmel biçimde ne anlaşıldığının tasarlanması üzerinde yoğunlaşmaktadır (Schwandt ve Gates, 2018, ss. 608–610). Bu araştırmada da teşvikli hat mekanizmasının Türkiye'de uygulamaya ne şekilde dönüştürüldüğü, uçulan hatlara ve işleyişe dair genelgeler ve diğer ikincil kaynaklar ile ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasına ve açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan verilere, araştırma konusuyla ilgili yönetmelikler, alanda yayınlanan çalışmalar, işletmelerden alınan istatistikler, haberler, duyurular gibi ikincil kaynakların incelenmesiyle ulaşılmıştır. Verilerin temel kaynağını teşvikli hat genelgeleri, çevrimiçi gazete haberleri ve kurumsal internet siteleri oluşturmaktadır. Bu veriler, teşvikli hat uygulamasının işleyişinin, kapsamının ve son durumunun daha iyi anlaşılması için ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir.

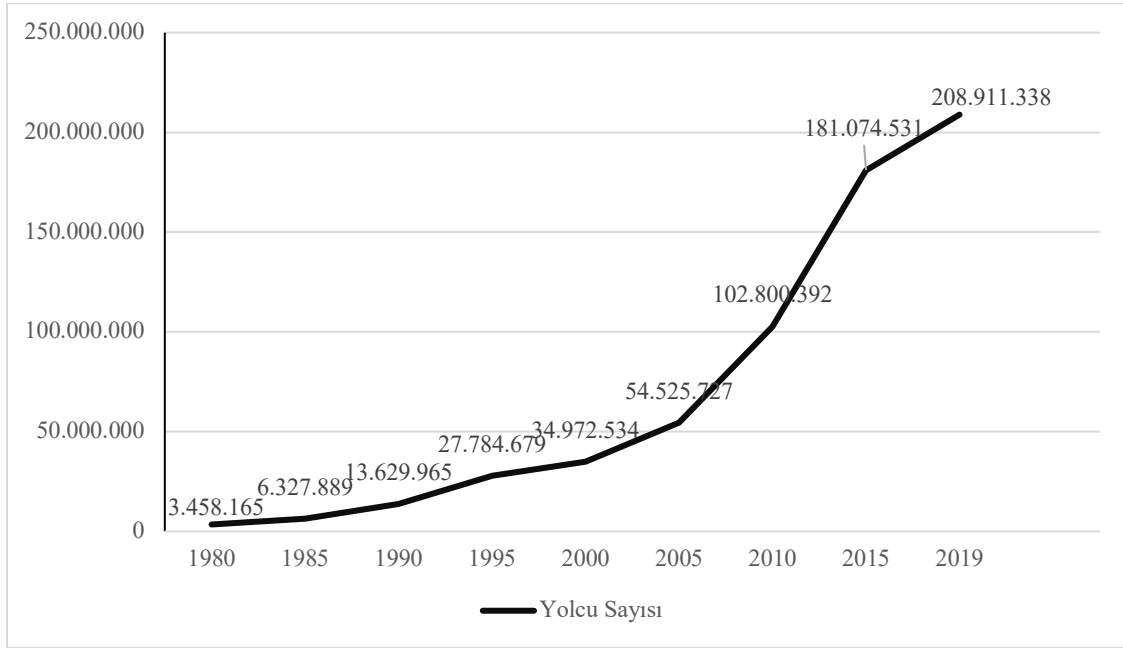
Araştırma, bütüncül tek durum deseni özelliğini yansıtmaktadır. Analiz birimi olarak tek bir program üzerinde çalışılmıştır. Tek durum desenlerinde bir birey, kurum, program bir okul vb. tek bir analiz birimi bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırma, Hitchcock ve Hughes (1995, s. 317) tarafından önerilen durum çalışması özelliklerinden bazılarını taşımaktadır. Çünkü bir kişi ya da olaydan ziyade bir süreç içinde uygulanan teşvikli hat programı durum olarak seçilmiştir. Durum, zengin ve ayrıntılı bir şekilde tanımlanmış ve durum içinde teşvikli hatların koşulları, ödül mekanizması gibi belirgin unsurlar üzerine odaklanılmıştır.

Araştırma çeşitli sınırlılıklar barındırmaktadır. Güncel teşvikli hatlar yayınlanmadığı için halihazırda uçulan teşvikli hatlar üzerinden bir değerlendirme yapılamamıştır. Bunun yerine yayınlanan son teşvikli hatlar baz alınarak çalışma yürütülmüştür. Ayrıca teşvikli hatlara yönelik etkinlik analizi yapılmasına izin verecek veriler mevcut olmadığı için daha ayrıntılı bir değerlendirme yapmak mümkün olmamıştır. Ancak bu araştırmanın teşvikli hat sisteminin Türkiye'de nasıl işlediğini göstermek açısından bir kaynak niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Türkiye'deki Teşvikli Hatlar Mekanizması Örnek Olayı

Türkiye'de havayolu taşımacılığının gelişimi ve kullanımındaki artış, 1983 yılındaki 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra gerçekleşmeye başlamıştır (Çetin ve Benk, 2010; Yalçınkaya, 2019). 1983'e kadar hava taşımacılığı hizmeti yalnızca Türk Hava Yolları (THY) ile devlet tekelinde verilmiş, bu tarihten sonra ise özel sektörün de sivil havacılık faaliyetlerinde bulunmasına izin verilerek rekabet ortamı sağlanmış, bu da özellikle 80'li yılların sonuna doğru yolcu sayısında artışa neden olmuştur (Aydemir

ve Haytural, 2016, s. 121; Dursun vd., 2014, s. 108). Ancak piyasanın istikrarsızlaşması ve iflas eden havayolları nedeniyle rekabeti kısıtlayıcı bir kararla THY'nin baskınlığı devam etmiştir. Sonrasında 2003 yılındaki iç hat bilet tarifesi serbestisi ve verilen teşviklerle serbestleşme seviyesi artmış; yeni iş modelleri ve charter havayollarının iç hat pazarlara girmesi ile artan rekabet, düşük maliyet ve fiyat stratejilerini beraberinde getirmiş (Kuyucak ve Şengür, 2011, s. 64; Şekerli, 2021, s. 866); böylece rakip taşıyıcılar arasında fiyat rekabeti başlamıştır (Torlak vd., 2011, s. 3397). Aşağıdaki grafikte (Şekil 1) de görüleceği üzere bu gelişmeler, COVID-19 pandemisi ortaya çıkana kadar yolcu sayısını artırmıştır (DHMI, 2019; TÜİK, 2014):



Şekil 1. 1980 – 2019 Türkiye iç hat/dış hat havayolu yolcu trafiği (TÜİK ve DHMI istatistikleri)

Bu artışa, bilet üzerinden alınan kamu payının düşürülmesi de sebep olarak gösterilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Ancak tıpkı ABD ve Avrupa'da görüldüğü gibi bazı yerleşim birimlerinin hava taşımacılığı hizmetinden faydalanamaması olgusunun, Türkiye'de de ortaya çıkmakta olduğu görülmüştür. Ancak Türkiye bağlamında teşvik uygulamasının ekonomik açıdan geride kalmış İstanbul'dan uzak Anadolu şehirlerini merkezlere bağlamak amacıyla serbestleşmenin etkilerinden nispeten bağımsız ve tarihsel bir yaklaşımla uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bazı bölgelerde toplumun direkt uçuş başlatılması ya da kapasitenin artırılmasına yönelik talepleri, bu yerlerin ülke genelinde artan hava trafiğinden yeterince faydalanamadığına kanıt oluşturabilir (Airporthaber, 2015, 2017; Sakaryagazetesi, 2018). Bu yetersizliği aşmak için Türkiye'de havayollarına ilk defa 2013 yılında belli hatlarda ve belli şartlarda sefer düzenlemeleri karşılığı imtiyazlar verilmiştir (SHGM, 2012). Bu uygulama, teşvikli hatlar ya da hat teşvikleri adıyla bilinmektedir. 2013 yaz ayında başlanmak üzere Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından 20 hattın, haftalık 66 frekans ile açıldığı duyurulmuştur. Aşağıdaki tablodan 2013 yılı teşvikli hatları ve bu hatlara tahsis edilen havayolu taşıyıcıları görülebilir:

Tablo 1
2013 Yaz Dönemi Teşvikli Hatlar Listesi

Teşvikli Hat		Tahsis edilen Havayolu	Haftalık Frekans
Ankara	Balıkesir	Borajet	
Ankara	Gökçeada	Borajet	
Antalya	Batman	Onur Air	
Antalya	Erzincan	Onur Air	
Antalya	Malatya	Onur Air	
Antalya	Mardin	Onur Air	3
Antalya	Sivas	Onur Air	
İzmir	Batman	Sun Express	
İzmir	Kocaeli	Borajet	
İzmir	Sivas	Pegasus Havayolları	
İstanbul	Amasya	Pegasus Havayolları	
İstanbul	Denizli	Pegasus Havayolları	5
İstanbul	Gökçeada	Borajet	3
İstanbul	Iğdır	Atlas Global	7
İstanbul	Isparta	Borajet	
İstanbul	Kahramanmaraş	Pegasus Havayolları	
İstanbul	Muş	Pegasus Havayolları	3
İstanbul	Nevşehir	Pegasus Havayolları	
İstanbul	Sinop	Borajet	
İstanbul	Uşak	Borajet	

Yurtiçi teşvikli hat uygulamasına sonraki yıl da devam edilmiştir (SHGM, 2013). Hatların belirlenmesine ilişkin usul ve şartlar ise SHGM tarafından şöyle belirtilmiştir (SHGM, 2014):

- Teşvikli hat verilen havayolu teşvikli hatta yaz döneminde en az 3 sefer, kış döneminde en az 2 sefer düzenlemelidir.
- Teşvikli hat için tayin edilen havayolu, belirlenen bir tarihe kadar (2015 iç hat seferleri için 1 Haziran 2015) sefer başlatılmalıdır, aksi halde havayolunun teşvikli sefer düzenleme hakkı iptal edilir.
- Teşvikli hat için tayin edilen havayoluna, ilgili hatta 2 yıl boyunca tek başına uçmasına izin verilmiştir. Ancak havayolu taşıyıcısının fahiş fiyat tarifesi uygulamasının, SHGM tarafından önleneyeceği belirtilmiştir.
- Teşvikli hat kapsamında tahsis edilen iç hattın başlatılmaması veya ilgili hatta uçuşların durdurulması halinde tayin edilen dış hat SHGM'nin yapacağı değerlendirme sonucu iptal edilebilecektir.
- Hat tahsisinden sonraki 3 ay içerisinde uçuşlar başlamalıdır.

Tablo verilerine ek olarak teşvik kapsamında olan hatlar arasında 2013 yılından sonra uçuş başlatılan İzmir–Konya, İstanbul–Çanakkale, İzmir–Sivas, İstanbul–Kastamonu hatları da bulunmaktadır. İlk uygulamada en fazla uçuş hattı Borajet’e verilmiştir (7 hat). Ancak şirket 2019 Kasım ayında resmen iflas etmiştir (Sputniknews, 2019). Borajet’i sırasıyla Pegasus Havayolları (6 hat) ve OnurAir (5 hat) takip etmiştir. Teşvikli hat verilen havayolu taşıyıcılarından Atlas Global ise 2020 Şubat ayında ekonomik dalgalanmalar ve artan maliyetler nedeniyle iflasını duyurmuştur (Euronews, 2020; TRTHaber, 2020). Bununla birlikte yukarıda sözü edilen hatların hâlâ teşvik kapsamında devam edip etmediğine dair SHGM tarafından yayınlanmış bir bilgiye rastlanmamıştır. THY’nin ilk teşvik uygulaması kapsamında sefer düzenlediği bir iç hat noktası olmadığı görülmüştür. Hatların genel olarak Anadolu’nun orta ve doğu bölgesindeki illeri İstanbul, Ankara gibi merkezlere bağladığı görülmektedir.

Teşvikli hatlar süreci, ilk yıllarda SHGM’nin teşvikli hat duyurularıyla başlasa da sonraki uygulamalarda bir duyuru olmaksızın da ilgili havayoluyla muhtemel müzakereler sonucunda teşvikli hat uçuşlarının başlayabildiği görülmüştür (örneğin İstanbul – Çanakkale, OnurAir). Sonrasında süreç, havayollarının SHGM’ye uçmak istedikleri nokta, yaz kış uçuş frekansı ve seferin başlama tarihini içeren bir yazılı başvuru yapımlarıyla devam etmektedir.

Yolcu talebi, yolcu memnuniyeti ve hizmetin yayılması ilkeleri temel alınarak başkent Ankara ve İzmir’den yurtdışına direkt uçuş yapılması için SHGM tarafından iki genelge daha yayınlanmıştır (SHGM, 2015a, 2015b). Mayıs 2015’te yayınlanan Ankara yurtdışı uçuşları teşvik genelgesine istinaden yapılan başvurular neticesinde açıklanan Ankara çıkışlı yurtdışı teşvikli uçuş hatlarının tahsisi Tablo 2’deki gibidir (SHGM, 2015a):

Tablo 2
2015 Ankara Çıkışlı Direkt Yurtdışı Teşvikli Uçuş Hatlarının Tahsisi

Çıkış	Variş	Tahsis Edilen Havayolu
Ankara	Münih	Borajet
Ankara	Amman	Pegasus Havayolları
Ankara	Bakü	Pegasus Havayolları
Ankara	Amsterdam	THY (Anadolujet)
Ankara	Brüksel	THY (Anadolujet)
Ankara	Londra	THY (Anadolujet)

Ankara çıkışlı yurtdışı teşvikli hatlarda Avrupa uçuşlarının 4’te 3’ü THY’nin yan kuruluşu olan Anadolujet’e, Amman ve Bakü uçuşları Pegasus Havayolları’na tahsis edilmiştir. Hem Ankara hem de İzmir için yayınlanan genelgelerde, iç hat teşvikli hat genelgesinde 2 yıl olan tek başına uçuş hakkı 3’e çıkarılmıştır. Hem yurtiçi hem de yurtdışı hatların teşvikli hat kapsamında olması için yeni açılacak olması gerekmektedir, hâlihazırda devam eden bir uçuş hattı teşvikli hat kapsamına alınamayacağı genelgelerde belirtilmiştir.

Teşvikli hatlar uygulamasının mevcut durumuna bakıldığında, her ne kadar geçmişte İzmir ve Ankara’dan yapılacak dış hat uçuşları için genelgeler yayımlanmış olsa da son yıllarda teşvikli iç hatların daha ön planda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte teşvikli hat duyurularının 2015’den sonra SHGM resmî web sitesinde yayımlanmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye’deki teşvikli hat mekanizmasında finansal bir teşvik aracı bulunmamaktadır. Dolayısıyla hat tahsisi sürecinde herhangi bir ihale de söz konusu değildir.

Yurtdışı teşvikli hat uygulamalarıyla kıyaslandığında, Türkiye'deki teşvikli hat uygulamasında havayollarının başvuru koşulları, bölgelerin teşvikli hat olma kriterleri, teşvik miktarı ve hangi durumlarda teşvikin devam edeceği gibi hususların eksik olduğu ya da ayrıntılı olmadığı görülmüştür. Benzer şekilde, teşvikli hatlar mevzuatında, bir hat için duyuru yapıldığında birden fazla havayolu işletmesinin başvurması durumunda hangi sürecin izleneceğine yönelik net bir kriter bulunmamaktadır. Teşvikli hat başvuruları alındıktan sonra hangi hattın hangi havayoluna tahsis edileceğine yönelik ölçütler genelgede yer almamakta, bu konuda SHGM'nin bir değerlendirme yapacağı ifade edilmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, Türkiye'deki teşvikli hat uygulamasının son durumunun ortaya konulması amaçlanmıştır; bu bağlamda teşvik uygulamasına ilişkin yönetmelikler, haberler, kurumlardan alınan istatistikler, duyurular gibi ikincil kaynaklardan veriler toplanarak analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda tıpkı her ülkenin kendine has bir teşvikli hat programı ve farklı uygulama yöntemleri olduğu gibi Türkiye'nin de kendine has özelliklere sahip bir teşvikli hat uygulaması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bu yönüyle Williams ve Pagliari (2004)'nin de ifade ettiği ülke bazlı farklı uygulamalar olduğu sonucuyla benzer bir sonuca ulaşmıştır. Burada Türkiye'deki uygulamanın serbestleşme etkilerinden ziyade geride kalmış ülkeleri merkezle bağlamak gibi tarihsel bir yaklaşım ortaya konulduğu görülmüştür. Ancak serbestleşmenin etkisiyle havayollarının tutumlarındaki değişimin de bu uygulamanın devam etmesinde etkisi olduğu söylenebilir. Aynı zamanda ABD ve Avrupa teşvikli hat uygulamalarında tüm bölgeler olmasa da özellikle Avrupa'nın kuzeyinde ve ABD'nin seyrek yerleşim yerlerinde teşvik verilen bölgelerin ekonomik açıdan geri kalmış olması, Türkiye'deki uygulamayla bu açıdan bir benzerlik kurulmasına olanak verebilir. Yurt dışı uygulamalarla kıyaslandığında Türkiye'de ada vb. belirli bölge sakinlerine özel bilet fiyatı indirimi türünden bir teşvik sağlanmaması, Türkiye'nin sosyoekonomik özellikleri, coğrafi özellikleri ve devletin ekonomik gücü gibi unsurlara bağlanabilir.

Avrupa uygulamasında bakıldığında teşvikli hatların önemli bir kısmının iç hat odaklı olduğu görülmektedir (Bråthen ve Halpern, 2012; Williams, 2010). Türkiye'deki teşvikli hat uygulaması iç hat uçuşlarına odaklı olsa da daha sonraki yıllarda çıkan teşvikli hatlar yurt dışı hatlardır. Bu durumun Türkiye'de son yıllarda yaşanan ekonomik zorluklar neticesinde havayolu taşıyıcılarının iç hatlardan ziyade, getirisi döviz olan dış hatlara yönelmek istemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla gelecek yıllarda dış hatlar için hazırlanacak teşvikli hat genelgelerinin, daha fazla ilgi göreceği sonucu çıkarılabilir.

Calzada ve Fageda (2012)'nin İspanya özelinde yaptığı değerlendirmelerin aksine, Türkiye'de SHGM'nin uygulamaya devam etmesine rağmen teşvik programının başlangıcından beri havayolu işletmelerinin teşvikli hatlarda çok az sefer düzenlediği, bu hatlarda talep ve uçuş sıklığının teşvikli olmayan hatlara oranla çok daha az seviyede kaldığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu havayolu işletmelerinin toplam sefer sayılarıyla kıyaslandığında bu sonuç açıkça görülmektedir. Bu, İspanya'daki teşvikli hatların Türkiye'dekilerin aksine talep sorunu yaşamadığını, tam tersine havayolları tarafından en çok arzu edilen hatlardan olduğunu göstermektedir. Esasında Türkiye'de havayolu işletmelerinin, maliyetlerin giderek arttığı sektörde zaten talebi sınırlı olan teşvikli hatlarda tekel olma ayrıcalığı verilse bile uçuş yapmak istememelerinin temel nedeni, finansal teşvikin olmaması olabilir. Ekonomik koşulların ve maliyetlerin teşvikli hat işletme motivasyonunu ortadan kaldırdığı, ABD bağlamında Grubestic ve Matisziw (2011) tarafından da desteklenmiştir. Bu noktada

ABD ve Avrupa genelinde uygulanan teşvik programlarıyla Türkiye’de uygulanan teşvikli hat programı arasındaki temel fark ortada finansal bir teşvik mekanizmasının ve ihale sürecinin olmamasıdır. Aynı zamanda, programa başvuru şartları, havayolu taşıyıcılarının seçilme nitelikleri, teşvikli uçulacak havaalanının seçilme nitelikleri konusunda PSO ve EAS uygulamalarının Türkiye uygulamasına nazaran daha spesifik ve kapsamlı hükümler içerdiği görülmektedir. Bu durumun, Türkiye’deki teşvikli hat uygulaması sürecini daha belirsiz bir görünüme kavuşturduğu düşünülebilir. Santana (2009)’nın önerilerine benzer şekilde, bu belirsizliği ortadan kaldırmak ve daha şeffaf kriterlerle uygulamaya devam edebilmek adına SHGM bünyesinde kurulacak teşvikli hatlara özel bir birim ya da komisyon, konuyu daha detaylı inceleme ve havayollarıyla ilişkileri koordineli bir biçimde yürütme açısından faydalı olabilir. Bu komisyon belediyeler, ticaret ve sanayi odaları gibi yerel kurum ve kuruluşlardan gelebilecek hat açılma talebi ve destek tekliflerini yönetebilir.

Teorik katkı açısından bakıldığında çalışma, Türkiye’deki teşvik mekanizmasının finansal bir teşvik maddesi içermemesi ve ihale söz konusu olmaması, otorite ile havayolu arasındaki sözleşme ya da anlaşmaların ilişkilere dayandığına dair fikir vermektedir. İhale olmaması, havayolu taşıyıcısının hizmeti sürdürme noktasında nispeten serbest hareket etmesi ve aradaki güven unsurunun zedelenmesi gibi sonuçlar doğurabilir. Türkiye’deki teşvikli hatların artık kamuya duyurulmaması, hatlara atanan iki havayolunun iflas etmesi, bazı hatların devam etmediğini kanıtlar niteliktedir. Bu durum, yeni duyurulacak teşvikli hatlar için otorite ve taşıyıcı arasındaki ilişkileri zayıflatıcı rol oynayabilir. Bu bölgelerde yeniden havayolu hizmeti sağlanmasının ise yeni uçacak havayolu için yüksek işlem maliyetlerine sebebiyet verebilir. Bu bakımdan araştırma, zayıf ve eksik sözleşmelerin belirsizlik ve işlem maliyetine yol açtığını öne süren Merkert ve Hensher (2013)’in çalışmasını destekler niteliktedir.

Aynı zamanda genelgelerin içerik, amaç ve kapsam yönünden havayolu işletmelerinin ilgisini çekecek şekilde güncellenmesi gerektiği görülmüştür. Ancak burada genelgeler şekillendirilirken sadece havayollarını teşvikli hatlarda uçmaya ikna etmek odaklı değil, halkın yeterli havayolu hizmeti seviyesine erişmesini sağlayacak politikalar geliştirmek amacıyla da hareket edilmelidir. Ayrıca, teşvikli hatlara ilişkin belirli başvuru/ödül koşullarının belirlenmesi ve havayolları, havaalanları, yerel otoriteler gibi ilgili diğer paydaşların sürece dahil edilmesinin, teşvikli hat uygulamasını daha şeffaf ve etkin bir hale getireceği söylenebilir.

Teşvikli hat mekanizmasının başlangıcının noktadan noktaya çapraz uçuşlarla hiç uçulmayan bölgelere havayolu hizmetini ulaştırmak olduğu gerçeğinden hareketle, teşvik programının bölgesel uçuşlarla gerçekleştirilmesinin daha etkin olacağı düşünülmektedir. Bu öneri, Bråthen ve Halpern (2012)’in teşvikli hat programının bölgesel havacılıkla daha sürdürülebilir olduğunu öne sürdükleri çalışmayla örtüşmektedir. Bu bağlamda küçük yerleşim birimleri arasında küçük uçaklarla taşımının sağlandığı bölgesel havacılık iş modellerini geliştiren politikalar teşvik mekanizmasını daha etkin hale getirebilir. Bölgesel bir havayolu işletmesi, talebi az olan küçük noktalardan merkezlere ya da iki küçük yerleşim yeri arasında yolcuları daha az maliyetle taşıyabilecektir, bu ise hava ulaşımını daha da yaygınlaştıracaktır.

Ayrıca havayolu işletmelerinin ilgisini çekebilmek adına teşvik verilecek bölgelerde çeşitli kültür, sanat, spor organizasyonları düzenlenebilir, kalıcı yatırımlar hayata geçirilebilir. Teşvikli hatlar uygulamasının uzun vadeli plan ve projeler kapsamında ele alınması ve diğer bölgesel teşvik programlarıyla bütünleştirilmesi, şehir ve bölge yönetimleri ile birlikte planlanması teşvikli hatlar mekanizmasını daha kullanılabilir hale getirecektir.

Bu araştırmanın, Türkiye’deki teşvikli hat uygulamasına yönelik akademik yazına katkı sağlaması ve bu konuda ileride yapılacak çalışmalara yol gösterici olması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Gelecekte bu alanda yapılacak akademik çalışmalar; teşvikli hatların etkinlik ve verimliliği, ekonomik göstergelerle yorumlanması, uygulamanın başarısını artıracak öneriler ve özellikle bu konuda SHGM, havayolu taşıyıcıları, havaalanları, yerel otoriteler ve yolcular gibi tüm paydaşların görüşlerinin değerlendirilmesi gibi konulara yönelebilir. Bu alanda yapılacak çalışmalar, Türkiye’de teşvikli hat uygulamasının daha etkin kullanılmasına yönelik atılacak adımlara yön verecektir.

Kaynakça

- Airporthaber. (2015). Ağrı’da sefer artışı beklentisi. 15 Şubat 2020 tarihinde <https://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/agrida-sefer-artisi-beklentisi.html> adresinden erişildi.
- Airporthaber. (2017). Bingöllüler direkt uçuş istiyor. 15 Şubat 2020 tarihinde <https://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/bingolluler-direkt-ucus-istiyor.html> adresinden erişildi.
- ATAG. (2018). *Aviation Benefits Beyond Borders*. https://aviationbenefits.org/media/166344/abbb18_full-report_web.pdf adresinden erişildi.
- Aydemir, R. ve Haytural, C. (2016). The effects of low cost carrier entry in the Turkish Airline industry. *Eurasian Economic Review*, 6(1), 111–124. doi:10.1007/s40822-015-0039-0
- Balfour, J. (1995). State Aid to Airlines—A Question of Law or Politics. *Yearbook of European Law*, 15(1), 157–168. doi: 10.1093/yel/15.1.157
- Bråthen, S. ve Eriksen, K. S. (2018). Regional aviation and the PSO system - Level of Service and social efficiency. *Journal of Air Transport Management*, 69, 248–256. doi:10.1016/j.jairtraman.2016.10.002
- Bråthen, S. ve Halpern, N. (2012). Air transport service provision and management strategies to improve the economic benefits for remote regions. *Research in Transportation Business and Management*, 4, 3–12. doi:10.1016/j.rtbm.2012.06.003
- Button, K. (2001). Deregulation and Liberalization of European Air Transport Markets. *Innovation*, 14(3), 255–275. doi: 10.1080/13511610120102619
- Calzada, J. ve Fageda, X. (2012). Discounts and Public Service Obligations in the Airline Market: Lessons from Spain. *Review of Industrial Organization*, 40(4), 291–312. doi:10.1007/s11151-011-9331-7
- Calzada, J. ve Fageda, X. (2014). Competition and public service obligations in European aviation markets. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 70, 104–116. doi:10.1016/j.tra.2014.10.009
- Çetin, T. ve Benk, S. (2010). Regulation, Deregulation, and Competition in the Turkish Airline Industry. T. Çetin ve F. Oğuz (Ed.), *The Political Economy of Regulation in Turkey* içinde . Londra: Springer.

- Dempsey, P. S. ve Goetz, A. R. (1992). *Airline deregulation and laissez-faire mythology*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- DHMİ. (2019). DHMİ İstatistikler. <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> adresinden erişildi.
- Doganis, R. (2006). *The Airline Business* (2nd Ed.). New York: Routledge.
- Doganis, R. (2010). *Flying Off Course: Airline Economics and Marketing* (4. basım.). New York: Routledge.
- Dursun, M. E., O’Connell, J. F., Lei, Z. ve Warnock-Smith, D. (2014). The transformation of a legacy carrier - A case study of Turkish Airlines. *Journal of Air Transport Management*, 40, 106–118. doi:10.1016/j.jairtraman.2014.06.003
- Eisenhardt, K. M. (1989). Agency Theory: An Assessment and Review. *Academy of Management Review*, 14(1), 57–74. doi: 10.5465/amr.1989.4279003
- Euronews. (2020). Sivil Havacılık GM: Atlasglobal resmen iflas başvurusunda bulundu. 24 Ağustos 2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/02/14/atlasglobal-havayolu-sirketi-iflas-etti-iddiasi-sivil-havacilik-genel-mudurlugu-istanbul> adresinden erişildi.
- European Commission. (2008). Alitalia: the Commission adopts two State aid decisions. 4 Mart 2018 tarihinde http://europa.eu/rapid/press-release_IP-08-1692_en.pdf adresinden erişildi.
- Fageda, X., Suárez-Alemán, A., Serebrisky, T. ve Fioravanti, R. (2018). Air connectivity in remote regions: A comprehensive review of existing transport policies worldwide. *Journal of Air Transport Management*, 66, 65–75. doi: 10.1016/j.jairtraman.2017.10.008
- Francesco, A. Di ve Pagliari, R. (2012). The potential impact of removing public service obligation regulations on air fares between the Italian Mainland and the island of Sardinia. *Journal of Transport Geography*, 24, 332–339. doi:10.1016/j.jtrangeo.2012.03.012
- Gössling, S., Fichert, F. ve Forsyth, P. (2017). Subsidies in aviation. *Sustainability*, 9(8), 1295. doi: 10.3390/su9081295
- Grubestic, T. H. ve Matisziw, T. C. (2011). A spatial analysis of air transport access and the essential air service program in the United States. *Journal of Transport Geography*, 19(1), 93–105. doi:10.1016/j.jtrangeo.2009.12.006
- Grubestic, T. H., Matisziw, T. C. ve Murray, A. T. (2012). Assessing geographic coverage of the essential air service program. *Socio-Economic Planning Sciences*, 46(2), 124–135. doi:10.1016/j.seps.2011.12.002
- Grubestic, T. H. ve Wei, F. (2012). Evaluating the efficiency of the Essential Air Service program in the United States. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 46(10), 1562–1573. doi:10.1016/j.tra.2012.08.004
- Hitchcock, G. ve Hughes, D. (1995). *Research And The Teacher: A Qualitative Introduction to School-Based Research* (2. baskı.). London: RoutledgeFalmer.
- IATA World Air Transport Statistics 2019. (2019a). Erişim adresi: <https://www.icao.int/annual-report-2019/Pages/the-world-of-air-transport-in-2019.aspx>
- IATA Aviation Benefits Report 2019. (2019b). Erişim adresi: <https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2019-web.pdf>

- İnan, T. T. (2020). *Sivil havacılıkta güncel konular: Sivil havacılık tarihi ve değişen trendler*. İstanbul: Hiperyayın
- Kincaid, I. ve Tretheway, M. (2013). Economic Impact of Aviation Liberalization. P. Forsyth, D. Gillen, K. Hüschelrath, H.-M. Niemeier ve H. Wolf (Ed.), *Liberalization in Aviation: competition, cooperation and public policy* içinde (ss. 345–370). Surrey: Ashgate.
- Kuyucak, F. ve Şengür, Y. (2011). A comparative study of airlines operating in Turkish domestic market: low-cost business model perspective. *Business Review Cambridge*, 19(1), 62–69. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/303999634_A_Comparative_Study_of_Airlines_Operating_in_Turkish_Domestic_Market_Low-Cost_Business_Model_Perspective
- Lohmann, G., Albers, S., Koch, B. ve Pavlovich, K. (2009). From hub to tourist destination—An explorative study of Singapore and Dubai’s aviation-based transformation. *Journal of Air Transport Management*, 15(5), 205–211. doi: 10.1016/j.jairtraman.2008.07.004
- Matisziw, T. C., Lee, C. L. ve Grubestic, T. H. (2012). An analysis of essential air service structure and performance. *Journal of Air Transport Management*, 18(1), 5–11. doi:10.1016/j.jairtraman.2011.05.002
- Merkert, R. ve Hensher, D. A. (2013). The Importance of Completeness and Clarity in Air Transport Contracts in Remote Regions in Europe and Australia. *Transportation Journal*, 52(3), 365. doi:10.5325/transportationj.52.3.0365
- Merkert, R. ve O’Fee, B. (2013). Efficient procurement of public air services—Lessons learned from European transport authorities’ perspectives. *Transport Policy*, 29, 118–125. doi:10.1016/j.tranpol.2013.04.008
- Merkert, R. ve O’Fee, B. (2016). Managerial perceptions of incentives for and barriers to competing for regional PSO air service contracts. *Transport Policy*, 47, 22–33. doi:10.1016/j.tranpol.2015.12.002
- Merkert, R. ve Williams, G. (2013). Determinants of European PSO airline efficiency - Evidence from a semi-parametric approach. *Journal of Air Transport Management*, 29, 11–16. doi:10.1016/j.jairtraman.2012.12.002
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (S. Özge, Ed.) (7. basım.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Odoni, A. (2015). The International Institutional and Regulatory Environment. P. Belobaba, A. Odoni ve C. Barnhart (Ed.), *The Global Airline Industry* içinde (2. baskı.). West Sussex: John Wiley & Sons.
- Özcan, İ. Ç. (2014). Economic contribution of essential air service flights on small and remote communities. *Journal of Air Transport Management*, 34, 24–29. doi:10.1016/j.jairtraman.2013.07.005
- Pesch, U. (2008). The Publicness of Public Administration. *Administration & Society*, 40(2), 170–193. doi: 10.1177/0095399707312828
- Reynolds-Feighan, A. J. (1995a). European and American approaches to air transport liberalisation: Some implications for small communities. *Transportation Research Part A*, 29(6), 467–483. doi:10.1016/0965-8564(95)00006-A
- Reynolds-Feighan, A. J. (1995b). European Air Transport Public Service Obligations: A Periodic Review. *Fiscal Studies*, 16(1), 58–74. doi:10.1111/j.1475-5890.1995.tb00217.x
- Rhoades, D. L. (2014). *Evolution of International Aviation* (3rd Ed.). Surrey: Ashgate.

- Sakaryagazetesi. (2018, 15 Şubat). Tarifeli Uçuşlar Yeniden Başlasın. Erişim adresi: <http://www.sakaryagazetesi.com.tr/--tarifeli-ucuslar--yeniden-baslasin-n169896/>
- Santana, I. (2009). Do Public Service Obligations hamper the cost competitiveness of regional airlines? *Journal of Air Transport Management*, 15(6), 344–349. doi:10.1016/j.jairtraman.2008.12.001
- Schwandt, T. A. ve Gates, E. F. (2018). Case Study Methodology. N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Ed.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research* içinde (ss. 600–630). London: SAGE.
- Şekerli, E. B. (2021). Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 849–876. Erişim adresi: <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/803271>
- Şengür, F. K. (2017). Havaalanı İşletmeciliğinde Yeni Eğilimler: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(4), 751–766. doi: 10.17130/ijmeh.2017433406
- SHGM. (2012). Havayolu Teşvik Uygulaması Kapsamında 20 Yeni Hat Açıldı. Erişim adresi: <http://web.shgm.gov.tr/tr/haberler/1884-havayolu-tesvik-uygulamasi-kapsaminda-20-yeni-hat-acildi> adresinden erişildi.
- SHGM. (2013). *Yeni Uçuş Hatları Teşvik Genelgesi - 2014*. Erişim adresi: http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/genelgeler/2014_ucus.pdf.
- SHGM. (2014). *Uçuş Hatları Teşvik Genelgesi 2015*. Erişim adresi: http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/genelgeler/Ucus_Hatlari_Tesvik_Genelgesi-2015.pdf.
- SHGM. (2015a, 15 Haziran). Başkent'ten Üç Ülkeye Daha Doğrudan Uçak Seferi. Erişim adresi: <http://web.shgm.gov.tr/tr/s/4766-baskent>
- SHGM. (2015b, 11 Aralık). İzmir'den Yurtdışı Seferlerini Arttırmak için Teşvik Genelgesi Yayınlandı. Erişim adresi: <http://web.shgm.gov.tr/tr/manset-haber/5034-izmir> adresinden erişildi.
- Sinha, D. (2019). *Deregulation and liberalisation of the airline industry: Asia, Europe, North America and Oceania*. London: Routledge.
- Sputniknews. (2019, 20 Kasım). Borajet resmen iflas etti. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201911201040660656-borajet-resmen-iflas-etti/>
- Staniland, M. (2003). *Government birds: air transport and the state in Western Europe*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. Erişim adresi: http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma_Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalkinma_Planı.pdf adresinden erişildi.
- Thorsteinsson, A. S. (2000). *State Aids to Airlines* (Doktora tezi, McGill Üniversitesi). Erişim adresi: <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/6m311r246>
- Torlak, G., Sevкли, M., Sanal, M. ve Zaim, S. (2011). Analyzing business competition by using fuzzy TOPSIS method: An example of Turkish domestic airline industry. *Expert Systems with Applications*, 38(4), 3396–3406. doi:10.1016/j.eswa.2010.08.125

- TRTHaber. (2020, 14 Şubat). Atlas Global iflas başvurusu yaptı. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/atlas-global-iflas-basvurusu-yapti-460921.html> adresinden erişildi.
- TÜİK. (2014). *İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Williams, G. (2005). European experience with direct subsidization of air services. *Public Money and Management*, 25(3), 155–161. doi:10.1111/j.1467-9302.2005.00468.x
- Williams, G. (2010). European experience of public service obligations. G. Williams ve S. Bråthen (Ed.), *Air transport provision in remoter regions* (s. 121-136) içinde. London: Routledge.
- Williams, G. ve Pagliari, R. (2004). A comparative analysis of the application and use of public service obligations in air transport within the EU. *Transport Policy*, 11(1), 55–66. doi:10.1016/S0967-070X(03)00040-4
- Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: The Free Press.
- Williamson, O. E. (2002). The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract. *The Journal of Economic Perspectives*, 16(3), 171–195. doi: 10.1257/089533002760278776
- Yalçinkaya, A. (2019). Türk Havayolu Taşımacılığı Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Devlet Müdahaleleri (1933-2006). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(29), 405–442. Erişim adresi: <http://earsiv.medeniyet.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/354>
- Yin, R. K. (2008). *Case study research : design and methods* (Fourth.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10th bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to reveal the current situation of the subsidized routes mechanism in Turkey, to make comparisons with similar subsidy mechanisms abroad and to make policy recommendations in the context of Turkey. In this context, the state's perspective on the airline industry, state aids, subsidized routes program and how it is applied in various countries are explained. After explaining the research method, the subsidized routes mechanism applied in the Turkish airline industry is revealed. In the last part, the findings were interpreted and policy recommendations were made for future applications.

Design and Methodology

In the research, descriptive case study, which is indicated among the qualitative research methods was preferred in order to reveal the current situation of the subsidized routes mechanism in Turkey. The case study method was preferred in the research in order to reveal in detail how this practice was carried out in Turkey. How the subsidized routes mechanism has been came into effect in Turkey has been explained in detail with circulars and other secondary sources on the routes flown. The data used in the research were obtained by examining secondary sources such as regulations, studies published in the field, information from news and announcements. The main source of data is subsidized routes circulars, online newspaper news and corporate websites. These data are described in detail to better understand the process, scope and current status of the subsidized routes mechanism in Turkey.

The research reflects the holistic single case design feature. It was studied on a single policy program as an analysis unit. In single case patterns, there is only one analysis unit such as an individual unit, institution, program, school, etc. The research has some of the case study features suggested by Hitchcock and Hughes (1995: 317). Because the subsidized routes program, which is applied within a process rather than a person or an event, was chosen as the case. The case is described in a rich and detailed way, with a focus on salient elements such as the conditions of the subsidized routes, the reward mechanism within the situation.

Findings

Although the subsidized routes started with the subsidized routes announcements by the DGCA in the first years, it was seen that the subsidized route flights could start as a result of possible negotiations with the relevant airline without an announcement in the following applications (for example, İstanbul - Çanakkale, OnurAir).

It has been observed that the Turkish Airlines does not have a domestic flight destination within the scope of the first subsidized routes. Considering the latest situation of the subsidized routes application, although circulars were issued for international flights from İzmir and Ankara in the past, it is seen that domestic subsidized flights have been more prominent in recent years. However, it was determined that subsidized routes announcements were not published on the official website of DGCA after 2015. In addition, there is no financial incentive tool in the subsidized routes mechanism in Turkey. Therefore, there is no tender in the route allocation process.

When compared to the subsidized routes programs abroad, it has been seen that the terms of application, the eligibility criteria of subsidized routes, the amount of subsidies and in which cases the subsidies will continue are missing or not detailed in the Turkish subsidized routes mechanism. Similarly, in the Turkish subsidized routes legislation, there is no clear criterion for the process to be followed if more than one air carrier applies

when an announcement is made for a route. Additionally, the criteria for which route will be allocated to which airline are not included in the circular, and it is stated that the DGCA will make an assessment on this issue.

Research Limitations

The research has several limitations. Since the current subsidized routes have not been published, an evaluation could not be made on the currently flown subsidized routes. Instead, the study was conducted based on the latest subsidized routes published. In addition, it was not possible to make a more detailed evaluation since there is no data to allow efficiency analysis for subsidized routes. However, this research is considered to be a source in terms of showing how the subsidized routes mechanism works in Turkey.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In fact, the main reason why the subsidized routes are not actively utilized may be the lack of financial incentives. The subsidy circulars should be updated in a way that will attract the attention of air carriers in terms of content, purpose and scope. In addition, it can be said that determining certain application/award conditions for subsidized routes and inclusion of other relevant stakeholders such as airlines, airports and local authorities in the process will make the subsidized routes mechanism more transparent and effective. Policies that improve regional aviation business models can make the subsidy mechanism more effective. A regional airline in the subsidy ecosystem will be able to transport passengers from small regions with low demand to centers or between two small regions at less cost, which will further expand air transportation.

In order to attract the attention of air carriers, various cultural, artistic, and sports organizations can be organized and permanent investments can be made in regions where subsidies will be given.

Originality/Value

Although there are many studies on the different aspects of subsidized routes mechanisms in the US and Europe, we found no study that reveals the status of the subsidized routes mechanism in Turkey. To our best knowledge, this is the first study that present the subsidized routes mechanism in Turkey in academic way.

Araştırmacı Katkısı: Mustafa UZGÖR (%75), Ferhan ŞENGÜR (%25).

Yeni Medya ve İletişim Çalışmalarının Etik Teoriler ve Yönetişim Bağlamında Değerlendirilmesi ¹

Sema YANMIYAN ²

Başvuru Tarihi: 18.12.2020

Kabul Tarihi: 27.07.2021

Makale Türü: Derleme

Öz

Etik konusunun en çok tartışıldığı alanlar olan medya ve iletişim çalışmalarında bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte yeni etik sorunlar da gündeme gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri etkileşimli olma, bireylerin aktif katılımını sağlama, özgürlükçü bir ortam yaratma, sınırsız bilgiye erişme gibi imkânlar sunan yeni bir medya ortamı oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı da bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeni medya ve iletişim çalışmaları alanlarında neden olduğu etik sorunları sonuççuluk, faydacılık, erdem etiği ve deontoloji etik teorileriyle değerlendirerek etik ikilemler üzerinden incelemektir. Ayrıca çalışma, yeni medya ve iletişim çalışmalarında ortaya çıkan etik ikilemleri medya yönetim modelleriyle birlikte ele alarak etik sorunlara çözüm önerileri sunmaya çalışmaktadır. Etik teoriler, yeni medya ve iletişim çalışmalarında karşılaşılan etik sorunları MERITS modeli ile ikilemler üzerinden tartışarak karşılaştırmalı bir bakış açısından analiz etmeyi sağlamaktadır. Yönetişim modelleri ise etik ikilemlere özenetim mekanizmalarının oluşturulması, meslek etik ilkelerinin belirlenmesi ve medya okuryazarlığı eğitiminin alınması şeklinde çözümler sunmaktadır. Çalışmada yöntem olarak literatür taramasına dayalı ikincil kaynaklardan elde edilen verilerin toplanması tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medya Etiği, Medya Yönetişimi, Yeni Medya, İletişim Çalışmaları ve Medya Okuryazarlığı Eğitimi

Atıf: Yanmıyan S. (2021). Yeni medya ve iletişim çalışmalarının etik teoriler ve yönetişim bağlamında değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 871-888.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, semayanmayan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6655-137X

Evaluation of New Media and Communications Studies in the Context of Ethical Theories and Governance

Sema YANMIYAN³

Submitted by: 18.12.2020

Accepted by: 27.07.2021

Article Type: Review

Abstract

In the media and communication studies which are the most discussed areas of ethical issue, new ethical problems have also come to the fore with the developments in information and communication technologies. Information and communication technologies have created a new media environment that offers opportunities such as being interactive, ensuring active participation of individuals, creating a liberal environment and access to unlimited information. The aim of this study is to examine the ethical problems caused by information and communication technologies in the fields of new media and communication studies through ethical dilemmas, by evaluating the ethical theories of consequentialism, utilitarianism, virtue ethics and deontology. In addition, the study tries to offer solutions to ethical problems by addressing ethical dilemmas that arise in new media and communication studies with media governance models. Ethical theories enable us to analyze ethical problems encountered in new media and communication studies from a comparative perspective by discussing them through dilemmas with the MERITS model. On the other hand, governance models offer solutions to ethical dilemmas in the form of establishing self-regulatory mechanisms, determining professional codes of ethics and receiving media literacy training. In the study, the technique of collecting data obtained from secondary sources based on literature review was used as the method.

Keywords: *Media Ethics, Media Governance, New Media, Communication Studies and Media Literacy Education*

³ Istanbul University Faculty of Communication Department of Journalism, semayanmayan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6655-137X

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler medyayı yeniden yapılandırmıştır. Medyanın yeniden yapılandırılması, medyaya yeni işlevler kazandırmakla birlikte birtakım etik sorunları da beraberinde getirmiştir. “Yeni medya ortamlarının ‘araç’ olarak çoğalması, çeşitlenmesi ve gelişmesi, alanda eyleyen sayısının çok olması, yazılı basın endüstrisinin de yeni medya endüstrisine paralel olarak gelişmesi, içerik üretiminin hızlı ve çok olması yeni medya ortamlarını etik sorunlar bağlamında ele almayı zorunlu kılmaktadır” (Binark & Bayraktutan, 2013, s. 25-26). Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojileri medya ortamını oluşturan ve etkileyen iktidar, ekonomi, toplum gibi süreçlere teknoloji gibi yeni bir süreci ekleyerek medyanın yapısını ve süreçlerini de yeniden şekillendirmiştir. Bu anlamda yeni teknolojilerle birlikte değişen medya yapısını anlamak ve günümüzde hâkim olan medya yönetim modeli üzerine tartışmak için etik sorunlar yönetim modelleriyle birlikte de incelenmektedir.

Yeni medya ve iletişim çalışmalarındaki etikle ilgili çalışmalar genel olarak kuramsal çerçevede hangi etik sorunlarla karşılaştığı, bu sorunların belli başlıklar altında toplanması ve sınıflandırılması veya bu sorunlara ilişkin bilinen nitel ve nicel yöntemlerle yapılan alan araştırmaları şeklinde olmuştur. Ancak, etik sorunlar sonuççuluk, faydacılık, erdem etiği ve deontoloji gibi etik teorilerle birlikte ikilemler üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu çalışmanın amacı, etik sorunları etik teorilerle birlikte ikilemler üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Ayrıca, bu çalışmada etik ikilemleri karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmek için daha önce tercih edilmemiş bir yöntem olan MERITS modeli kullanılmıştır. Böylece bugüne kadar tek boyutlu bir bakış açısıyla ele alınan etik sorunlar çok boyutlu bir bakış açısıyla sunulmaktadır. Yeni medya ve iletişim çalışmalarındaki etik sorunların etik teorilerle karşılaştırmalı olarak tartışıldığı bu çalışma, bilgi ve iletişim teknolojileriyle değişen medya ortamı ve davranışlarını, toplumun taleplerini ve beklentilerini medya profesyonelleri için etik değerler ve normlarla değerlendirmeye çalışmaktadır.

Yine, etik sorunlara çözüm önerileri sunmayı hedefleyen bu çalışma medya yönetimi modelleriyle birlikte ele alınmaktadır. Yeni medya ve iletişim çalışmaları alanındaki etik ikilemler bilinen medya yönetim modelleri ile çözüme ulaştırılamamaktadır. Karmaşık ve kompleks bir yapıya sahip olan yeni medya için özdenetim mekanizmalarının oluşturulması veya meslek etik ilkelerinin belirlenmesi konusunda zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bu konuda yapılan düzenlemeler bulunmasına rağmen bu düzenlemeler yeni medya ve iletişim çalışmalarındaki etik sorunların çözümünde yeterli olamamaktadır. Bu nedenle meslek etik ilkelerinin ve devlet düzenlemelerinin yanında topluma sorumluluklar yükleyen ve yeni medyadaki etik sorunlara karşı farkındalık yaratacak medya okuryazarlığı eğitimi önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada yeni medya ve iletişim çalışmaları alanında en çok tartışılan ve hâlen üzerinde net çözüme ulaştırılamamış konular olan eğlence iletişimi ve çocuklar üzerinde etkisi, siyasal iletişim ve gazetecilik alanındaki şeffaflık ve nesnellik, ürün yerleştirme, reklamcılık ve pazarlama alanlarında uygun ve zararsız içerik üretimi, iletişim çalışmaları alanında yapılan alan araştırmalarının, anket çalışmalarının ve çevrimiçi araştırmaların güvenilirliği ve verilerin gizliliği ve güvenliği ile ilgili etik sorunlar incelenmiştir. Aynı zamanda bu konular medya okuryazarlığı eğitimi çerçevesinde en çok üzerinde durulan sorunlar olması nedeniyle de çalışma için önem taşımaktadır. Çalışmanın en ayırt edici özelliği ise bu konuları MERITS gibi topluma etik ikilemlere ilişkin çok boyutlu, pratik ve bilinçli bir akıl yürütme ve sorumluluk bilinci görevi kazandıran bir modelle ele alınmasıdır. Böylece etik teoriler, amacı topluma farkındalık ve bilinç kazandırmak olan medya okuryazarlığı eğitimine de katkı sağlamaktadır.

Etik Teoriler ve Medya Etiği

Etik kelimesi Yunanca “töre”, “karakter” gibi farklı anlamlara gelen “ethos” sözcüğünden türetilmiş olup ahlaki değerleri ifade etmektedir. En genel anlamıyla etik, ahlak felsefesi olarak tanımlanabilir. Felsefenin ana dallarından biri olan etik, doğru ve yanlış/iyi ve kötüyü ayırmak amacıyla ahlaki değerlerden yararlanmaktadır. Bu nedenle etiği ahlakla birlikte ele almak gerekmektedir. Ahlak, bireylerin gündelik hayattaki toplumsal ilişkilerini düzenleyen kurallar ve normların bütünüdür. Etik ise profesyonel ilkelere ilişkin değer yargılarını ele almaktadır. Başka bir deyişle etik, bireylerin meslek hayatındaki davranışlarını ahlakın öz değerleriyle birlikte inceleyerek düzenleyen kurallar bütünüdür. Mesleki davranış ilkeleri, somut bir etik örneğidir. Mesleki etik ilkelere en iyi örnek olarak gazetecilerin meslek ilkelerini içeren Gazeteciler Cemiyeti'nin Etik İlkeleri gösterilebilir. Bu kurallar içerisinde gazetecinin güvenilir, nesnel ve şeffaf olabilmesi için nasıl davranması gerektiğine ilişkin talimatları içeren çeşitli etik ilkeler yer almaktadır. Ayrıca bu etik ilkeler gerçeği araştırmak ve bildirmek, kamu mensuplarına, kaynaklara, konulara ve meslektaşlara verilen zararı en aza indirmek gibi ilkeleri de içermektedir.

“Etik, insan davranışının ilkeleridir. Konusu ahlaktır ve ahlaki açıklamaya, buna bağlı olarak da ilkeler tespit etmeye çalışır. Etik belli bir disiplin altında çözümlenir ve bu çözümlenme sonucunda elde edilen verilerle ahlaki bir disiplin oluşturmaya çalışır” (Soygüder, 2003, s. 166). Etikteki değer yargılarını belirleyen ise, ahlaki değerlerdir. Ahlak, neyin doğru ya da yanlış/iyi ya da kötü olduğu ile ilgili bireyin kendi değer yargılarıdır. Etik ilkeler yasal yönetmelik ve yönergeler de yer almasa da neyin iyi ya da kötü/doğru ya da yanlış olduğuna ilişkin bireyin kendi içsel duygularını ifade etmektedir. Bireyin sorunlarla başa çıkması için toplumsal ve kültürel değerleri ve normları ortaya koymaktadır.

Doğru ya da yanlış/iyi ya da kötü ahlaki ilkeler bağlamında ele alındığında iki farklı etik yaklaşım söz konusudur. Biri tanımlayıcı etik, diğeri ise normatif etikdir. Karşılaştırmalı etik olarak da bilinen tanımlayıcı etik “ne olduğu” ile ilgilenmektedir. Tanımlayıcı etik, çeşitli kültür, mekân ve zamana göre değişkenlik gösteren ahlaki değerleri ve davranışları incelemekte ve bu faktörlere göre şekillenen davranışları değer yargılarına başvurmadan açıklamaktadır. Kuralcı etik olarak da bilinen normatif etik ise “ne olması gerektiği” ile ilgilenmektedir. Normatif etik, ahlaki açıdan doğru ve yanlış/iyi ve kötü davranışlar ayrımını çeşitli ilkeler, kurallar ve teorilerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu iki etik biçimle iletişim alanı şu şekilde değerlendirilebilir: Tanımlayıcı etik anlayışa göre gazetenin satışını arttırmak için ünlünün bireysel mahremiyetini açığa çıkaran bir haber yapmasına karar vermesi bir sorun oluşturmazken, normatif etik anlayış böyle bir olayın doğru ya da yanlış/iyi ya da kötü olup olmadığını tartışmaktadır.

Temel etik felsefelerden biri olan normatif etik, sonuççuluk ve faydacılık gibi iki farklı teori tarafından şekillendirilmiştir. Normatif etiğin bir alt dalı olan sonuççuluk, son yüzyıllarda medya etiğinde hâkim olan teoridir. Sonuççuluk, bir davranışın doğru ya da yanlış/iyi ya da kötü sonuçlara yol açmasına göre o davranışı doğru ya da yanlış/iyi ya da kötü olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla sonuççuluk bakış açısına göre ahlaki açıdan doğru/iyi bir eylem, doğru/iyi sonuçların ortaya çıkmasını sağlayan eylemdir. Normatif etiğin bir diğer alt sınıfını oluşturan faydacılık ise ahlaki açıdan doğruyu/iyiyi gerçekleştiren davranışın sağladığı faydaya göre belirlenmektedir. Buradaki fayda, mutluluk ya da haz anlamına gelmektedir. Faydacılık teorisine göre eylemin sonucunda yarar varsa eylem ahlakidir. Faydacılık, en fazla mutluluğu en fazla sayıda insana neyin getirdiğiyle ilgilenmektedir.

Faydacılıkla ilgili iki teori geliştirilmiştir. Birincisi Jeremy Bentham'ın geliştirdiği “Hedonistik Analiz” teorisidir. “Hedonistik Analiz”, bir davranışın sonucunda elde edilen haz ve acıların ağırlığını ölçmektedir. “Bentham'ın hazcı hesaplaması, hazların ve acıların niceliklerinin, şu etkenlere göre kelimenin gerçek anlamıyla hesap edilmesinden oluşuyordu: ne denli yakın ya da uzak, ne denli kalıcı, ne denli şiddetli, aynı

türden hazza ya da acıya neden olma olasılığı ne kadar ve kaç kişi etkileniyor” (Zack, 2019, s. 213). Bentham, haz ve acıyı ölçerek etiği bilimsel bir alana taşımaya çalışmıştır. Bu teori, çoğunluğa acıdan daha fazla haz veren davranışı ahlaki olarak doğru/iyi kabul etmektedir. Medya ve gazetecilik mesleğinde faydacı etik düşünce sisteminin birçok örneğini görmek mümkündür. Örneğin, ölümcül bir trafik kazasına ait fotoğrafın gazetede yer alması mahremiyeti ihlal ederek kurbanın ailesine zarar verse de toplumun kaza hakkında bilgilendirilmesi ve toplumu riskli ve tehlikeli davranışlara karşı uyarması açısından kamuya fayda sağlamaktadır.

İkincisi John Stuart Mill’in faydacılık teorisidir. John Stuart Mill, faydacılık teorisini sadece miktarla sınırlandırmamış hazzın miktarıyla birlikte kalitesini de içerecek şekilde genişletmiştir. Mill, faydacılık teorisinde mutluluğun niteliği üzerinde durmaktadır. Tamamen mutlu olmak için özgür ve bağımsız olunması gerektiğini savunan Mill’e göre, “bireyin mutluluğu ile toplumun iyiliği arasında ‘sağlam bir birliklik’ kurmak için eğitim ve kamuoyunun beraber çalışmaları gerekmektedir” (Buckingham & Burnham & Hill & King & Marenbon & Weeks, 2017, s. 192). Mill faydacılık teorisini sadece nicel değil, nitel olanla birlikte ele alması açısından Bentham’dan ayrılmaktadır. Bu anlamda faydacılık, acısız mutluluğu ifade etmekte ve eylemin ahlaki olarak değerlendirilebilmesi için acıyı en aza indirerek faydayı arttırmayı amaçlamaktadır. Birçok insana bu düşünce sistemi mantıklı geldiğinden faydacı teori ahlak felsefesine egemen olan düşünce hâline gelmiştir. Ancak bu düşünce sistemine eleştirel yaklaşan düşünürler de olmuştur.

John Rawls belirli bir sınıf, çoğunlukta olsa bile diğerlerinden daha geniş bir özgürlüğe sahip olduğunda bu özgürlüğün adalete aykırı olması açısından faydacılık teorisini eleştirmektedir. Rawls toplumsal sistemin ahlaki değer yargılarına göre işleyebilmesi için adaleti merkeze koyduğu “toplum için adalet” anlayışını geliştirmiştir. Bu anlayışın temeli, özgürlük ve fark ilkelerine dayanmaktadır. Özgürlük ilkesi, her bireyin eşit olarak ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. “Rawls’un ikinci ilkesi olan Farklılık İlkesi tamamen eşitlikle ilgilidir. Toplum, en çok ezilen gruplara daha fazla servet eşitliği ve fırsat verebilecek şekilde düzenlenmelidir. İnsanlar farklı miktarlarda para kazanırsa, bu eşitsizlik ancak en kötü durumdakine doğrudan yardım ediliyorsa mümkün olabilir” (Warburton, 2019, s. 334). Başka bir deyişle fark ilkesi, toplumun refahı söz konusuysa toplumsal eşitsizliğin haklı kabul edilebileceğini belirtmektedir. Bu ilke için en önemli amaç, fayda için toplumdaki adaletin sağlanmasıdır. En adil kararı vermek için Rawls, bilgilerin ve rasyonel düşünme becerisinin kullanıldığı bir düşünce modeli önermektedir.

Faydacı teoriye bir diğer eleştiri liberal kuramın önemli temsilcisi olan Thomas Jefferson’dan gelmiştir. Jefferson doğrunun/iyinin çoğunluğun yararına göre belirlenmesinin azınlık haklarını göz ardı ederek çoğunluğun zulmü ile sonuçlanabileceğine dikkat çekmektedir. Bu anlamda Jefferson’ın ahlak teorisi “faydalı olanın kültürel olarak değiştiğini” ileri sürmektedir (Hollowchak, 2014, s. 147). Bilgisayar ve akıllı telefonlar gibi bilgi ve iletişim teknolojileri her an bilgiye erişme, sürekli iletişim kurma ve diğer bireylere ulaşma işlevleri açısından sonuççuluk ve faydacılık teorilerine göre ele alındığında olumlu kabul edilse de siber-merkezcilik⁴, gizlilik ve güvenlik gibi durumlar açısından olumsuz gelişmelere de neden olmaktadır. Örneğin, teknolojik belirlenimciliğe göre bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi bu teknolojiye ulaşabilen grubun bilgi birikimine katkı sağlarken, ulaşamayan grupla arasındaki farkı arttırmaktadır.

Diğer bir ahlak teorisi ise erdem etiğidir. Erdem etiği Antik Yunan felsefesi düşünürlerinden Sokrates, Platon ve Aristoteles’in düşünceleriyle şekillenmiştir. Hayatta neyin iyi neyin kötü olduğunu düşünen ilk düşünürlerden biri Sokrates’dir. Sokrates, Delphi Tapınağı’nda yer alan “Gnothi Seauton/Kendini Bil” sözüyle bilgiye dayalı bir etik teori geliştirmiştir. Bilginin iyi ve erdemli, bilgiden kaynaklanan eksikliğin ise kötü

⁴ Siber-merkezcilik, bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan iletişim araçlarının çevre üzerinde öncelikli araçlar hâline gelmesini ifade etmektedir.

olduğunu ileri sürmüştür. “Sadece bir tek iyi vardır: bilgi; sadece bir tek kötü vardır: bilgisizlik.’ Bilgi ayrılmaz bir biçimde ahlaka bağlıdır –o ‘bir tek iyi’dir- ve bu nedenle sürekli hayatlar ‘sorgulanmalıdır’” (Buckingham ve diğerleri, 2017, s. 48). Ahlak ve bilgi arasında ilişki kuran Sokrates, etik bağlamda birey için bilginin ve kendini bilmenin önemine vurgu yaparak bireyin kendini sorgulamasını temel alan bireysel bir etik teori sunmaktadır.

Sokrates’in öğrencisi Platon ise etiği bireysel boyuttan toplumsal bir boyuta taşımıştır. Platon’un toplumsal etik teorisi toplumsal ahlakın sağlanması için ideal bir devlet önermektedir. İdeal devlette “yönetim, en bilgili ve erdem konusunda kavrayış sahibi insanların -yani filozofların- elindeydi” (Solomon & Higgins, 2017, s. 81). Filozoflar tarafından yönetilen ideal devlet, iyi idealar aracılığıyla bireylerin davranışlarını düzenlemekte ve böylece toplumsal iyiyi sağlamaktadır. Platon’un öğrencisi Aristoteles’in “Zoon Politikon/İnsan Toplumsal Varlık’tır” sözü de etiğin tarihsel gelişiminde önem atfetmektedir. Çünkü Aristoteles’in etik anlayışının temelini toplum oluşturmaktadır. Toplumsal varlık olan insan, akli aracılığıyla özgür seçim yaparak erdemli davranışlar geliştirebilir. “O hâlde erdem, tercihlere ilişkin bir huy: Akıl tarafından ve akli başında insanın belirleyiciliğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak orta olanda bulunma huyudur” (Aristoteles, 2014, s. 37). Ortayı bulma, aşırılık ve eksiklik arasında denge kurmayı ifade etmektedir. Örneğin cesur bir birey, korkak ve pervasız olmak arasında bir denge sağlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda bireyin karakterine odaklanan erdem etiğine göre birey “erdemli bir karakter” geliştirmek için çabalamalıdır. Peki, birey neden erdemli bir insan olmak için çabalamalıdır? Aristoteles’e göre bu sorunun cevabı “eudaimonia”dır. İnsan “eudaimonia/mutluluk”a ulaşmak için erdemli bir birey olmalıdır. Aristoteles insan mutluluğunun sosyal bir bütünlük ile mümkün olabileceğini savunmaktadır. Erdemli yaşanmış bir hayat aynı zamanda bulunduğu toplumun kalkınmasına olumlu etki sağlayabilir.

Görev etiği olarak da bilinen deontoloji bir diğer etik teoridir. Deontolojide “iyi” “doğru”dan ayrılmaktadır. Bazı eylemler iyi sonuçlansa bile yine de yanlıştır. Örneğin, kasıtlı bir yalan sonuçtan dolayı ahlaka aykırı değildir, başlı başına yanlıştır. Deontoloji bir eylemin sonuçlarının doğru ya da yanlış/iyi ya da kötü olduğunu değil, eylemi gerçekleştirenin ahlaki görevlere göre hareket edip etmediğini dikkate almaktadır. Deontoloji teorisinin önemli isimlerinden biri Immanuel Kant’tır. Kant’ın deontoloji teorisinin temelini “kategorik zorunluluk” formülü oluşturmaktadır. Kategori; kuralın koşulsuz, zorunluluk ise; kuralın bir emir niteliğinde olduğu anlamına gelmektedir. “Kategorik zorunluluk” formülü üç temel ahlaki görev önermektedir. Birincisi, herkesin isteklerine cevap verebilecek bir kurala göre hareket edilmesidir. İkincisi, bir yasa koyucu gibi herkesin haklarını gözetecek şekilde davranılmasıdır. Üçüncüsü, insanlığın bir araç olarak değil, amaç olarak kullanılmasıdır. Bu teoriye göre evrensel ilkeler oluşmaktadır. Kant’a göre bireyin her koşulda genel-geçer doğru kabul edilen bir kurala uyması gerekmektedir.

Kant’ın “kategorik zorunluluk” formülü “altın kural” formülünü anımsatmaktadır. “Altın kural, ‘başkalarına sana davranılmasını istediğin gibi davranılmasını’ ya da daha basit bir şekliyle ‘sana nasıl davranılmasını istiyorsan öyle davranılmasını’ ifade etmektedir” (Kaur, 2018, s.52). Kant’ın “kategorik zorunluluk” formülü genel-geçer bir kural önermesi nedeniyle “altın kural”a benzese de evrensellik açısından benzememektedir. Çünkü her bireyin kendine davranılmasını istediği davranışlar birbirinden farklıdır. İlginç bir şekilde Kant, görevlerin çatışma içinde olamayacağını ileri sürmüştür. Kant’a göre herkes için her zaman geçerli olan bir davranış kuralı sayesinde görevlerin çatışması mümkün olmamaktadır. Modern filozoflar Kant’ı eleştirerek genellikle bu konuda daha az katıdırlar ve bir göreve bağlı kalmanın (yalan söylememek gibi) her zaman doğru/iyi davranış biçimi olduğu fikrini reddetmektedirler. Örneğin Kant’ın bir katile bile yalan söylemenin yanlış olduğunu savunmasının aksine modern filozoflar için söz konusu yalan bir kişinin hayatını kurtarmaya

yarayacaksa doğrudur/iyidir. Bu da görevler arası çatışmayı meydana getirmektedir. Deontolojik yaklaşım net ilkelere sahip olması dolayısıyla evrensel bir uzlaşma katkı sağlamakla birlikte görev çatışmalarının oluşmasına da yol açmaktadır.

İletişim çalışmalarında deontolojiye şeffaflık örnek olarak verilebilir. Şeffaflık siyasal iletişimden bireysel iletişime kadar iletişimin birçok alanında gündemde olan bir konudur. Şeffaflık, her şeyi görünür ve ulaşılabilir kılma anlamına gelmektedir. “Şeffaflık dünyası ayrıca her şeyin sergilendiği bir dünyadır” (Han, 2018, s. 106). Gelişen teknolojiyle birlikte bilgiye ulaşmak kolaylaştıkça medyanın, kurumların ve hükümetlerin iletişim kurarken ne derece şeffaf olması gerektiği sorusu şeffaflığın olumlu etkilerinin yanında verebileceği zararları da gündeme getirmektedir. Hükümetler ve kurumlar, verilerini ve stratejilerini herkese ulaşılabilir hâle getirerek kamuoyu ve paydaşlara fayda sağlayabilmektedir. Ancak bu durum aynı zamanda kurumların zarar görmesi tehlikesini de ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda hacktivizm hükümetlerin, kurumların ve bireylerin güvenliği için risk teşkil etmektedir. Bunun en güzel örneğini Wikileaks oluşturmaktadır.

Wikileaks, hükümetlerin gizli belgelerini ifşa eden ve açığa çıkaran bir internet sitesidir. Wikileaks'in editörü ve basın sözcüsü Julian Asssange hackerlığın kötü bir şey olmadığını, ifade özgürlüğü hakkı dolayısıyla toplumları bilgilendirmeye hizmet ettiğini savunmaktadır. Asssange bilgisayar korsanlığı suçundan yargılandığı mahkeme sonrasında şu yorumu yapmıştır: “Bugün yazılmış makalelerde benim bilgisayar korsanı diye anılmam çok can sıkıcı. Bundan utanmıyorum. Büyük gurur duyuyorum. Bunun çok özel bir sebebi var” (Castells, 2016, s. 16). Hükümetler ise gizli bilgilerin açığa çıkarılmasının ulusal güvenliği riske atması nedeniyle doğru olmadığını öne sürmektedir. Bu konu hâlâ tartışılmaktadır. Yine gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla bireylerin sosyal ağlar üzerinden yaptıkları paylaşımları bireylerin güvenliği açısından risk oluşturmaktadır. Bireyin güvenliğine riske Christian Fuchs'un “Sosyal Medyaya Eleştirel Bir Giriş” adlı kitabında veri koruma yasaları kapsamında Facebook aleyhinde yapılan bir şikâyet örnek verilebilir: “Şikâyetçilerden biri Facebook'un kendisi hakkında depoladığı verilerin kendisine gönderilmesini talep etti. Hesabını silmiş olmasına rağmen, Facebook'un kendisi hakkında depoladığı kişisel verilerden oluşan 1200 sayfalık bir çıktı teslim aldı: ‘facebook.com’u 3 yıl kullandıktan sonra, silebildiğim her şeyi silmeme rağmen Facebook İrlanda benim hakkımda 1200 sayfadan fazla kişisel bilgi toplamıştır” (Fuchs, 2016, s. 357). Deontolojik çerçevede şeffaflığın doğru kabul edilmesi, şeffaflığın yaratabileceği sorunları yok saymak anlamına gelmektedir. Bu gibi durumlar Kant'ın görevlerin çatışamayacağına dair söylemine karşıt örnek oluşturmaktadır. Deontolojik açıdan şeffaflık bir amaç olarak bütün nedenlerden önce gelmelidir. Şeffaflık çıkar elde etmek için değil, şeffaflığın kendisi için olmalıdır.

Buraya kadar anlatılan etik teoriler adalet, ahlak ve erdem gibi evrensel ilkelerin önemine vurgu yapmaktadır. Feminist etik ise bu teorilere alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Bakım etiği olarak da bilenen feminist etik, özellikle kadına ve kanının görevlerine, sorumluluklarına ilişkin konulara odaklanmakla birlikte çocuklara, engellilere ve yaşlılara bakım gibi konuları da kapsadığından bakım etiği olarak da bilinmektedir. Beden teorisi üzerine kurulu bakım etiği, “kadından feminist erdem ve değerlere, toplumsal cinsiyet meselelerinden güç ve baskı konularına kadar uzanmaktadır” (Koggel & Orme, 2010, s. 109-110). Kadınlar gündelik hayatta karşılaştıkları şiddete yeni medya araçlarıyla birlikte stalklama⁵, istenmeyen içerikler içeren mesajlar ve görüntüler aracılığıyla daha da çok maruz kalmaktadırlar. Feminist etik bu sorulara çözüm olarak herkesin kendine ve çevresine karşı duyarlı, özenli ve saygılı olması gerektiğini savunmaktadır. Feminist etiğe göre diğer etik teoriler daha çok erkeklere özgü olan mantık, hak, adalet gibi ilkelere ağırlık vererek empati, özveride bulunma ve sorumluluk gibi kadınlarla özdeşleştirilen ilkeleri görmezden gelmektedir. Bu yaklaşım adaletin

⁵ İngilizce “gizlice takip etmek” anlamına gelen “stalk” kökünden türetilen stalklama, yeni medya platformlarında birini gizlice takip etmek anlamına gelmektedir. Örneğin, Instagram'da sahte bir hesap açarak istediğiniz kişileri farklı biri olarak takip edebilirsiniz. Bu kimliği gizleme özelliği, kadınların sosyal ağlar üzerinden daha kolay şiddete maruz kalmasına neden olabilmektedir.

önemli olmadığı anlamına gelmemekte hem kadınların hem de erkeklerin birbirlerine karşı empati kurarak yaklaşımları gerektiğini öngörmektedir. Feminist etik, iletişim etiği bağlamında ele alındığında etik olabilmek için önyargıların bir kenara bırakılarak karşı cinsiyet, ırk ve statüdeki bireyle empati kurarak harekete geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hükümetlerin uyguladığı sansür politikalarının sorunları bir çözüme ulaştıramayacağını, sorunların ancak eleştirel bir bakış açısı, karşılıklı fikir alışverişi ve empati ile çözülebileceğini ileri sürmektedir.

Yönetişim Kavramı ve Medya Yönetişimi

Genel olarak yönetim, “hükümetler, iş paydaşları ve politika kararlarının uygulanması arasındaki etkileşimi” ele almaktadır (Ysa & Albareda & Forberger, 2014, s. 8). Medya yönetişimi ise medya tutumlarını etkileyen süreçleri ifade etmektedir. Medyanın tutumunu toplumsal, ideolojik ve ekonomik süreçler etkilemektedir. Medya yönetişimi, medya ortamını yöneten ekonomik, ideolojik, toplumsal kurallar ve düzenlemelerin bütünüdür. Medya yönetişimine ilişkin medya ile ilgili birçok görüş bulunmaktadır: Medyanın devlet için bir bilgi aracı, kitleleri eğitmek için ideal bir araç, geniş kitlelere ulaşmak için kanal, üretimi sağlamak için tüketici bir toplum yaratma, dikkat dağıtan mesajlarla hayatı keyifli hâle getirme, demokrasi aracı olarak iktidarın gücüne karşı koyma gibi olumlu ve olumsuz fikirler yer almaktadır.

Medya ortamını ve medyanın tutumlarını etkileyen temel yönetim modeli üç gruptan oluşmaktadır. İlk olarak topluma mesajın gönderilmesinde rol oynayan insanlardan oluşan medya, ikinci olarak kurallar ve düzenlemeleri yapan bireylerden oluşan iktidar ve son olarak ise çeşitli talep ve beklentileri olan bireylerden oluşan toplum bulunmaktadır. Bu üç grubun dışında tartışılan dördüncü bir grup olarak teknolojiden söz edilmektedir. Teknoloji, yönetişimi kolaylaştırma ve zorlaştırma bakımından iki yönlü olarak değerlendirilmektedir. Geniş kitlelere kısa sürede ve ücretsiz bir bilgi akışı sağlama açısından kolaylaştırma, geleneksel medyaya göre daha geniş bir gözetim sağlaması dolayısıyla da zorlaştırma gibi etkileri bulunmaktadır. Teknoloji bu yönleriyle diğer üç grubu da önemli bir şekilde etkilemekte ve değiştirmektedir.

Erken modern dönem yönetim modeli medyanın iktidarın yanında hareket ettiği yönündedir. Bu görüşe göre medya iktidarın ve güçlü seçkinlerin istek ve talepleri doğrultusunda toplumu etkilemekte ve biçimlendirmektedir. İktidar ve güçlü seçkinler toplumu partileriyle yetinmeleri gerektiği, isyan etmemeleri ve güce karşı uysal kitleler olmaları konusunda ikna etmek için propaganda amaçlı olarak yönlendirmişlerdir. Çoğu zaman medya aktif şekilde bireylerin dikkatini dağıtmak ve bireyleri devrimci düşüncelerden uzak tutmak amacıyla “halk için afyon” olarak kullanılmıştır. Erken modern dönem modeli olarak isimlendirilen bu modelin mantığı oldukça basittir; kanallar güçlü seçkinlerin hedeflerine hizmet etmektedir ve medya okuyucuları/izleyicileri de seçkinlerin bir dediğini iki etmemektedirler.

18. yüzyılda medya Edmund Burke tarafından “Dördüncü Güç” olarak adlandırılmıştır. Bireysel medya anlayışı yerine çoğulcu bir medya teorisi ile medyayı ele alan Burke, medyayı büyük bir endüstrinin parçası olarak kabul etmektedir. Çünkü medya, ilk önce hükümetle toplum arasında bir kanal olarak, ikinci olarak da kamuoyunun nabzını ölçen olarak ve üçüncü olarak da yöneticilerin gücünün kullanımının kontrolü olarak işlev görmektedir. Bu işlevlerin gerçekleşmesi için de tam bir özgürlük ortamına ihtiyaç duyulmaktadır. Model, eski medya yönetişimi modellerine göre ciddi değişiklikler içermektedir. “Toplum kökleri geçmişe uzanan organik bir yapı olduğundan Burke onun siyasi organizasyonunun zaman içinde doğal olarak gelişeceğine inanır. Bu doğal süreci kesecek geniş kapsamlı veya ani siyasi değişimler fikrine karşı çıkar” (Buckingham ve diğerleri, 2017, s. 173). Örneğin Burke’e göre Fransız Devrimi, iktidara ve güçlü seçkinlere güçlerini kısıtlayan

bir şey olmadığından vatandaşlarının isteklerini ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek gücü kötüye kullanma yönündeki riski göstermiştir. Bu dersi alan iktidar yasalara ve mevzuatlara yeni siyasi idealler eklemeye başlamıştır. Böylece anayasalar ile basın özgürlüğü güvence altına alınmıştır.

“Dördüncü Güç” bir sosyal sorumluluk modeli olarak bir “bekçi köpeği” gibi kamuoyu yararına iktidarı denetlemektedir. Temel dayanağı tam özgürlüğe dayanan ve sansürü reddeden bu model, güçlü medya yöneticilerinin bilgi akışını etkilemesi açısından olumsuz örnekler de sahiptir. Bunun en ünlü örneği; gazete sahipleri Randolph Hearst ve Joseph Pulitzer arasında daha çok satmak amacıyla yaşanan rekabet dolayısıyla İspanya-ABD arasındaki bir olayın abartılarak verilmesi sonucu iki ülke arasında savaş çıkmasıdır. Böylece Randolph ve Pulitzer “sarı gazetecilik (yellow journalism)” adı verilen yeni bir gazetecilik akımını ortaya çıkarmışlardır. “Bu akımda çeşitli şekillere, karikatürlere, resimlere, fotoğraflara yer verildi. Yazılarda iri puntolar ve renkli fotoğraflar önem kazandı. Sundukları içerikte ise üstün nitelikte etkileyici öyküler, cinsellik, günah ve şiddet ana temalardandı” (Soygüder, 2003, s. 85). Böylece bu iki isim bilgilendirme ve haberdar etme görevlerinden uzaklaşarak sansasyonel bir gazetecilik anlayışını gündelik hayata kazandırmıştır. Yine İkinci Dünya Savaşı birçok bireye göre “Dördüncü Güç”e dayanan “Özgür Medya Modeli”nin başarısızlıklarından biridir. İronik olarak, medyaya bu özgürlüğü vermenin bütün meselesi, bu tür bir gücün kötüye kullanılmasını önlemek ve medyanın demokrasi açısından sağlıklı bir şekilde işlemlerini sağlamaktır. Tam özgürlük ortamının da kötü kullanımı ortadan kaldırmaması sonucu yeni bir medya yönetişimi modeli oluşturmaya çalışan bir komisyon 1947’de bunu gerçekleştirmiştir.

“Dördüncü Güç” modelinin medya güçleri tarafından kötüye kullanımına bir çözüm olarak 1947’de 11 bilim insanının bir araya geldiği Hutchins Komisyonu tarafından “Özgür ve Sorumlu Bir Basın” adlı rapor yayınlanmıştır. Rapor, “Dördüncü Güç” modeline farklı bir bakış açısı sunmaktadır ve medya kuruluşlarının sahip olduğu özgürlüğün tamamını eleştirmektedir. Rapor, “Dördüncü Güç” idealinin öncülüyle aynı fikirdeydi: Medyanın güçlü politikacılar, hükümetler ve şirketler üzerinde ihtiyaç duyulan bir kontrol aracı olarak hizmet edebileceği. Ancak Hutchins ve meslektaşları yol gösterici “özgürlük” ilkesinin bu sonucu garanti etmediğini vurgulamaktadırlar. Bu nedenle komisyon yeni bir yol gösterici ilke önermiştir: “Topluma Karşı Sorumluluk”. “Komisyonun yayınlanan bu raporu basın alanında yalnızca Birleşik Devletler medyasında toplumsal sorumluluk kuramı terimini ortaya çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda günümüze kadar basın felsefesi ve etiği alanındaki tartışmaların başlıca konusu durumuna getirmiştir” (Özgen, 2002, s. 112). “Sosyal Sorumluluk Modeli” dünyadaki medya yönetişimi için baskın etik kılavuz türü olmaktadır. Model, devletin müdahalesine izin veren eski “Özgür Medya Modeli”nden farklı olarak etik meseleleri “yargılamak” için profesyonel etik kodlar ve özdenetimi önermektedir.

“Dördüncü Güç” modelinden sonra “Sosyal Sorumluluk Modeli” yükselişe geçmiştir. Model, sosyal sorumluluğa odaklandığından, medyanın bir şekilde yönetilmesi ve uygun görülen şeyleri yapması için serbest bırakılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yönetim modeli de en iyi şekilde sektörün kendisi tarafından gerçekleştirilebilir. Bu nedenle, öncelikle medya ortamının her bir kolu için toplu olarak oluşturulmuş meslek etik ilkeleri belirlenmelidir. İkincisi ise bu etik ilkelere uyulmasını sağlayacak olan profesyonel bir özdenetim sisteminin kurulmasıdır. Bu sistem, medya ortamına ideal yönetim modeli sunmak için ciddi bir şekilde eksik olan adli sistemi ve elbette devlet müdahalesine alternatif olarak hizmet edecek bir yapı sağlamaktadır. Basının bu kendi kendini yönetme sistemi, hükümetin yönetişimine benzeyebilmektedir; devlet baskısı nedeniyle değil, medya kuruluşları arasındaki karşılıklı anlaşma nedeniyledir. Ancak komisyon, her sistemde kontrol ve dengeye ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle aşırı durumlarda özdenetimin çalışmadığı ortaya çıkarsa hükümetin müdahalesine yer açılmalıdır. Kuvvetler ayrılığının bu önerisinin meslek mahkemeleri, davranış kuralları, para cezası ve diğer yaptırımlar tarafından gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

Günümüzde ise bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler “Sosyal Sorumluluk Model” nin tek başına yeterli olamayacağını göstermektedir. Sadece kamu yararı adına devlet veya sektör tarafından belirlenecek etik ilkeler yeterli olmamaktadır. Çünkü yeni medya geleneksel medyaya göre çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Ucuz ve herkes tarafından ulaşılabilir ve içerik üretilebilir bir yapıya sahip olması nedeniyle geniş kitleler tarafından kullanılan yeni medya bireylere de sorumluluklar yüklemektedir. Tam da bu noktada medya okuryazarlığı eğitimi yeni bir yönetim modeli olarak değerlendirilebilmektedir. “Sosyal Sorumluluk Modeli” uygulamaları yerine bugün farklı pratiklerin devreye girdiği görülmektedir. Örneğin sosyal sorumluluk projeleri genellikle devlet aygıtının bulunması gereken yerlerde sorumluluk alanlarını ikame eder durumdadır. Günümüzde bu durum, medya okuryazarlığı ile “Sosyal Sorumluluk Modeli”nin ikame edilmesi anlamına gelmektedir” (Özgen, 2019, s. 63). Özgen’e göre medya okuryazarlığı 1980’lerde kendi içine çekilmeye başlayan “Sosyal Sorumluluk Modeli”nin yerine bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni Medya ve İletişim Çalışmalarında Etik Teoriler ve Yönetişim

İletişim alanındaki etik ikilemleri ve sorunları değerlendirmeden önce etik konular üzerinde pratik düşünmeye yardımcı olacak bir bakış açısı sunan MERITS (Multi-dimensions Ethical Reasoning and Inquire Task Sheet/Çok Boyutlu Etik Akıl Yürütme ve Sorgulama Görevi Belgesi) modelini ele almak gerekmektedir. Patrick Lee Plaisance tarafından ortaya konulan MERITS, “bir konuya dâhil olan değerlere, doğru karar vermeye yardımcı olabilecek felsefi ilkelere, çeşitli paydaşların çıkarlarına ve olması gereken güvenilir etik müzakerelerin bir parçası olan ahlaki görev ve düşüncelere odaklanmayı amaçlamaktadır” (Media Ethics: Ethics Theory: Application to Media, 2020). Bu modele göre etik ikilemlere ilişkin bilinçli bir etik akıl yürütme geliştirmek için hangi soruların sorulması gerektiğini ortaya koymak gerekmektedir. Öncelikle ikilemde çelişen etik değerler belirlenmelidir. Bu değerlerin önemi ve nasıl çelişmekte olduğu tanımlanmalıdır. Çelişmekte olan değerler belirlenirken öncelik verilen değerlerin hangi sonuçlara yol açacağı neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Hangi değere niçin öncelik verileceği ekonomi, politik, toplumsal boyutları göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir.

Sonrasında sonuççuluk, faydacılık, erdem etiği ve deontoloji gibi etik teorilerin karar vermede nasıl rehberlik edeceği düşünülmelidir. Karar verme sürecinde ise potansiyel bütün paydaşların karardan nasıl etkileneceği dikkate alınmalıdır. Sonuççuluk teorisine göre kararın zarara neden olup olmayacağı seçimi belirlemektedir. Erdem etiği teorisine göre karar açıklandığında ahlaklı ve erdemli bir birey olarak hissedilip hissedilmeyeceği belirleyici olmaktadır. Deontoloji teorisine göre ise karar vermede ahlaki görev ve sorumluluklar ön plana çıkmaktadır. Örneğin, gazetecilikteki kilit değerler; zararın en aza indirilmesi, gerçeğin aranması ve raporlanması, bağımsız davranılması ve hesap verilmesidir. Oysa bu değerler pazarlama veya reklamcılıkta daha az önemli olabilmektedir. Ancak her iletişim mesleğinde öncelikli görülen bir değer, güvenilirlik değeridir.

Eğlence iletişimi filmler, müzik, oyunlar ve televizyon şovları gibi medya gösterisine ilişkin alanları içermektedir. Medyanın eğlendirme işlevine yönelik içerikler üreten eğlence iletişimi birçok insanı etkileyerek gündelik hayatın her yerinde kendini göstermektedir. Eğlence iletişimi yasal bir düzenlemeye tabi olmayıp etik ilkelerini kendi çerçevesine göre belirlemektedir. Bu durum eğlence iletişiminin uygunsuz içerik üretme gibi olumsuz sonuçlarına neden olabilmektedir. Özellikle mesajın içeriğini anlama yetisine sahip olmayan çocukların maruz kaldığı içerikler etik açıdan sorun oluşturmaktadır. “Çocukların internet kullanımı, yarattığı risk ve zararlar açısından önemli bir etik tartışma alanıdır. İnternetin getirdiği başlıca online riskler pornografi, zorbalık, cinsel mesajlar, tanınmayan kişilerle etkileşim, online ilişki kurulan kişilerle buluşma, kişisel bilgilerin kötüye kullanımı ve zararlı içerik gibi başlıklar altında ele alınabilmektedir” (Aydn, 2013, s. 105).

Örneğin dijital oyunlar çocukların gerçek ve sanal dünya arasındaki ayrımı yitirmelerine yol açabilmektedir. Böylece çocuğun gerçek dünya ile bağı koparak sanal dünyada kaybolup gidebilmektedir. Mariam, Momo ve Mavi Balina gibi şiddet içerikli dijital oyunlar çocuklarda intihar gibi hayatlarını sonlandırabilecekleri tehlikeli sonuçlara yol açabilmiştir. “Çocukları etkisi altına alarak intihara kadar sürükleyen oyun görünümü kötü niyetli yazılımlar dün TBMM Bilişim Teknolojileri Bağımlılığı Araştırma Komisyonu’nda ele alındı. Komisyonu bilgilendiren psikologlar ‘Mavi Balina’, ‘Mariam’ ve ‘Momo’ gibi kötü niyetli yazılımların kişide adrenalin seviyesini artırarak merak ve korku oluşturduğu için bağımlılığa neden olduğuna dikkat çekiyor” (Hürriyet, 2019).

Eğlence iletişiminin neden olabileceği etik sorunlara çözüm arayışına giden bazı ülkeler olası zararlı içeriklere ilişkin uyarılar sunan kuralları içeren çeşitli organizasyonlar kurmuşlardır. Amerika Birleşik Devletleri’nde filmler için Amerikan Sinema Filmleri Birliği, oyunlar için Eğlence Yazılım Değerlendirme Kurulu ve televizyon için TV Ebeveyn Kuralları bu organizasyonlara örnek olarak verilebilir. Ayrıca, Hollanda’da Görsel-İşitsel Medya Sınıflandırma Enstitüsü (NICAM) çocuklara zarar verebilecek bilgisayar oyunu, filmler ve televizyon programları için “kijkwijzer” isimli kılavuzu kullanmaktadır. Ancak bu uygulamaların yeterli olamayacağı durumlar için (şiddet ve müstehcen unsurlar gibi) bazı yasal yaptırımlar da uygulanmaktadır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte çevrimiçi eğlence ortamlarına erişilebilirliğin artması evde ve okullarda içerik kontrolü ve filtrelemeyi gerekli hâle getirmektedir. Bu nedenle bu sorunlara çözüm olarak çocukların web siteleri ve çevrimiçi uygulamalara erişimi için ebeveynlerinin iznini almaları tartışılmaktadır.

Etik teoriler perspektifinde ele alındığında sonuççuluk ve faydacılık teorileri web siteleri ve çevrimiçi uygulamalara erişimi engelleme ve kısıtlamanın çocukların yarar sağlayacak bilgiye erişimini de engelleyerek mustarip olmalarına yol açabileceğini ileri sürmektedirler. Ayrıca, özerkliğin kısıtlanması da tartışma konusu olmaktadır. İçeriklere erişimin engellenmesi ve kısıtlanması çocuk için daha çekici hâle gelerek “yasak meyve etkisi” yaratabilmektedir. Deontoloji ve erdem etiği çerçevesinde ele alındığında ise çocuğun zararlı etkilerden korunması ahlaki açıdan doğru olarak kabul edildiğinden engelleme ve kısıtlama etik kabul edilmektedir. Çocukları zararlı etkilerden korumak için önerilen çözüm önerilerinden biri medya okuryazarlığı eğitimidir. Medya okuryazarlığı eğitimi, medya mesajlarının alt metnini deşifre etme, medyanın kodlarını çözümü ve medya mesajlarını filtreden geçirerek sorgulayarak okumayı sağlamaktadır. Ayrıca, medya mesajlarının etkilerine karşı çocuğun kendisini korumasına yardımcı olmaktadır. Medya okuryazarlığı eğitimi sadece çocukların değil, eğlence iletişimi ve medya gösterisinin büyüdüğü dünyasına karşı bir direnç ve bağımsızlık sistemi geliştirmesi için yetişkinlerin de alması gereken bir eğitimidir. “Ebeveynler çocukların rol modelleridir. Anne ve baba ne yapıyorsa çocuk da onu yapar. Ebeveynlerin medya kullanımı konusunda doğru örnekleri yansıtması ve medyayı bilinçli tüketmesi gerekmektedir” (Orhon, 2019, s. 14).

Etik değerler politikacılar, gazeteciler ve toplum arasındaki etkileşim açısından ele alındığında politikacılar mesajlarını iletme, gazeteciler mesajları bağımsız ve eleştirel bir bakış açısıyla vermek, toplum da iletilen mesajlar aracılığıyla bilgilenmek ve haberdar edilmek istemektedir. Politikacılar parti için iyi olanın toplum için iyi olmadığı gibi durumlarda etik ikilemlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Wikileaks bu konuda güzel bir örnektir. Sızdırılan belgelerin ifşa edilmesi hem hükümetler hem de toplum açısından hangi etik ikilemlere neden olabilir? Bu soruna üç farklı etik bakış açısı getirilmektedir. Birincisi eylemin amacına odaklanan ve evrensel kurallara bağlı olan deontoloji teorisidir. Bu teoriye göre, gazetecilerin toplumsal açıdan önemli olan bilgiyi yayılması bir görev olarak görülmektedir. Bu görevi yerine getirmenin sonuçları önemli değildir. Kant’ın görev etiği teorisine göre sonuçları her ne olursa olsun örneğin savaşa yol açsa bile yalan söylenmemeli ve gerçek olduğu gibi verilmelidir. İkincisi eylemin sonuçlarının değerlendirildiği faydacılık teorisidir. Amaç odaklı bu teori eylemin sonuçlarına odaklanarak eylemin neden olacağı sonucun çoğunluk için yarar sağlayıp

sağlamamasına göre karar vermeyi gerektirmektedir. Özellikle faydacı akıl yürütme izlenirken karardan etkilenen herkesin bu hesaplama dâhil edilmesi önemlidir. Üçüncü olarak ise bazı eylemler hakkında karar verirken sadece bu etik teoriler yeterli olmamakta, bu durumlarda herkes için ortak iyiye hizmet eden mesleki etik ilkeler de dikkate alınmalıdır.

8 Kasım 2020 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın instagram üzerinden istifa ettiğini bildirmesi, siyasal iletişim açısından güncel ve dikkat çekici bir örnektir. Berat Albayrak'ın Cumhurbaşkanı'nın onayına sunmadan ve onun onayı olmadan yaptığı bu açıklama etik ikilemlere neden olmaktadır. Sonuççuluk teorisine göre kararın instagram üzerinden açıklanması zarar verici bir sonuca neden olmadığı için etik kabul edilebilmektedir. Ancak, onaylanmadan bildirilen bir karar olması ve belirsizlik içermesi nedeniyle tartışmalı bir durumdur. Deontoloji teorisine göre resmi görev ve sorumluluklara uygun bir davranış olmaması dolayısıyla etik olarak kabul edilmemektedir. İstifanın öncelikle Cumhurbaşkanı'na sunulması ve onun bu kararı onaylamasından sonra kamuoyuna duyurulması gerekmektedir.

İkna edici iletişim, belirli hedeflere ulaşmak için tasarlanmış iletişim süreçlerini ifade etmektedir. İkna edici iletişim sadece insanlara ürünü pazarlamak için değil, sağlıklı ve doğru tercihler yapmasını sağlamak açısından da önem atfetmektedir. “İkna edici iletişime örnek olarak bir sosyal medya gönderisi verilebilir. Örneğin, bir öğrencinin ebeveyni, çocukları için güvenliği sağlamak amacıyla okulun yakınındaki kaldırımlara duyulan ihtiyacı vurgulayan bir sosyal medya gönderisi paylaşabilir. Bu durumda hedef kitle, sosyal medyayı kullanarak okul yetkilileriyle de iletişim kurmuş olacaktır” (Effective Persuasive Communication Proof Reading Services, 2020).

İkna edici iletişimde pazarlamacı veya reklam uzmanı para kazanırken etik olarak doğru davranıp davranmadığı konusunda ikilem yaşayabilmektedir. “Sigara reklamlarına izin verilip verilmemesi etik ikilem konusudur. Bu alanda reklama izin verilmesi, halkın sağlığına zarar veren ürünü destekler mahiyettedir. Diğer yandan; firmanın ürün satma ve ifade özgürlüğü ihlal edilmiş olmaktadır” (Karabaş, 2013, s. 147).

Pazarlamada etik ikilemlere neden olan diğer bir önemli konu, ürün yerleştirmedir. Ürün yerleştirme, mesajı gönderen kurumun niyetini açık ve net bir şekilde belirtmeden kapalı olarak bilgisayar oyununda, blogda, filmde ve televizyon programlarında markasını sunduğu bir pazarlama iletişimi biçimidir. Sponsor mesajını ticari olmayan medya içeriğine dâhil ettiğinden mesajın kaynağı ve ikna edici amacı açık değildir. “Pazarlama iletişimi amaçlı oyunlarda ürün yerleştirme gibi yöntemler kullanılması ile çocuklar savunmasız bir şekilde reklam bombardımanına maruz kalmaktadır (Okay, 2019, s. 123). Örneğin çocuklar gibi hassas gruplara sık sık tatlı veya oyun reklamlarıyla ulaşılmaktadır. Çocuklar ticari hedefler ile eğlence hedefleri arasında ayırım yapamamaktadırlar ve bu nedenle ticari taraflarca kolayca ikna edilebilmektedirler. Bu anlamda reklamcılıkta ürüne ilişkin bütün gerçekler söylenmemekle birlikte ihtiyaç duyulmayan bir ürünün/hizmetin tüketimi için yanıltıcı bilgileri içeren sayısız örnek bulunmaktadır. Ayrıca yeni medya kullanıcıları geleneksel medyadan daha çok reklama maruz kalmaktadır. Çünkü çevrimici reklamcılık daha üretkendir.

Deontolojik teoriye göre pazarlamanın odak noktası motivasyon olmakta ve pazarlama evrensel olarak geçerli kurallar tarafından yönlendirilmektedir. Bu bakımdan, insanları eğlendirici içeriğin arkasında ticari bir amaç olduğu konusunda uyardıktan ikna etmenin yanlış olduğu düşünülmektedir. Bu soruna çözüm olarak marka ve medya sahiplerinin ve program yapımcılarının ürün yerleştirme stratejilerini kitlelere açık hâle getirmeleri gerekmektedir. Faydacılık teorisine göre ise bir televizyon programına ürün yerleştirme zararlı olmamalıdır. Çünkü kitlelerin çoğunluğu ticari amaçları tanıyan yetişkinlerden meydana gelmektedir. Faydacılık teorisine göre hedef, gösterinin içeriğiyle kitleleri eğlendirmektir ve altta yatan ticari hedef o kadar önemli değildir. Ayrıca sponsörlük, içeriği kitleye ücretsiz olarak sunma hizmeti sağlamaktadır.

İletişim çalışmaları çoğu zaman bir tür araştırma yapmayı içermektedir. Bir araştırma projesine başlamadan önce ise etik meseleleri dikkate almak önemlidir. Araştırma etiği çok geniş bir alan olduğu için iletişim bağlamında özel olarak ilgili olan bazı ikilemlere odaklanmak gerekmektedir. Örneğin iletişim çalışmaları çerçevesinde yapılan alan deneylerinde etik meseleler daha problemlî hâle gelmektedir. Politikacıların seçimler öncesi yaptığı alan araştırmaları katılımcıların bu tür deneylerde katılımcı olma konusunda gerçekten rıza gösterip göstermediği sorusunun ötesinde oylama sonuçlarını etkilemesi açısından daha sorunlu olabilmektedir. Etiğin temel olarak deneylerde bir rol oynadığı düşünülmektedir, çünkü tasarımdaki deneyler bir şekilde insanları yönlendirmektedir. Ancak, anket araştırması gibi araştırma türlerinde, istenmeyen ve etik açıdan sorunlu etkiler ortaya çıkabilmektedir. Anket araştırmasında araştırma etiği, soruların formülasyonunu ve seçimini içermektedir. En olumlu sonuca yol açan soruların değil, en iyi ölçümü sağlayan soruların sorulması sağlanmalıdır. Örneğin, bazıları politikacıların veya partilerin anketlerde nasıl performans gösterdiğinin rapor olarak verilmesinin vatandaşların oy kullanma niyetlerine yardımcı olduğunu iddia ederken, diğerleri oy verme sürecini bozduğunu iddia etmektedir.

Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler web siteleri ve çevrimiçi uygulamalar üzerinden yapılan araştırmalara ivme kazandırmıştır. Bir web sitesi tasarımındaki değişikliğin ziyaretçiler tarafından nasıl karşılanacağını test etmek amacıyla bir gruba eski, bir gruba yeni özelliğin sunulduğu bir araştırma yapıldığını düşünelim. Tıklama sayısına göre hangi uygulamanın tercih edildiği tespit edilebilmektedir. Bu tür araştırmalar etik teoriler açısından tartışma konusu olmaktadır. Deontolojik teoriye göre siteyi ziyaret eden herkesin açık onayı alınmadığı için bu araştırma etik bulunmamaktadır. Ancak herkesin izninin alınması da pratik bir öneri değildir. Çünkü büyük bir web sitesine her ziyarette onay formu okuyup imzalayarak giriş yapmak ziyaretçiler için meşakkatli bir iştir. Ayrıca bu öneri uygulansaydı bile bireyler siteye girmek istemeyebilirdi. Faydacı teoriye göre ise araştırmayı yapmamak bilgi sağlamayı engelleyeceği için olumsuz kabul edilmektedir.

Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler verilerin kullanımı, güvenli olarak saklanması, bilgiye kolay erişilebilirlik gibi etik sorunlara neden olabilmektedir. “Veri madenciliği, çeşitli bilgi parçaları arasında ilişkiler kurulması demektir. Özellikle yeni medya ortamlarında kullanıcıların verilerinin işlenmesi ve ortamda bırakılan dijital izler üzerinden yapılan veri eşleştirmesi ile kullanıcılara yönelik profil bilgileri çıkartılmaktadır” (Binark & Bayraktutan, 2013, s. 74). Örneğin WhatsApp’ın 4 Ocak 2021 tarihinde güncellediği ve 15 Mayıs 2021’de kullanıcılarına sunmaya hazırladığı Gizlilik Sözleşmesi gizlilik hakkının ihlali dolayısıyla tartışmalara neden olmuştur. Bu sözleşme WhatsApp kullanıcılarının içeriklerini Facebook’a erişime açmasını içermektedir. Ayrıca WhatsApp, kullanıcıların bu sözleşmeyi onaylamamaları durumunda uygulamayı kullanamayacağını da belirtmektedir. WhatsApp’ın gizlilik hakkını ihlal eden bu kararı kullanıcılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine kullanıcıların bazıları Signal, Telegram gibi benzer uygulamalara geçiş yapmışlardır. WhatsApp’ın bu konudaki kararından dönüp dönmeyeceği ise henüz netleşmemiştir.

Deontolojik teoriye göre verilerin herkese açık olması mahremiyet ve özerklik haklarına aykırıdır. Kant’ın ahlaki davranış anlayışı bireylerin seçim özgürlüğüne ve rasyonel karar vermelerine saygı gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bireylerin verilerini asıl amaçladıklarının dışında başkaları tarafından kullanılması ahlaki olarak doğru kabul edilmemektedir. Faydacı teori ise kurum için sağlanan faydanın birey için sağlanan faydadan daha büyük bir fayda sağlayacağı gerekçesiyle bireysel verilerin kurumlar tarafından kullanılmasında sakınca görmemektedir. Deontolojik teori bireyin araç olarak kullanıldığı kanısına varırken faydacı teori toplam faydanın hesaplanabilirliği açısından olayları değerlendirmektedir.

Sonuç

Etik iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi ikilemler üzerinden evrensel insani değerleri incelemektedir. Evrensel etik değerlerin belirlenmesinde ise toplumsal ve kültürel ahlaki değerler ve normlar rol oynamaktadır. Bu nedenle de etiğin çalışma alanını ağırlıklı olarak sosyal bilimler oluşturmaktadır. Sosyal bilimlerin bir alt disiplini olan iletişim çalışmaları etik meselelerin en çok tartışıldığı alanlardan biridir. Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ise iletişim çalışmalarındaki etik meselelerin alanını daha da genişletmiştir. Böylece yeni teknolojilerin neden olduğu etik meseleleri ele almak bir gereklilik hâline gelmiştir.

Yeni medya ve iletişim çalışmalarında etik konusunun ele alınış biçimi, kuramlarla açıklama, sorunların belirlenmesi ya da etik sorunlara ilişkin yapılan alan araştırmaları üzerinden gerçekleşmiştir. Bu çalışmada ise etik konusu etik teoriler ve MERITS modeli ile ikilemler üzerinden tartışılarak karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede yapılan analiz sonucunda etik sorunlara çözüm arayışı içerisinde olan etik teorilerin ortak paydada bulunduğu bir çözüm önerisi sunmadığı görülmektedir. Etik teorilerin her birinin bir sorunu ele alış biçimi farklı olmakla birlikte etik teoriler birbirine karşıt öneriler de sunmaktadır. Bu anlamda kendisi tartışmalı bir konu olan etik ikilemler, etik teoriler ile net bir çözüme ulaştırılamasa da sorunlara karşılaştırmalı ve farklı bakış açıları sunması açısından önem taşımaktadır. Etik ikilemleri yönetim modelleriyle ele almanın gerekliliği ise tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yönetim modelleri, etik sorunları etik teorilere göre özdenetim mekanizmalarının oluşturulması, meslek etik ilkelerinin belirlenmesi gibi daha somut bir yaklaşımla değerlendirerek çözmeye çalışmaktadır. Bu anlamda, medya okuryazarlığı eğitimi yeni bir yönetim modeli olarak yeni medya ve iletişim çalışmaları alanındaki etik ikilemlerin çözümü için önemli bir modeldir. Yeni medya ve iletişim çalışmalarındaki etik sorunların olumsuz etkilerinden korunmak için bireylerde farkındalık yaratmayı sağlayan ve eleştirel okuma becerisini geliştiren medya okuryazarlığı eğitimine etik teoriler üzerinden karşılaştırmalı bir bakış açısı sunan MERITS modeli bilinçli ve pratik düşünmeyi geliştirmeye yardımcı olması açısından katkı sağlamaktadır.

Yeni medya ve iletişim çalışmaları alanlarındaki etik sorunları, etik teoriler aracılığıyla düalist bir yaklaşımla değerlendiren bu literatür çalışması, bu alanda yapılan diğer çalışmalara etik sorunları ikilemler üzerinden çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alması açısından kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca etik sorunlara MERITS modeli ile ikilemler üzerinden bir analiz sunan literatür çalışmalarının bulunmaması dolayısıyla bu çalışmanın analiz bölümünde yer alan bilgi ve içerikler bundan sonra yapılacak olan çalışmalar tarafından doğrulanmaya ve yanlışlanmaya açıktır. İlâveten, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler medya ve iletişim alanındaki etik çalışmaları daha karmaşık ve sorunlu hâle getirdiğinden etik sorunlara sadece yasal düzenlemeler ile çözüm bulunamamaktadır. Bu nedenle yeni medya ve iletişim araçlarının negatif etkilerinden korunmak için topluma ve bireylere de sorumluk düşmesi toplumun ve bireylerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirecek çalışmalara ihtiyacı arttırmaktadır.

Kaynakça

- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a etik* (Çev. S. Babür). Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Aydın, İ. (2013). Çocuk, internet ve etik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 98-119. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/InayetAydin/publication/316473196_Cocuk_Internet_ve_Etik/links/590063720f7e9bcf65458fc3/Cocuk-Internet-ve-Etik.pdf.
- Binark, M. ve Bayraktutan, G. (2013). *Yeni medya ve etik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Buckingham, W., Burnham, D., Hill, C., King, P. J., Marenbon, J., Weeks, M. (2017). *Felsefe kitabı* (Çev. E. Lakşe). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Castells, M. (2016). *İletişimin gücü* (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Effective Persuasive Communication Proof Reading Services. (2020). Erişim adresi: <https://www.ozassignments.com/solution/effective-persuasive-communication-assignments-solution>.
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal medyaya eleştirel bir giriş* (Çev. İ. Kalaycı ve D. Saraçoğlu). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Han, B.-C. (2018). *Şiddetin topolojisi* (Çev. D. Zaptçıoğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Holowchak, M. A. (2014). *Thomas Jefferson and philosophy*. USA: Lexington Books.
- Mavi Balina, Mariam ve Momo bağımlı yapıyor çünkü... (2019, 25 Mayıs). *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/turkiye/mavi-balina-mariam-ve-momo-bagimli-yapiyor-cunku>.
- Karabaş, S. (2013). Pazarlama iletişim aracı olarak tüketicilerin reklam denetimine karşı tutumları: reklam etiği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 143-157. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd/issue/32891/365383>
- Kaur, P. (2018, January). The goldenness of 'the golden rule' an ethical business perspective. *International Journal of Advanced Educational Research*, 3(1), 52-55. Erişim adresi: <http://www.educationjournal.org/download/448/2-6-156-784.pdf>
- Koggel, C. & Orme, J. (July 2010). Editorial care ethics and applications. *Ethics and Social Welfare*, 4(2), 109-110. doi: 10.1080/17496535.2010.484255.
- Media Ethics: Ethics Theory: Application to Media. (2020). Erişim adresi: <https://quizlet.com/70492815/media-ethics-ethics-theory-application-to-media-chapter-3flash-cards/>.
- Okkay, İ. (2019). *Dijital oyunların çocuklar üzerinde yol açtığı etiksel sorunlar*. A. M. Kırık (Ed.), *Yeni medyada çocuk ve iletişim içinde* (s. 115-142). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Orhon, N. (2019). *Tek başına medya okuryazarlığı? Bir de yanına 'aile okuryazarlığı' versek!*. M. Bostancı (Ed.), *Medya okuryazarlığı içinde* (s. 1-16). Ankara: Nobel Yayınları.

- Özgen, M. (2019). *Medya okuryazarlığının ekonomi-politik bağlamda çözümlenmesi ve değerlendirilmesi*. M. Bostancı (Ed.), *Medya okuryazarlığı içinde* (s. 49-66). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özgen, M. (2002). *Gazetecinin etik kimliği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Solomon, R. C. ve Higgings, K. M. (2017). *Felsefenin kısa tarihi* (Çev. M. Topal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soygüder, Ş. (2003). *Eyvah paparazzi*. İstanbul: Om Yayınları.
- Ysa, T., Albareda, A., Forberger, E. (2014). *What is governance*. P. Anderson, G. Buhninger, A. Gual (Ed.), *Reframing addictions: policies, rocesses and pressures içinde* (s.8-16). Europe: Alice Rap Project.
- Warburton, N. (2019). *Felsefenin kısa tarihi* (Çev. G. Ateşoğlu). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zack, N. (2019). *Antik Yunan'dan postmodern döneme felsefe tarihi* (Çev. Ş. Alpagut). İstanbul: Say Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

The areas where ethical dilemmas are most encountered and therefore the most discussed are media and communication studies. Developments in information and communication technologies add new ones to the existing ethical dilemmas by expanding the field of media and communication studies. The aim of this study is to analyze ethical problems in a multidimensional way over ethical dilemmas by considering the MERITS model which is a different method than the methods known so far. Thus, ethical problems that have been handled from one-dimensional perspective until today are presented from a multi-dimensional perspective. This study provides a conscious, critical and practical analysis of ethical problems encountered in new media and communication studies.

Design and Methodology

In the study, the technique of collecting data based on theoretical literature analysis was preferred as a method. Ethical problems in new media and communication studies are evaluated with ethical theories of consequence, utilitarianism, virtue ethics, and deontology. Consequentialism and utilitarianism, which are sub-fields of normative ethics, are discussed with Jeremy Bentham's "Hedonistic Analysis" and John Stuart Mill's thoughts. Furthermore in this study in which ethical dilemmas are evaluated with comparative perspectives are included John Rawls's "Justice for Society" and Thomas Jefferson's "The Oppression of the Majority" which makes criticism the ethical theories developed by Jeremy Bentham and John Stuart Mill. The ethics of virtue shaped by the ideas of ancient Greek philosophy thinkers are explained by the ethical perspectives of Socrates, Plato and Aristotle. Deontology is handled with Immanuel Kant's "Categorical Imperative" theory. In addition to these four ethical theories, feminist ethics/caring ethics are also included in terms of presenting a different perspective. Governance which refers to the processes that affect media attitudes is expressed with models the early modern era which argued that the media took sides with the power, Edmund Burke's "The Fourth Estate"

and the "Responsibility to Society" suggested by the Hutchins Commission. Besides these three models, it is suggested as an alternative model in "Media Literacy Education." While examining the ethical dilemmas in new media and communication studies, the MERITS model is used as a method which developed by Patrick Lee Plaisance and provides a practical perspective on ethical problems.

Findings

This study handles the issue of ethics comparatively by discussing ethical theories and the MERITS model through dilemmas. As a result of the analysis made within this framework, it is seen that ethical theories in search of solutions to ethical problems do not offer a solution proposal where they meet on a common ground. Although the way each ethical theory deals with a problem is different, ethical theories also offer opposing suggestions. In this sense, ethical dilemmas which are a controversial issue, are important in terms of presenting comparative and different perspectives to problems, although they cannot be resolved with ethical theories. The necessity of addressing ethical dilemmas with governance models arises at this point. Governance models try to solve ethical problems by evaluating them with a more concrete approach such as establishing self-regulation mechanisms and determining professional codes of ethics according to ethical theories. In this sense, media literacy education is an important model for solving ethical dilemmas in new media and communication studies as a new governance model. The MERITS model which provides a comparative perspective through ethical theories to media literacy education which creates awareness in individuals and improves critical reading skills in order to avoid the negative effects of ethical problems in new media and communication studies contributes to the development of conscious and practical thinking.

Research Limitations

Ethical studies in new media and communication studies have generally been in the form of ethical problems encountered in the theoretical framework, the collection and classification of these problems under certain headings or field studies on these problems with known qualitative and quantitative methods. However, ethical problems are not dealt with in a comparative way through dilemmas with ethical theories such as consequence, utilitarianism, virtue ethics and deontology. For this reason, there is not enough literature study to support the part of this study that is tried to be analyzed over dilemmas through ethical theories. Therefore, information and contents included in the analysis section of this study are open to verification and falsification by future studies.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Lack of studies that evaluate ethics subject in a comparative way through ethical theories revealed the necessity for studies that fill the gap in this field. In addition, as developments in information and communication technologies make ethical studies in the field of media and communication more complex and problematic, ethical problems cannot be solved only with legal improvements. Therefore, the responsibility of society and individuals in order to be protected from the negative effects of new media and communication tools increases the need for studies that will develop critical thinking skills of society and individuals. In this sense, studies with models that will contribute to conscious and practical thinking such as MERITS should be expanded.

Originality/Value

This study, unlike other studies, evaluates ethical problems comparatively through dilemmas with ethical theories. In addition, the MERITS model which was not preferred before was applied in this study to analyze ethical dilemmas in a comparative way. Thus, ethical problems that have been handled form a one-dimensional perspective until today are presented form a multi-dimensional perspective. This study in which ethical problems in new media and communication studies are discussed in comparison with ethical theories tried to present the changing media environment and behavior with information and communication technologies, the demands and expectations of the society for media professionals with ethical values and norms.

Araştırmacı Katkısı: Sema YANMIYAN (%100).

Kitap İncelemesi ¹

Book Review

Alim Koray CENGİZ ²

Başvuru Tarihi: 28.05.2021

Kabul Tarihi: 30.07.2021

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Book Review: Fikret SONER, Gastrodiplomasi, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020, ISBN: 978-605-7877-81-9, 222 Sayfa

Siyasal kitabevi tarafından 2020 yılı Aralık ayında yayınlanan ve araştırmacı Fikret Soner'e ait olan "Gastrodiplomasi" adlı çalışma, gastronomi, turizm, antropoloji, halkbilim, uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi gibi farklı disiplinlere hitap etmektedir. Kitabın önsözünde, çalışmanın Soner'in doktora tez çalışmalarından yola çıkılarak hazırlandığı belirtilmektedir. Giriş bölümünde, gastrodiplomasiyi, kamu diplomasisi, kültürel diplomasi ve dijital diplomasi ile birlikte ele alan araştırmacı gastrodiplomasiğin ülkelerin kendilerini uluslararası alanda ifade etme yollarından birisi olduğunu belirtmektedir. Son yıllarda Tayland, Güney Kore, Tayvan ve Malezya gibi "orta güç" (middle power) olarak bilinen ülkelerin markalaşma, tanıtımlarını sağlama, ekonomi ve turizm ilişkilerini geliştirmek amacıyla gastrodiplomasiye başvurduklarını ifade etmektedir.

Yazar, ilk olarak diplomasiyi üç temel başlık altında incelemektedir: kamu diplomasisi, kültürel diplomasi ve gastrodiplomasi. İlk bölümde halkla ilişkilerin, uluslararası ilişkiler bağlamında kamu diplomasisi olarak tanımlandığını ifade eden araştırmacı günümüzde internet aracılığıyla gelişen sosyal medya ortamının, karar

Atıf: Cengiz, A. K. (2021). Gastrodiplomasi [Fikret SONER tarafından yayına hazırlanan *Gastrodiplomasi* başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 889-892.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Yabancı Diller Anabilim Dalı, cengiz.koray@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4675-0571

alma ve karar verme mekanizmalarında hükümetleri etkilediğini de eklemektedir. Bu nedenle de geleneksel diplomasiyi değiştirerek dönüştüğünü ve bu yeni diplomasi yöntemleri içinde teknolojiye entegre olmanın, iletişim araç gereçlerinin etkin kullanımının gerekliliğini vurgulamaktadır. Araştırmacı, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) gibi Sivil Toplum Örgütlerinin, medya kuruluşlarının, Üniversitelerin de artık kamu diplomasisinin önemli bir parçası olduğunu belirtmektedir.

Bu noktada, adı geçen tüm bu aktörlerin birbirleri ile etkin iletişimi ve etkileşimini Manuel Castells'in "ağ toplumu" kavramı ile birlikte anmak doğru olacaktır. Bu arada kamu diplomasisi bölümünde Joseph Nye tarafından ilk kez 1990 yılında kullanılan "yumuşak güç" kavramının kullanıldığı belirtilmektedir. İfade edildiği gibi ülkelerin kendilerini dünya kamuoyuna tanıtmada ve gündemi belirlemede askeri ve ekonomik güçlerinin yanı sıra diğer argümanlarını kullanmaları da yumuşak güç kavramı ile ortaya koyulmaktadır. Ulusların marka değerinin ölçülmesiyle ilgili çalışmaları bulunan Simon Anholt'un 2005 tarihli "What is nation brand" adlı makalesinde Türkiye ile ilgili ifadelerin de yer aldığı belirtilmektedir. Çalışmada, Anholt'un Türkiye'nin marka değeri oluşturmada çok da başarılı olmadığı ifade edilmektedir. Yine bu bölümde geleneksel kamu diplomasisi ve 21.yüzyıl kamu diplomasi yöntemleri arasındaki farkların yer aldığı tablo, zaman içindeki değişimi görebilmek anlamında önemli.

Kültürel diplomasi adlı ikinci bölümde kültürel diplomasi mefhumunun on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru belirdiği ve başlarda dil ve kültürün yayılmasını hedefleyen milliyetçi politikaların bir parçası olduğu ifade edilmektedir. Kültürel genişlemeye odaklı geliştirilen çalışmaların ilk olarak Almanya ve Fransa tarafından uygulandığı ve ardından da Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin geldiği belirtilmektedir. Araştırmacı kültürel diplomasi ve gastrodiplomasiyi birbirine yakın iş kolları ve turizmde markalaşma stratejileri ile birlikte ele alındığında her ikisinin ülkelerin itibarını olumlu yönde etkileyeceğini vurgulamaktadır. Araştırmacı, Türkiye'nin kültürel olarak tanıtılmasına olumlu katkı sağlayan Yunus Emre Enstitüsü, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı gibi kurumları ortaya koymanın yanında devlet desteği ile yürütülen markalaşma programı "*Turquality*" ve "*Turkey Discover the Potential*" projelerinin de önemli işlevlerini vurgulamaktadır.

Kitaba ismini de veren gastrodiplomasi adlı üçüncü bölümde hem kavramın hem de "culinary diplomacy" ifadelerinin akademik yazında 2000'li yıllarda görülmeye başladığı belirtilmektedir. Soner'e göre kadim bir alan olan beslenmeye, gastronomi, halkla ilişkiler, diplomasi, teknoloji gibi diğer bileşenler de eşlik etmeye başlamıştır. Araştırmacı, gastrodiplomasiyi, kültürel diplomasi aracılığıyla ülkenin mutfak kültürü farkındalığını vurgulamak ve yenilebilir ulus markası geliştirmeyi hedeflediğini ifade etmektedir. Bu arada gıda politikası kavramına da yer verilmektedir. Beslenme unsurlarının tanıtılmasının önemini yanı sıra gıdanın üretim aşamasında tarladan sofraya gelene değin korunması ve sürdürülebilirliğinin önemine de vurgu yapılmaktadır. Gıdanın tarladan sofraya gelene değin olan yolculuğunda korunmasının kurumsal olarak yerleşik bir politika ile takip edilmesinin önemi ifade edilmektedir; gıda politikasının disiplinlerarası bir alan olduğu da belirtilmektedir. Avrupa Komisyonunun da gıda politikası / politikası konularındaki çalışmalarını göz önüne aldığımızda hem tarım alanlarının korunması hem de besinin sağlıklı bir şekilde sofralara ulaşması gibi süreçlerin önümüzdeki on yıllar içerisinde daha fazla yer tutacağı öngörülmektedir. Araştırmacı, gastrodiplomasiyi çok yönlü değer yaratma potansiyeli sayesinde reel sektörleri de yukarı taşıyacağını ve yumuşak güç unsuru olarak Türkiye'nin diğer ülkeler nezdinde imaj ve itibarına katkı yapacağını belirtmektedir. Gastrodiplomasi politikalarının uygulayıcılarını devlet kurumları olabileceği gibi gıda firmaları, çiftçiler, gıda birlikleri, ünlü şefler, turist acenteleri, halkla ilişkiler ajansları, kamu diplomasisi uygulayıcıları, televizyon programları, medya kuruluşları, yerel yönetimler, çeşitli düzeylerde sivil toplum kuruluşları, film ve diziler, edebiyat eserleri veya vatandaşları da bu zincire eklemektedir. İşte bu noktada beslenme unsuru gıdanın korunması ve tanıtılmasında burada adı geçen aktörlerin çeşitliliği sivil toplumun da

gastrodiplomasi bir parçası olarak anılabileceğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca buradaki devlet dışı aktörlerin ülkenin kültürel politikasına katkısının bütüncül bir bakışla ele alınması gerekliliği vurgulanmaktadır. Araştırmacı, lezzet, heyecan, paylaşmak, eğlenmek, kutlama yapmak gibi olumlu duygularla ilişkilendirilen gastronomi unsurlarının bir ülkenin kültürünü tanıtmada en çekici yollardan birisi olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Kaliteli besin malzemeleri kullanımıyla usta eller tarafından hazırlanan besinin tanıtımının yeni bir eğilim yarattığını ve buna mukabil de gurme piyasası oluştuğunu da ifade etmektedir. Sadece Türkiye’de değil birçok yabancı televizyon programlarında da karşılaşılan seçkin yemek hazırlama konusundaki programların, beslenme, tüketim ve sınıf temelinde çalışan kültür araştırmacıları için elverişli bir alan olduğunu söyleyebiliriz. Araştırmacı Soner de bu konuya vurgu yaparak bir gurme piyasasının oluştuğu ve konunun medyatik hale geldiğini belirtmektedir. Konu kültür araştırmacıları için önemli ipuçları vermektedir.

Çalışmada yer alan bir başka başlık da gastrodiplomasi yöntemleriyle ülkelerin yumuşak güç oluşturma kapasitesine sahip olmalarıdır. Bunun için de halkla ilişkiler ve pazarlama stratejilerinin uygun kullanımı önerilmektedir. Peru mutfağına özgü Güney Amerika menşeli kinoa’nın Türkiye’deki tüketici ile buluşması ve marketlerde yerini alması bir pazarlama başarısı olarak sunulmaktadır. Yumuşak güç yaratma çalışmaları ile kitapta verilen bir başka örnek de Japonya’nın diğer ülkelerle ekonomik, kültürel ve diplomatik ilişkilerini geliştirmek amacıyla oluşturduğu “Cool Japan” projesidir. “Cool Japan Fund” adlı internet sayfası incelendiğinde medya ve içerik, moda ve yaşam şekli konularının yanı sıra yiyecek ve beslenme hizmetleri ile ilgili de iş hacmi yaratma hedefleri görülmektedir. Türkiye’nin tanıtımı anlamında Türk Hava Yolları’nın Skylife dergisinde yerel ve bölgesel besin ürünleri, yiyecek ve içeceklerin tanıtımı, uluslararası uçuşlardaki ikramlarının da gastrodiplomasi ve yumuşak güç anlamında katkı sağladığı ifade edilmektedir. Görüleceği üzere ülkelerin kültürel tanıtımlarında günümüzde geleneksel yolların dışında farklı mecralar da etkili olabilmektedir.

Araştırmacı, doğal, saf, organik ve otantik gıda talebinin arttığını belirtmekte, dışarıda yemek yeme alışkanlığının arttığını ve buna ilişkin deneyimlerin de farklı mecralardan paylaşıldığını eklemektedir. Ayrıca, slowfood, vejetaryenlik ve veganlık gibi beslenme eğilimlerinin bitkisel ürünler lehine değiştiğini vurgulayan araştırmacı, Türk yemek kültürünün de bu tür yemekler için uygun olduğunu belirtmektedir. Türk mutfak kültürünün Orta Asya’dan sınırlı, basit öte yandan temel besinlerle yer aldığını ve Anadolu’nun zengin kültürü ile birlikte çeşitlendiğini ifade eden Soner, bunu Türk mutfak kültürü için bir zenginlik olarak ele almaktadır. Hâlihazırda, Doğu ve Batı arasındaki Türk mutfak kültürünü tanımlayacak en uygun ifadenin de denge olduğunu vurgulamaktadır. Araştırmacının bu perspektifi zaman içerisinde Anadolu’da yerleşik yeni bir mutfak kültürü oluştuğunu da tasvir ederken bu yeni beslenme portföyünün Doğu ve Batı arasında bir sentez olduğunu da ima etmektedir. Doğu ve Batı arasında kurulan bu denge sayesinde dünya genelindeki yeni eğilimlere uyum sağlamada zorluk çekilmeyeceği vurgulanmakta ve sahip olduğu malzeme ve mutfak unsurlarıyla yabancı mutfaklara egzotik malzeme ve teknik ihraç edebilme kapasitesine sahip olduğu eklenmektedir.

Gastrodiplomasi adlı kitapta gastronomi turizmi de ele alınmaktadır. Buna bağlı olarak, tarımsal üretimi temel alan etkinliklerin desteklenmesi, çiftlik ve köy yaşamı ziyaretleri, hasat festivalleri gibi faaliyetlerle tüketicilerin söz konusu etkinlikleri deneyimleme şansına sahip olmasına yer verilmektedir. Araştırmacı, agro turizm³ veya kırsal turizm olarak adlandırılan konseptlerin Türkiye’de henüz yaygınlaşmadığını belirtirken Kazdağları, Çanakkale Bayramiç, Gökçeada, Bozcaada ve Urla bölgelerinde örneklerin yer aldığını ifade etmektedir. Agro turizm veya kırsal turizm etkinlikleri ticari kapasiteyi göstermesinin yanı sıra yeni tüketici eğilimlerini görmek

³ Agro turizm: Tarım turizmi

ve değerlendirmek anlamında araştırmacılar için önemlidir. Bu tür işletmelerin ve etkinliklerin yaygınlaşması daha önce de belirtildiği gibi tüketim, beslenme ve sınıf olgusunu anlamak üzere sosyoloji, antropoloji ve halkbilimi gibi disiplinlerin perspektifinden ele alınabilir.

Genel bir gastrodiplomasi modeli tanımlaması yapmaya çalışan araştırmacı, devlet kurumlarının eylem ve söylemleri ile gerçekleştiği “*yatay ortam*” ve devlet dışı aktörlerin yer aldığı “*dikey ortam*” dan bahsetmektedir. Dikey ortamda ülkenin mutfak kültürünün ülkenin bireyleri tarafından sahiplenilmesini hedef alan gurur duyma, tanıtımı ve satış aşamaları ve kurumsallaşma maddeleri ilgi çekicidir. Kurumsallaşma maddesi altında mutfak kültürünün geliştirileceği ve uzmanlaşmanın sağlanmasına katkı sağlayacak enstitülerin kurulması fikri de önemlidir. Yine bu adım altında bölgesel ürünlerin ön plana çıkarılmasını sağlayan coğrafi işaretlerin alınması konusunda son yıllarda ciddi çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu konuda illerdeki Ticaret ve Sanayi Odaları, Kalkınma Ajansları ve yerel belediyeler gibi kurumların kimi zaman birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Araştırmacının da çalışmasında vurguladığı gibi bu tür çalışmaların kamu kuruluşları, üniversiteler tarafından desteklenmesi başarıyı getireceği gibi yereldeki değerlerin korunmasına da katkı sağlayacaktır. Kimi zaman yereldeki bir besin unsuruna ait coğrafi işaretin alınması için ziraat mühendisleri, kimyagerler, biyologlar, halkbilimciler veya antropologların birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Bu da aslında gastronomi konusunun interdisipliner yönünü ortaya koymaktadır.

Araştırmacının Türkiye için oluşturmuş olduğu gastrodiplomasi modelinde, gastronomi ve diplomasi ile ilgili tüm kurumları mercek altına aldığı ve son derece kapsamlı ve titiz bir çalışma yürüttüğü görülmektedir. Soner, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesi Turizm sayfasında bulunan tanıtım broşürlerinde, 52 il ve ilçenin tanıtımının yer aldığını ve broşürlerde ağırlıklı olarak turistik ve tarihi yerler tanıtılırken yöre mutfağına çok az yer ayrılmış olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacının bu tespiti doğrultusunda daha sonra hazırlanacak tanıtım dokümanlarında beslenme unsurlarına daha fazla yer verilebilir. Çalışmada UNESCO’nun gastronomi şehri listesine Gaziantep ve Hatay illerinden sonra 2019 yılından itibaren Afyonkarahisar’ın da girdiği belirtilmektedir.

Çalışmanın son bölümünde hem devlet kurumlarından hem de sektöre yön veren ve etki eden sivil toplum kuruluşları ve mutfak sektörünün önde gelen temsilcileri ile yapılan görüşmelere de yer verilmiş ve bu görüşmelerin kimi zaman tam metin kimi zaman da özetlenen bölümleri yer almaktadır. Görüşmelerin metin içerikleri gastronomi ve gastrodiplomasi alanındaki hem devlet kuruluşlarının hem de sivil toplum sektörü ve ticari işletme sahiplerinin eğilimlerini anlamak bakımından önemlidir. Görüşmelerde ticari işletme sahibi ve gıda sektöründe marka oluşturma çabaları anlamında Mehmet Gürs’ün ifadeleri ilgi çekicidir. Gürs, Doğu ve Batı arasında yer alan Türk mutfak kültürünün markalaşma ve kimlik oluşturma süreçlerine vurgu yaparken kaliteli gıda üretiminde tarım alanlarının korunması ve gıda politikalarının önemine de belirtmektedir.

Çalışmanın son bölümü “Türk Kamu Diplomasisi İçin Gastrodiplomasi Önerileri” adlı bölümle sona ermektedir. Burada yer verilen önerileri okuyucunun izleğine bırakırken sonuç olarak araştırmacı Fikret Soner’in gastrodiplomasi adlı kapsamlı çalışması gastronomi, uluslararası ilişkiler, halkla ilişkiler disiplinlerinin yanı sıra kültürel çalışmalar yapan antropoloji, sosyoloji ve halkbilim araştırmacılarını da ilgilendirmektedir. Çalışmanın satır araları, gıda ve beslenme unsurları etrafında yer alan tüketim, son dönem tüketim eğilimleri, beslenme ve sınıfsal değişimler hakkında araştırmacılara esin kaynağı olacaktır. Çalışma, tüm bu eğilimlerin ve tüketici davranışının anlaşılmasında, devlet kurumlarının yanı sıra sivil toplum aktörlerinin, kimi zaman gurmeler ve usta şefler de dahil olmak üzere gıda sektörüne yön veren aktörlerin hareket alanına yukarıdan bakmamıza olanak tanımaktadır.

